Žorž Sand

ORASAS

Žorž Sand

ORASAS

ROMANAS

Iš prancūzų kalbos vertė
PALMIRA ČEBELIENĖ

VILNIUS 1975

George Sand
HORACE
Editions en langues étrangères
Moscou, 1959

© Vertimas į lietuvių kalbą, leidykla „Vaga", 1975

ŽODIS SKAITYTOJUI

Matyt, „Orase" teisingai atkurtas labai dažnas mūsų dienomis jaunuolio tipas: ši knyga pelnė man nemažą būrį priešų su aukšta padėtimi. Žmonės, kurių visai nepažinojau, tarėsi atpažįstą jos herojuje save ir nieku būdu negalėjo atleisti man, kad taip žiauriai juos demaskavau. Belieka pakartoti čia tai, ką esu pasakiusi pirmojoje pratarmėje: piešdama šį portretą, neturėjau omeny jokio konkretaus asmens; bruožus šiam nežabotam egoistui, taip pat ir jo kontrastui — jaunuoliui, kuris be galo nuoširdžiai aukojasi dėl kitų,— rinkau iš visur ir iš niekur. Šie du charakteriai amžini, ir visas daugiau ar mažiau mąstančias būtybes, kaip girdėjau vieną protingą žmogų juokais sakant, galima suskirstyti į dvi atmainas: *komediantus* ir *atviraširdžius*. Gal būt, kaip tik šie žodžiai, įstrigę man į širdį, ir paskatino parašyti „Orasą". Gal būt, norėjau parodyti, kad kartais savimylos tampa patys savo egoizmo aukomis, o tie, kurie aukojasi, ne visada nelaimingi. Aš nieko neįrodžiau; tačiau doriems žmonėms teikia paspirtį jų sąžinė, ir pirmiausia jiems aš rašiau šią knygą, kurioje buvo įžiūrėta tiek klastingumo. Per daug man garbės: aš mieliau priklausyčiau prie pačių nežymiausių *atviraširdžių*, negu prie iškilniausių *komediantų*.

Žorž Sand

Noanas, 1852 m. lapkričio 1 d.

PONUI ŠARLIUI DIUVERNE

Žinoma, mes jį pažįstame, tiktai jo bruožus matėme daugelyje žmonių, ir nė vienas netapo man modeliu. Sergėk dieve romano personažu išjuokti kokį konkretų asmenį. Ir šįkart mėginau satyriškai pavaizduoti blogį, plačiai paplitusį mūsų visuomenėje; jeigu man tas pavyko ne geriau, kaip paprastai, tai, kaip paprastai, pasakysiu, kad čia ne tikrovės, o mano kaltė. Mūsų dienų markizai nebejuokingi. Senus visuomenės sluoksnius išstūmė nauji, ir, be abejonės, pretenzingas, įžūlus išpuikimas dabar sutinkamas kitur ir reiškiasi kitaip. Aš stengiausi atidžiai įsižiūrėti į šaunų mūsų dienų jaunuolį; ir šis *šaunuolis* nėra tas, kuris Paryžiuje vadinamas *liūtu*. *Liūtas* — visiškai nežalingas padaras. Oraso tipo žmogus dažnesnis ir pavojingesnis, nes jame yra tikrų vertybių. *Liūtas* nėra nei Moljero markizų, nei Regentystės epochos plevėsų įpėdinis; jis nei geras, nei blogas; jis iš tų vaikų, kurie linksminasi, dėdamiesi nenaudėliais. Šis bejėgiškas nūnai nebeegzistuojančių didžių ydų pamėgdžiojimas tėra mažytis viso spektaklio epizodas. Orasas turėjo pasirodyti jame, tačiau jį veikė kitos paskatos, viliojo kitas tikslas. Ačiū dievui, vien tik juokingo mėgdžiojimo nepakanka šitam ambicingam jaunimui, kuriam, tūkstančius kartų klystančiam ir nerandančiam tiesos, varomoji savimeilės jėga padeda augti ir apsivalyti. Mudu dažnai esame kalbėję, mano mielas, apie tuos savo amžininkus, kurių egoizmą matėme baisingai kerojant; ne kartą regėjome, kaip jie, norėdami daryti gera, padarė daug bloga. Kartais mes juokdavomės iš jų, neretai smerkėme, dar dažniau gailėjomės jų, bet *vis dėlto* visada juos mylėjome.

Žorž Sand

I

Šilčiausius jausmus mums žadina nebūtinai tie žmonės, kuriuos labiausiai gerbiame. Kad širdis imtų prie ko linkti, jai nereikia žavėtis ir stebėtis: palankumas pagrįstas lygybės jutimu, kuris skatina mus ieškoti draugo asmenyje žmogaus, panašaus į mus, žmogaus, kurio aistros ir silpnybės tokios pat, kaip mūsų. Pagarba reikalauja visai kitokio prieraišumo, negu nuolatinis ekspansyvus artimumas, vadinamas draugyste. Aš būčiau prastos nuomonės apie žmogų, kuris negalėtų mylėti to, kuo žavisi, dar blogesnis man atrodytų žmogus, kuris mylėtų vien tą, kuo žavisi. Sakau tai, turėdamas omenyje tik draugystę. Meilė — visai kas kita: ji gyva tik susižavėjimu, ir viskas, kas kėsinasi į aistringą jos švelnumą, sekina ir žudo ją. Vis dėlto maloniausias iš žmogaus jausmų yra tas, kurį kursto ne tik didybė ir žygdarbiai, bet lygia dalia ir silpnybės bei klaidos, kuris vienodai klesti bet kuriame žmogaus amžiuje, kuris nubunda mumyse kartu su pirmu būties pajautimu ir gyvena, kol gyvename mes, kuris sudvejina ir iš tikrųjų praplečia mūsų egzistenciją, kuris atgimsta pats iš savo pelenų ir, rodos, jau sudužęs į šukeles, vėl atgyja toks pat tvirtas ir galingas; šis jausmas, deja,— ne meilė; jūs patys žinote — tai draugystė.

Jeigu imčiau čia dėstyti viską, ką manau ir žinau apie draugystę, užmirščiau istoriją, kurią noriu jums papasakoti, ir parašyčiau didžiulį, daugiatomį traktatą; bet būtų pavojus, kad turėsiu labai nedaug skaitytojų: juk mūsų dienomis draugystė taip išėjo iš mados, kad ją sutinki ne dažniau, negu meilę. Taigi pasitenkinsiu tuo, ką jau pasakiau apie ją šioje savo pasakojimo įžangoje: draugas, kurio man labiausiai gaila ir kurio gyvenimas labiausiai susipynęs su manuoju, nebuvo visų tobuliausias ir geriausias,— priešingai, tas jaunuolis buvo pilnas trūkumų ir ydų; kartais aš jį niekindavau, kartais nekęsdavau jo, tačiau

niekam kitam niekada nesu jautęs tokios gilios, nenugalimos simpatijos.

Jis vadinosi Orasas Diumonte; jo tėvas buvo smulkus provincijos valdininkas su pusantro tūkstančio frankų alga, o vedęs valstietę, gavusią palikimo netoli dešimties tūkstančių ekiu, tapo, kaip sakoma, trijų tūkstančių frankų rentos savininku. Ateitis, tai yra žengimas pirmyn, priklausė nuo jo darbo, sveikatos ir gero elgesio, kitaip sakant — nuo aklo paklusnumo visiems visuomenės ir valdžios reikalavimams bei potvarkiams.

Nieko nuostabaus, kad, nejausdami tvirto pagrindo po kojomis ir teturėdami tokius ribotus išteklius, ponas ir ponia Diumonte, mano draugo tėvas ir motina, nutarė duoti sūnui tai, kas vadinama išsilavinimu: įkurdino jį viename provincijos koledže, kur jis tapo bakalauru, o paskui išsiuntė į Paryžių studijuoti universitete, kad per kelerius metus taptų advokatu arba gydytoju. Sakau „nieko nuostabaus", todėl kad nėra šeimos, kuri, gyvendama panašiomis sąlygomis, nepuoselėtų išdidžios svajonės sukurti savo vaikams nepriklausomą padėtį. Nepriklausomybė arba tai, kas nusakoma šiuo iškilniu žodžiu,— neturtingo valdininko idealas; jis iškenčia tiek skurdo ir neretai, deja, tiek pažeminimų, kad negali netrokšti išvaduoti nuo jų savo palikuonis; jis tiki, kad aplinkui jį gausiai paberta loterijos bilietų su įvairiais laimėjimais — reikia tik pasilenkti ir ištiesti ranką į puikią savo šeimos ateitį. Žmogus veržiasi aukštyn; šio instinkto dėka ir laikosi toks stulbinamai trapus ir draugė ilgaamžis socialinės nelygybės pastatas.

Iš visų profesijų, kurias galima pasiūlyti jaunuoliui, bėgančiam nuo skurdo, mūsų dienomis tėvai niekada nesutiks išrinkti pačios kukliausios ir patikimiausios. Nulemia paprastai godumas arba tuštybė; aplinkui tiek viliojančių pavyzdžių! Iš žemiausių visuomenės sluoksnių iškyla į pačias viršūnes visokiausi genijai, netgi menkystės genijai. „Kodėl gi,— kalbėdavo ponas Diumonte žmonai,— mūsų Orasui neišeiti į žmones, kaip štai tas, anas ir daugelis kitų, kurie ir gabumų mažesnių, ir drąsos turi mažiau, negu jis?" Ponia Diumonte truputį būgštavo tų aukų, kurių, anot vyro, reikalausianti Oraso karjera; tačiau kaip nepatikėsi, kad tu davei pasauliui visų protingiausią ir gabiausią vaiką, tokį, kokio jis dar nėra regėjęs? Ponia Diumonte buvo paprasta moterėlė, užaugusi kaime, jai netrūko sveikos nuovokos toje sferoje, kurią aprėpti leido jos išauklėjimas. Tačiau į

visą jai nepažįstamą pasaulį anapus to siauro interesų rato ji žiūrėjo tik savo vyro akimis. Kai jis sakydavo jai, kad po Revoliucijos visi prancūzai lygūs prieš įstatymus, kad dabar nebėra privilegijų ir kad kiekvienas talentingas žmogus gali prasiveržti pro minią ir išsikilti,— jam reikia skverbtis nebent tik energingiau, negu tiems, kurie yra arčiau tikslo,— ji leisdavosi įtikinama, nes bijojo būti apšaukta atsilikusia užsispyrėle, kaip valstiečiai, iš kurių buvo kilusi.

Auka, kurią jai siūlė ponas Diumonte, buvo nei mažesnė, nei didesnė, kaip pusė jų pajamų. „Iš pusantro tūkstančio frankų, — kalbėjo jis,— mes galime kukliai gyventi ir auklėti namie dukterį; iš kitų mūsų pajamų, tai yra iš mano algos, galime kelerius metus visai padoriai išlaikyti Orasą Paryžiuje."

Iš pusantro tūkstančio frankų visai padoriai pragyventi Paryžiuje, kai tau devyniolika metų ir kai tu — Orasas Diumonte!.. Ponios Diumonte nebaugino jokia auka; ta puiki moteris būtų mitusi vien juoda duona ir vaikščiojusi basa, kad tik būtų galėjusi padėti sūnui ir įtikti vyrui, tačiau jai buvo graudu netekti iš karto visų santaupų — maždaug dešimties tūkstančių frankų, kuriuos kaupė nuo pat vestuvių. Kas nepažįsta skurdaus provincijos gyvenimo ir neapsakomo šeimininkių sugebėjimo karpyti išlaidas ir lykyti skatikus, niekada nepatikės, kad iš trijų tūkstančių frankų rentos galima sutaupyti per metus kelis šimtus ekiu, nenumarinant badu vyro, vaikų, tarnaičių ir kačių. Tačiau tie, kurie patys taip gyvena arba iš arti mato tokį gyvenimą, žino, kad neretai taip būna. Netarnaujanti, neturinti nei talento, nei turto moteris gali gyventi ir padėti savo artimiesiems tik išmokusi keisto meno — mikliai apvaginėti pati save, kasdien priversdama savo šeimą apsieiti be ko nors būtino. Liūdnas tas gyvenimas, be gailestingumo, be linksmybės, be įvairumo ir be svetingumo. Bet argi tai rūpi turtuoliams?! Jie įsitikinę, kad visuomenės gėrybės paskirstytos labai teisingai. „Jeigu tie žmonės nori auklėti savo vaikus taip, kaip mes savuosius,— kalba jie apie smulkiąją buržuaziją,— tegu susiveržia diržus! O jei nenori susiveržti — tegu moko vaikus amato arba atiduoda į juodadarbius!" Visuomeninės teisės požiūriu turtuoliai samprotauja teisingai, o kaip čia yra žmogiškosios teisės požiūriu — tesprendžia dievas!

„O kodėl,— atsako vargšai iš savo skurdžių lūšnų,— kodėl mūsų vaikai negali gyventi taip, kaip stambių pramonininkų ar-

ba kilmingų ponų vaikai? Mokslas daro žmones lygius, ir pats dievas liepia mums siekti šios lygybės."

Jūs taip pat teisūs, garbieji tėvai, visuomet teisūs — apskritai kalbant; ir, nors jūsų viltys dažnai ir žiauriai suduš, mes, be abejonės, dar ilgai eisime į lygybę šituo jūsų teisėtos ambicijos ir naivaus garbės troškimo keliu. Tačiau kai ši teisių ir vilčių lygybė bus pasiekta, kai kiekvienas ras visuomenėje aplinką, kurioje jo egzistavimas bus ne tik įmanomas, bet ir naudingas bei vaisingas,— tada, reikia tikėtis, kiekvienas ramiai ir laisvai patikrins savo jėgas ir pasvers sugebėjimus kur kas protingiau ir kukliau, negu tai daroma dabar, kai visi kovos įkarštyje apimti liguisto nerimo. Aš tvirtai tikiu: ateis diena, kai jaunuolis nesiryš arba tapti žymiausiu savo amžiaus žmogum, arba paleisti kulką sau į kaktą. Tada visi turės politinių teisių, ir naudojimasis jomis bus neatskiriama kiekvieno piliečio gyvenimo dalis, todėl politinė karjera, reikia manyti, nebevilios tokios daugybės garbėtroškų, kurie šiandien, niekindami visas kitas veiklos rūšis, taip godžiai siekia kaip tik šios galimybės pirmauti tarp žmonių ir juos valdyti.

Šiaip ar taip, ponia Diumonte, skyrusi sutaupytuosius dešimt tūkstančių frankų į dalį dukteriai, sutiko juos atiduoti sūnui Paryžiuje išlaikyti, o pati vėl ėmė dėti monetą prie monetos, kad galėtų išleisti už vyro Kamilę, jaunąją Oraso seserį.

Ir štai Orasas gražiose Paryžiaus gatvėse — bakalauras, teisės fakulteto studentas. Turi jis devyniolika metų ir pusantro tūkstančio livrų. Kai aš susipažinau su juo mažoje kavinėje prie Liuksemburgo sodo, kur mudu kas rytą užeidavome išgerti šokolado ir paskaityti laikraščio, jis jau metus buvo — ar buvo laikomas — studentu. Mane iš karto patraukė jo pagarbumas, atviras veidas, gyvas ir švelnus žvilgsnis. Jaunuoliai netrunka suartėti — pakanka keletą dienų paeiliui pasėdėti prie vieno stalo ir persimesti keliais mandagiais žodžiais, ir štai pirmą saulėtą, nuotaikingesnį rytą kavinėje užsimezga pokalbis, kuris tęsiamas Liuksemburgo sodo alėjose. Taip mums ir atsitiko vieną pavasario rytą. Žydėjo alyvos, saulė linksmai blykčiojo kavinės savininkės, gražiosios ponios Puason, bufeto raudonmedyje ir bronziniuose papuošaluose. Mudu su Orasu kažkokiu būdu atsidūrėme prie didelio baseino ir, susikibę už parankės, kalbėjomės kaip seni draugai, dar nežinodami nė vienas kito vardo; nors pasikeitimas mintimis buvo mus ūmai suartinęs, mes dar

nebuvome atsisakę to santūrumo, kuris gerai išauklėtiems žmonėms leidžia pajusti abipusį pasitikėjimą. Apie Orasą tą dieną aš sužinojau tik tiek, kad jis studijuoja teisę; jis apie mane — kad aš studijuoju mediciną. Jis klausinėjo mane tik apie tai, kaip žiūriu į mokslą, kurį pasirinkau; ir aš paklausiau jį to paties.

— Žaviuosi jumis,— pasakė jis man atsisveikindamas,— tikriau sakant, pavydžiu jums: jūs dirbate, negaištate laiko tuščiai, mylite mokslą, turite vilčių, einate tiesiai į tikslą! O mano kelias visai kitoks; užuot atkakliai žengęs pirmyn, aš tik žiūriu, kaip iš jo išsukus. Aš baisiuosi teisės mokslais: tai tikras melo raizginys, nukreiptas prieš dieviškąjį teisingumą ir amžinąją tiesą. Ir kad šitas melagystes nors jungtų kokia logiška sistema! Kur tau — jos begėdiškiausiai prieštarauja vienos kitoms, tarsi tam, kad kiekvienas galėtų daryti bloga tuo nežmonišku būdu, kuris jam parankiausias! Patikėkit — tik niekšas arba mulkis gali ramiai studijuoti teisines suktybes. Aš niekinu jas, nekenčių jų!..

Aistringas jo piktinimasis man patiko, tačiau jame vis dėlto buvo mažumėlis pozos. Klausydamas Oraso, negalėjai abejoti jo nuoširdumu, tačiau jautei, kad jis šitaip svaidosi perkūnais ne pirmą kartą. Šios tirados skambėjo taip natūraliai, tarsi būtų išmoktos,— tebūnie man atleista už šį tariamą paradoksą. Jei gerai nesuprasite, ką noriu tuo pasakyti, sunku bus suvokti Oraso charakterio paslaptį: juk ir man pačiam, taip ilgai jį tyrinėjusiam, nelengva jį aptarti, teisingai įvertinti.

Tai buvo toks darnus dirbtinumo ir natūralumo junginys, kad jame nebegalėjai atskirti šių savybių, lygiai kaip kai kuriuose valgiuose ar esencijose nei iš skonio, nei iš kvapo nebepažįsti juos sudarančių elementų. Žinau žmonių, kuriems Orasas iš pat karto didžiai nepatiko, jie laikė jį baisiai pretenzingu pasipūtėliu. Esu sutikęs taip pat ir tokių, kurie beregint juo susižavėjo ir nesiliovė jo liaupsinę už nepaprastą nuoširdumą ir natūralumą. Patikėkite man, ir vieni, ir kiti klydo, arba, tikriau sakant, ir vieni, ir kiti buvo teisūs: Orasas buvo *nuoširdus pozuotojas.* Argi nepažįstate tokių žmonių, kurie ateina į pasaulį su skolintu charakteriu ir svetimomis manieromis ir rimtoje savo pačių gyvenimo dramoje sakytum vaidina kažkokį vaidmenį? Jie

mėgdžioja patys save. Tai gyvi protai, iš prigimties skirti mylėti didžius dalykus; jų polėkiai ir pilkiausioje aplinkoje yra romantiški; tegu jų kūrybiniai sugebėjimai ir riboti, tačiau užmojai dėl to nė kiek ne mažesni; todėl toks žmogus nuolatos siaučiasi savo vaizduotės sukurto personažo apsiaustu. Tas personažas yra jis pats — jo svajonė, jo kūrinys, vidinis jo veiklos akstinas. Realusis žmogus žengia greta idealiojo; ir lygiai kaip perskilusiame veidrodyje matome du savo atvaizdus, taip ir šitame susidvejinusiame žmoguje regime du portretus, kurių negalima išskirti, bet kurie labai nepanašūs vienas į kitą. Kaip tik tai mes turime galvoje, kai kalbame apie „antrąją prigimtį", tapusią žodžio „įprotis" sinonimu.

Toks buvo Orasas. Jis buvo išsiugdęs tokį poreikį atrodyti pranašesniam už aplinkinius, kad vaikščiojo visados puikiai apsirengęs, puošnus ir tartum spindėjo iš vidaus ir išorės. Prigimtis, atrodė, padėjo jam be atvangos tuo rūpintis. Buvo jis gražus, laikėsi grakščiai ir laisvai. Jo tualetas ir judesiai ne visuomet rodė nepriekaištingą skonį; tačiau dailininkas bet kurią valandėlę būtų pastebėjęs jame kokį efektingą bruožą. Buvo aukštas, gražaus sudėjimo, tvirtas, bet ne dramblotas. Taisyklingų bruožų veidas buvo taurus, tačiau jam trūko subtilumo. Subtilumas — visai kas kita. Taurumas yra gamtos dovana, subtilumas — meno; pirmasis gimsta drauge su mumis, antras — įgyjamas. Subtilumas reiškiasi tam tikru natūros apvaldymu ir įprastine veido išraiška. Juoda tanki Oraso barzda buvo pakirpta taip dabitiškai, kad iš tolo rodė jį gyvenant Lotynų kvartale, o juodi kaip derva plaukai — tokie vešlūs, kad tikras dabita būtų pasistengęs juos truputį sutramdyti. Tačiau kai jis energingai panardindavo pirštus į šitą tamsią bangą, niekada išdraikyti plaukai nedarė jo juokingo ir nekenkė kaktos grožiui. Orasas puikiai žinojo, kad drąsiai gali šiaušti savo ševeliūrą dešimt kartų per valandą, nes, kaip jis kartą man prasitarė, jo plaukai *gulėjo žavingai.* Jo drabužiams netrūko tam tikro elegantiškumo; jis siūdinosi juos pas siuvėją, kuris nebuvo garsenybė ir nenutuokė apie naujausias madas, tačiau pajuto jo skonį ir išdrįsdavo pasiūlyti jam platesnį rankogalį, sodresnės spalvos liemenę, drąsesnę kirpimo liniją, labiau papūstą marškinių krūtinę, negu kitiems jauniems savo klientams. Orasas būtų buvęs juokingas Gento bulvare; tačiau Liuksemburgo sode ir Odeono

teatro parteryje, jis buvo geriausiai apsirengęs, natūraliausios laikysenos, dailiausias iš stuomens ir liemens — žodžiu, madų žurnalų stiliumi kalbant, pats *prašmatniausias* jaunikaitis. Skrybėlę jis nešiojo pakreiptą į šoną, bet ne per daug, jo lazda nebuvo nei per sunki, nei per lengva. Jo drabužiams trūko angliškų linijų švelnumo, būdingo tikriesiems elegantams, užtat jo judesiai buvo tokie grakštūs, standžius švarko atlapus jis nešiojo taip laisvai ir gracingai, kad aristokratiškojo priemiesčio damos, net jaunos, teikdavosi apdovanoti jį žvilgsniu iš savo karietos ar ložės gilumos.

Orasas žinojo, kad jis gražus, ir nuolatos leisdavo tai pajusti, nors turėjo tiek sveikos nuovokos, kad niekada nekalbėdavo apie savo išorę. Užtat kitų išvaizdai jis skyrė labai daug dėmesio. Beregint pastebėdavo net menkiausius trūkumus, visas nemalonias klaidas ir savo pašaipiomis pastabomis labai natūraliai paskatindavo jus mintimis palyginti jį, Orasą, su jo aukomis. Tokiais atvejais jis pasidarydavo kandus; turėdamas nuostabiai gražią nosį ir puikias akis, buvo negailestingas nevykusioms nosims ir neišraiškingoms akims. Kažkaip liguistai užjausdavo kuprotus žmones, ir kaskart, kai man parodydavo kurį iš tų vargšų, aš atvirai permesdavau anatomo žvilgsniu tiesią jo nugarą, kur kiekvienas stuburo slankstelis virpėjo slepiamu džiaugsmu, o veidas tuo tarpu šypsojosi, reikšdamas visišką abejingumą tokiam nereikšmingam pranašumui, kaip gražus kūno sudėjimas. Jeigu kas užmigdavo nepatogia ar juokinga poza, Orasas visada pirmas imdavo juoktis. Kaip tik dėl to aš nejučia pastebėjau,— kai jis gyveno mano kambaryje arba kai nueidavau pas jį ir rasdavau miegantį,— kad jis užminga pasidėjęs ranką po galva arba atmetęs ją atgal, tarsi mėgdžiodamas antikines statulas; ši lyg ir nekalta detalė padėjo man suprasti, kad jis, kaip jau sakiau, yra natūralus, atseit, apsigimęs pozuotojas. Net miegodamas, net būdamas vienas ir neturėdamas prieš akis veidrodžio, Orasas stengdavosi atrodyti kilnus. Kažkuris iš mūsų draugų kandžiai prasitarė, kad Orasas pozuojąs prieš muses.

Tebūnie man atleista, kad pasakoju taip smulkmeniškai. Man atrodo, kad to reikėjo; o dabar grįžtu prie pirmųjų mūsų susitikimų.

II

Kitą dieną aš jį paklausiau, kodėl, šitaip biaurėdamasis teise, nesiėmė studijuoti kokio kito mokslo.

— Pone mielas,— atsakė jis su tokiu įsitikinimu, tartum būtų buvęs ne jaunuolis, o prityręs keturių dešimčių metų žmogus,— šiandien yra tik viena profesija, kuri atveria kelius į viską,— advokato profesija.

— O ką jūs vadinate viskuo? — paklausiau.

— Mūsų dienomis,— atsakė jis,— viskas yra būti deputatu. Tačiau luktelėkim truputį ir pamatysim ką kita!

— Tikitės naujos revoliucijos? O kaipgi tapsite deputatu, jeigu jos nebus? Esate turtingas?

— To negaliu pasakyti; bet būsiu.

— Puiku. Jei taip, tai jums svarbu tik gauti diplomą, o advokato praktika galėsite nesiversti.

Aš nuoširdžiai patikėjau, kad jis turi turtą, leidžiantį jausti po kojom tvirtą pagrindą. Orasas valandėlę svyravo; paskui, nesiryždamas nei man, klystančiam, pritarti nei iš karto sugriauti mano klaidingo įsitikinimo, prabilo:

— Praktika verstis reikės, kad pagarsėčiau... Be abejo, po poros metų gabūs žmonės jau gali iškelti savo kandidatūrą; mat, reikia įrodymo, kad turi gabumų.

— Pora metų? Man atrodo, to maža; be to, kol tapsite advokatu ir įrodysite esąs gabus, turės praeiti dveja tiek laiko. Tačiau ir tada dar toli gražu nebūsit to amžiaus...

— Ar jūs nemanote, kad, gal būt, jau per sekančią sesiją amžiaus cenzas bus sumažintas?..

— Nemanau; tačiau tai, šiaip ar taip, laiko klausimas: tikiu, kad, jeigu taip jau tvirtai nusprendėte, anksčiau ar vėliau pasieksite savo tikslą.

— Juk tai svarbiausia, ar ne? — atsiliepė jis, palaimingai šypsodamasis, o akys švietė išdidumu.— Nors pradėtumei kopti visai iš apačios, vis tiek gali pasiekti visuomenės viršūnes, jei tik tavyje gyva mintis apie ateitį, ar ne?

— Neabejoju tuo,— atsakiau.— Visa esmė — žinoti, ar daug kliūčių teks įveikti, tačiau tai apvaizdos paslaptis.

— Ne, brangusis! — sušuko jis, draugiškai imdamas mane už parankės.— Visa esmė — žinoti, ar turi valią, stipresnę už vi-

sas kliūtis; o tokią valią,— pridūrė jis, smarkiai suduodamas sau į krūtinę,— aš turiu!

Kalbėdamiesi mes atėjome iki Perų rūmų. Atrodė, kad Orasas tuoj pradės augti kaip pasakos milžinas. Pažvelgiau į jį ir pamačiau, jog veido linijų apskritumas, nepaisant per anksti auginamos barzdos, aiškiai liudija, kad jis dar labai jaunas.

— Kiekgi jums metų? — paklausiau.

— Įspėkit! — šypsodamasis pasiūlė jis.

— Iš pirmo žvilgsnio duotum dvidešimt penkerius,— atsakiau.— Tačiau, ko gero, neturit nė dvidešimties.

— Iš tikrųjų, dar neturiu. Ir kas iš to?

— Tas, kad jūsų valiai ne daugiau kaip dveji ar treji metai, vadinasi, ji dar labai jauna ir gležna.

— Klystate! — sušuko Orasas.— Mano valia gimė drauge su manim, jai tiek pat metų, kiek ir man.

— Tas būtų tiesa, jei kalbėtume apie ją kaip apie įgimtą bruožą. Vis dėlto spėju, kad jūsų valia dar ne kažkiek kartų tėra išbandyta politikos srityje! Negalimas dalykas, kad jūs jau seniai rimtai galvotumėte apie deputato karjerą; apskritai, argi seniai sužinojote, kas yra deputatas?

— Patikėkite, sužinojau taip anksti, kaip tik įmanoma vaikui. Vos pradėjau suvokti žodžių prasmę, pajutau šitame žodyje kažkokią magišką jėgą. Suprantate, čia likimas; man lemta tapti parlamento veikėju. Taip, taip, aš kalbėsiu ir priversiu kitus kalbėti apie manel

— Tebūnie taip! — atsakiau.— Duomenų turite: tai dievo dovana. O kol kas mokykitės teorijos.

— Ką jūs turite galvoje? Teisę? Tuos plepalus?

— O, kad reikėtų vien jos! Aš noriu pasakyti: studijuokite humanitarinius mokslus — istoriją, politiką, įvairias religijas,— o paskui jau spręskite, lyginkite, rinkitės...

— Jūs norite pasakyti — idėjas? — paklausė jis; jo šypsena ir žvilgsnis spinduliavo pergalingu įsitikinimu.— Idėjų aš jau turiu ir, jei norite žinoti, manau, kad geresnių niekada nė neturėsiu: mūsų idėjos kyla iš jausmų, o visi mano jausmai kilnūs! Taip, pone, dangus mane sukūrė taurų ir gerą. Nežinau, kokius išmėginimus jis man ruošia, tačiau,— sakau tai didžiuodamasis, ir juoktis iš šio išdidumo gali tik kvailiai,— jaučiuosi esąs kilniaširdis, stiprus, taurus, mano siela suvirpa ir kraujas užverda vien pagalvojus apie neteisybę. Visa, kas didinga, sva-

ginte mane svaigina. Aš nesipuikuoju ir, man rodos, negaliu tuo puikuotis, tačiau sakau su tvirtu įsitikinimu: esu iš didvyrių padermės!

Negalėjau neištverti nenusišypsojęs, bet Orasas, kuris mane stebėjo, matė, kad toje šypsenoje nebuvo nepalankumo.

— Jūs stebitės,— tarė jis man,— kad, vos susipažinęs su jumis, aš duodu valią jausmams, kurių žmonės paprastai nepatiki net geriausiam draugui? Ar manote, kad toks jų elgesys — kuklumo požymis?

— Ne, aišku, veikiau nenuoširdumo.

— Na tai žinokite, kad aš laikau save geresniu ir mažiau juokingu už tuos apsimetėlius, kurie *in petto*[1] tariasi esą pusdieviai, bet veidmainiškai lenkia galvas, dėdamiesi drovumo įsikūnijimu, nes to reikalaująs geras tonas. Visi jie — egoistai ir garbėtroškos tikrąja ir pačia šlykščiausia tų žodžių prasme. Užuot atvirai skleidę aplinkui patrauklų entuziazmą, apie kurį buriasi visi pajėgūs protai, visos narsios širdys (argi ne taip įvyksta didžiosios revoliucijos?), jie slapta gėrisi savo menku pranašumu ir, bijodami, kad kiti jo neišsigąstų, slepia jį nuo pavydžių žvilgsnių, kol galės mikliai juo pasinaudoti tą dieną, kai bus užsitikrinę padėtį visuomenėje. Sakau jums, šitie žmonės tinka tik krauti pinigams ir užimti vietoms parsidavėliškose vyriausybėse; o žmonės, kurie nuverčia neteisingą valdžią, sužadina kilnias aistras, sukelia pasaulyje rimtą ir taurų sąjūdį,— Mirabo, Dantonai, Pitai,— argi jiems rūpi maivytis, vaidinant kuklybes!

Jo žodžiuose buvo tiesos, ir kalbėjo jis su tokiu įsitikinimu, kad man nedingtelėjo mintis prieštarauti, nors esu taip išauklėtas, o gal ir tokios prigimties, kad negaliu pakęsti išpuikimo. Tačiau Orasas turėjo retą ypatybę: žiūrėdamas į jį ir jo klausydamasis, pasiduodavai jo žodžių ir judesių apžavams. Išsiskyręs su juo, stebėdavaisi, kodėl nesugriovei jo tezių; tačiau sutikęs jį kitą kartą, vėl pajusdavai nenugalimą jo paradoksų magnetizmą.

Tą dieną aš išsiskyriau su juo, stebėdamasis jo savitumu ir klausdamas save, ar sutikau beprotį, ar didį žmogų. Linkau į antrąją nuomonę.

---

[1] Širdies gilumoje *(it.)*.

— Jūs taip mėgstate revoliucijas,— pasakiau Orasui rytojaus dieną.— Tikriausiai kovėtės pernai, liepos dienomis?

— Deja! Buvau išvykęs atostogų,— atsakė jis.— Tačiau ir ten, savo tolimoj provincijoj, nesėdėjau sudėjęs rankas, o kad man pavyko išvengti pavojų, tai ne mano kaltė. Įstojau į miesto savanorių gvardiją, kuri turėjo sutvirtinti pergalę. Naktimis mes eidavome sargybą su šautuvu ant peties, ir jei senasis režimas būtų priešinęsis, jeigu prieš mus, kaip tikėjomės, būtų pasiuntę kariuomenę, manau, būtume elgęsi geriau, negu visi tie seni krautuvininkai, kurie paskui, kai vyriausybė suorganizavo nacionalinę gvardiją, buvo priimti į jos eiles. Jie nekišo nosių iš savo krautuvėlių, kol įvykių atomazga neišaiškėjo; o mes patruliavome aplink miestą, saugodami, kad jų neužpultų. Po dviejų savaičių, kai pavojus praėjo, jie būtų užbadę mus durtuvais, jei būtume sušukę: „Tegyvuoja laisvė!"

Tą dieną, ilgokai prašnekučiavęs su juo, pasiūliau drauge papietauti Senosios Komedijos gatvėje pas Pensoną, patį doriausią ir simpatingiausią iš visų Lotynų kvartalo restoranų savininkų.

Vaišinau jį kaip išmanydamas, o pavalgyti čia, reikia pripažinti, galėjai puikiai — labai sveikai ir pigiai. Pensono restoranėlis — visų literatūrinės šlovės trokštančių jaunuolių ir stropių studentų susitikimo vieta. Nuo tada, kai Pensono kolega ir konkurentas Danjo, raitosios nacionalinės gvardijos karininkas, parodė narsumo stebuklus, malšindamas sukilimą, visa studentų — nuolatinių jo svečių — falanga prisiekė nebežengti į jo valdas ir persimetė prie didesnių kotletų ir storesnių bifštekšų, kuriuos duodavo taikusis geraširdis Pensonas.

Po pietų nuėjome į Odeoną pažiūrėti ponios Dorval ir Lokrua pjesėje „Antoni". Tą dieną mudu su Orasu jau kaip reikiant susipažinome ir galutinai susidraugavome.

— Vadinasi,— pasakiau jam per vieną pertrauką teatre,— studijuoti mediciną jums atrodo dar biauriau, negu teisę?

— Mano mielas,— atsakė jis,— patikėkite, aš nieko neišmanau apie jūsų pašaukimą. Ar galimas dalykas, kad, kasdien nerdamas rankas, žvilgsnį ir protą į žmogiškąjį purvą, jūs gebėtumėte jausti poeziją ir išlaikyti vaizduotės gaivumą?

— Operuoti gyvuosius baisiau, negu skrosti numirėlius,— pasakiau.— Čia reikia daugiau drąsos ir ryžto, galite būti tikras. Šlykščiausio lavono vaizdas — dar pakenčiamas, bet va, kai

pirmąkart gailiai sušunka vargšas vaikas, kuris nesupranta, kam jūs jį skaudinate... Tai mėsininko amatas, jeigu nematai jame aukštalo misijos.

— Sako, kad šitas amatas kietina širdį,— kalbėjo toliau Orasas.— Ar nebijote, kad, pasišventęs mokslui, pamiršite žmoniškumą? Juk taip atsitiko didiesiems anatomams. Visi juos garbina, o aš kreipiu nuo jų žvilgsnį, tartum sutikęs budelį.

— Tikiuosi įstengsiąs būti pakankamai šaltakraujis, kad galėčiau padėti savo artimui,— atsakiau.— neprarasdamas gailesčio ir meilės jam. Man dar toli gražu iki reikiamo ramumo, bet vis dėlto nebijau, kad mano širdis sukietės.

— Gal ir taip. Bet pagaliau jausmai atbunka, vaizduotė išblėsta, grožio ir biaurumo jutimas dingsta; gyvenime pradedi matyti vien materialiąją pusę, o idealieji polėkiai išsigimsta, virsta naudos siekimu. Ar žinote kokį gydytoją poetą?

— Galėčiau savo ruožtu paklausti jus, ar daug žinote deputatų poetų? Man neatrodo, kad tokia politinė karjera, kokią matome mūsų dienomis padėtų žmogui išlaikyti gyvą vaizduotę ir subtilų poezijos jausmą.

— Jei visuomenė būtų pertvarkyta,— sušuko Orasas,— politinė karjera galėtų puikiausiai išugdyti proto galias ir širdies jautrumą; tačiau šiandien kiekvienas, kas eina tuo keliu, be abejo, sukempėja. Reikia tik pagalvoti: tam, kad galėčiau perprasti socialinius dėsnius, kur vienintelis švyturys turėtų būti filosofija, aš privalau žinoti kodeksą ir digestas, išstudijuoti Potje, Diukorua ir Rogroną, žodžiu, dirbti iki apkvaitimo, o paskui, norėdamas suartėti su savo amžininkais, privalau nusileisti iki jų lygio... O, kartais aš rimtai galvoju, ar neatsisakyti politikos!

— Bet ką tada veiktumėte su entuziazmu kuris liejasi jumyse per kraštus, su ta besalke dvasios didybe? Kam panaudotumėte savo geležinę valią, kuria prieš kelias dienas buvau suabejojęs, už ką jūs man priekaištavote?

Jis susiėmė galvą rankom, atsirėmė alkūnėmis į barjerą, skiriantį parterį nuo orkestro, ir sėdėjo susimąstęs, kol pakilo uždanga; paskui su didžiu dėmesiu ir susijaudinimu žiūrėjo visą trečią „Antoni" veiksmą.

— O aistros?! — sušuko jis, veiksmui pasibaigus.— Kokią vietą, jūsų manymu, turi gyvenime aistros?

— Kalbate apie meilę? — atsiliepiau.— Gyvenimas, kokį jį padarėme mes patys, reikalauja atiduoti jai viską arba nieko.

Negalima būti tokiu įsimylėjėliu, kaip Antoni, ir drauge tokiu piliečiu, kaip jūs. Reikia rinktis.

— Kaip tik apie tai ir galvojau, klausydamasis Antoni, kuris taip niekina visuomenę, taip įniršęs ant jos, kuris maištauja prieš viską, kas kliudo jo meilei... O jūs ar mylėjote kada?

— Gal būt. Argi tai svarbu? Klauskite pats savo širdį, kas yra meilė.

— Tegu dievas mane nubaudžia, jei aš bent kiek nutuokiu apie ją! — sušuko jis, gūžtelėdamas pečiais.— Argi turėjau laiko mylėti? Argi žinau, kas yra moteris? Esu tyras, mano mielas, tyras kaip kūdikis! — pridūrė jis, prapliupdamas geraširdiškai juoktis.— Niekinkite mane, bet prisipažinsiu: moterų iki šiol labiau bijojau, negu geidžiau. Nors barzdą užsiauginau jau didelę ir reikalavimai mano nemaži. Ką gi! Kaip tik jie ir apsaugojo mane nuo nemalonių klaidų, kurių neišvengia mano draugai. Dar nesutikau idealios mergaitės, kuri priverstų širdį smarkiau plakti. Vargšių grizečių, kurias renkasi, kas tik nori, Šomjere ar kitose nepadoriose vietose, man taip gaila, kad nė už visus rojaus džiaugsmus nenorėčiau priekaištauti sau dėl vieno tų apipešiotų angelų nuopuolio. O dar tos stambios rankos, riestos nosys, tas žargonas, tie laiškai, kuriuose jos kaltina jus dėl savo nelaimės taip, kad nors mirk iš juoko. Čia net negali jausti rimto sąžinės graužimo. Jeigu jau aš atsiduosiu meilei, tai noriu, kad ji giliai mane sukrėstų, uždegtų, kad skaudžiai sužeistų arba atvertų man dangų ir apsvaigintų aistra. Nenoriu vidurio: viena arba kita, arba, kad kokioj, viena ir kita drauge; tik ne dramos krautuvėlių užkaboriuose, ne pergalės pigiose kavinėse! Noriu kentėti, noriu išsikraustyti iš galvos, nusinuodyti drauge su savo mylimąja arba nusidurti ant jos lavono, bet nenoriu būti juokingas, o ypač — pasijusti nuobodžiaująs pačiame tragedijos įkarštyje ir baigti ją vodeviliu. Draugai labai juokiasi iš mano nekaltybės, vaidina prieš mane donžuanus, bandydami mane sugundyti arba apstulbinti, bet, patikėkit, jų pastangos tuščios. Aš linkiu jiems malonumų, bet sau renkuosi kitką. Apie ką galvojate? — pridūrė jis, pastebėjęs, kad aš nusisukau, nenorėdamas parodyti, kaip mane ima juokas.

— Galvoju,— atsakiau,— kad rytoj pas mane pusryčiaus viena labai miela grizetė, kuriai norėčiau jus pristatyti.

— O! Sergėk dieve nuo tokių pramogų! — sušuko jis.— Ir be to jau turiu penketą ar šešetą draugų, kuriuos matyti esu

pasmerktas tik trumpalaikių jų draugužių kompanijoje. Mintinai moku šitų mergšių žodyną. Fi! Jūs visai sugluminot mane — laikiau jus vertesniu už tuos pakvaišėlius. Visą savaitę vengiu jų, dėl to kad norėjau pabendrauti su jumis ir maniau, kad jūs rimtas žmogus, kad jūsų skonis reiklesnis už kitų studentų, o štai pasirodo, kad ir jūs turite moterį, net jūs! Dieve mano, kur man pasislėpti, kad nesutikčiau šitų moterų?!

— Vis dėlto jums reikės susipažinti su manąja. Aš būtinai to noriu ir rytoj susirasiu jus, jei pats neateisite pas mane drauge su ja papusryčiauti.

— Jeigu ji jums nusibodo, įspėju — aš ne iš tų, kurie gali padėti ja nusikratyti.

— Mielas Orasai, galiu jus nuraminti: jeigu ir panorėtumėt padėti jai nusikratyti manim, pirmiausia turėtumėt perpiauti man gerklę.

— Rimtai?

— Kuo rimčiausiai.

— Jei taip, priimu jūsų kvietimą. Malonu bus iš arti pažiūrėti į tikrą meilę...

— Grizetei. Jūs stebitės tuo, teisybė?

— Na ką gi! Taip, stebiuosi. Pats tesu matęs vieną moterį, kurią būčiau galėjęs mylėti, jeigu ji būtų buvusi dviem dešimtim metų jaunesnė. Tai buvo turtinga provincijos našlė, pilies savininkė; kadaise graži, dar nespėjusi pražilti; ji kalbėjo, vaikščiojo, sutikdavo ir išlydėdavo svečius taip, kad visos kitos moterys, kurias buvau matęs iki tol, man pasirodė lyg žąsų piemenės. Ta dama buvo kilusi iš senos giminės; ji turėjo vapsvos taliją, Rafaelio madonų rankas, silfidės kojas, mumijos veidą ir gyvatės liežuvį. Ir aš tvirtai nusprendžiau, kad niekada jauna, graži ir maloni mergaitė nebus mano meilužė, jeigu jos rankos ir kojos nebus tokios, o svarbiausia — jeigu ji nebus aristokratiškų manierų ir jos šviesių plaukų nepuoš tokia galybė baltų mezginių.

— Mielas Orasai,— pasakiau jam,— jūs dar negreit pamilsite, o gal nepamilsite niekada.

— Teišgirsta jus dievas! — sušuko jis.— Jeigu pamilsiu — aš pražuvęs. Sudiev tada politinei karjerai, sudiev mano didžiai, rūsčiai ateičiai! Nieko nemoku daryti pusiau. Pažiūrėsim, kas gi iš manęs išeis: oratorius, poetas ar įsimylėjėlis?

— O jeigu pirmiausia būtume studentai? — pasakiau.

— Deja! Bepigu jums kalbėti,— atsakė jis.— Jūs ir studentas, ir įsimylėjėlis. O aš nieko nemyliu ir dar mažiau studijuoju!

III

Orasas mane labai sudomino. Aš nebuvau visai įtikėjęs ta herojiška jėga ir tuo rūsčiu entuziazmu, kuriuos jis atvirašrdiškai laikė esminėmis savo savybėmis. Man jis buvo veikiau geras vaikinas, taurus, nuoširdus, gebantis greičiau susižavėti gražiomis svajonėmis, negu jas įgyvendinti. Tačiau, ir nežiūrėdamas į Orasą kaip į herojų, pamilau jį už nuoširdumą ir nuolatinį veržimąsi į visa, kas kilnu. Šitame jo įgeidyje — būti herojumi — nebuvo nieko atstumiančio: jis terodė jo meilę gražiam idealui. „Viena iš dviejų,— svarsčiau aš: — arba jam lemta tapti žymiu žmogumi, ir slaptas instinktas, kurio jis patikliai klauso, jam tai byloja, arba jis tėra šaunus jaunuolis, ir kai šitas įkarštis praeis, jame ims vyrauti taikus gerumas, ramus sąžiningumas, kuriuos retkarčiais sušildys entuziazmo spindulys."

Tiesą sakant, mielesnis man buvo pastarasis jo vidinis portretas. Aš būčiau labiau pasitikėjęs Orasu, jeigu jis būtų liovęsis naiviai aukštinti save, neprarasdamas grožio ir gėrio meilės. Žymaus žmogaus laukia sunki dalia. Kliūtys išerzina jį, o atkaklus jo išdidumas kartais iškeroja taip, kad gali išmušti jį iš vėžių ir tas galias, kurias dievas jam davė gėriui kurti, nukreipti į pragaištingą kelią. Šiaip ar taip, Orasas man patiko ir traukė mane. Arba eisiu paskui jį — stiprų, arba padėsiu jam — silpnam. Buvau penkeriais ar šešeriais metais vyresnis už jį, ramesnio charakterio; mano ateities planai buvo nusistovėję, jokių rūpesčių nebekėlė. Aistrų amžiuje švelni, nuoširdi meilė apsaugojo mane nuo klaidų ir kančių. Jaučiau, kad šita laimė — neįkainojama apvaizdos dovana, kad nesu vertas naudotis ja vienas ir privalau su kuo nors pasidalyti savo dvasios ramybe, pasiūlyti ją kaip vaistą kitai, suaitrintai ar išerzintai sielai. Samprotavau kaip gydytojas, bet mano norai buvo geri, ir — tik nepamanykite, jog ir aš neiškenčiu nekaltai nepasigyręs, kaip ma-

no vargšas Orasas,— pasakysiu, kad aš taip pat buvau geras ir jautrus, jautresnis, negu mokėjau tai išreikšti.

Tik viena mano naujo draugo savybė man atrodė absurdiška ir peiktina — jo polinkis į diduomenės moteris; jis, karštas respublikonas, tikriausiai menkai tenutuokė apie gražias manieras, tačiau perdėtai niekino paprastumą ir statumą, nors, žinoma, pats nebuvo taip nusikratęs šių bruožų, kaip dėjosi.

Aš nusprendžiau anksčiau ar vėliau supažindinti jį su Eženi, vaizduodamasis, kad bendravimas su šita paprasta ir tauria mergaite atvers jam akis ar bent nukreips mintis protingesne linkme. Jis pamatė ją, susižavėjo jos maloniu būdu, tačiau ji pasirodė jam visai ne tokia graži, kokia, jo nuomone, turėtų būti moteris, kad ją būtų galima tikrai mylėti.

— Miela, ir tiek,— pasakė jis man tarpdury.— Tur būt, ji nepaprastai protinga?

— Veikiau nuovoki, negu protinga,— atsakiau,— o buvusios draugės laikė ją kvaile.

Eženi padavė mums kuklius pusryčius, kuriuos pati buvo sutaisiusi, ir prakilni Oraso širdis pasidygėjo šiuo prozišku darbu. Tačiau kai ji atsisėdo tarp mūsų ir ėmė labai mandagiai ir laisvai jį vaišinti, jis pajuto jai pagarbą ir staiga ėmė elgtis kitaip. Iki tol jis triuškino mano vargšę Eženi didžiai sąmojingais paradoksais, į kuriuos ji, beje, net nenusišypsojo, o tai jis palaikė susižavėjimo ženklu. Kai pajuto, kad jinai — teisėjas, o ne patyčių objektas, jis surimtėjo ir, lygiai kaip pirma stengėsi rodytis lengvapėdis, taip dabar ėmė dėtis orus. Tačiau buvo jau vėlu. Reikliajai Eženi jis padarė nemalonų įspūdį; aišku, ji to jam neparodė ir tuoj po pusryčių pasitraukė į kambario kertę ir ėmėsi siūti, kaip paprastų paprasčiausia grizetė. Orasas pajuto, kad jo pagarba išnyko taip pat ūmai, kaip buvo atsiradusi.

Mano mažas butukas Augustiniečių krantinėje buvo trijų kambarių ir atsieidavo man ne mažiau kaip tris šimtus frankų Baldus turėjau savo,— studentui tai tikra prabanga. Buvau įsirengęs valgomąjį, miegamąjį, o tarp jų — darbo kabinetą, kurį prašmatniai vadinau salonu. Čia mes gėrėme kavą. Orasas, pamatęs cigarus, be ceremonijų užsirūkė.

— Atleiskite,— pasakiau, imdamas jį už rankos.— Eženi tai nepatinka; aš rūkau tik balkone.

Jis nedelsdamas atsiprašė Eženi už išsiblaškymą, tačiau širdies gilumoje stebejosi, kad aš taip elgiuosi su moterim, kuri štai siūlėja mano kaklaraiščius.

Mano balkonas buvo pačiame namo viršuje. Pavėsį jame teikė vijokliai ir kvapnieji žirneliai, kurių pasėjo Eženi dviejuose kubiliukuose su apelsinmedžiais. Apelsinmedžiai žydėjo; be to, šią mano rytietišką svetainę dar puošė keli vazonėliai našlaičių ir rezetų. Kaip svečiui, aš užleidau Orasui seno apmušalo gabalą, kuris man atstojo turkišką kilimą, ir odinį pagalvį, į kurį atsiremdavau, kai mėgaudavaus dūmu kaip tikras paša. Lango stiklas skyrė šią svetainę nuo kabineto, kur sėdėdavo ir dirbdavo Eženi. Tuo būdu aš ją matydavau, būdavau su ja, nevargindamas jos savo tabako kvapu. Pamačiusi mano vietoje, ant kilimo, Orasą, ji atsargiai, nepastebimai nuleido ant lango muslino užuolaidėlę, tartum gindamasi nuo saulės, o iš tikrųjų — iš drovumo, kurį Orasas labai gerai suprato. Aš sėdėjau už jo ant apelsinmedžio kubiliuko. Šitame siaurame belvederyje tegalėjo tilpti du žmonės ir keturi ar penki gėlių vazonai, užtat prieš mūsų akis buvo gražiausia Senos atkarpa, saulės spindulių nuauksintas Luvro fasadas, įsirėžęs dangaus mėlynėje, visi tiltai ir visos krantinės iki Otel-Dje ligoninės. Tiesiai prieš mus viršum Site salos namų stiepėsi aukštyn savo tamsiai pilkais špiliais ir smailiu frontonu Sent-Šapel koplyčia; tolėliau gražusis Sen-Žak-la-Bušeri bažnyčios bokštas kėlė į dangų keturis milžiniškus liūtus, o pačioje dešinėje stūksojo dailus ir didingas Dievo motinos katedros masyvas. Gražus reginys: iš vienos pusės — senasis Paryžius su savo garsiaisiais paminklais ir vaizdinga netvarka, iš kitos — Renesanso Paryžius, susiliejęs su Imperijos Paryžiumi,— Medičių, Liudviko XIV ir Napoleono kūrinys. Kiekviena kolona, kiekvienos durys — puslapis karalystės istorijos.

Mes buvome ką tik perskaitę neseniai pasirodžiusį romaną „Paryžiaus katedra" ir, kaip visi arba bent kaip visas jaunimas, buvome nesąmoningai pasidavę tam poetiškam žavesiui, kuriuo šis romantiškas kūrinys iš naujo apgaubė senąsias mūsų sostinės grožybes. Tartum kokia magiška šviesa atgaivino išblėsusius prisiminimus; poeto paveikti, mes žiūrėjome į senųjų pastatų stogus ir matėme jų raiškias linijas bei vaizdingas detales kitomis akimis, negu mūsų pirmtakai — Imperijos ir Restauracijos laikų studentai. Orasas žavėjosi Viktoru Hugo. Jis pašėlusiai mylėjo

visas jo keistenybes, visus nevaržomus užmojus. Aš nesiginčijau, nors ne visada su juo sutikdavau. Mano skonis ir instinktas traukė mane prie ramesnių formų, prie švelnesnių linijų ir minkštesnių šešėlių tapybos. Aš lyginau Hugo su Salvatoru Roza, kuris vaizduotės akimis taip pat matė daugiau, negu mokslo akimis. Tačiau kuriems galams būčiau pradėjęs su Orasu karą dėl žodžių ir paveikslų? Ne tam, kas devyniolikos metų, vengti išraiškos priemonių, drąsiai atskleidžiančių jausmą, ir ne tam, kas dvidešimt penkerių, jas smerkti. Ne, laiminga jaunystė anaiptol ne pedantiška; jokie žodžiai jai neatrodo per drąsūs išreikšti tam, ką ji pati taip stipriai jaučia. Ir nemaža pasiekė poetas, jei įstengė duoti savo mintims tokią įtaigą, tokią ryškią formą, kad beveik visa karta ėmė žiūrėti jo akimis ir mėgautis jausmais, kurie įkvėpė jį!

Buvo taip: net patys inertiškiausi iš mūsų, tie, kuriems reikėjo, užvertus „Paryžiaus katedrą", perskaityti „Pauliaus ir Virginijos" puslapį arba, kaip pasakė vienas subtilus kritikas, prisiminti vieną ar kitą „krištolinį" Petrarkos sonetą, kad tas vėl jiems praskaidrintų žvilgsnį,— net ir tie užsidėjo ant savo jautrių akių šiuos akinius su spalvotais stiklais, pro kuriuos galėjo pamatyti šitiek naujų dalykų; o pasigėrėję šiuo jaudinančiu reginiu, nedėkingieji pareiškė, kad tie akiniai keisti. Ką gi, keisti, jei norite; bet jei ne šis menininko įgeidis, ar jūs būtumėte ką nors įžiūrėję vien savo akimis?

Mano kritikos spaudžiamas, Orasas nusileido labai nežymiai, aš, neatsispirdamas jo entuziazmui, traukiausi daugiau; kiek pasiginčijus, mūsų požiūriai, sekdami kregždes ir varnas, skraidančias viršum mūsų galvų, nusileido pailsėti ant Dievo motinos katedros bokštų, į kuriuos nuolatos krypo mūsų žvilgsniai. Ji gavo ir mūsų meilės duoklę, senoji katedra,— kaip ta užmiršta gražuolė, kuri vėl pasidaro madinga ir apie kurią vėl susiburia minia, kai tik ji susiranda karštą gerbėją, savo liaupsėmis grąžinantį jai jaunystę.

Aš neketinu paversti šio pasakojimo apie vieną savo jaunystės laikotarpį kritine savo epochos apžvalga: tokiam uždaviniui man neužtektų jėgų; tačiau, galvodamas apie tas dienas, negaliu nepaminėti, kokią įtaką darė Orasui, man, mums visiems kai kurios knygos. Jos buvo mūsų gyvenimo, netgi, taip sakant, mūsų pačių dalis. Negaliu atskirti savo prisiminimuose poetiškų paauglio įspūdžių nuo „Rene" ir „Atala" skaitymo.

Mūsų romantiškų samprotavimų įkarštyje kažkas paskambino prie durų. Eženi pranešė man tai, pabelsdama į stiklą, ir aš nuėjau atidaryti. Tai buvo Polis Arsenas, Eženo Delakrua tapybos mokyklos mokinys; toje atelje, kur aš kasdien skaičiau tapytojams anatomijos kursą, jis buvo pramintas mažuoju Mazaču.

— Sveikas, sinjore Mazačai,— pasakiau, pristatydamas jį Orasui, kuris lediniu žvilgsniu apmetė jo nešvarią palaidinę ir susitaršiusius plaukus.— Štai jaunas meistras, kuris, kaip daug kas tvirtina, toli nužengs, o dabar atėjo kviesti manęs į paskaitą.

— Dar ne,— atsakė Polis Arsenas,— iki paskaitos daugiau kaip valanda. Atėjau pakalbėti su jumis apie šį tą, kas liečia tiktai mane. Ar turite laiko mane išklausyti?

— Žinoma,— atsakiau,— o jeigu mano draugas jums trukdo, jis parūkys balkone.

— Ne,— tarė jaunuolis,— aš neturiu jokių paslapčių. Be to, dvi galvos — tai ne viena, todėl nepyksiu, jei šis ponas taip pat pasiklausys.

— Prašom sėsti,— pakviečiau, eidamas į kitą kambarį atnešti ketvirtos kėdės.

— Nesirūpinkit,— sulaikė mane būsimasis dailininkas, ropšdamasis ant komodos; jis prispaudė kepurę alkūne prie kelio, languota nosine nusišluostė išrasojusį veidą ir, nukoręs kojas, palinkęs *Pensieroso* poza, prakalbo:

— Pone, noriu mesti dailę ir imtis medicinos,— sako, kad tai patikimesnė specialybė; štai ir atėjau paklausti, ką jūs apie tai manote.

— Į tokį klausimą,— atsiliepiau,— atsakyti sunkiau, negu jums atrodo. Man regis, bet kuria profesija dabar verčiasi labai daug žmonių, todėl visos jos, kaip sakote, labai nepatikimos. Žinių gausumas ir dideli gabumai dar neužtikrina sėkmės ateityje; aš nesuprantu, kodėl medicina turėtų teikti jums daugiau šansų, negu menas? Geriausia pasirinkti tai, kas atitinka mūsų polinkius; o kadangi, kaip girdėjau tvirtinant, jūs labai gabus tapybai, tai nesuprantu, kodėl taip greit ėmėte ja bodėtis.

— Bodėtis? Aš? O ne! — sušuko Mazačas.— Aš ja visiškai nesibodžiu ir, jei iš paveikslų tapybos būtų galima pragyventi, mieliau pasirinkčiau tapybą, negu ką nors kita; bet, atrodo, taip bus dar labai negreit, labai negreit! Patronas sako, kad, prieš

imantis teptuko, reikia mažiausia dvejus metus piešti iš natūros. Paskui reikia dar mažiausia dvejus ar trejus metus tapyti, kol galėsi pasiųsti savo paveikslą į parodą. Ir net jeigu jo neatmes ir jis bus eksponuotas — ne ką telaimėsi. Šiandien rytą buvau muziejuje; maniau, kad visi sustos prieš mano patrono paveikslą,— jis juk maestras, garsenybė! Ir ką gi? Pusė lankytojų, eidami pro šalį, nė galvos nepakėlė — visi skubėjo pažiūrėti į kažkokį poną, nutapytą artileristo uniforma, kurio rankos medinės, o veidas tartum iš kartono. Na, šitie dar tiek to: jie apgailėtini neišmanėliai; bet štai atėjo jauni dailininkai, mokiniai iš įvairių atelje, ir kiekvienas tarė savo žodį: vieni peikė, kiti žavėjosi; tačiau nė vienas nepasakė to, ką aš norėjau išgirsti. Nė vienas nesuprato paveikslo. Tada ir nusprendžiau: kokių galų kurti meną publikai, kuri nieko jame nemato ir nesuvokia. Bepigu buvo geraisiais senais laikais! Imsiuos verčiau kurio kito amato, kad tik gaučiau pinigų.

— Koks šlykštus bukaprotis! — sušnabždėjo man į ausį Orasas.— Siela ne švaresnė už palaidinę!

Aš nejaučiau Mazačui paniekos, kaip Orasas. Beveik nepažinojau to vaikino, bet buvau girdėjęs, kad jis protingas ir darbštus. Ponas Delakrua labai vertino jį, o draugai gerbė ir mylėjo. Po šituo naiviu godumu, tur būt, slypėjo kažkokia mintis, kurios nesupratau; pradėdamas kalbą, jis buvo pareiškęs neturįs jokių paslapčių, ir aš nujaučiau, kad prisikasti iki šitos paslapties nebus lengva. Vien iš Mazačo veido ir laikysenos galėjai spręsti, kad jis atkaklus, bet drauge ir pajusti, kad jo potroškiai anaiptol ne žemi.

Šis žmogus buvo tartum pačios liaudies įsikūnijimas; ne stiprios, taikios žemdirbių tautos, o trapios, drąsios, sumanios ir vikrios amatininkų tautos atstovas. Tai reiškia, kad jis nebuvo gražus. Tačiau apie tokius, kaip jis, atelje draugai sako: „Drobėje šitas veidas išeitų nuostabus!" Iš tikro, jo bruožai buvo grubūs, bet labai išraiškingi. Niekados nesu matęs dvasingesnio ir energingesnio veido. Akys buvo mažos ir blausios, tartum primerktos, tačiau svaidė liepsnas, jų žvilgsnis buvo toks aštrus, kad, rodės, vėrė viską kiaurai. Nosis buvo per trumpa, ir mažas atstumas nuo akių kampelių iki nosiaskylių darė veidą iš pirmo žvilgsnio neišvaizdų ir vos ne vulgarų; tačiau šis įspūdis beregint išnykdavo. Jeigu išorinėje povyzoje ir buvo kažkas vergiška ir vasališka, tai viduje viešpatavo nepriklausomybės genijus, ret-

karčiais prasiveržiąs žaibų blyksniais. Netaisyklinga burna, storos lūpos, viršum kurių juodavo dygstą ūsiukai, tiesus, siauras, truputį įdubęs per vidurį smakras, platūs, išsišovę skruostikauliai — visos šitos ryškios ir tiesios plokštumos, kertamos griežtų linijų, rodė nepaprastą valią ir nepalenkiamą siekių tiesumą. Jo nosiaskylių forma būtų labai sudominusi Lavatero pasekėją, o kakta — nuostabi, žiūrint skulptoriaus akimis,— būtų buvusi ne mažiau įdomi frenologui. Aš pats, rimtai įsigilinęs į savo tyrinėjimus, negalėdavau atitraukti nuo jo akių, o vesdamas atelje anatomijos užsiėmimus, visada nejučiomis kreipdavausi į šį jaunuolį, kuris man atrodė proto, drąsos ir gerumo įsikūnijimas.

Todėl, prisipažįstu, man buvo skaudu girdėti jį taip trivaliai kalbant.

— Nejau, Arsenai,— paklausiau,— jūs atsisakytumėte tapybos, jei kuri kita profesija jums duotų kiek daugiau naudos?

— Taip, pone, iš tikrųjų atsisakyčiau,— nė kiek nesumišęs, atsakė jis.— Jei dabar būčiau tikras, kad uždirbsiu per metus tūkstantį frankų grynais, tapčiau batsiuviu.

— Tai toks pats menas, kaip bet kuris kitas,— niekinamai šypsodamasis, įsiterpė Orasas.

— Tai visai ne menas,— šaltai atkirto Mazačas.— Tai mano tėvo amatas, ir aš perprasčiau jį ne blogiau už kitus. Tačiau jis neduos tiek pinigų, kiek man reikia.

— O ar daug jums reikia pinigų, vargšas drauguži? — paklausiau.

— Sakau gi, man reikėtų uždirbti tūkstantį frankų, o aš, užuot uždirbęs, išleidžiu pusę tos sumos.

— Kaipgi tad jūs galite galvoti apie medicinos studijas? Jums reikės kokių trijų dešimčių tūkstančių frankų studijų metams ir tam laikotarpiui, kai dar teks laukti pacientų. Be to...

— Be to, jūs dar nebaigėte mokyklos,— tarė Orasas, mano kantrumo išvestas iš kantrybės.

— Tas tiesa,— atsakė Arsenas,— bet aš baigsiu ją arba įsigysiu bent jau kokį kitą lygiavertį išsilavinimą. Užsidarysiu savo kambaryje su duona ir vandeniu ir, man rodos, per savaitę išmoksiu tai, ką mokiniai mokosi mėnesį. Juk mokiniai dažniausiai nemėgsta dirbti; kai esi vaikas, žaidi, gaišti laiką tuščiai. Kai tau dvidešimt metų, pasidarai protingesnis ir skubi, ypač jei žinai, kad reikia skubėti. Tačiau iš to, ką jūs man pasakėte

apie studijavimą, aiškiai matau — ne man būti gydytoju. O jeigu advokatu?

Orasas nusikvatojo.

— Tik nepatrūkite,— įžeistas šitokio darkymosi, ramiai tarė jam Mazačas.

— Mano mielas,— prabilau aš,— meskite visus šiuos projektus, jūsų amžiuje jie neįgyvendinami. Jūs galite pasirinkti tik meną arba amatą. Ir nei vienas, nei kitas neužtikrina jums ateities, jeigu neturite pinigų arba kredito. Vis tiek, kuriuo keliu eitumėt, jums reikia laiko, kantrybės ir nuolankumo likimui.

Arsenas atsiduso. Nusprendžiau šį kartą daugiau neklausinėti.

— Jūs apsigimęs dailininkas, tai tikras dalykas,— kalbėjau toliau.— Šioje srityje sparčiau žengsite pirmyn.

— Ne, pone,— atsakė jis,— reikia tik stoti tarnauti į kokią nors galanterijos parduotuvę, ir aš bematant užsidirbsiu pinigų.

— Galite tapti net liokajumi,— pridūrė Orasas, vis labiau piktindamasis.

— Tai man labai ne prie širdies,— tarė Arsenas,— tačiau jei nieko daugiau nebeliktų...

— Arsenai! Arsenai! — sušukau.— Tai būtų didelė nelaimė jums ir nuostolis menui. Argi nesuprantate, kad didelis talentas — tai didelė apvaizdos uždėta pareiga?

— Gražiai pasakyta! — tarė Arsenas. Jo akys staiga sužėrėjo.— Tačiau yra ir kitų pareigų, ne tik pareiga pačiam sau. Nieko nepadarysi! Na, einu į atelje, pasakysiu, kad jūs būsite trijomis, taip?

Jis nušoko nuo komodos, tylėdamas paspaudė man ranką ir, vos linktelėjęs Orasui, vikriai kaip katė ėmė leistis laiptais, stabtelėdamas kiekvienoje aikštelėje giliau įsispirti į nukleiptus batus.

IV

Polis Arsenas vėl atėjo pas mane, ir, kai likome vieni, išgavau iš jo, nors ir nelengvai, tą paslaptį, kurią nujaučiau esant. Jis pradėjo pasakoti apie savo gyvenimą tokiais žodžiais:

— Kaip jau sakiau jums, pone, mano tėvas — provincijos batsiuvys. Mes augome penki vaikai; aš trečias. Vyriausias bro-

lis buvo jau suaugęs, kai tėvas, galėdamas senatvėje atsisakyti amato ir gyventi iš kuklių santaupų, vedė antrą kartą. Ta moteris nebuvo nei graži, nei gera, nei jauna, nei turtinga, tačiau sugebėjo jį pavergti ir paleido vėjais jo garbę ir pinigus. Tėvas, apgautas, nelaimingas, ją mylėjo tuo labiau, kuo labiau ji vertė jį pavyduliauti; norėdamas užsimiršti, ėmė gerti, kaip paprastai daro mūsų luomo žmonės, sielvarto prislėgti. Vargšas tėvas! Mes ilgai viską kentėme, nes nuoširdžiai jo gailėjomės. Juk anksčiau jis buvo toks protingas ir geras! Pagaliau atėjo metas, kai nebegalėjome ištverti. Jo būdas taip pasikeitė, kad už vieną žodį, vieną žvilgsnį jis puldavo mus mušti. Mes buvome nebe vaikai, nebegalėjom to pakęsti. Be to, išauginti kitaip, su meile, neįstengėme priprasti prie šeimyninio pragaro. O štai tėvas dar ėmė pavyduliauti mano vyriausiam broliui! Pamotė, teisybė, koketavo su juo — jis buvo gražus, šaunus vaikinas; jis pagrasino papasakosiąs viską tėvui, bet ji pralenkė jį, kaip tragedijoje „Fedra", kurios aš nuo tolei negaliu žiūrėti be ašarų. Ji suvertė mano vargšui broliui savo pačios nuodėmingas užmačias. Tada jis apsiėmė už kažką atlikti karinę prievolę ir išvyko. Antrasis brolis, būgštaudamas, kad ir jam nenutiktų kas panašaus, išvažiavo ieškoti laimės į Paryžių, pažadėjęs išsikviesti ir mane, kai tik ras kokią galimybę pramisti. Aš likau namie su dviem sesutėm ir gyvenau gana ramiai, nes buvau nusprendęs niekada neprasižioti, kad ir kiek ta pikta moteris plyšotų. Visada ką nors dirbdavau; mokykloje mokiausi gana gerai; kai nereikėdavo padėti tėvui dirbtuvėje, skaitydavau ar tepliodavau popierių, nes mane visada traukė piešti. Teisybė, nemaniau, kad tai man kada pravers, todėl piešimui skirdavau mažiausiai laiko. Kartą kažkoks užklydęs dailininkas, kuris piešė mūsų apylinkių peizažus, užsisakė pas mano tėvą paprastus batus, ir aš buvau nusiųstas pas jį į viešbutį paimti mato. Visas stalas jo kambarėlyje buvo apkrautas albumais. Paprašiau jį leisti man juos pasižiūrėti. Mano smalsumas jį nustebino; jis padavė man lapą popieriaus, pieštuką ir liepė nupiešti jam žmogelį. Maniau, kad jis juokiasi iš manęs, bet pagunda pabraižyti tokiu juodu pieštuku ant tokio lygaus popieriaus pasirodė stipresnė už savimeilę. Aš nupiešiau, kas man atėjo į galvą; jis pažiūrėjo ir nenusijuokė. Net įklijavo piešinį į savo albumą, užrašė ten mano pavardę, profesiją ir mūsų miestelio pavadinimą. „Būtų gaila, kad jūs liktumėte darbininku,— tarė jis man,— jūs gimęs tapybai. Aš, jumis dėtas, mes-

čiau viską ir važiuočiau mokytis į kokį didelį miestą." Jis net siūlė man važiuoti drauge su juo — toks geras ir kilnus buvo tas jaunas vyras. Davė man savo adresą Paryžiuje, kad galėčiau jį susirasti, jei norėsiu. Aš padėkojau, bet nedrįsau nei vykti su juo, nei patikėti viltimi, kurią jis manyje įžiebė. Grįžau prie savo odų ir kurpalių, ir praėjo dar vieneri metai be didelių susidūrimų su tėvu.

Pamotė manęs nekentė, bet aš visada nusileisdavau jai, ir didelių kivirčų nekildavo. Tačiau vieną dieną ji pastebėjo, kad mano sesuo Luizona, kuriai jau buvo penkiolika metų, išgražėjo, ir kad mūsų kvartalo žmonėms tai krinta į akis. Ji ėmė nekęsti Luizonos, prikaišioti jai koketiškumą ir dar blogesnius dalykus. Tuo tarpu vargšė Luizona buvo tyra kaip dešimties metų vaikas ir, be to, išdidi kaip mūsų motutė. Užuot nuleidusi viską negirdom, kaip aš jai patariau, Luizona įširdusi atsikirto, ėmė ginčytis ir pagrasino išeisianti iš namų. Tėvas pabandė ją užtarti, bet viršų greitai gavo jo žmona. O, pone!.. Luizona buvo išbarta, įžeista, primušta! Primušė ir mažąją Siuzaną: ji mėgino ginti seserį ir rėkė — norėjo patraukti kaimynų dėmesį. Tada vieną dieną aš paėmiau Luizoną ir Siuzaną už rankų, ir štai mes visi trys pėsčiomis, be skatiko kišenėje, kaip stovim, verkdami išeinam, tvieskiant saulei, į tolimą kelią — pas tetą Anrijetę, gyvenančią daugiau kaip už dešimties mylių nuo mūsų miestelio. Pirmiausia aš jai pasakiau:

„Tetule, duokit mums pavalgyti ir atsigerti, mes mirštam iš bado ir troškulio. Neįstengiame net kalbėti."

O kai teta davė mums pietų, pasakiau:

„Atvedžiau jums jūsų dukterėčias. Jeigu nepriimsite jų, joms teks eiti nuo durų prie durų ir elgetauti arba grįžti namo ir gauti galą nuo smūgių. Mano tėvas turėjo penkis vaikus, dabar jam nebeliko nė vieno. Berniukai dirbs ir kaip nors išsivers, bet mergaitėms, jeigu jūs nepagailėsite jų, teks susilaukti tokio likimo, kaip sakiau."

Teta atsakė:

„Aš labai sena ir labai neturtinga, bet jau geriau pati eisiu elgetauti, negu paliksiu likimo valiai savo dukterėčias. Be to, jos gi protingos, drąsios, ir mes dirbsime visos trys."

Šitaip susitarus, vargšė moteriškė prievarta man įdavė dvidešimt frankų, ir aš pėsčiomis iškeliavau į Paryžių. Čia tuoj susiradau antrą savo brolį Žaną, ir jis įtaisė mane į dirbtuvę, kur

pats dirbo batsiuviu. Paskui nuėjau pas tą jaunąjį dailininką paprašyti patarimo. Jis labai maloniai mane priėmė, pasisiūlė paskolinti pinigų, bet aš atsisakiau. Duoną užsidirbdavau, bet ta velnio tapyba, kurią jis įkalė man į galvą, taip ir nebeišgaravo, ir aš kasryt atsidusdavau, pagalvojęs, kad daug maloniau būtų darbuotis pieštuku ar teptuku, negu yla. Aš truputį net pažengiau į priekį, nes, neatsispirdamas pagundai, laisvomis valandėlėmis, sekmadieniais, paišinėdavau visokias figūras ir kopijuodavau paveiksliukus iš senos knygos, kurią man paliko motina. Jaunasis dailininkas drąsino mane, ir aš neįstengiau atsisakyti pamokų, kurias jis siūlėsi man duoti nemokamai. Tačiau reikėjo gi kaip nors gyventi, o iš kokių lėšų? Dailininkas pažinojo vieną literatą, ir tas davė man perrašinėti rankraščius. Braižas mano buvo gražus, bet aš visai nemokėjau gramatikos. Bandymui man padiktavo keturias ar penkias eilutes, klaidų jose nepadariau. Skaitydamas knygas (o jų perskaičiau nemaža), įsidėmėjau žodžių rašybą, bet taisyklių nežinojau ir nedrįsau to pasisakyti, bijodamas netekti darbo. Tačiau perrašinėdamas klaidų nedarydavau — mat, labai sukaupdavau dėmesį. Toks darbas reikalavo labai daug laiko; pamačiau, kad greičiau bus išmokti gramatiką, ir sėdau pats vienas prie pratimų. Viskas ėjosi gerai; bet aš labai mažai miegodavau, todėl pagaliau susirgau. Brolis pasiėmė mane į savo palėpę ir dirbo už du. Tas truputėlis pinigų, kuriuos buvau užsidirbęs, perrašinėdamas rankraščius, išėjo vaistams. Nenorėjau, kad jaunasis dailininkas sužinotų apie mano būklę. Pats savo akimis mačiau, kad jis dažnai sunkiai verčiasi,— juk nebuvo dar nei išgarsėjęs, nei turto susikrovęs. Žinojau, kad jis geros širdies ir stengsis man padėti; o kadangi jau ne kartą buvo man padėjęs prieš mano paties norą, ryžausi verčiau numirti savo lovelėje, kad tik jis neturėtų per mane išlaidų. Tuo metu jam pasitaikė proga pakeliauti po Italiją, apie kurią svajojo, ir jis išvažiavo, laikydamas mane nedėkingu ir išsiveždamas apie mane blogą atminimą. Jis neatsisveikino su manimi, ir man dėl to buvo labai skaudu.

Pasveikęs pamačiau, kad mano brolis sulysęs ir pavargęs, mažytės mūsų santaupos išsekusios, o dirbtuvės durys mums uždarytos: slaugydamas mane, Žanas daug dienų nenuėjo į darbą. Tai buvo pernai, liepos mėnesį, per pačius karščius. Mes liūdnai kalbėjom apie savo reikalus; aš dar gulėjau ir buvau toks silpnas, kad vos supratau, ką man šnekėjo Žanas. Tuo metu iš-

girdome patrankos šūvį, tačiau nė nepagalvojome, kas ir kodėl šovė. Staiga atsivėrė durys, ir įbėgo du mūsų draugai iš dirbtuvės, išsidraikiusiais plaukais, labai susijaudinę: jie atėjo mūsų išsivesti — turime, esą, drauge laimėti arba žūti. Paklausiau, ką tai reiškia.

„Reikia nuversti karalių ir įkurti respubliką",— atsakė jie.

Šokau iš lovos, akies mirksniu užsitraukiau senas kelnes ir suplyšusią palaidinę, kuri man atstojo chalatą. Žanas taip pat nesiliko.

„Geriau mirti nuo kulkos, negu badu",— tarė jis. Ir mes išėjome.

Pribėgome prie kažkokios ginklų parduotuvės, kur jaunuoliai, tokie, kaip mes, dalijo šautuvus visiems, kas tik norėjo. Mes pasiėmėm po šautuvą ir prigulėm už vienos barikados. Pirmoji salvė pakirto vargšą Žaną mano akyse. Aš netekau proto, įniršau. Ak, niekada nebūčiau patikėjęs, kad galiu pralieti tiek kraujo! Tris dienas, galima sakyti, maudžiausi jame, braidžiau po jį iki juostos; tai buvo ne tik kitų, bet ir mano paties kraujas, tekėjęs iš daugybės žaizdų, bet aš nieko nejaučiau. Pagaliau rugpiūčio antrą — pats nežinau kaip — atsidūriau ligoninėje. Kai iš jos išėjau, buvau dar nelaimingesnis, negu seniau, širdis plyšte plyšo: brolio Žano nebėra, o karaliaus valdžia atstatyta.

Dirbti negalėjau — buvau dar per silpnas, be to, po tų liepos dienų mane užpuolė kažkokia karštligė. Man dingojosi, kad pyktis ir neviltis gali padaryti iš manęs menininką; svajojau apie siaubingus paveikslus; išmarginau sienas piešiniais, kurie man atrodė verti Mikelandželo. Skaičiau Barbje „Jambus" ir savo vaizduotėje verčiau juos gyvais paveikslais. Svajojau, nieko nedirbau, badmiriavau ir nejutau to. Tokia padėtis negalėjo trukti ilgai, tačiau keletą dienų viskas man buvo vis tiek. Jaučiausi taip, lyg visas būčiau vien tik galva, lyg nebeturėčiau nei kojų, nei rankų, nei skrandžio, nei atminties, nei sąžinės, nei giminių, nei draugų. Ėjau gatvėmis, kur akys vedė, bet visada — pats nežinau kaip — atsidurdavau prie Liepos revoliucijos aukų kapų. Nežinojau, ar mano vargšas brolis palaidotas ten, tačiau man rodėsi, kad vis vien, ar jis, ar kiti kankiniai ten guli, kad parklupti ant šitos žemės — tai atiduoti paskutinę pagarbą velioniui broliui. Buvau nepaprastai įsijaudinęs ir be atvangos kalbėjau pats su savimi. Nebeatsimenu nieko iš tų ilgų kalbų; man regis, dažniausiai kalbėdavau eilėmis. Jos tikriausiai buvo blo-

gos, o aš pats atrodžiau labai juokingas; praeiviai, tur būt, laikė mane bepročiu. Bet aš nieko nemačiau ir pats savo balsą teišgirsdavau retkarčiais. Tada stengdavausi tylėti, bet nepajėgiau. Mano veidas buvo šlapias nuo prakaito ir ašarų, bet, kas keisčiausia, šitame sielvarte buvo kažkas malonaus. Aš klaidžiojau ištisas naktis arba sėdėjau mėnesienoje ant kokio šalikelės akmens, paskendęs begalinėse chaotiškose svajonėse, tarsi sapnuodamas. Bet nemiegojau, nes ėjau ir mačiau greta ant sienų ar ant grindinio slenkantį ir gestikuliuojantį savo šešėlį. Nesuprantu, kaip manęs nė karto nesulaikė sargybiniai.

Galop sutikau vieną studentą, kurį keletą kartų buvau matęs jaunojo dailininko atelje. Jis nepasididžiavo ir pirmas užkalbino mane, nors atrodžiau kaip elgeta. Aš nesusidrovėjau, nes nežinojau, ar gerai, ar blogai esu apsirengęs, buvau susirūpinęs visai kitais dalykais. Ėjau krantine greta jo ir kalbėjau apie tapybą — mintys apie ją mane nuolatos persekiojo. Jis, atrodė, susidomėjo mano šnekomis. Be to, jam gal buvo malonu pasirodyti viešumoje su driskium, vienu iš šlovingųjų dienų herojų: ko gero, žiopliai pamanys, kad ir jis kovėsi. Tomis dienomis daugelis iš buržuazijos kilusių jaunuolių labai mėgo pasipuikuoti žandaro kardu, nusipirktu po sukilimo iš kokio skarmaliaus, arba įdrėskimu — gal pasitaikė įsibrėžti, skubiai puolant prie lango pasižiūrėti, kas dedasi gatvėje. Tas studentas man irgi pasirodė pagyrų puodas: sakė matęsis ir kalbėjęsis su manimi ant vienos barikados, tik aš niekaip negalėjau to prisiminti. Pagaliau jis pasiūlė man papusryčiauti su juo, ir aš nesikuklindamas sutikau: jau daug dienų buvau nieko nevalgęs, ir galvoje man ėmė iš tikrųjų maišytis. Po pusryčių jam reikėjo užeiti į Diusomeraro muziejų senuose Kliuni rūmuose; jis pasiūlė man jį palydėti, ir aš mašinaliai patraukiau kartu.

Meno stebuklai ir retenybės, surinktos šiame muziejuje, taip mane sužavėjo, kad iš karto pamiršau visus savo sielvartus. Viename kampe keli besimokantys tapytojai kopijavo emalius graviūrų albumui, kurį savo lėšomis ketino leisti ponas Diusomeraras. Žvilgtelėjau į jų darbus; man pasirodė, kad galėčiau kopijuoti ne blogiau už juos, už kai kuriuos gal net geriau. Tuo metu įėjo ponas Diusomeraras; mano bendrakeleivis studentas pasveikino jį — mat, tr.putį pažinojo. Kelias minutes jie stovėjo atokiau, bet iš jų žvilgsnių supratau, kad kalbasi apie mane. Po pusryčių kiek atsipeikėjau ir ėmiau suprasti, kad esu apsi-

rengęs taip prastai, jog antikvaras gali palaikyti mane vagim, jei pašnekovas nelaiduotų už mane. Ponas Diusomeraras labai geras; jis nemėgsta pasipūtėlių, bet mielai padeda varguoliams, jeigu žino, kad jie darbštūs ir ne savanaudžiai. Jis priėjo ir užkalbino mane; sužinojęs, kad norėčiau dirbti jam, ir, aišku, supratęs, kaip labai man reikia pinigų, jis tuoj pat davė man jų truputį — girdi, pieštukams, o iš tikrųjų — būtiniausiems drabužiams įsigyti. Paskui parodė, ką turėsiu nukopijuoti. Kitą dieną, tvarkingai apsirengęs, jau sėdėjau naujoje savo darbo vietoje. Užduotį atlikau kiek įstengdamas geriau ir taip greitai, kad ponas Diusomeraras buvo patenkintas ir vėl davė man darbo. Aš daug už ką jam skolingas — juk jo dėka išlikau gyvas. Jis ne tik užsakė man daugelį meno kūrinių kopijų, bet ir rekomendavo mane keliems juvelyrams,— aš piešiau jiems gėles ir paukščius emaliams ir galvutes kamėjų imitacijoms.

Tokiu būdu galėjau paklusti savo pašaukimui ir stoti mokytis pas poną Delakrua, kuriam iš pirmo žvilgsnio pajutau pagarbą ir palankumą. Aš nemoku prašinėti ir niekada nebūčiau drįsęs nė svajoti apie tai, ką jis man pasiūlė. Pirmą kartą pareikšdamas jam norą dalyvauti jo pamokose, jaučiau pareigą parodyti keletą savo eskizų. Jis peržiūrėjo ir pasakė: „Visai neblogai." Mane buvo įspėję, kad jis nelabai linkęs girti ir, jeigu taip pasakys, aš turiu būti patenkintas. Aš iš tikrųjų labai nudžiugau ir buvau jau beišeinąs, bet jis pasišaukė mane ir paklausė, ar turiu iš ko mokėti už mokslą. Pasakiau, kad turiu, ir paraudau iki ausų. Ar jis suprato, kad tai man bus nelengva, ar kas nors buvo jam kalbėjęs apie mane, bet jis pridūrė: „Gerai, mokėsite seniūnui."

Netrukus sužinojau, jog tai reiškia štai ką: dėsiu tik savo dalį į fondą, iš kurio mokama už patalpas ir pozuotojams, o mokytojas iš manęs nieko neims, mokys mane veltui. Na, sakykit, kaip man nemylėti šito mokytojo!

Štai jau kone pusė metų, kaip gyvenu šitaip, ir būčiau laimingas, jeigu viskas taip eitų ir toliau. Tačiau taip būti nebegali; mano gyvenimas privalo pasikeisti. Užuot kantriai siekęs paties gražiausio tikslo, turiu kuo greičiausiai rinktis bet kokį kitą kelią."

Mazačas regimai susijaudino, dėstė savo mintis nebe taip laisvai ir nuoširdžiai. Jis ieškojo dingsčių tokiam savo apsisprendimui įtikinamai pagrįsti, bet nerado. Parodė sesers Luizonos laiš-

ką su paskutinėmis žiniomis apie tetos Anrijetės sveikatą. Geroji senutė ėmė rimtai nesveikuoti ir begalėjo tik pagloboti dukterėčias, kurios dirbo padienį darbą ir ją išlaikė. Gydytojai pasmerkė ją mirti, ir sunku buvo tikėtis, kad ji patrauks ilgiau, negu tris — keturis mėnesius.

— Kaip gyvens mano seserys, kai mes jos neteksime? — kalbėjo Polis Arsenas.— Palikti jas vienas miestelyje, kur nėra jokių kitų giminių, vien teta Anrijetė? Juk tiek pavojų gresia gražioms vienišoms mergaitėms! Pirmiausia tėvas su tuo nesutiks, jo pareiga to neleisti; o namie joms bus dar blogiau: ne tik kentės abi, pamotės ujamos, bet dar turės prieš akis blogą pavyzdį, nes piktumas nėra vienintelė tos moters yda. Aš turiu arba važiuoti pas seseris į provinciją, susirasti ten darbą ir gyventi kartu, arba pasiimti jas čionai ir rūpintis jomis tol, kol pačios galės užsidirbti pragyvenimui.

— Visa tai labai teisinga ir labai gražu,— pasakiau,— bet jeigu jūsų seserys iš tikrųjų apsukrios ir darbščios, kaip sakote, tai jos neilgai bus jums našta. Nesuprantu, kodėl turėtumėt būtinai tiek daug uždirbti, kaip andai minėjote. Reikia tik trupučio pinigų Luizonai ir Siuzanai atvažiuoti, o paskui kiek padėti joms iš pradžių. Ką gi, jūs turite draugų, kuriems visai nesunku paskolinti tokią sumą, ir aš...

— Ačiū, pone,— nutraukė mane Arsenas,— bet aš nenoriu... Pasiskolinti lengva, atiduoti sunku. Aš ir be to jau per daug naudojausi kitų gerumu, o laikai dabar, žinau, sunkūs visiems. Kam užkrauti kitiems nepriteklius, kuriuos galiu įveikti pats? Mėgstu tapybą, bet esu priverstas jos atsisakyti,— nieko nepadarysi. Jūs kažkiek paaukosite, kad aš galėčiau toliau piešti, o rytoj, gal būt, negalėsite padėti nelaimingesniam už mane. Pagaliau ar ne vis tiek, kas tu — menininkas ar juodadarbis? Svarbu tik, kad būtum doras žmogus. Nėra ko savęs gailėtis. Yra, girdėjau, tiek ir tiek didelių menininkų, kurie sunkiai gyvena; tegu tad būna ir vargšų kurpių, kurie tylėdami taikosi su savo dalia.

Veltui aš kalbėjau — jis liko nepajudinamas. Jam reikią uždirbti tūkstantį frankų per metus — kuo greičiau stoti į tarnybą, kad ir liokajum. Jis tegalvojo, kaip susirasti tinkamą vietą.

— O jeigu aš apsiimsiu,— tariau jam,— parūpinti jums daugiau darbo į namus — ar rankraščių perrašyti, ar piešti,— gal tada nemesit tapybos?

— Ak, jeigu tai būtų įmanoma! — valandėlę pasvyravęs, atsakė jis.— Bet ne,— pridūrė,— jums būtų daug rūpesčių, o uždarbis vis tiek juk nebūtų užtikrintas.

— Vis dėlto leiskite man pamėginti,— neatlyžau aš.

Jis paspaudė man ranką ir išėjo, išsinešdamas savo paslaptį ir savo apsisprendimą.

V

Orasas aplankydavo mane vis dažniau ir dažniau. Jis rodė man palankumą, ir aš branginau šitą jausmą, nors Eženi man nepritarė. Jis ne kartą susitiko pas mane su mažuoju Mazaču; nors aš labai gerai atsiliepdavau apie tą jaunuolį, Orasas anaiptol nebuvo apie jį tokios nuomonės — jautė jam giliausią antipatiją. Vis dėlto, pamatęs kartą Mazačą škicuojant Eženi portretą, ėmė elgtis su juo maloniau. Eskizas buvo toks vykęs, panašumas toks neabejotinas, piešinys rodė tokią įgudusią ranką, kad Orasas, kurį visada žavėdavo bet koks dvasinis pranašumas, negalėjo nepajusti dailininkui pagarbos. Tačiau dėl to jis tik dar labiau piktinosi neišaiškinamu taurios savigarbos trūkumu, taip kontrastuojančiu su išsikerojusia jo paties ambicija. Jis žarstė liepsningas frazes šia tema, o Polis Arsenas, išklausęs jas su santūria šypsena lūpų kampučiuose, užuot atsakęs, atsisukdavo į mane: „Jūsų draugas, pone, puikiai kalba!"

Jis pats nerodė Orasui nei palankumo, nei nepalankumo. Buvo iš tų žmonių, kurie eina tiesiai į tikslą, niekada nesustodami pasilinksminti pakelėje. Jis nieko nekalbėdavo be reikalo, nesakė savo nuomonės beveik apie nieką, remdamasis savo nežinojimu, kartais tikru, o kartais apsimestiniu: tai būdavo jam dingstis ginčui nutraukti. Paprastai užsidaręs, jis parodydavo aktyvumą tik tada, kai be jokio pamokslavimo imdavos ką raminti ar padarydavo kam paslaugą, pats likdamas šešėlyje. Laukdamas, kol galės įgyvendinti tai, ką buvo sumanęs, jis toliau studijavo natūrą, mokėsi anatomijos ir taip stropiai, rūpestingai darė piešinius porcelianui, tartum visai būtų neketinęs keisti profesijos. Ta šiandieninė ramybė šalia nerimo dėl ateities kėlė man didžiausią nuostabą. Kaip retai dera žmonėse šios savybės! Jau-

nystė ypač linkusi užmigti, nesirūpindama rytojumi, arba pra-švilpti dabartį, nekantriai laukdama ateities.

Orasas buvo tartum sąmoningas, apsisprendęs šito charakterio antipodas. Aš netrukus įsitikinau, kad jis visiškai nesimoko, nors sakėsi galįs per kelias nuo miego nuvogtas valandas atidirbti už visą pradykinėtą savaitę. Kur jau ten! Per visą savo gyvenimą jis nebuvo nė trijose teisės paskaitose; galimas daiktas, ne daugiau sykių pavartė ir savo knygas. Žvalgydamasis kartą jo kambaryje po lentynas, mačiau ten tik romanus ir poemas. Jis prisipažino pardavęs visus teisės mokslų vadovėlius.

Vėliau sužinojau dar šį tą. Aš įtariau, kad toks pinigų stygius — lengvapėdiško elgesio pasėka; teisindamasis jis man pasakė, kad jo tėvai neturi jokio turto, ir, nenurodydamas, kiek skirta jo išlaikymui, pridūrė, kad geroji jo motutė kupina keistų iliuzijų ir tariasi siunčianti jam tokią sumą, kurios visai pakanka pragyventi Paryžiuje.

Daugiau klausinėti nedrįsau, bet nejučiomis prisiminiau didelį ir elegantišką savo jaunojo draugo garderobą: jam nieko netrūko. Liemenių, surdutų ir redingotų jis turėjo daugiau už mane, nors aš buvau gavęs palikimą, duodantį tris tūkstančius frankų rentos. Suvokiau, kad siuvėjas gali tapti šiam žmogui tikra dievo rykšte. Ir neapsirikau. Netrukus pastebėjau, kad Oraso kakta ėmė niauktis, šneka pasidarė trumpesnė, o tonas šiurkštesnis. Praėjo daugiau kaip savaitė, kol pagaliau iškvočiau, koks smūgis jį ištiko. Niekšas siuvėjas išdrįso pateikti sąskaitą! Begėdis! Išdirbti jam už tai kailį! Šį užsirūstinimą galėjai vis dėlto laikyti dorybės požymiu: Orasas dar nebuvo taip sugedęs, kad didžiuotųsi savo skolomis arba pagyrūniškai juoktųsi pagalvojęs, jog tėvus užgrius trijų ar keturių tūkstančių frankų sąskaita. Be to, jis labai mylėjo savo motiną, nors ir laikė ją siauro proto moterim, ir buvo geras sūnus, nors slapta niekino tėvą už paklusnumą vyriausybei.

Matydamas, kad jis grimzta į niūrią nuotaiką, pažadėjau pasikalbėti su siuvėju ir jį nuraminti; tada Orasas, neįprastai karštai man padėkojęs, vėl atgavo ramybę.

Tačiau jis ir toliau nieko nedirbo, ir jo gyvenimo būdas, nors, beje, visiškai normalus studentui, vis labiau mane stebino. Iš tikrųjų, kaip suderinti šiame charakteryje garbės troškimą, svajones apie parlamentaro veiklą ir politinį vadovavimą su giliu inertiškumu ir palaimingu atsainumu? Atrodė, tartum gyveni-

mas būtų šimtą kartų ilgesnis, negu reikia nuveikti tam menkam darbui, kurį Orasas yra užsibrėžęs. Jis leido valandas, dienas ir savaites nerūpestingai tarsi karalius. Buvo net savotiškai gražu stebėti, kaip šis išdidus, atletiškos figūros jaunuolis juodomis garbanomis ir degančiomis akimis nuo ryto iki vakaro guli ant kilimo mano balkone, rūko didžiulę pypkę (kuriai kasdien tekdavo uždėti naują galvutę, nes, kratydamas pelenus ir daužydamas į balkono turėklus, jis būtinai numesdavo ją į gatvę), ir varto kokį Balzako romaną ar Lamartino tomą, nesiteikdamas perskaityti ištisai nė vieno skyriaus, nė vieno eilėraščio. Eidamas į darbą, palikdavau jį ten, o grįžęs iš klinikos ar ligoninės, rasdavau užsnūdusį toje pačioje vietoje, beveik ta pačia poza. Eženi, pasmerkta kęsti tą keistą kompanioną, tiesą sakant, neturėjo kuo skųstis: Orasas vos malonėdavo pratarti jai kokį žodį (jis žiūrėjo į ją greičiau kaip į baldą, negu kaip į žmogų); ji tik didžiai piktinosi šituo karališku tinginiavimu. Pats aš negalėdavau nesišypsoti, kai jis, dar miglotomis nuo mieguistų svajonių akimis, pradėdavo sapalioti apie garbę, politiką ir valdžią.

Tačiau mano abejonėse nebuvo nei nepalankumo, nei paniekos. Kasdien po pietų mudu su Orasu susitikdavome Liuksemburgo sode, kavinėje arba Odeone, gana gausiame jo ir mano draugų būryje; čia Orasas nuostabiai sklandžiai gražbyliaudavo. Viską jis išmanė geriausiai, nors buvo jauniausias; visada jis atrodė drąsiausias, entuziastiškiausias, *pranašiausias,* kaip buvo sakoma tada ir kaip, manau, sakoma dar ir šiandien. Net tie, kurie jo nemėgo, būdavo priversti dėmesingai klausytis, o priešininkai dažniausiai parodydavo daugiau nepasitikėjimo ir apmaudo, negu teisingumo ir sąžiningumo. Diskutuodamas Orasas pademonstruodavo visus savo sugebėjimus: tada jis jausdavosi kaip žuvis vandeny; ir kiekvienas sau tylomis pripažindavo, kad, nors jo logika ir nėra geležinė, vis dėlto jis ištvermingas, sumanus ir aistringas oratorius. Tie, kurie jo nepažinojo, tardavosi jį nuvainikuosią, tvirtindami, kad jis — lėkštas žmogus, neturįs savo pažiūrų, bet labai daug dirbąs, ir kad visas jo įkvėpimas — tik didžiausių pastangų rezultatas. Tuo tarpu aš, puikiai žinodamas, kad yra priešingai, stebėjausi nuostabia intuicija, kuri leisdavo jam, vos probėgomis palietus bet kokį klausimą, tuoj pat įsigyventi į jį ir, įkvėptai improvizuojant, išsamiai išgvildenti. Tai buvo iš tikrųjų neeilinė natūra, kuri, atrodė, bet kada galės iš-

sivystyti, ir pati save išbaigti,— taip maža laiko jai tam tereikėjo.

Nuolatinis Oraso buvojimas pas mane buvo tikra kankynė Eženi. Kaip visi veiklūs ir darbštūs žmonės, ji negalėjo žiūrėti į šitą nesibaigiantį dykinėjimą be koktumo, kuris virsdavo kančia. Aš buvau darbštus ne iš prigimimo, o iš įsitikinimo ir iš reikalo, todėl nesipiktinau taip, kaip ji; be to, raminausi mintimi, kad šito dykinėjimo šaknis — tik laikinas mano jaunojo bičiulio jėgų išsekimas ir kad nefrukus Orasas, kaip pats sakė, šoktels į priekį.

Tačiau kai šitas gyvenimo būdas nė kiek nepasikeitė per du mėnesius, aš nusprendžiau, kad mano pareiga padėti *liūtui pabusti,* ir vieną gražią dieną, kai mudu gurkšnojome kavą pas Puasoną, pamėginau paliesti šį delikatų klausimą. Diena buvo audringa, ir ryškūs žaibų blyksniai kartas nuo karto nušviesdavo melsva šviesa žalią Liuksemburgo sodo kaštonų lapiją. Dama, sėdėjusi už bufeto, buvo graži, kaip visada, gal būt, net dar gražesnė, nes melancholija, paženklinusi jos veidą, puikiai derėjo prie ilgesingų šio vakaro sutemų.

Orasas žvilgčiojo į ją, pagaliau kreipėsi į mane:

— Stebiuosi, kad jūs, galėdamas rimtai susižavėti šio tipo moterimis, nepajutote didžios aistros va šitai.

— Ji nuostabiai graži,— atsakiau,— bet, laimė, aš tematau tik moterį, kurią myliu. Greičiau man reikėtų stebėtis, kad jūs, turėdamas laisvą širdį, nekreipiate dėmesio į šitą graikišką profilį ir nimfos taliją.

— Polihimnija muziejuje taip pat žavi,— pasakė Orasas,— ir daug kuo pranašesnė už šitą gražuolę. Pirmiausia — ji nekalba, o šioji nuviltų mane pirmu ištartu žodžiu. Antra — dama iš muziejaus neprekiauja limonadu, o trečia — jos nereikia vadinti ponia Puason. Ponia Puason! Tai bent pavardė! Jūs vėl barsite mane už aristokratiškumą, na, bet kaipgi jūs pats? Jei Eženi būtų vardu Margo arba Žavota?..

— Man mieliau būtų Margo arba Žavota, negu Leokadija arba Fedora. Tačiau leiskite pastebėti, Orasai, kad jūs kažką slepiate nuo manęs. Ar tik neįsimylėjote?

Orasas ištiesė į mane ranką.

— Daktare,— juokdamasis sušuko jis,— patikrinkite pulsą. Tur būt, mano meilė labai rami, kad aš jos nepastebiu. Bet kodel jums šovė į galvą tokia mintis?

— Todėl, kad jūs nebegalvojate apie politiką.

— Iš kur tai ištraukėte? Galvoju daugiau, negu kada nors iki šiolei. Tačiau argi į tikslą galima eiti tik vienui vienu keliu?

— O! Kokiu gi keliu jūs einate? Aš gerai žinau, kad man *far niente*[1] būtų laimė. Bet tam, kuris trokšta garbės...

— Garbė pati randa tuos, kurie ją myli kuklia ir išdidžia meile. O kuo daugiau mąstau, tuo aiškiau matau, kad studijuoti teisę — ne mano natūrai ir kad save gerbiąs žmogus negali būti advokatu; aš atsisakiau to amato.

— Štai kaip! — sušukau apstulbęs, kad jis taip paprastai pranešė man tokį sprendimą.— Ką gi darysite?

— Nežinau,— abejingai atsakė Orasas,— gal imsiuos literatūros. Šis kelias platesnis už bet kurį kitą, arba, tikriau sakant, tai atviras laukas, į kurį galima įeiti iš visų pusių. Šis verslas gerai dera prie mano nekantrumo ir tingumo. Pakanka vienos dienos, kad atsidurtum pirmose eilėse; ir kai išmuš didžios revoliucijos valanda, partijoms bus daug lengviau atsirinkti reikalingus žmones iš literatų, negu iš teisininkų.

Jam taip kalbant, man pasirodė, kad veidrodyje šmėkštelėjo Polio Arseno veidas, bet, man nespėjus atsisukti ir tuo įsitikinti, jis dingo.

— O kokį literatūros žanrą renkatės? — paklausiau Orasą.

— Eilės, proza, romanas, teatras, kritika, polemika, satyra, poema — galiu pasirinkti bet kurią formą, nė viena manęs negąsdina.

— Forma — taip, o pati esmė?

— Esmė liejasi per kraštus,— atsakė jis.— Forma yra siauras indas, kuriame turėsiu išmokti sutalpinti savo mintis. Būkit ramus, netrukus pamatysite, kad po šituo jus bauginančiu neveiklumu šis tas slypi. Ir po miegančiu vandeniu kartais būna gelmė.

Žvalgydamasis aplinkui, aš vėl pamačiau Polį Arseną, tik neįprastai apsirengusį. Šį kartą jis buvo su labai baltais ir gana plonais marškiniais, su balta prijuoste ir — kad metamorfozė būtų pilnutinė — laikė padėklą su puodeliais.

— Žiūrėkite,— tarė Orasas, pažvelgęs į tą pačią pusę,— tas kelneris nepaprastai panašus į Mazačą.

---

[1] Dykinėjimas *(it.)*.

Nors jis buvo nusikirpęs savo ilgus plaukus ir nusiskutęs ūsiukus, aš negalėjau nė akimirką suabejoti: tai buvo Mazačas. Man baisiai suspaudė širdį. Prisivertęs pašaukiau kelnerį.

— Klausau, pone! — tuojau atsiliepė jis, priėjo prie mūsų ir, neparodydamas nė mažiausio sumišimo, padavė kavą.

— Nejaugi, Arsenai,— sušukau,— jūs pasirinkote šitą darbą?!

— Kol susirasiu geresnį,— atsakė jis.— Nors man čia nebloga.

— Bet juk jums nelieka nė valandėlės piešimui! — pasakiau, žinodamas, kad tai vienintelis dalykas, kuris gali jį sujaudinti.

— O taip, tai nelaimė, bet tik man vienam,— atsakė jis.— Nebarkit manęs, pone. Tetos dienos suskaitytos, ir aš noriu, kad seserys atvažiuotų čia; matot, kai pagyveni šitame velnio Paryžiuje, nebegali išvažiuoti į provinciją. Čia aš bent kartais išgirsiu jaunus mokinius kalbant apie meną, apie tapybą, o kai ponas Delakrua surengs savo parodą, galėsiu išsprukti valandėlę ir nueiti pažiūrėti paveikslų. Argi menas žus dėl to, kad Polis Arsenas jo nebesimoko? Štai puodukai iš tikrųjų gali suduž-ti,— linksmai pridūrė jis, griebdamas padėklą, kuris buvo beišsprūstąs iš dar neįgudusių rankų.

— Ak taip, Poli Arsenai! — sušuko juokdamasis Orasas.— Arba jūs didelis godišius, arba įsimylėjote gražiąją ponią Puason.

Jis pajuokavo, kaip buvo pratęs, taip neatsargiai, kad ponia Puason, kuri sėdėjo už bufeto visai netoli mūsų, išgirdo ir paraudo iki ausų. Arsenas išbalo kaip drobė ir išmetė padėklą; išgirdęs triukšmą, atbėgo ponas Puasonas, vienu žvilgsniu nustatė padaryto nuostolio dydį ir nuėjo prie bufeto užrašyti į specialią knygą. Kelneris moka už visus savo sudaužytus indus. Mes išgirdome, kaip šeimininkas, matydamas žmonos susijaudinimą, šiurkščiai pasakė jai:

— Tai ką, jūs visada pašokate ir šaukiate, vos išgirdusi menkiausią triukšmą? Markizės nervai!

Ponia Puason nusisuko ir užsimerkė, tartum jai būtų buvę baisu žiūrėti į šį žmogų. Ši maža miesčioniška drama truko ne ilgiau kaip tris minutes; Orasas nė dėmesio į ją neatkreipė, bet man ji, kaip blykstelėjęs spindulys, daug ką nušvietė.

Nuoširdžiai ir giliai susirūpinęs vargšu Mazačų, aš dažnai užsukdavau į Puasono kavinę. Išsėdėdavau ten ilgai ir užsisakydavau daugiau, kad nesukelčiau nemalonių šeimininko įtari-

mų,— jis man atrodė šiurkštus ir pavydulingas. Nors diena iš dienos laukiau kokios nors tragedijos šiuose namuose, praėjo daugiau kaip mėnuo, kol rūsti jų tvarka buvo suardyta. Arsenas, kaip oficiantas, buvo stropus kaip reta, be galo tvarkingas, visada mandagus ir gerai nusiteikęs; jis laimėjo visų nuolatinių kavinės svečių ir net paties šiurkštaus jos šeimininko palankumą.

— Jūs pažįstate jį? — paklausė mane kartą ponas Puasonas, pastebėjęs, kad aš ilgokai kalbėjausi su Arsenu. Bijodamas prarasti šeimininko pasitikėjimą, Arsenas buvo prašęs neprasitarti, kad jis buvo dailininkas, ir aš, vykdydamas jo pageidavimą, atsakiau matęs jį viename restorane, kur visi labai apgailestauja, kad jis išėjo.

— Puikus vaikinas,— pareiškė ponas Puasonas,— absoliučiai sąžiningas, ne plepys, ne miegalius, ne girtuoklis, visada patenkintas, visada paslaugus. Mano kavinei labai į naudą, kad jis čia tarnauja. Bet va, pone, ar patikėsite: ponia Puason, kuri kvailai atlaidi ir gera visiems šitiems berniokams, negali pakęsti vargšo Arseno!

Ponas Puasonas kalbėjo stovėdamas už dviejų žingsnių nuo mano staliuko, didingai atsirėmęs į raudonmedžio bufetą, už kurio sėdėjo jo žmona, nuobodžiaujanti kaip tikra karalienė. Vyro veidas buvo apvalus ir raudonas, smakras rėmėsi į muslininį marškinių žabo, o liulantis juosmuo vos tilpo nankininėse kelnėse — storos šlaunys buvo juokingai aptemptos. Orasas praminė jį Minotauru. Kai Puasonas sielvartavo dėl savo žmonos neteisingos pažiūros į vargšą Arseną, man pasirodė, kad jos lūpos vos pastebimai šyptelėjo. Tačiau ji neištarė nė žodžio ir, kai pamėginau pratęsti šią kalbą su ja, nuostabiai ramiai atsakė:

— Ko jūs norite, pone? Šitie vaikinai (ji kalbėjo apskritai apie kelnerius) — mūsų rykštė. Jų manieros tokios šiurkščios, jie taip mažai tejaučia prieraišumo! Jie brangina vietą, o ne žmones. Mano katė geresnė — ji prisirišusi ir prie namų, ir prie manęs.

Kalbėdama tai švelniu, dainingu balsu, baltutėle ranka ji glostė puikią rainuotą Angoros katę, kuri mikliai šokinėjo tarp indų ant bufeto.

Poniai Puason anaiptol netrūko proto, ir aš dažnai pastebėdavau, kad ji skaito gerus romanus. Kaip nuolatinis kavinės lankytojas, aš įsigijau teisę kalbėtis su ja, o mano pagarbus elgesys žadino jos vyro pasitikėjimą. Dažnai pagirdavau ją už

lektūros pasirinkimą; niekada nemačiau jos rankose nė vienos iš tų lengvabūdiškų, ne visai padorių knygelių, kuriomis paprastai gardžiuojasi miesčionys. Kartą, kai ji baigė skaityti „Manoną Lesko", išvydau per jos skruostą riedant ašarą; priėjau ir pasakiau, kad tai gražiausias iš visų Prancūzijoje parašytų meilės romanų. Ji sušuko:

— O taip, pone! Tikrai gražiausias bent jau iš tų, kuriuos aš skaičiau. Ak, klastingoji Manona! Kilnusis de Grijė! — Ir ji pažvelgė į Arseną, kuris dėjo pinigus į savo kasą; ar tas žvilgsnis buvo atsitiktinis, ar ne,— sunku pasakyti. Arsenas niekada nepakeldavo į ją akių; jis sukosi tarp staliukų ir bufeto toks ramus, kad galėjo apgauti akyliausią stebėtoją.

VI

Pamažu Orasas pradėjo skirti vis daugiau dėmesio Loros — taip ponas Puasonas vadino savo žmoną — grožiui ir geroms manieroms.

— Jeigu šitokia būtybė būtų gimusi karaliaus rūmuose,— dažnai kalbėjo jis, žiūrėdamas į ją,— visa žemė parpultų ant kelių prieš tokį grožį.

— Kam tie karaliaus rūmai? — atsakydavau.— Grožis pats savaime yra tikra karališka galia.

— Mano akimis žiūrint, nuo kitų bufetininkių ji skiriasi savo šaltu orumu, tokiu nepanašiu į jų įkyrų koketiškumą. Paprastai jos parduoda jums savo žvilgsnius už stiklinę pasaldinto vandens, ir jie gali priversti tave užmiršti troškulį visiems laikams. O šios moters neveikia šiurkštaus meilikavimo aplinka: ji — kaip perlas mėšlo krūvoje ir iš tikrųjų žadina kažkokią pagarbą. Jei būčiau tikras, kad ji nekvaila, beveik norėčiau ją įsimylėti.

Kavinėje kasdien būdavo jaunuolių, kurie visomis išgalėmis stengėsi patraukti gražiosios bufetininkės dėmesį ir tikrai galėjo pridaryti dėl jos kvailysčių. Tai pagaliau sukiršino Oraso savimeilę; tačiau išdidumas neleido jam eiti tų naiviųjų garbintojų keliu. Orasas nenorėjo priklausyti ponios Puason svitai: jam reikėjo, kaip jis sakė, paimti tvirtovę, pralenkiant visus apgulėjus. Jis apsvarstė priemones ir vieną vakarą padėjo ant bu-

feto aistringą laišką; paskui nesirodė ten iki kito vakaro, nusprendęs, kad toks elgesys, kurį jis tarėsi paskui galėsiąs paaiškinti pagal aplinkybes laiko neturėjimu, drovumu ar išdidumu, padarys gerą įspūdį. kaip ryškus kontrastas jo varžovų įkyrumui.

Aš nutariau nesikišti į šitą paiką išmonę; širdies gilumoje buvau įsitikinęs, kad jos baigtis bus pamoka Orasui, kurio pasipūtimas vis didėjo, ir kad ta epistoliarinė gražbylystė liks be rezultatų. Kitą dieną buvau užsiėmęs labiau, negu paprastai, ir mes susitarėme susitikti vakare Puasono kavinėje. Ponios už bufeto nebuvo. Arsenas vienas ėjo ir šeimininko, ir tarno pareigas ir turėjo tiek darbo, kad į visus mūsų klausimus atsakinėjo tik probėgomis abejingu „nežinau". Ponas Puasonas taip pat nesirodė, ir mes jau buvome beišeiną, nieko nesužinoję, tik staiga į kavinę triukšmingai įžengė Laravinjeras, „buzengò vadas", su linksmų savo draugužių būriu.

Kažkur esu skaitęs gana išsamų žodžio „studentas" aptarimą, kuris man pasirodė gana išradingas, tačiau nelabai tikslus. Studentas ten per daug sumenkintas, net, sakyčiau, pažemintas; jam ten neteisingai priskiriamas nemalonus ir negražus vaidmuo. Studentas turi daugiau trūkumų ir keistybių, negu ydų; o jeigu jis ir turi ydų, tai jos taip menkai įsišaknijusios, kad pakanka studentui išlaikyti egzaminus ir sugrįžti į tėvų namus, ir jis virsta ramiu, pozityviu, nuosaikiu žmogum,— dažniausiai net perdaug pozityviu, nes studento ydos — tai visos visuomenės ydos, visuomenės, kur auklėjimas, paviršutiniškas ir drauge pedantiškas, leidžia išsikeroti jaunuolio pasitikėjimui savimi ir puikybei; visuomenės, kur jaunimas nejaučiąs nei saiko, nei ribos, tampa auka visų negandų, kurias sukelia skepticizmas, o pasiekęs subrendusio vyro amžių, bematant įžengia į egoistiškos konkurencijos ir žiaurios kovos sferą. Tačiau jeigu studentai iš tikrųjų būtų tokie sugedę, kaip stengiamasi mus įtikinti, Prancūzijos ateitis būtų nepavydėtina.

Autoriui, kuriam aš čia priekaištauju, reikia atleisti: juk, pripažinkime, labai sunku,— jei jau nesakysime, kad neįmanoma,— vienu personažu apibendrinti tokią gausią grupę, kaip studentija. Kaip? Visą besimokantį jaunimą jūs norite atvaizduoti vieno žmogaus paveikslu? Betgi kokia turtinga įvairiausių niuansų yra šita pusiau vaikų, pusiau suaugusių minia, kuri vis naujomis bangomis plūsta į Paryžių tartum visų rūšių maistas į di-

džiulį Lotynų kvartalo skrandį! Studentų masėje yra tiek įvairių priešiškų grupių, kiek jų yra ir buržuazijoje. Galite nekęsti prie valdžios vairo stovinčios inertiškos buržuazijos, pavertusios visą valstybę apgailėtinu turgum, tačiau nepasmerkite buržuazijos jaunimo, kuris jaučia savyje gimstant ir stiprėjant kilnius instinktus. Dalyvaudamas daugelyje mūsų naujosios istorijos įvykių, tas jaunimas pasirodė esąs drąsus ir nuoširdžiai atsidavęs respublikai. 1830 metais jis dar tarpininkavo tarp liaudies ir nuverstų Restauracijos ministrų, kuriems grėsė pavojus net teismo salėje; tai buvo paskutinė jo garbės diena.

Nuo tada jis buvo taip sekamas, varžomas, engiamas, kad nebegalėjo pasireikšti viešai. Ir vis dėlto, jeigu tiesos meilė, lygybės jausmas ir ištikimybė didiesiems prancūzų revoliucijos principams rusa ne tik liaudies masėse, bet dar ir kokiame kitame židinyje, tai jo ieškoti reikia kaip tik šito buržuazinio jaunimo širdyje. Teisybė, ta ugnim jis užsiliepsnoja ir perdega itin greitai. Keleri metai kilnaus dvasios pakilimo, kurį kursto, rodos, net Paryžiaus grindinio akmenys, o paskui — provincijos nuobodulys, arba šeimos despotizmas, arba pasidavimas visuomenės siūlomoms pagundoms be pėdsakų sunaikina taurius jaunystės polėkius.

Tada žmogus grįžta į save patį, tai yra — į save vieną, vadina jaunatvės kvailystėmis drąsias teorijas, kurias mylėjo ir skelbė; rausta prisiminęs, kad buvo furjeristu, sen-simonistu ar kitokiu revoliucionierium; nelabai drįsta pasakoti, kokius įžūlius pasiūlymus teikdavo arba remdavo politinėse draugijose; paskui ima stebėtis tuo, kad troško visuotinės lygybės, nesibijodamas mylėjo liaudį, balsavo už brolybę be jokių išlygų. O po kelerių metų, kitaip sakant, geriau ar blogiau įsikūręs,— vis tiek, ar pasirinkęs aukso vidurį, ar tapęs legitimistu, ar respublikonu, ar laikydamasis „Žurnal de deba", ar „Gazet de Frans", ar „Nasional" pakraipos,— jis įrašys viršum savo durų, savo diplome arba patente, kad niekada, jokiu gyvenimo laikotarpiu, nėra nė girdėjęs apie pasikesinimus į švenčiausiąją nuosavybę.

Tačiau dėl to reikia kaltinti, kartoju, buržuazinę visuomenę, kuri mus engia. Neverskite kaltės jaunuomenei: ji buvo tokia, kokia yra ir visada bus jaunuomenė, paimta apskritai, savos aplinkos rėmuose: entuziastinga, romantiška ir didžiadvasiška. Ką turi gero buržuazija, tas įsikūniję kaip tik studentijoje,— neabejokite tuo.

Dėl smulkmenų su minėtu autoriumi, kurį, prisiekiu, kaltinu be jokios pagiežos, nesiginčysiu. Galimas dalykas, jis geriau už mane žino šių dienų studentų papročius, bet turiu padaryti išvadą, kad arba autorius klysta, arba studentai labai pasikeitę, nes man teko matyti visai ką kita.

Pavyzdžiui, mano laikais mes nebuvome pasidalinę į dvi grupes: vieną, gausesnę, *ūžautojų*, kuri leidžia dienas Šomjere, smuklėse arba „Panteono" teatro baliuose, šūkauja, rūko ir erzeliuoja šlykščioje, prišvinkusioje atmosferoje; ir kitą, labai negausią, vadinamųjų *kalikų*, kurie gyvena vargingai, užsidarę, ir sunkiai, įtemptai dirba, kol galiausiai virsta kretinais. Nei Buvo ir tarp mūsų nemaža dykūnų ir tinginių, net niekšų ir idiotų, bet buvo taip pat ir daugybė veiklių, protingų jaunuolių, kurių papročiai buvo tyri, meilė romantiška, o gyvenimas paženklintas grožio ir poezijos žyme, nors jų aplinkoje viešpatavo nepritekliai ir netgi tikras skurdas. Teisybė, šie jaunuoliai buvo dideli savimylos, daug laiko praleisdavo tuščiai, domėjosi įvairiausiais dalykais, tik ne savo studijomis, iššvaistydavo daugiau pinigų, negu būtų leidęs dorybingas atsidavimas šeimai; pagaliau, politikuodami ar šnekėdami apie socializmą, jie parodydavo daugiau įkarščio, negu proto, o ėmęsi filosofuoti — daugiau jausmo, negu išmanymo ir įsigilinimo. Tačiau jeigu jie ir turėjo, kaip jau pripažinau, trūkumų ir keistybių, vis dėlto negalima sakyti, kad jie buvo nedorėliai, per dienas bukaprotiškai dykinėję, o naktimis kėlę orgijas. Žodžiu, esu matęs kur kas daugiau studentų, panašių į Orasą, negu tokių, kokius aprašė autorius, kuriam drįstu prieštarauti.

Žanas Laravinjeras, kurio portretą noriu dabar jums nupiešti, buvo dvidešimt penkerių metų aukštas vaikinas, vikrus kaip kalnų ožka ir stiprus kaip jautis. Tėvai per nedovanotiną aplaidumą nepasirūpino jo laiku įskiepyti, ir jis buvo smarkiai subiaurotas raupų, kurie, jo laimei, teikė jam neišsenkamos medžiagos linksmiems pasišaipymams iš savęs paties. Jo veidas, nors negražus, buvo simpatiškas, o visa povyza tokia pat originali, kaip ir protas. Žanas buvo kilniaširdis ir drąsus, o tai ne taip jau maža. Įgimti „kovingieji instinktai", kaip pasakytų frenologas, jį traukė į visus susirėmimus, ir jis visada įveldavo į juos būrį bebaimių draugų, kuriuos itin žavėjo herojiškas jo šaltakraujiškumas ir vaidingas linksmumas. Jis labai rimtai kovėsi liepos dienomis; kovėsi dar ne kartą ir vėliau.

Tai buvo padauža, *ûžautojas*, jei norite, tačiau kokio puikaus būdo, koks didžiadvasis ir koks greitas aukotis kitų labui! Jis buvo ekscentriškas, nenuoseklus, pilnas audringų polėkių, nutrūkęs galvis, kaip visi panašūs žmonės. Galėjai iš jo juoktis, tačiau negalėjai nemylėti jo — tokio gero, tokio atviraširdžio, tokio atsidavusio draugams! Jis buvo laikomas studentu mediku, tačiau iš tikrųjų buvo ir norėjo būti vien studentu maištininku, buzengo, anų dienų žodžiais tariant. Kadangi šitas istorinis žodis, jei nesiimsime priemonių, bus užmirštas, aš pasistengsiu jį paaiškinti.

Buvo tokia studentų klasė, kurią mes (kiti studentai, prisipažįstu, bent kiek aristokratiški) vadinome, nors ir be jokios paniekos, *studentais iš kavinukės*. Šios grupės didžiumą sudarė pirmakursiai, jaunuoliai, neseniai atvykę iš provincijos; Paryžiuje jiems svaigo galva, ir jie tarėsi iš karto tapsią vyrais, rūkydami iki vėmimo ir slankiodami nuo ryto iki vakaro po gatves su kepure ant vienos ausies; mat, retas pirmo kurso studentas turi skrybėlę. Antraisiais metais studentas paprastai surimtėja ir pasidaro paprastesnis. Trečiaisiais jis visiškai atsisako tokio gyvenimo būdo. Dabar jis pradeda vaikščioti į Italų operą ir rengtis kaip visi žmonės. Tačiau tam tikra jaunuolių dalis lieka ištikima savo įpročiui dykinėti, žaisti biliardą, be saiko rūkyti pigiose kavinėse arba triukšmingais būriais slampinėti po Liuksemburgo sodą. Žodžiu, atokvėpį, kuriuo pasimėgauti kiti sau leidžia labai nuosaikiai, šie paverčia savo gyvenimo esme ir kasdiena. Suprantama, kad jų manieros, mintys, net veido bruožai, užuot pilnutinai susiformavę, lieka kažkaip vaikiškai neišryškėję ir nenusistovėję; šio vaikiškumo skatinti nereikia, nors jame yra savotiško žavesio ir net poezijos. Visai natūralu, kad šitie jaunuoliai labai greiti maištauti. Patiems jauniausiems rūpi paspoksoti, kitiems — veikti. Juk kas gi tais laikais nešoko į kovos sūkurį — bent valandėlei, bent tam, kad skubiai pasitrauktų, smogęs priešui ir pats gavęs keletą gerų smūgių. Padėtis nuo to nepasikeisdavo; vienintelis pakitimas būdavo tas, kad tokie mėginimai įvarydavo krautuvininkams dar didesnį siaubą, o policininkus priversdavo dar sužiaurėti. Tačiau nė vienas iš tų, kurie tada, ilgai nesvarstydami, klibino visuomenės santvarkos pamatus, neturi šiandien rausti, prisiminęs audringą jaunystę. Jeigu jaunystė negali kitaip parodyti didybės ir narsos,

kurių pilna jos širdis, kaip tik kėsindamasi į visuomenę, vadinasi, ta visuomenė bloga!

Taigi juos vadino buzengo — todėl, kad jų ženklas buvo jūreiviškos kepurės iš lakuotos odos. Vėliau jie ėmė nešioti ryškiai raudonas, juodu aksomu apvedžiotas kepures, savo forma panašias į kariškas. Kai juos vėl įskundė policijai ir gatvėse jiems ant kulnų ėmė lipti sekliai, jie užsidėjo pilkas skrybėles, tačiau ir po to buvo ne mažiau sekami ir persekiojami. Daug būta pasisakymų prieš jų elgesį; bet nežinau, kuo vyriausybė galėtų pateisinti savo agentus, tikrus žmogžudžius, kurie nužudė daug šitų jaunuolių, dėl ko nė vienas krautuvininkas nė kiek nepasipiktino ir neparodė gailesčio.

Buzengo vardas jiems liko. Kai laikraštis „Figaro", kuris, pono Delatušo redaguojamas, pašaipiais ir kandžiais straipsniais reiškė opozicijos nuomonę, perėjo į kitas rankas ir pamažu ėmė keisti spalvą, žodis „buzengo" pasidarė įžeidus, ir nebuvo tokių piktų ir neteisingų patyčių, kuriomis nebūtų stengtasi jį apjuodinti. Tačiau tikrųjų buzengo tai nejaudino, ir mūsų draugas Laravinjeras su džiaugsmu tebesivadino buzengo vadu ir neatsisakė šio vardo iki pat mirties, nebijodamas ir neužsitarnaudamas nei pašaipų, nei paniekos.

Draugai taip mėgo ir garbino Laravinjerą, kad jo niekada nematydavai vieno. Tarp visur jį lydinčių, šurmuliuojančių arba dainuojančių draugų jis atrodė kaip išlaki ir išdidi pušis miško atvašyne, ar kaip Fenelono Kalipsė tarp savo nimfų, ar pagaliau kaip jaunasis Saulius tarp Izraelio piemenų. (Jam labiausiai patiko pastarasis palyginimas.) Jį iš tolo galėjai pažinti iš plačiabrylės pilkos skrybėlės smailiu viršum, ožiškos barzdos, ilgų lygių plaukų ir plataus raudono kaklaraiščio, kyšančio iš po didžiulių baltų liemenės à la Maratas atvartų. Paprastai jis dėvėdavo mėlyną ilgaskvernį surdutą su metalinėmis sagomis, mūvėjo kelnes pilkais ir juodais langučiais ir nešiodavosi sunkią šermukšnio lazdą, kurią vadindavo savo „broliu Žanu" — atminimui to kryžiaus stiebo, kuriuo Rable herojus brolis Žanas Krušila taip siaubingai ištaškė Pikrocholio kariuomenę. Pridėkite dar pliauskos storumo cigarą, kyšantį iš po rudų, apsvilusių ūsų, kimų balsą, prarėktą pirmomis 1830 metų rugpiūčio dienomis, bedainuojant marselietę, ir geraširdišką įsitikėjimą žmogaus,

kuris gal šimtą kartų buvo apkabinęs Lafajetą,— minėdamas pastarąjį, beje, 1831 metais jis jau sakydavo: „Mano vargšas draugas",— ir turėsite prieš akis visą Žaną Laravinjerą, buzengo vadą.

VII

— Jūs klausiate apie ponią Puason? — tarė jis Orasui, kuris paprastai nelabai mėgo jo familiarumą.— Tai šit: ponios Puason nebematysite. Ponia Puason atsisakė tarnybos. Neblogai sumanyta. Ponas Puasonas jos nebemuš.

— Jeigu ji būtų pasirinkusi gynėju mane,— sušuko mažasis Polje, ne didesnis už musę,— antrą kartą jis nebebūtų jos mušęs! Bet kadangi ji teikėsi parodyti palankumą vadui...

— Atsiprašau! Tai netiesa,— atsakė buzengo vadas, pakeldamas savo kimų balsą, kad visi girdėtų.— Arsenai, taurę romo! Gerklė degte dega. Man reikia atsigaivinti.

Arsenas įpylė jam romo ir liko stovėti šalia, įdėmiai, su kažkokia keista išraiška žiūrėdamas į jį.

— Tai va, mano vargše Arsenai,— kalbėjo toliau Laravinjeras, nepakeldamas į jį akių ir skonėdamasis kiekvienu gurkšniu,— tu nebematysi savo šeimininkės. Tur būt, džiaugiesi? Ji, rodos, nemėgo tavęs?

— Nežinau,— aiškiai ir tvirtai atsakė Arsenas.— Bet kur, po šimts, ji galėtų būti?

— Sakau tau, kad ji išėjo. Išėjo, supranti? Tai reiškia, kad ji ten, kur jai patinka. Kur nors, tiktai ne čia.

— O ar nebijote įskaudinti ar įžeisti vyrą, taip garsiai kalbėdamas apie tokį įvykį? — paklausiau aš, mesdamas akį į duris salės gilumoje, pro kurias paprastai kas porą minučių žvilgčiodavo ponas Puasonas.

— Piliečio Puasono nėra namie,— atsakė buzengo Luve.— Mes ką tik sutikome jį prie prefektūros durų. Žinoma, ėjo pasiteirauti. Kurgi nel Jis ieško. Na, ieškos ilgai. Paimk, Puasonai, paimk! Nešk čia!

— Kvailys nelaimingas! — pritarė kitas buzengo.— Dabar žinos, kad piktumu ne ką peši. Arsenai, kavos!

— Gerai padarė! — pareiškė trečias.— Tiesą sakant, nemaniau, kad ji gali turėti tiek drąsos! Vargšė moteriškė atrodė tokia susikrimtusi ir prislėgta! Arsenai, man alaus!

Arsenas mikliai vykdė užsakymus ir kaskart atsistodavo už Laravinjero, tartum kažko laukdamas.

— Ei! Ko taip įsižiūrėjai į mane? — paklausė Laravinjeras, pamatęs jį veidrodyje.

— Laukiu, kada galėsiu įpilti jums antrą taurelę,— ramiai atsakė Arsenas.

— Pilk, jaunikaiti! — tarė buzengo vadas, atkišdamas savo taurę.— Tavo širdis supranta manąją. Ak, kad tu būtum stovėjęs šitaip, tarsi deivė Hebė, prie Montorgejo gatvės barikados pernai šituo metu! Koks baisus troškulys kankino mane tada! Bet šitam berniokui terūpėjo guldyti žandarus. Drąsus kaip liūtas šitas berniokas! Tavo marškiniai juk nebuvo tokie balti, kaip šiandien, a? Raudoni nuo kraujo, juodi nuo parako. Bet kur tu, po galais, dingai paskui?

— Verčiau pasakyk, kur ponia Puason praleido naktį, jeigu žinai! — įsiterpė Polje.

— Jūs žinote?! — išraudęs sušuko Orasas.

— Šit kaip! Jums įdomu? — atsakė Laravinjeras.— Ir, atrodo, velniškai įdomu! O vis dėlto — nepykite — to jūs nesužinosite. Aš daviau žodį, ir pats suprantate...

— Suprantu,— su kartėliu tarė Orasas,— jūs leidžiate mums suprasti, kad ponia Puason išėjo pas jus.

— Pas mane! Būčiau labai patenkintas: tai reikštų, kad aš turiu savo kampą. Bet prašom be nešvankybių. Ponia Puason labai dora moteris ir, esu tikras, niekada neis nei pas jus, nei pas mane.

— Papasakok jiems pagaliau, kaip tu padėjai jai pabėgti,— pasakė Luve, matydamas, su kokiu domesiu mes stengiamės iššifruoti Laravinjero užuominas.

— Na gerai! Klausykite! — atsakė vadas.— Tą galiu pasakyti: poniai tuo nepakenksiu Aha, ir tu klausaisi? — pridūrė jis, vėl pamatęs Arseną už savo nugaros.— Šnipinėti sumanei, o paskui praneši šeimininkui?

— Aš nė nežinau, apie ką jūs kalbate,— atsakė Arsenas, sėsdamasis prie laisvo staliuko ir skleisdamas laikraštį.— Esu čia todėl, kad norėjau jums patarnauti. Jeigu trukdau — galiu išeiti.

— Ne, ne! Pasilik, Liepos vaike! — tarė Laravinjeras.— Tai, ką papasakosiu, nekompromituoja nieko.

Buvo kvartalo gyventojų pietų metas. Kavinėje liko tik Laravinjeras, jo draugai ir mes. Jis pradėjo pasakoti šiais žodžiais:

— Vakar vakare... beveik galėčiau pasakyti — šį rytą (nes buvo jau po vidurnakčio, maždaug pirma valanda), grįžau vienas namo, o kelias man neartimas. Nesakysiu, iš kur ėjau nei kurioje vietoje įvyko tas susitikimas,— tokius dalykus verčiau nutylėsiu. Pamačiau priešais einančią moterį su vapsvos talija, atrodė ji labai padori, ir jos eisena buvo kukli, ne tokia, kokią esame įpratę matyti, taip kad aš gan ilgai abejojau... Pagaliau, nusprendęs, kad čia tegali būti „nakties peteliškė", pasiveju ją; tačiau kažkokia paslaptinga, neišaiškinama nuojauta (rafinuotas stilius, vaikai!) būtų neleidusi man šiurkščiai su ja elgtis, jeigu prancūziškas galantiškumas ir nebūtų būdingas jūsų vadui. „Žavingoji,— kreipiausi į ją,— gal leistumėt pasiūlyti jums ranką?" Ji neatsako ir net nepasuka galvos. Aš nustembu. Štai kaip! Gal ji kurčia — taip jau yra pasitaikę! Aš neatlyžtu. Kad neatsilikčiau, paspartinu žingsnį. „Nebijokit manęs!" — „Ak!" — ji negarsiai šūkteli ir atsiremia į parapetą.

— Į parapetą? Vadinasi, tai buvo krantinėje,— pastebėjo Luve.

— Pasakiau „parapetą", kaip būčiau pasakęs „stulpą", „langą", kokią nors „sieną". Nesvarbu! Pamačiau, kad ji visa dreba, ko gero, tuoj apalps. Sutrikęs sustoju. Ar nesijuokia ji iš manęs? „Bet, panele, jums nėra ko bijoti." — „Ak, dieve mano! Čia jūs, ponas Laravinjerai?" — „Ak, dieve mano! Čia jūs, ponia Puason?" (Kaip teatre, argi ne?) — „Aš labai džiaugiuosi, kad jus sutikau,— sako ji ryžtingu tonu.— Jūs doras žmogus, palydėsite mane. Atiduodu savo likimą į jūsų rankas ir pasitikiu jumis. Prašau tik laikyti paslaptį." — „Ponia, dėl jūsų ir su jumis aš pasirengęs į ugnį ir vandenį." Ji duoda man ranką. „Galėčiau paprašyti jus nesekti paskui mane ir tikiu, kad paklausytumėt; bet verčiau pasitikėsiu jumis. Mano garbė bus gerose rankose; jūs jos neišduosite." Aš taip pat ištiesiu ranką, ji atsiremia į ją. Galva man truputį sukasi, bet tai nesvarbu. Kaip koks markizas aš pasiūlau jai ranką ir, ničnieko neklausdamas, lydžiu...

— Kur? — nekantriai paklausė Orasas.

— Kur ji nori,— atsakė Laravinjeras.— Pakeliui ji sako: „Aš palieku poną Puasoną suvisai, tačiau nesirengiu nedorai gyventi. Aš neturiu meilužio, pone; prisiekiu jums prieš viešpatį dievą, kuris neapleidžia manęs, nes tai jis pasiuntė jus čia šią valandėlę,— neturiu jo ir nenoriu turėti. Išėjau todėl, kad su manim blogai elgėsi, štai ir viskas. Mane priglaudžia viena draugė, garbinga ir gera moteris; gyvensiu iš savo rankų darbo. Nelankykite manęs; šitaip pabėgusi, turiu būti labai atsargi; tačiau minėkite mane geru žodžiu, kaip draugai, ir tikėkite, kad aš niekada nepamiršiu..." Vėl paspaudėme vienas kitam ranką, iškilmingai atsisveikinome, gal būt, amžinai, ir štai aš vėl vienas... Žinau, kur ji, bet nežinau, pas ką nei su kuo. Ir nesistengsiu to sužinoti, ir niekam nepadėsiu jos ieškoti. Nesvarbu, kad nemiegojau visą naktį ir esu įsimylėjęs kaip kvailys! Kas iš to?

— Ir jūs tikite,— susijaudinęs paklausė Orasas,— kad ji neturi meilužio, kad prisiglaudė pas moterį, kad ji...

— Ak, niekuo aš netikiu, nieko nežinau, ir kas man rūpi! Ji pavergė mane. O aš privalau tesėti savo žodį, nes štai esu jos belaisvis. Tegu ima galas tas moteris! Arsenai, romo! Oratorius pavargo.

Pažiūrėjau į Arseną: jo veidas nerodė nė mažiausio susijaudinimo. Nusprendžiau, kad jis visai nemyli ponios Puason; užtat, matydamas, koks įsiaudrinęs Orasas, pradėjau galvoti, kad šio jaunuolio meilė įsiliepsnojo nebe juokais. Mudu išsiskyrėme Ži-le-Kero gatvėje. Grįžau namo labai išvargęs. Praėjusią naktį budėjau prie sergančio draugo ir visą dieną nebuvau namie.

Nors savo bute mačiau šviesą, buvau jau bemanąs, kad ten nieko nėra,— taip ilgai Eženi manęs neįsileido. Tik trečią kartą paskambinus, ji ryžosi atidaryti duris, prieš tai gerai apžiūrėjusi ir apklaususi mane pro langelį.

— Jūs kažko bijote? — paklausiau, žengdamas vidun.

— Labai,— atsakė ji.— Yra tam priežasčių. Bet štai jūs namie, ir aš rami.

Tokia pradžia sukėlė man nerimą.

— Kas atsitiko?! — sušukau.

— Labai malonus dalykas,— atsakė Eženi šypsodamasi.— Tikiuosi, kad jūs neužprotestuosite; aš be jūsų žinios užleidau kai kam jūsų kambarį.

— Mano kambarį! Dieve mano! O aš kaip tik nė bluosto nesudėjau praeitą naktį! Bet kodėl? Ir kam tas paslaptingumas?

— Šš... Netriukšmaukite! — tarė Eženi, ranka užspausdama man burną.— Jūsų kambaryje apsigyveno žmogus, kuriam labiau reikia miego ir poilsio, negu jums.

— Keistas įsiveržimas! Viskas, ką jūs darote, brangioji Eženi, yra puiku, bet pagaliau...

— Bet pagaliau, mano mielas, jūs negaišdamas išeisite ir paprašysite savo draugą Orasą ar kurį kitą (jums jų netrūksta) užleisti jums pusę kambario vienai nakčiai.

— Bent pasakykit, dėl ko aš turiu šitaip aukotis?

— Dėl vienos mano draugės, kuri, atsidūrusi labai sunkioje padėtyje, paprašė mane prieglobsčio.

— O! Dieve mano! — sušukau.— Gimdymas mano kambaryje! Velniai rautų nenaudėlį, kuriam turiu būti dėkingas už šitą kūdikį!

— Ne, ne! Nieko panašaus! — tarė Eženi paraudusi.— Bet kalbėkite tyliau. Čia visai ne įprastinė meilės istorija, o nekaltas, platoniškas romanas. Bet eikite gi!

— Ak taip, jūs imatės visų šitų atsargumo priemonių dėl pagrobtos princesės?

— Ne; bet ji tokia pat moteris, kaip aš, ir turi teisę į jūsų pagarbą.

— Ir nepasakysit man net jos pavardės?

— Kam šį vakarą? Rytoj matysime, ką galima jums patikėti.

— Ar tai tikrai moteris?.. — paklausiau baisiai sutrikęs.

— Jūs abejojate? — atsakė Eženi ir nusijuokė.

Ji stumtelėjo mane į duris, ir aš nesąmoningai paklusau. Padavė man žvakę, maloniai ir linksmai palydėjo iki aikštelės, paskui grįžo, ir aš girdėjau, kaip ji dukart pasuko duryse raktą ir užstūmė skląstį, kurį buvau įtaisęs, kad vakarais galėčiau ramiai palikti Eženi vieną savo mansardoje.

Lipdamas laiptais žemyn, pajutau, kad man sukasi galva. Nesu pavydus iš prigimties, be to, mano romi ir nuoširdi draugė niekada neteikdavo man nė mažiausios dingsties ja nepasitikėti. Maža to, kad aš mylėjau Eženi,— aš be galo gerbiau ją už jos būdą, šventai tikėjau kiekvienu jos žodžiu. Ir vis dėlto mane tartum pagavo kažkokia karštinė, jokiu būdu negalėjau pasiryžti išeiti į gatvę. Gal dvidešimt kartų užlipau iki savo buto durų ir vėl nusileidau žemyn. Visiška tyla viešpatavo mano mansardoje ir visame name. Juo labiau aš kovojau su savo beprotybe, juo atkakliau ji puolė mane. Kaktą išpylė šaltas pra-

kaltas. Keletą kartų man dingtelėjo mintis išlaužti duris: nepaisant užrakto ir geležinio skląsčio, manau, tuo metu man būtų užtekę jėgų tam padaryti; tačiau baimė išgąsdinti ir įžeisti Eženi tokiu įtarimu neleido man pasiduoti pagundai. Jeigu Orasas būtų pamatęs mane tokį, būtų arba pagailėjęs manęs, arba žiauriai išjuokęs. Buvau iš tikro juokingas: kalbėdamas su juo, aš gi visados smerkiau pavydą ir despotizmą, kurie užėmė žymią vietą jo meilės teorijose.

Ir vis dėlto negalėjau pasiryžti išeiti. Galvojau, gal man pravaikštinėti visą naktį krantinėje; tačiau iš namo buvo kitas išėjimas — į Ži-le-Kero gatvę, ir kol aš vaikščiočiau aplinkui, kas nors galėtų išsmukti į vieną ar kitą pusę. Be to, jeigu pasitraukčiau nuo didžiųjų durų ir atsitiktų taip, kad durininkui būtų įsakyta manęs neįleisti, arba jeigu jis nueitų miegoti, tai po vidurnakčio — buvau tikras — į namą nebepatekčiau. Durininkai labai negailestingi studentams, o maniškis buvo ypač nesukalbamas. „Po velnių nepažįstamąją viešnią ir jos suterštą reputaciją!" — pagalvojau ir, pasiryžęs saugoti savo brangenybę, nebesitverdamas nuovargiu, atsiguliau ant šiaudinio demblio prie savo buto durų ir užmigau.

Laimė, mes gyvenome pačiame viršutiniame namo aukšte, o antrasis butas su išėjimu į mūsų laiptų aikštelę buvo neišnuomotas. Negrėsė pavojus, kad mane, šitaip juokingai susirangiusį, užklups piktaliežuviai kaimynai.

Galima įsivaizduoti, kad miegojau aš neilgai ir neramiai. Paryčio šaltis prižadino mane labai anksti. Buvau visai sugniuždytas; norėdamas kiek atsigauti, rūkiau. Apie šeštą valandą, vos išgirdęs atidarant namo duris, paskambinau prie savųjų. Vėl teko laukti, vėl buvau ištyrinėtas pro langelį. Pagaliau man buvo leista įeiti.

— Ak dieve mano! — ištarė Eženi, trindamasi akis,— ji buvo miegojusi geriau, negu aš.— Jūs tartum net pasikeitęs! Vargšas Teofilis! Tur būt, buvo labai bloga pas bičiulį Orasą?

— Blogiau negali būti,— atsakiau.— Labai kieta lova. O kaip jūsų svečias? Jau išėjo?

— Mano svečias? — pasakė ji su tokiu nuoširdžiu nusistebėjimu, kad man pasidarė gėda.

Kai esi nusikaltęs, retai kada susipranti laiku pradėti atgailauti. Mane apėmė pyktis, ir, nerasdamas jokio daugmaž protingo žodžio, aš kiek per staigiai trenkiau ant stalo lazdą, o skry-

bėlę irzliai numečiau ant kėdės; skrybėlė nukrito ant grindų, ir aš smarkiai ją paspyriau; man norėjosi ką nors sudaužyti.

Eženi, niekada nemačiusi manęs tokio, apstulbo. Tylėdama pakėlė mano skrybėlę, atidžiai pažiūrėjo į mane ir iš persimainiusio veido pagaliau suprato, kaip aš kenčiu. Užgniaužė atodūsį, sutramdė ašaras ir tylutėliai įėjo į mano miegamąjį, rūpestingai uždarydama duris. Tenai ir slėpėsi ta paslaptingoji asmenybė. Aš nedrįsau, nebenorėjau abejoti ir prieš savo paties valią vis dar abejojau. Piktos mintys, jeigu tik duodame joms valią, taip užvaldo mus, kad viešpatauja mūsų vaizduotėje ir tada, kai protas ir sąžinė sukyla prieš jas. Aš baisiai kentėjau; susijaudinęs vaikščiojau po kabinetą, kaskart sustodamas prieš tas nelemtas duris. Beveik galėčiau pasakyti, kad mane ėmė pasiutimas. Minutės pavirto man amžiais.

Pagaliau durys atsidarė, ir kažkokia paskubom apsirengusi moteris, dar susitaršiusiais iš po nakties plaukais, apsisupusi didele skraiste, išbalusi, drebėdama, žengė į mane. Aš pasitraukiau apstulbęs: tai buvo ponia Puason.

VIII

Ji nusilenkė man vos ne iki žemės. Šita skausminga poza, išbalęs veidas, palaidi plaukai, gražios nuogos rankos, kyšančios iš po raudonos skraistės, būtų sutramdžiusios net tigrą; o aš buvau toks laimingas, kad Eženi nekalta, jog net savo biaurią durininkę būčiau sutikęs lygiai taip meiliai, kaip žavingąją Lorą. Aš ją pakėliau, pasodinau, atsiprašiau, kad taip anksti parėjau, bet nedrįsau dar nei atsiprašyti savo vargšę mylimąją, nei pažvelgti į ją.

— Aš labai nelaiminga ir labai nusikaltau jums,— susijaudinusi tarė man Lora.— Vos nesukėliau nesantaikos tarp jūsų. Čia aš kalta: reikėjo įspėti jus, reikėjo atsisakyti kilnaus Eženi svetingumo. O, pone, priekaištaukite tik man. Eženi — angelas. Ji myli jus, kaip esate to vertas, kaip aš norėčiau būti mylima bent vieną savo gyvenimo dieną. Ji pasakys jums viską, pone, papasakos mano nelaimes ir mano kaltę; mano kaltė ne ta, kurią jūs tariatės žinąs, ji tūkstantį kartų didesnė, aš už ją atgailausiu visą gyvenimą.

Ašaros nebeleido jai toliau kalbėti. Aš susigraudinęs paėmiau jos rankas. Nežinau, kokiais žodžiais raminau ir guodžiau ją, bet jie, atrodo, paveikė, ir ji, privedusi mane prie Eženi, su grynai moterišku lipšnumu padėjo man išsakyti savo atgailą ir išgauti mano brangiosios draugės atleidimą. Aš priėmiau jį atsiklaupęs. Tada Eženi privedė Lorą prie manęs ir tarė:

— Būkit jai brolis ir pažadėkit man, kad ginsite ją ir padėsit jai taip, lyg ji būtų mūsų abiejų sesuo. Matote, aš nepavydi! O juk ji daug gražesnė, daug labiau išsilavinusi už mane ir kur kas labiau tinka apsukti jums galvą, negu aš!

Po pusryčių, kurie buvo kuklūs, kaip paprastai, bet nuoširdūs ir net linksmi, Eženi ėmėsi kurdinti Lorą gretimame bute kitapus mūsų aikštelės, kurio durininkas iki šios dienos dar negalėjo atiduoti Loral, nors, man nežinant, dėl to jau prieš kelias dienas buvo susitarta. Kol mūsų naujoji kaimynė kiek melancholiškai ir lėtai tvarkėsi savo paslaptingame prieglobstyje, pasivadinusi panele Moria (tai buvo Eženi pavardė — jos sakėsi esančios seserys), mano draugė sugrįžo paaiškinti man, ką turėjau žinoti, kad galėčiau jai padėti.

Ji pradėjo klausimu:

— Jūs Mazačo draugas? Domitės jo likimu? Tai negi nepamilsite Loros dar labiau, kai sužinosite, kad ji brangi Poliui Arsenui?

— Kaip?! Eženi,— sušukau,— jūs žinote Mazačo paslaptis? Žinote tai, ko jis nepatikėjo man?

Eženi paraudo ir nusišypsojo. Ji seniai viską žinojo. Kai Mazačas piešė jos portretą, ji sugebėjo sužadinti jam nepaprastą pasitikėjimą. Labai santūrų, net užsidariusį Arseną perveikė įgimtas Eženi gerumas ir jautrumas. Be to, šis žmogus, kilęs iš liaudies, žiūrėjo į mane įtariai ir išdidžiai, o jai, liaudies dukrai, broliškai atvėrė širdį, ir tai buvo visiškai natūralu.

Eženi buvo pažadėjusi jam laikyti viską paslaptyje ir šventai tesėjo žodį. Ji surengė man labai apgalvotą ir smulkią apklausą ir, tik įsitikinusi, kad mano smalsumas pagrįstas nuoširdžiu ir giliu palankumu jos globotiniui, papasakojo man daug nežinomų dalykų. *Primo*[1], kad ponia Puason — jokia ponia Puason, o jauna darbininkė, gimusi tame pačiame provincijos miestelyje, net toje pačioje gatvėje, kaip ir mažasis Mazačas. Pasta-

[1] Pirma *(it.)*.

rasis vos ne nuo vaikystės pamilo ją romantiškai ir, aišku, beviltiškai, nes gražiąją Martą, taip pat dar visiškai jaunutę, suviliojo ir išsivežė ponas Puasonas, kuris tada buvo komivojažierius; nuvykęs su ja į Paryžių, jis atidarė kavinę prie Liuksemburgo sodo tvoros, be abejo, tikėdamasis, kad tokia žavi iškaba sutrauks daug klientų. Ta slapta mintis netrukdė ponui Puasonui būti labai pavydžiam; vos kilus mažiausiam įtarimui, jis piktai užsipuldavo Martą, ir ši buvo dėl to labai nelaiminga. Kvartale net ėjo kalbos, kad jis dažnai mušdavo ją.

Antra, Eženi papasakojo man, kad Polis Arsenas kartą, maždaug prieš tris mėnesius, nusikalsdamas savo įprastam santūrumui, užėjo į Puasono kavinę išgerti bokalo alaus; ten jis pamatė gražią juodaplaukę moterį balta suknia, susišukavusią kaip viduramžių pilies valdovė, ir, pažinęs vargšę Martą, savo pirmąją, savo vienintelę meilę, vos neapalpo. Marta ženklu parodė jam, kad nekalbintų jos, nes rūstusis sargas buvo čia pat; tačiau, duodama jam grąžą iš penkių frankų monetos, sugebėjo įsprausti jam į delną tokį raštelį:

„Mano vargšas Arsenai, jeigu labai neniekini savo buvusios kaimynės, ateik paplepėti su ja rytoj. Ponas Puasonas dežuruos. Man norisi pasikalbėti apie gimtinę ir praėjusią laimę."

— Aišku,— kalbėjo toliau Eženi,— Arsenas nuėjo į pasimatymą. Jam atrodė, kad išblyškusi Marta dar gražesnė, kad sielvartas padarė ją tauresnę. Be to, sėdėdama už bufeto, ji perskaitė daug romanų ir net keletą rimtesnių knygų, todėl ėmė kalbėti sklandžiau, o ir minčių dabar turėjo tokių, kokių seniau negalėjo turėti. Ji pasakojo jam savo nelaimes, sakėsi apgailestaujanti, ką padariusi, norinti palikti gėdingą ir varganą gyvenimą, kurį jai sukūręs jos suvedžiotojas, ir Arsenas vaizdavosi, kad nuo dabar jį su Marta sieja tik broliška draugystė ir krikščioniško gailestingumo pareiga. Jis nesiliovė sukiojęsis netoli jos, nesukeldamas pavyduolio įtarimų, ir jam pavykdavo pasikalbėti su Marta kiekvieną sykį, kai pono Puasono nebūdavo namie. Marta tvirtai pasiryžo palikti savo tironą, bet, kaip ji sakėsi, ne tam, kad užsitrauktų naują gėdą. Ji pavedė Arsenui surasti jai padorų darbą, iš kurio galėtų pragyventi,— ar ekonomės pas kokius turtingus žmones, ar pardavėjos galanterijos parduotuvėje, ar ką panašaus. Tačiau visa, ką Polis rasdavo, jam atrodė neverta jo mylimosios. Jis ieškojo vietos, kuri būtų garbinga, pakankamai ją aprūpintų ir drauge leistų jaustis sava-

rankiškai, o tai buvo nelengva. Tada jis sugalvojo ir įvykdė savo projektą atsisakyti meno ir imtis kokio nors amato arba tapti liokajum. Jis numatė, kad teta netrukus mirs, kad jis atsikvies į Paryžių seseris, apgyvendins jas drauge su Marta, suras jiedviem darbo į namus ir padės visoms trims, kol jos atsistos ant kojų. Jis buvo pasiruošęs net visiškai atsisakyti tapybos, jeigu jo paramos ir jų uždarbio neužteks joms be vargo pragyventi. Taip Polis išsižadėjo savo aistros menui dėl aistringo troškimo pasiaukoti, o savo ateities — dėl meilės.

Nerasdamas tuo metu pelningesnės tarnybos, kaip kavinės kelnerio, jis tapo kelneriu ir pasirinko kaip tik pono Puasono kavinę, kur galėjo padėti Martai pabėgti ir kur ketino pasilikti dar kurį laiką, kad nesukeltų įtarimų. Ir štai teta Anrijetė mirė, Arseno seserys jau kelyje į Paryžių, ir aš apsiėmiau padėti joms prideramai įsikurti. Mūsų namas švarus, čia gyvena padorūs žmonės. Gretimame bute du nedideli kambariai, jo nuoma — šimtas frankų. Mergaitėms ten bus labai gera. Mes paskolinsime joms skalbinių ir reikalingiausius baldus, kol jos pačios jų įsigis, o laukti neteks ilgai: per du savo tarnybos mėnesius Polis jau nupirko kai kuriuos daiktus, ir gana nebiaurius; jūs nė nežinojote, kad jie sudėti palėpėje viršum jūsų buto. Pagaliau užvakar vakare, kai jūs buvote pas savo ligonį, Lora, arba, tikriau sakant, Marta (toks yra tikrasis jos vardas) sukaupė visą drąsą ir tuoj po pusiaunakčio, kai ponas Puasonas budėjo, drauge su Arsenu išėjo iš namų; Arsenas turėjo atvesti ją čionai ir suskubti grįžti į kavinę, prieš šeimininkui pareinant. Tačiau nespėjo jie žengti nė trisdešimties žingsnių, kai jiems pasirodė, kad pono Puasono antresolėje dega šviesa, ir jie ėmė abejoti, ar ne geriau būtų kuo greičiausiai sugrįžus. Tada Marta, desperatiškai pasiryžusi nesitraukti atgal, paliepė Arsenui grįžti, o pati pasileido kiek kojos neša Turnono gatve, tikėdamasi viena su dievo pagalba išvengti visų nakties pavojų. Krantinėje ją ėmė sekti kažkoks vyriškis, bet, laimė, paaiškėjo, kad tai jūsų draugas Laravinjeras; jis pažadėjo laikyti viską paslaptyje ir palydėjo Martą iki čia. Arsenas buvo šįryt trumpam užbėgęs pas mus. Vargšą vaikiną pasiuntė su kažkokiu reikalu į kitą Paryžiaus galą. Jis buvo taip suplukęs, taip užduseęs ir susijaudinęs, jog mes išsigandome, kad neapalptų ant laiptų. Šnektelėjom

penketą minučių; jis pasakė, kad bėgant jų išsigąsta be reikalo: ponas Puasonas grįžęs tik rytą ir buvęs toks sutrikęs ir įniršęs, kad jam nė į galvą neatėję įtarti Arseną dalyvavus pabėgime.

— Ko jiems bijoti pono Puasono? — pasakiau Eženi.— Juodu su Marta nesusituokę, ir jis negali jos persekioti pagal įstatymus.

— Taip, bet dabar, kol pirmasis įniršis dar nepraėjo, visai galima laukti kokio nors pikto išsišokimo. Tas žmogus šiurkštus, ūmaus būdo ir neįstengia iš tikrųjų prisirišti, tad netrukus nusiramins su nauja meiluže. Marta gerai jį pažįsta ir nori, kad bent mėnesį niekas nežinotų, kur ji įsikūrė, o paskui nesą ko bijoti.

— Jeigu aš gerai suprantu vaidmenį, kuris man skirtas šioje istorijoje,— kalbėjau toliau,— tai aš turiu: *primo*, leisti jums laisvai disponuoti visu mūsų turtu, kad galėtumėt padėti vargšėms kaimynėms; *secundo*, visada laikyti prie durų gerą lazdą pono Puasono nugarai, jei jis pamėgintų užpulti. Taigi, *primo*, štai trijų mėnesių mano renta, kurią gavau vakar,— gali, kaip paprastai, elgtis su ja savo nuožiūra; *secundo* — štai visai neblogas pagaikštis, tegul stovi dėl viso pikto.

Tai pasakęs, kritau į lovą ir užmigau, nespėjęs net nusirengti.

Po poros valandų mane prižadino Orasas:

— Kas čia dedasi pas tave, velniai rautų? Durų ilgiausiai neatidaro, kamantinėja pro langelį, šnabždasi, slepia kažką virtuvėje, o gal sandėliuke ar spintoje, galas žino; o kai įeinu, juokiasi man tiesiog į veidą. Ką čia apgaudinėja? Tave ar mane?

Aš savo ruožtu nusijuokiau. Susitvarkęs nuėjau į pasitarimą, kurį Marta ir Eženi surengė virtuvėje. Buvau įsitikinęs, kad mes turime pasitikėti Orasu ir dar keliais draugais, kurie dažnai pas mane lankydavosi. Pasikliaudami jų garbingumu ir atsargumu, galėjome jaustis kur kas saugiau, negu stengdamiesi išsaugoti Martos paslaptį. Man atrodė neįmanoma tikėtis, kad jie nesužinos apie Martą, net jeigu ji niekada neįeitų į mūsų kambarį arba aš uždrausčiau durininkui įleisti pas mane draugus. Jie nepaklausytų draudimo, ir, vos tik akimirkai pravertų duris, kuris iš mūsų jaunų draugų tuoj pamatytų ir pažintų gražiąją Lorą. Todėl aš iškilmingai išpažinau viską Orasui, nu-

slėpdamas nuo jo, o paskui ir nuo kitų, tik Arseno jausmus Lorai, jo vaidmenį jos pabėgime ir tai, kad jie — seni pažįstami. Lora, dabar vėl tapusi Marta, Orasui ir visiems mūsų draugams buvo Eženi vaikystės draugė. Suprantama, Eženi pasistengė neprasitarti pažįstanti ją tik dvi dienas. Visi manė, kad pati Eženi pasiūlė jai pastogę ir globą. Niekam tai neatrodė smerktina; visi mano draugai pagrįstai gerbė Eženi, o aš, kaip nesunku įsivaizduoti, nesigyriau paiku savo pavydo priepuoliu.

Tačiau Eženi neatleido man už tą pavydą taip lengvai, kaip būčiau norėjęs. Galėčiau net pasakyti — niekuomet man už tai neatleido. Nors ji — esu tikras — kiek galėdama stengėsi pamiršti tą nelemtą atsitikimą, tačiau nuolatos galvodavo apie jį su kartėliu. Kiek kartų ji man leido tai pajusti, karštai įrodinėdama, kad vyro meilė negali prilygti moters meilei! „Pats geriausias, labiausiai atsidavęs, ištikimiausias vyras,— sakydavo ji,— visuomet linkęs suabejoti ta, kuri atidavė jam savo širdį. Jis įžeis ją, kad ir ne veiksmais, tai bent mintimis. Mūsų visuomenėje vyro pažiūrą į moterį lemia grynai materialinės teisės, todėl apie mūsų ištikimybę, dažnai ir apie mūsų meilę apskritai jis sprendžia vien iš faktų. O mes, teturėdamos tik moralinę persvarą, tikime labiau moraliniais įrodymais, negu išoriniu akivaizdumu. Pavyduliaudamos mes sugebame atmesti tai, ką matome savo akimis, o kai jūs prisiekinėjate, mes tikime jūsų žodžiu taip, tarsi jis būtų šventas ir nesulaužomas. Bet argi mūsų žodis ne toks pat šventas? Kodėl jūsų garbė ir mūsų garbė — jums tokie skirtingi dalykai? Jūs sudrebėtumėte iš pykčio, jeigu koks vyriškis pasakytų, kad jūs meluojate. O mus jūs nuolatos įtarinėjate ir imatės visokių atsargumo priemonių, įrodančių, kad esate pilni nepasitikėjimo. Ir tam, kuriam moralinis moters tyrumas ir nuoširdumas per ilgus metus būtų turėjęs, rodos, įdiegti tvirčiausią pasitikėjimą, ir tam užtenka atsitiktinai susidėsčiusių aplinkybių, kokio neaiškaus žodžio, gesto, atvirų ar uždarytų durų, kad visas pasitikėjimas akimirksniu išgaruotų."

Tuos protingus savo apmąstymus ji dėstė Orasui, kuris mėgo skelbtis ateityje būsiąs Otelas; tačiau iš tikrųjų šie kandūs žodžiai žeidė širdį man.

— Iš kur, po velnių, ji ima visa tai? — sakydavo Orasas.— Mano mielas, tu per dažnai leidi ją klausyti pamokslų į Tetbu salę.

IX

Polio Arseno ir Martos santykiai buvo labai keisti. Gal todėl, kad jis niekada neišdrįso prasitarti jai apie savo meilę, gal todėl, kad ji nenorėjo suprasti jo,— juos ir dabar, kaip pirmąją dieną, tesiejo broliška draugystė. Marta nematė šito jaunuolio pasiaukojimo, nežinojo, kokių vilčių jis turėjo atsisakyti, kad galėtų susieti su ja savo likimą. Jis neslėpė nuo jos, kad mokėsi tapyti, tačiau nepasakė, kokiais nuostabiais gabumais buvo apdovanojusi jį gamta; be to, jis aiškino savo atsižadėjimą tuo, kad privaląs atsikviesti seseris ir padėti joms. Marta neturėjo nieko ir nenorėjo nieko imti iš pono Puasono namų. Ji ketino dirbti ir tarėsi priimanti paramą tik iš Eženi. Ji nebūtų bėgusi, remdamasi į Arseno ranką, jeigu būtų žinojusi, kad turi būti dėkinga jam ne tik už tarpininkavimą tarp jos ir Eženi ir prieglobstį po vienu stogu su jo seserimis, už kurį ji tikėjosi netrukus atsilyginsianti, apmokėdama dalį išlaidų. Šitokiu pasiaukojimu Polis sudegino savo laivus ir pats atėmė sau teisę kada nors pasakyti jai: „Štai ką aš jums padariau"; nes iš pirmo žvilgsnio galėjo atrodyti, kad jis tepadarė jai paprastą draugišką paslaugą.

Vargšas vaikinas buvo taip apkrautas darbu, ir šeimininkas taip nenoriai jį atleisdavo, kad jis negalėjo nueiti pasitikti seserų, atvykstančių diližanu. Marta nekėlė kojos iš namų, bijodama sutikti kokį pažįstamą, kuris galėtų apie tai pranešti ponui Puasonui. Mudu su Eženi apsiėmėm padėti Luizonai ir Siuzanai, mūsų būsimosioms kaimynėms, paimti bagažą. Vyresnioji, Luizona, buvo kaimo gražuolė, truputį vyriška, apdovanota skardžiu balsu, linkusi greit įsižeisti ir įpratusi įsakinėti. Šitą įprotį ji įgijo pas seną, ligotą tetą, kuri klausė jos kaip orakulo ir buvo pavedusi jai vadovauti penkioms ar šešioms savo mokinėms siuvėjoms. Jaunesnioji sesuo, Siuzana, buvo antraeilis asmuo, kažkas panašaus į prižiūrėtoją, tačiau taip pat besąlygiškai klausė vyresniosios. Taigi Luizona elgėsi kaip karalienė ir jautė nenumaldomą valdžios troškimą, kuris graužia visus valdovus.

Siuzana nebuvo graži, tačiau maloni ir subtilesnės prigimties, negu Luiza. Nesunku buvo pastebėti, kad ji gali suprasti tai, ko Luiza nesupras niekados. Tačiau Luiza, kaip koks švino var-

pas, slėgė ir supo ją iš visų pusių, kliudydama jai pasireikšti ar pajusti kieno kito įtaką.

Mūsų pasiaugas viena jų priėmė su drovia nuostaba, kita — šiurkštokai ir abejingai. Abi neturėjo jokio supratimo apie gyvenimą Paryžiuje ir neįstengė įsivaizduoti, kokios gi svarbios kliūtys sutrukdė Arsenui ateiti jų pasitikti. Jos atsainiai padėkojo Eženi, o Luiza nuolatos kartojo: „Vis dėlto kaip nemalonu, kad nėra Polio!" O Siuzana sielvartingai pritardavo: „Kaip keista, kad Polis neatėjo!"

Reikia pasakyti, kad jos pirmąkart gyvenime taip toli keliavo diližanu, pirmąkart susidūrė su muitininkais, kurie patikrino jų dėžes, ir visai nesuvokė, ką reiškia visas tas išvažiuojančių ir atvažiuojančių keleivių, kinkomų ir iškinkomų arklių, tarnautojų, nešikų ir komisionierių šurmulys, todėl visai suprantama, kad jautėsi bent kiek apdujusios, pavargusios, suirzusios ir išsigandusios. Jos sušvelnėjo, įsitikinusios, kad aš atėjau padėti joms — sužiūrėjau jų bagažą ir suvedžiau sąskaitas su kontora. Vos jos susėdo į fiakrą drauge su visa manta, daugybe pintinių ir kartoninių dėžučių (nes, kaip ir visi kaimiečiai, pasiėmė krūvą tokių daiktų, kurių pervežimo išlaidos viršijo jų vertę), Luizona, įkišusi ranką iki pat alkūnės į savo krepšelį, sušuko:

— Palaukit, pone! Palaukit, aš noriu atiduoti jums skolą! Kiek jūs sumokėjote už mus kontoroje? Palaukit gi!

Ji negalėjo suprasti, kodėl aš nereikalauju tuoj pat grąžinti pinigų, kuriuos ką tik sumokėjau už jas iš savo kišenės; išvydusios tokį didžiadvasiškumą, kurio aš pats anaiptol nevertinau, jos iškart pajuto man pagarbą.

Mudu su Eženi sėdome į kabrioletą, kad drauge su jomis nuvyktume prie mūsų bendro būsto durų.

— O! Dieve mano! Koks didelis namas! — sušuko seserys, apžvelgusios jį nuo apačios iki viršaus.— Toks aukštas, kad net šelmens nematyti.

Namas pasirodė joms dar aukštesnis, kai teko įveikti devyniasdešimt dvi pakopas, skiriančias mus nuo žemės. Trečiame aukšte jos ėmė stebėtis, ketvirtame pratrūko juokais, penktame supyko, šeštame pareiškė, kad niekada negalės gyventi tokioje balandinėje. Luiza prislėgta atsisėdo ant paskutinės pakopos ir pasakė:

— Nelabasis mus čia ir atnešė!

Siuzana, kuri buvo labiau linkusi juoktis, negu pykti, pridūrė:

— Tai puiku bus, a? Žemyn ir aukštyn — šitaip penkiolika kartų per dieną! Sprandą gali nusisukti.

Eženi iš karto nuvedė seseris į jų butą. Jis pasirodė joms mažas ir žemas. Vieno kambario langas buvo į mūsų bendrą balkoną. Luiza žengė prie jo, bet tuojau atšoko atgal ir susmuko ant kėdės.

— O! Dieve mano! — sušuko ji.— Man sukasi galva. Atrodo, kad stoviu mūsų varpinės bokšte.

Mes norėjome pakviesti jas vakarienės. Eženi buvo sutaisiusi šį tą užkąsti mano bute ir ketino tuo metu suvesti seseris su Marta.

— Jūs labai malonūs, pone ir ponia,— tarė Luizona, žvilgsniu sudrausdama Siuzaną,— bet mes nealkanos.

Ji atrodė nusiminusi, o Siuzana taip energingai puolė atidarinėti dėžių ir tvarkyti daiktų, lyg tai būtų pats skubiausias darbas.

— O čia kas? Kam ta trečia lova? — sušuko Luiza.— Tai Polis vis dėlto gyvens su mumis? Na ir puiku!

— Ne, Polis kol kas negali gyventi su jumis,— atsakiau.— Tačiau jūs gyvensite su viena savo žemiete, sena drauge. Polis norėjo pats jums ją pristatyti...

— Mat kaip! Kas gi ji? Kiek žinau, čia nėra jokios mūsų žemietės. Ir kodėl mums apie tai nieko nerašė?..

— Jis pats viską paaiškins, o kol kas pavedė man jus supažindinti. Ji jau gyvena čia ir šiuo metu taiso jums vakarienę. Atvesti?

— Mes pačios nueisim pažiūrėti į ją,— atsakė Luizona. Jos smalsumas buvo gerokai pakurstytas.— Kurgi ta žemietė?

Ji nuskubėjo paskui mane.

— Še tau! Juk čia Martona! — sušuko ji šaižiu balsu, pažinusi gražiąją Martą.— Kaip gyvenate, Martona? Tur būt, jūs našlė, kad gyvensite su mumis? Na ir kvailai padarėt tada, kai pasprukote nuo tėvo su tuo ponu. Bet paskui, sako, jūs ištekėjote už jo — ir visos nuodėmės atleistos!

Marta paraudo, išbalo ir sutriko. Ji nemanė būsianti šitaip sutikta. Vargšė moteris buvo užmiršusi savo senas drauges, kaip Arsenas — seseris. Tėviškės ilgesys visus veikia vienodai: jis pakeičia mūsų prisiminimuose daiktus, idealizuoja ir poetina

juos; gerosios jų savybės mūsų akyse išauga, o ydas laikas ir nuotolis visuomet sušvelnina, ilgainiui net visai išdildo.

Be to, prieš penkerius metus, kai Marta paliko tėviškę, Luiza ir Siuzana buvo dar nieko neišmanantys vaikai. Dabar tai buvo dvi dorybės sergėtojos, ypač vyresnioji, pasipūtusi kaip tikra gražuolė, garsi visoje apylinkėje, ir nepakanti kaip tobuliausia nekaltybė. Išrauti iš gimtosios dirvos, kur žydėjo ir klestėjo, šie du laukiniai augalai neišvengiamai turėjo prarasti (Arsenas nebuvo to numatęs) dalį savo žavumo ir vertės. Kaime jos rodė gerą pavyzdį, mokė savo vienmetes darbštumo ir padorumo. Paryžiuje jų gerosios savybės nublanks, jų pamokymai bus beverčiai, pavyzdys — nepastebimas; o bruožų, reikalingų naujoje aplinkoje,— gerumo, nuovokos, seseriško gailestingumo — jos neturėjo, negalėjo turėti.

Dabar jau buvo vėlu galvoti apie tai. Pirmas Martos impulsas buvo pulti Arseno seseriai į glėbį, antrasis — pažiūrėti, kaip ji elgiasi, trečias — atsitverti teisėtu santūrumu ir išdidumu; tačiau išblyškęs jos veidas bylojo apie gilų skausmą, o akyse pasirodė ašaros.

Aš paėmiau jos ranką ir, švelniai paspaudęs, pasodinau ją už stalo, paskui paprašiau Luizą atsisėsti greta.

— Jūs neturite teisės nei klausinėti Martą, nei jai priekaištauti,— ryžtingai pasakiau Luizai. Mano tonas ją nustebino ir iš karto sušvelnino jos atšiaurumą.— Jūsų brolis ir mes ją gerbiame. Ji buvo nelaiminga, o doriems žmonėms svetima nelaimė sužadina pagarbą. Kai jūs atnaujinsite pažintį su Marta, pamilsite ją ir niekada nebekalbėsite apie praeitį.

Sudrausta, bet neįtikinta, Luizona nuleido akis. Siuzana, kuri ėjo paskui ją, klausydama savo širdies balso, buvo besilenkianti pabučiuoti Martos, tačiau rūstus Luizos žvilgsnis ją sustabdė, ir ji tik paspaudė Martai ranką. Eženi, bijodama, kad Martai bus nesmagu tarp dviejų savo žemiečių, atsisėdo šalia jos ir visą laiką rodė jai daugiau dėmesio ir draugiškumo, negu kitiems. Liūdna ir nejauki buvo vakarienė. Ar iš pykčio, ar todėl, kad patiekalai nepatiko, Luizona nieko nevalgė. Pagaliau atėjo Arsenas; būdamas labai pastabus, jis, vos išsiglėbesčiavęs su seserimis, suprato, kas čia dėjosi, išsivedė jas į kitą kambarį ir išbuvo ten su jomis daugiau kaip valandą.

Kai jie pasirodė po šio pasitarimo, visų veidai buvo įraudę. Tačiau vyresniojo brolio autoritetas pagal provincijos žmonių

papročius yra neginčijamas, ir Luizos priešginumas buvo palaužtas. Siuzana, kuriai netrūko įžvalgumo, suprato, kad Arsenas gali būti jai gera atspirtis prieš valdingąją seserį, ir, man rodos, mielai sutiko kuriam laikui persimesti prie kito valdovo. Ji elgėsi su Marta nuoširdžiai ir draugiškai, bet Luiza prišnekėjo jai veidmainiškų, labai nevykusių ir vos ne įžeidžiančių lipšnių frazių.

Arsenas labai greitai pasiuntė jas miegoti.

— Mes palauksime ponios Puason,— pasakė Luiza. Ji neįtarė, kad, pavadindama šitaip, vėl įsmeigė durklą Martai į širdį.

— Marta niekur nekeliavo,— šaltai atsakė Mazačas,— jai nėra reikalo gulti anksčiau, negu panorės. O jūs pavargusios, ir jums metas ilsėtis.

Seserys paklausė. Kai jos išėjo, Arsenas tarė Martai:

— Atleiskite, susimildama, mano seserims kai kuriuos provincijos prietarus. Duodu jums žodį: netrukus jos jų atsikratys.

— Nevadinkite to prietarais,— atsakė Marta.— Jūsų seserys turi teisę mane niekinti: aš padariau gėdingą klaidą. Patikėjau žmogum, kurio greičiau turėjau nekęsti, kuris nebuvo vertas meilės. Jūsų seserys pasipiktinusios tik mano nevykusiu pasirinkimu. Jeigu būčiau pabėgusi su tokiu žmogum, kaip jūs, Arsenai, būčiau radusi kitų širdyse atlaidumo, o gal net pagarbos. Juk matote, visi, kurie pažįsta Eženi, ją gerbia. Į ją žiūri kaip į jūsų draugo žmoną, nors ji niekada nesidėjo jo žmona; o aš skelbiausi išteikėjusi, bet visi jautė, kad taip nėra. Kas matė, kokį biaurų žmogų pasirinkau, tas netikėjo, kad meilė būtų galėjusi mane pastūmėti į tokią bedugnę.

Marta graudžiai verkė. Ilgai slėptas skausmas draskė jai širdį.

Arsenas vos sutramdė ašaras.

— Niekas niekada negalvojo ir nekalbėjo apie jus blogai! — sušuko jis.— O seseris aš priversiu gerbti jus taip, kaip gerbiu pats.

— Gerbiate! Ar galimas dalykas, kad jūs mane gerbtumėt, jūs! Tai jūs nemanote, kad aš parsidaviau?

— Ne! Ne! — karštai sušuko Polis.— Aš tikiu, kad jūs mylėjote tą biaurų žmogų. Ir kuo gi jūs nusikaltote? Jūs nepažinojote jo, patikėjote jo meile; apsigavote, kaip daugybė kitų. Ak pone,— pridūrė jis, kreipdamasis į mane,— juk ir jūs nemanote, kad Marta galėjo parsiduoti, tiesa?

Aš truputį sutrikau prieš atsakydamas. Štai jau kelintą dieną, sužinoję apie Martos ir pono Puasono santykius, mudu su Orasu laužėme sau galvas, kaip tokia graži ir protinga būtybė galėjo susižavėti Minotauru. Kartais nuspręsdavome, kad prieš kelerius metus tas bukaprotis, tas storžievis buvo jaunesnis ir, gal būt, gražesnis; kad, kol jis dar nebuvo taip baisiai nutukęs ir ištižęs, šitame šlykščiame Vitelijaus profilyje galėjo būti kažkas originalaus. Tačiau kartais būdavom linkę galvoti, kad pažadai, papuošalai ir brangenybės, taip pat ir viltis gyventi be rūpesčių suviliojo šitą mergaitę dar prieš pabundant jos protui ir širdžiai. Pagaliau mes sutikdavome, kad jos istorija panaši į visų suvedžiotų mergaičių istorijas — tuštybė ir tingumas stumia jas į bloga.

Nors aš skubiai ėmiau raminti Martą, ji suprato, apie ką galvoju, ir pajuto turinti pasiteisinti.

— Paklausykit,— tarė ji,— aš labai nusikaltau, tačiau ne taip sunkiai, kaip atrodo. Mano tėvas buvo neturtingas, vargo palaužtas darbininkas, kuris, kaip ir daugelis kitų, savo rūpesčius ir sielvartus skandino vyne. Jūs nežinote, pone, kas yra liaudis! Ne, nežinote. Liaudyje rasi ir didžiausių dorybių, ir baisiausių ydų. Yra žmonių, panašių į jį (Marta palietė Arseno ranką), bet taip pat yra ir tokių, kurių visas gyvenimas atrodo pajungtas blogio genijaus valdžiai. Juos graužia niūrus įniršis, gili neviltis kurstо nuolatinį piktumą. Mano tėvas buvo iš tokių. Keikdamas savo dalią ir plūsdamasis, jis nuolat skųsdavosi materialine nelygybe ir likimo neteisingumu. Iš prigimties jis nebuvo tinginys, bet nusiminimas padarė jį tokį, ir mūsų namuose viešpatavo skurdas. Visą savo vaikystę aš kentėjau: arba baisiai gailėjau savo nelaimingų tėvų, arba drebėdavau iš siaubo, kai tėvas įniršdavo ir imdavo siautėti. Varginga lova, kurioje miegodavome, buvo mažne visas mūsų turtas, ir į jį kasdien kėsindavosi godūs kreditoriai. Mano motina mirė jauna, nepakėlusi blogo tėvo elgesio. Aš tada buvau dar vaikas. Jos netekimą skaudžiai pergyvenau, nors ir buvau auka, ant kurios ji išgieždavo apmaudą už visas skriaudas ir smūgius. Tačiau man nė mintis nedingtelėjo juodinti jos atminimą, džiaugiantis savotiška laisve, kurią man suteikė jos mirtis. Dėl visų neteisybių, kurias patyriau ir iš jos, ir iš tėvo, aš kaltinau skurdą. Skurdas buvo vienintelis priešas, bendras, baisus, biaurus priešas, kurio nekęsti ir bijoti įpratau nuo pirmų savo gyvenimo dienų.

Mano motina, nepaisant visko, buvo darbšti, ir stengėsi įskiepyti šią savybę ir man. Kai likau viena ir galėjau duoti valią savo polinkiams, vis dėlto neatsispyriau tam, kuris toks dažnas vaikystėje: pasidariau tinginė. Tėvo beveik nematydavau; jis išeidavo rytą, kai dar nebūdavau pabudusi, ir grįždavo vėlai vakare, kai aš jau miegodavau. Jis dirbo greit ir gerai, bet vos tik gaudavo kiek pinigų, tuoj pat pragerdavo. Kai grįždavo naktį girtas, sunkiais ir nelygiais žingsniais drebindamas grindinį, šaukdamas nepadorius žodžius balsu, labiau panašiu į riaumojimą, negu į dainą, aš pabusdavau, išpilta šalto prakaito, ir plaukai pasišiaušdavo man iš baimės. Įsisprausdavau į lovos kamputį ir pratūnodavau taip ištisas valandas, nedrįsdama kvėpuoti, o jis įsiaudrinęs vaikščiodavo po kambarį ir kalbėdavo nesąmones sau vienas, o kartais, nutvėręs kėdę ar lazdą, daužydavo sienas ir net mano lovą: jam vaidendavosi, kad jį persekioja ir puola kažkokie priešai. Kalbinti jį bijodavau, nes kartą, kai motina dar buvo gyva, jis norėjo mane užmušti ir tuo išgelbėti, anot jo, nuo nelaimės gyventi skurde. Nuo tada aš slėpdavausi, kai išgirsdavau jį pareinant, ir dažnai, saugodamasi smūgių,— jis švaistydavosi kumščiais tamsoje kur pakliuvo,— lįsdavau po lova; pusnuogė, pastirusi iš baimės ir šalčio, kiūtodavau ten iki ryto.

Tais laikais dažnai išbėgdavau su savo vienmečiais į pievas, kurios supo mūsų miestelį; dažnai mes žaisdavome ten kartu, Arsenai, ir jūs gerai žinote, kad ta mergaitė sudėvėtais bateliais, pririštais, tarsi koturnos, prie kojų virvelėmis, ir nepaklusniais plaukais, kuriuos taip sunku būdavo sukišti po kyko draiskalais,— jūs gerai žinote, kad ta mergaitė, baikšti ir liūdna netgi tada, kai žaisdavo, buvo tokia pat tyra ir kukli, kaip jūsų seserys. Vienintelis mano nusikaltimas— jeigu tai nusikaltimas, kai tavo gyvenimas toks apgailėtinas! — buvo tas, kad troškau — netgi ne turto, o ramybės ir švelnių tarpusavio santykių, kurie prieinami pasiturintiems žmonėms. Kai užeidavau pas kokį buržua ir matydavau jo namiškių jautrumą vienas kitam, vaikų švarumą, taurų žmonos paprastumą, vienintelė mano svajonė būdavo atsisėsti ant švarios kėdės ir ramiai sau skaityti ar megzti tyliame kampelyje: o kai išdrįsdavau pasvajoti apie juodos taftos prijuostę, tai pati sau atrodydavau didžiausia išpuikėlė. Kaip visos amatininkų dukterys, mokėjau siūti, bet siūdavau pamažu ir nemitriai. Kančios užgniaužė veiklius mano charakterio

pradus; gyvenau tik svajonėmis; buvau laiminga, kai niekas manęs neskriausdavo, bet persigąsdavau ir vos nepakvaišdavau, kai su manim žiauriai elgdavosi.

Bet kaip jums papasakoti apie svarbiausią ir baisiausią mano klaidos priežastį? Ar reikia pasakoti, Arsenai? Ar ne geriau duotis smerkiamai, negu susieti savo tėvo vardą su tokia pasibaisėtina gėda?

— Reikia pasakyti viską,— atsakė Arsenas,— arba geriau aš pasakysiu už jus; nes jūs neturite leistis kaltinama, kai esate nekalta. Žinau viską ir ką tik papasakojau tai savo seserims, nes jos nežinojo. Martos tėvas,— pradėjo jis, kreipdamasis į mus,— (atleiskite jam, mano bičiuliai, nes skurdas yra girtavimo šaknis, o girtavimas — visų ydų šaknis), tas nelaimingas žmogus, nusmukęs, pažemintas ir, be abejo, praradęs protą, pajuto gėdingą aistrą savo dukteriai, ir ši aistra suliepsnojo kaip tik tą dieną, kai Marta, pati to nenumanydama, per šokius patraukė vieno keliaujančio komivojažieriaus dėmesį ir tuo sužadino pašėlusį savo tėvo pavydą. Komivojažierius buvo labai meilus jai; jis netrukdamas pradėjo kalbą apie meilę ir pagrobimą — taip jie paprastai elgiasi su jaunomis provincijos mergaitėmis. Marta jo net nesiklausė. Kitą dieną jis turėjo išvykti ir štai, prieš pat išvažiuodamas, pamatė atbėgant kažkokią moterį išdrikusiais plaukais ir šokant į jo vežimą. Tai buvo Marta, kuri bėgo, kaip Beatričė, nuo žiauraus naujojo Čenčio smurto. Ji galėjo, sakysite, kitaip pasielgti, pasiieškoti prieglobsčio kitur, šauktis pagalbon įstatymus. Tačiau tokiu atveju būtų tekę apjuodinti tėvą, pačiai kęsti skandalingos bylos gėdą, o po tokių bylų nekaltasis visuomenės akyse kartais pasijunta ne mažiau suterštas, kaip kaltininkas. Marta tarėsi radusi draugą, globėją, net vyrą: komivojažierius, pastebėjęs jos vaikišką naivumą, prižadėjo ją vesti. Ji tikėjosi galėsianti jį pamilti iš dėkingumo ir net tada, kai buvo apgauta, tarėsi turinti jaustis jam skolinga.

— Be to,— vėl prašneko Marta,— žengdama pirmuosius savo gyvenimo žingsnius, aš mačiau tiek baisių scenų ir siaubingų pavojų, kad nebeturėjau teisės būti išranki. Buvo vienas tironas, dabar — kitas. Tačiau antrasis, nors pavydus ir karštakošis, buvo vis dėlto prasilavinęs ir man pasirodė ne toks žiaurus, kaip pirmasis. Viskas priklauso nuo sąlygų. Žmogus, kurį jūs laikote storžieviu ir kurį aš pati pradėjau tokiu laikyti, kai jau galėjau palyginti jį su aplinkiniais, iš pradžių man atrodė geras ir nuo-

širdus. Ypatingas romumas, kurį man buvo įdiegęs vergiškas ir sunkus gyvenimas, drąsino mano naująjį šeimininką, ir netrukus jis davė valią savo despotiškiems polinkiams. Aš viską nuolankiai kenčiau, geriau išauklėtai moteriai tai būtų buvę neįmanoma. Pasidariau nebejautri grasinimams ir įžeidimams. Vis dar svajojau apie savarankiškumą, bet nebetikėjau, kad jis gali būti man pasiekiamas. Jaučiausi palūžusi, nebeturėjau energijos ko nors griebtis ir, jei ne draugiški Arseno patarimai ir pagalba, nieko nebūčiau dariusi. Visa, kas buvo panašu į meilės pasiūlymus, net paprasčiausias lipšnumas tik gąsdino mane ir liūdino. Man reikėjo daugiau, negu meilužio, man reikėjo draugo. Aš jį radau ir dabar stebiuosi, kaip galėjau taip ilgai kentėti be jokios vilties.

— Ir dabar jūs būsite laiminga,— tariau aš,— nes aplinkui jus bus tik švelnūs, atsidavę ir pagarbūs žmonės.

— O, dėl jūsų ir dėl Eženi aš neabejoju! — sušuko ji, puldama mano draugei ant kaklo.— O jo draugiškumas,— pridūrė ji, abiem rankom suimdama Arseno galvą,— padės man viską pakelti.

Arsenas čia raudo, čia balo.

— Mano seserys gerbs jus,— susijaudinęs sušuko jis,— arba aš...

— Nereikia grasinti,— atsakė ji.— Ak, niekada niekam nereikia grasinti dėl manęs. Aš jas nuginkluosiu, būkite tikras; o jei nepavyks, kęsiu jų nepavojingą panieką. Tai man vieni niekai! Vaikų žaidimas. Būk ramus, brangus Arsenai. Tu panorėjai mane išgelbėti, tu iš tikrųjų išgelbėjai mane, ir aš laiminsiu tave iki savo gyvenimo pabaigos.

Apsvaigęs iš meilės ir džiaugsmo, Arsenas grįžo į Puasono kavinę, o Marta tylutėliai nuėjo prie savo siauros lovelės šalia abiejų seserų, kurių garsus knarkimas nustelbė jos lengvus žingsnius.

X

Arseno seserys iš tikrųjų pasidarė švelnesnės. Po kelių nuovargio, nuostabos ir netikrumo dienų jos tartum apsiprato su savo dalia ir nuoširdžiai suartėjo su likimo skirtąja drauge. Tei-

sybė, Marta buvo joms labai paslaugi, galima sakyti, vos ne paklusni. Jos įgytos geros manieros, o drauge įgimtas švelnumas ir visada gyvas, bet neperdėtas jausmingumas teikė jos elgsenai reto žavesio. Tepraėjo dvi ar trys dienos, ir mudu su Eženi tapome tikrais jos draugais. Jos mandagumas palankiai nuteikė pasipūtusią Luizoną; kai ši jau būdavo bekelianti barnį, Martos prieplaikumas, švelnus balsas ir apgalvoti žodžiai nuramindavo ar bent aptramdydavo vaidingą kaimietukės būdą.

Mes savo ruožtu visaip stengėmės sutaikyti Luizą ir Siuzaną su Paryžiumi, kuris taip jas suerzino iš pradžių. Gyvendamos provincijos glūdumoje, jos vaizdavosi, kad Paryžius — tikras Eldoradas, kur skurdas yra maždaug tas pat, kas provincijoje turtas. Dalinai jų svajonės išsipildė: kai sėsdavo į karietą (du ar tris kartus aš ją pasamdžiau, didžiam jųdviejų džiaugsmui), abi sutrikusios žvelgdavo viena į kitą ir kalbėdavo: „Šiaip ar taip, mes čia nesivaržome! Karieta važinėjame." Menkiausios krautuvėlės žavėte jas žavėjo. Liuksemburgo sodas atrodė rojaus kampelis. Nors nauji reginiai ir linksmino seseris kelias dienas, grįžusios į mažą kambarėlį šeštame aukšte, kur dabar turėjo slinkti jų gyvenimas, jos liūdnai susimąstydavo apie savo naują padėtį. Iš tikrųjų, kaip viskas čia buvo nepanašu į jų provincijos miestuką! Nei oro, nei laisvės; nepaplepėsi prie durų su kaimynėmis, nežinosi visko iki panagučių apie visos gatvės gyventojus; nebevaikščiosi su visomis čionykštėmis mergaitėmis, darbo dienai pasibaigus, mažame skverelyje po kaštanais; nebešoksi sekmadienį po atviru dangumi! Vos pradėjusios dirbti, jos pamatė, kad Paryžiuje dienos per trumpa patiems būtiniausiems reikalams, kad, nors čia uždirbi dvigubai daugiau, negu provincijoje, bet ir išleisti turi dvigubai, o dirbti daugiau. Kiekvienas toks atradimas buvo joms nemaloni staigmena. Jos taip pat negalėjo perprasti, kad mergaitės dorai Paryžiuje gresia daugybė pavojų ir kad, jeigu ji gerbia save, tai negali vakare viena pasirodyti gatvėje ar nueiti į viešuosius šokių vakarus. „Ak dieve manol — pasibaisėjusi sušuko Siuzana.— Argi žmonės čia tokie blogi?"

Vis dėlto, nors ir šlaušdamosi širdyje, jos su viskuo apsiprato. Arsenas tramdė jas dažnais pamokslavimais, ir jos nebereiškė savo nepasitenkinimo taip audringai, kaip pirmą dieną. Dviejų nuolatos purkštaujančių, ne per puikiausiai išauklėtų merginų kaimynystė būtų buvusi gana nemaloni, jeigu ne darbas — ge-

riausias visų blogybių gydytojas, kai iis ne per sunkus. Taigi darbas vėl atkurdavo tylą ir ramybę. Eženi iš anksto buvo ėmusis šiokių tokių priemonių, todėl darbo atsirado; matydama savo klienčių pagarbą ir pasitikėjimą, ji net ėmė rimtai galvoti, kad vertėtų atidaryti siuvyklą. Marta nepasižymi mitrumu, bet išradinga ir turi gerą skonį. Luizona siuva greitai ir nepaprastai tvirtai. Siuzana taip pat naginga. Eženi galėtų priiminėti užsakymus, matuoti sukneles ir viskam vadovauti; o paskui sąžiningai dalintųsi uždarbį su kompanionėmis. Kiekviena iš jų, suinteresuota „falansterio" pasisekimu, dirbtų ne iš pareigos ir ne atmestinai, kaip padienės siuvėjos, o kiek galėdama stropiau ir atidžiau. Šita puiki idėja buvo labai prie širdies Arseno seserims; beliko sužinoti, ar Luizonos būdas pasirodys pakankamai lankstus, kad tokia sandrauga būtų įmanoma. Pripratusi įsakinėti, ji suirzdavo, kai pamatydavo, kad tinginė Marta (taip patylom, seseriai į ausį, ją vadindavo) geriau už ją sugalvojo, kaip papuošti rankovę ar sudėstyti korsažo klosteles. Kai Luizona, ištikima savo prieštvaninėms tradicijoms, sukirpdavo drabužį pagal savo skonį, o Eženi sugriaudavo jos planus ir nuversdavo niekais visą sumanymą, valdingajai gražuolei reikėdavo gerokai suimti save į nagą, kad netrenktų jai kėde per galvą. Tačiau švelnus Martos žodis ar šelmiška Siuzanos šypsena numalšindavo pyktį, ir ji tik dusliai niurzgėdavo kaip jūra po audros.

Tuo metu, kai mūsų mansardoje vyko šie svarbūs mėginimai sukurti naują gyvenimą, Orasas, užsidaręs savojoje, atsidėjo literatūriniams bandymams. Kai tik moterys paleido mane iš nelaisvės, nuėjau pas jį, nes jau daug dienų buvau jo nematęs. Jo pastogę radau gerokai pasikeitusią. Savo kambariuką Orasas buvo sutvarkęs su šiokiom tokiom pretenzijom. Stalas užtiestas pledu,— matyt, norėta padaryti jį panašų į rašomąjį. Vienu iš matracų uždengta durų niša, kad ne taip girdėtųsi gretimo buto garsai; pats šeimininkas apsisiautęs kartūnine užuolaida: ji turėjo atstoti chalatą arba veikiau teatro mantiją. Jis sėdėjo prie stalo, atsirėmęs alkūnėmis, apglėbęs galvą rankomis, susitaršiusiais plaukais; kai atidariau duris, gal dvidešimt prirašytų popieriaus lapų, skersvėjo pagauti, supleveno iš visų pusių ir nusileido aplinkui kaip būrys pabaidytų paukščių.

Aš puoliau jų rinkti ir nesusilaikiau nežvilgtelėjęs į juos. Ant kiekvieno buvo užrašyta vis kita antraštė.

— Čia romanas! — sušukau.— Antraštė „Prakeikimas", pirmas skyrius! Bet ne, jo pavadinimas „Naujasis Rene", pirmas skyrius... Ė, ne! Tai „Nusivylimas", pirmoji knyga. O, va dar kitas — „Paskutinis tikintysis", pirmoji dalis... Ogi štai eilės! Poema, pirmoji giesmė, „Pasaulio pabaiga". A! Baladė! „Gražioji maurų karaliaus duktė", pirmoji strofa; o ant šito lapo „Sutvėrimas" — fantastinė drama, pirma scena; ir dar vodevilis, dievuliau tu mano, „Valkataujantys filosofai", pirmas veiksmas; ir, dievaži, dar kažkas! Politinis pamfletas, ketvirtas puslapis. Jeigu visa tai sėkmingai varysi tolyn, tu, mielas Orasai, užplūsi literatūrą kaip potvynio srautas.

Orasas buvo įsiutęs. Išbaręs mane už smalsumą, ištraukė man iš rankų visus lapus, kurių nė vienas nebuvo prirašytas daugiau, kaip iki pusės, suglamžė juos, sugniaužė ir metė į židinį.

— Ką tu! Aš tik pajuokavau, ir tu iškart atsisakei visų šitų svajonių, projektų ir sumanymų? — paklausiau.

— Drauguži, jei atėjai čia pasilinksminti,— atsiliepė Orasas,— tai ir puiku! Plepėsim, juoksimės, kiek panorėsi; bet jei imsi tyčiotis iš manęs, kol mano vežimas dar nepajudėjo iš vietos, tai aš niekada negalėsiu paleisti arklių šuoliais.

— Išeinu, išeinu,— pasakiau, dėdamasis skrybėlę.— Nenoriu tau trukdyti įkvėpimo valandėlę.

— Ne, ne, pasilik,— tarė jis, jėga mane sulaikydamas,— įkvėpimas šiandien neateis. Mano protas atbuko; tu atėjai laiku — padėsi man atitrūkti nuo manęs paties. Pervargau, galva visai nebeveikia. Tris naktis nemiegojau ir penkias dienas nebuvau lauke.

— Ką gi, gražus pasiryžimas, sveikinu! Šį tą, tur būt, jau turi. Gal paskaitytum?

— Aš? Kad nieko neparašiau. Nė vienos eilutės galutinai nesuredagavau. Marginti popierių, pasirodo, sunkiau, negu buvau manęs. Iš tikrųjų biaurus darbas. Siužetai persekioja mane. Vos užmerkiu akis, galvoje iškyla ir ima judėti virtinės, aibių aibės paveikslų. Atsimerkiu — ir viskas dingsta. Pliaupiu kavą, rūkau pypkę po pypkės, svaigstu nuo savo paties entuziazmo; atrodo, beregint išsiveršiu kaip ugnikalnis. Bet vos tik prieinu prie šito nelemto stalo, lava atausta, įkvėpimas išgaruoja. Kol pasiimu popieriaus lapą ir pasismailinu plunksną, mane apima nuobodulys; rašalo kvapas verčia vemti. Ak, šita grasi būtinybė išreikšti žodžiais ir užrašyti kažkokiais keverziškais brūkšniukais

ir kabliukais karštas, gyvas mintis, veržlias kaip saulės spinduliai, smingantys kiaurai per debesis! Och, ir čia amatas, ir čia! Kur pabėgti nuo amato, dieve didis? Amatas persekios mane visur!

— Vadinasi, jūs norite rasti savo mintims išreikšti tokį būdą, kuris neturėtų juntamos formos? Aš tokio nežinau.

— Ne,— atsakė Orasas,— aš tik norėčiau išreikšti jas iš karto, be nuovargio, be pastangų, kaip čiurlena vanduo ir kaip gieda lakštingala.

— Vandens čiurlenimas — kažkieno darbo rezultatas, o lakštingalos trelės — menas. Ar jums teko girdėti, kaip jauni paukšteliai ciepsi netvirtais balseliais ir mėgina savo jėgas, traukdami pirmą giesmelę? Kiekviena tiksli idėjų, jausmų, net instinktų išraiška reikalauja pasiruošimo. Negi jūs tikitės, kad nuo pirmųjų mėginimų rašysite taip laisvai ir lengvai, kaip sekasi tik seniai dirbantiems?

Orasas nemanė, kad jam trūksta laisvumo ar lengvumo; visa bėda esanti ta, kad per tą laiką, kuris praktiškai sugaištamas raidėms parašyti, visi jo gabumai nueina niekais. Jis melavo: aš pasisiūliau stenografuoti, jo diktuojamas,— tegu jis improvizuojąs balsu,— ir jis atsisakė, žinoma, ne be priežasties. Žinojau, kad jam nieko nereiškia parašyti žavų, sąmojingą laišką, tačiau, norint suteikti kokiai nors minčiai formą, nors ir nelabai išbaigtą, nelabai tobulą, reikia, matyt, kur kas daugiau kantrybės ir darbo. Be abejo, Oraso galva nebuvo tuščia; jis turėjo teisę skųstis per dideliu savo minčių gyvumu ir regimųjų vaizdų gausumu; bet visiškai nesugebėjo apdoroti medžiagos ir parinkti jai formos. Jis nemokėjo dirbti; vėliau įsitikinau, kad jis nemokėjo kentėti.

Tačiau pagrindinė kliūtis buvo ne ta. Man rodos, kad, norint rašyti, reikia turėti aiškią ir pagrįstą nuomonę apie tai, ką vaizduoji, nekalbant jau apie tam tikrą visumą kitų, lygiai taip pat aiškių minčių, reikalingų savo išvadoms paremti. Orasas neturėjo tvirtos nuomonės apie nieką. Jis ekspromtu susikurdavo pažiūras per patį pokalbį, tuo metu, kai jas dėstydavo, ir tai jam sekėsi puikiai; todėl ir keitė jas dažnai, ir Mazačas, klausydamasis jo, puse lūpų murmėdavo priežodį: „Liežuvis be kaulo — visaip gal apvirsti."

Tenkinantis vien pašnekesiais, galima ir šitokiu būdu savo rizika bei atsakomybe sudominti ir palinksminti klausytojus. Ta-

čiau kai žodžiui teikiama rimtesnė paskirtis, reikia, tur būt, truputį tvirčiau žinoti, ką nori pasakyti ir įrodyti. Orasui nesunku būdavo rasti argumentų diskusijoje, bet jo pažiūros, kuriom jis tikėdavo vien tol, kol jas išsakydavo, negalėjo sujaudinti jo iki širdies gilumos, pažadinti jo vaizduotės ir atlikti jame to vidinio, paslaptingo ir didžio darbo, kurį vainikuoja įkvėpimas, kaip ciklopų darbą — Etnos liepsna.

Kai neturime vientisų įsitikinimų, paskiri jausmai gali mus sujaudinti ir padaryti gražbyliais; tai būdinga jaunystei. Orasas šitos savybės dar neturėjo; buvo nepatyręs stiprių aistrų, nematęs jų pasireiškimo visuomenėje, žodžiu, tai, ką žinojo, buvo pasisėmęs tiktai iš knygų, ir pasirinkti tą ar kitą apsakymą, tą ar kitą paveikslą jo negalėjo paakinti subtilesnė nuojauta ar tauresnis poreikis. Kadangi jo galva buvo prigrūsta visokių iš bendros kultūros paimtų fikcijų, kurios žadėjo duoti vaisių, kai tik jis praturtės gyvenimo patirtimi, jis tarėsi gebąs kurti. Tačiau jis negalėjo pajusti potraukio prie savo paviršutiniškų eskizų: jie nejaudino jo sielos ir, tiesą sakant, buvo pagimdyti ne jos, o pasemti vien iš atminties aruodų. Todėl jiems trūko originalumo, vis tiek, kokią formą jis jiems suteikdavo, ir Orasas tai jautė — jis turėjo skonį, ir jo savimeilė nebuvo kvailio savimeilė. Ir štai jis braukė, plėšė, vėl rašydavo iš naujo, pagaliau mesdavo kūrinį ir pradėdavo kitą, kuris sekdavosi taip pat ne geriau.

Nesuprasdamas savo bejėgiškumo priežasčių, jis klaidingai aiškinosi jį kaip dygėjimąsi forma. Forma buvo vienintelis turtas, kurį jis būtų galėjęs įgyti, jei būtų turėjęs kantrybės ir valios, bet ji niekada nebūtų atstojusi visiškai jam nepasiekiamo turinio gilumo, be kurio literatūros kūrinys, nors ir pilnas įmantriausių metaforų, išradingiausių bei žaviausių frazių, yra bevertis.

Aš dažnai kalbėdavau jam apie tai, bet įtikinti jo nepavykdavo. Ilgiau kaip mėnesį jis atkakliai mėgino rašyti, bet nė tada nepraregėjo. Jam atrodė, kad vienintelės kliūtys, kurias jis turi įveikti,— tai kraujo kunkuliavimas, jaunatviškas karščiavimasis, nekantrus troškimas išreikšti savo jausmus. Vis dėlto jis sutikdavo, kad visi jo mėginimai po dešimties eilučių ar trijų posmų tampa nuostabiai panašūs į jo mėgstamų autorių kūrinius, ir rausdavo matydamas, kad pats tiktai mėgdžioja juos. Parodė man keletą frazių ir eilėraščių, po kuriais galėjo pasirašyti La-

martinas, Viktoras Hugo, Polis Kurje, Šarlis Nodje, Balzakas, net Beranže, nors pastarąjį, tokį aiškų ir glaustą, pamėgdžioti itin sunku. Šie trumpi eskizai, kuriuos buvo galima pavadinti fragmentų fragmentais, jo įkvėpėjų kūriniuose būtų buvę tik nuotrupos, puošiančios jų individualias mintis, tuo tarpu Orasas šito individualumo kaip tik neturėjo. Jeigu jis dėstydavo kokią mintį, tai jūs (ir jis pats) suglumdavote, pamatę, jog tai aiškus plagiatas: mintis visai nebuvo jo — ji buvo jų: ji buvo visų. Norėdamas suteikti minčiai savo individualybės žymę, jis turėjo ilgai nešioti ją giliai savo sąmonėje ir širdyje, kad ji ten įgytų kitą, ypatingą pavidalą; nes nėra proto, identiško kitam, ir niekada tos pačios priežastys nesukelia dviejuose protuose vienodų reakcijų; todėl daugelis menininkų gali tuo pačiu metu stengtis perteikti tą patį faktą arba jausmą, panaudoti tą patį siužetą, visai nebijodami kartoti vienas kitą. Tačiau tam, kuris nėra pats susidūręs su tomis priežastimis, nėra pats matęs to fakto nei patyręs to jausmo,— tam neįmanoma būti individualiam, savitam. Štai kodėl praėjo dar daug dienų, bet Orasas nepasistūmėjo į priekį nė per nago juodymą. Turiu pasakyti, kad šioms pastangoms jis tuščiai išeikvojo tą truputį valios, kurį buvo sukaupęs įveikti savo neveiklumui. Galutinai nuovargio išsekintas, nusikankinęs iki šleikštulio, vos ne sirgdamas, jis išėjo iš savo priebėgos ir vėl pasinėrė į gyvenimą, ieškodamas pramogų ir netgi trokšdamas, anot jo, patirti aistrą,— gal ji pažadinsianti jo snaudžiančią mūzą.

Šis pasiryžimas išgąsdino mane. Leistis be tikslo į šią audringą jūrą, neturint jokio patyrimo, kuris apsaugotų nuo pavojų,— tai didesnė rizika, negu galima įsivaizduoti. Taip pat nutrūktgalviškai jis buvo puolęs į literatūrą; bet ten jis neturėjo bendrininko, ir vienintelė nelaimė, kuri galėjo jį ištikti, buvo ta, kad jis praras kiek laiko ir išeikvos kiek rašalo. Bet kur nuves jį, neregį, *neregys dievas?*

Katastrofa įvyko ne taip greitai, kaip aš bijojau. Aistrų verpete pražūva ne kiekvienas, kuris to nori. Iš prigimties Orasas nebuvo aistringas. Jo paties asmenybė jo sąmonėje taip išaugo, kad jokia pagunda nebuvo jo verta. Kad galėtų susižavėti, jam reikėjo sutikti kažkokią prakilnesnę būtybę, o kol kas jis, ir ne be tam tikro pagrindo, laikė save vertesniu už visas tas vulgarias moteris, su kuriomis galėjo užmegzti ryšius. Nebuvo ko bijoti, kad jis rizikuotų savo brangia sveikata, prasidėdamas su

gatvės prostitutėmis. Jis negalėjo tiek nusižeminti, kad maldautų meilės tas, kurias palenkia tik vertingos dovanos ar kiti karšto susižavėjimo įrodymai, atgaivinantys jų užgesusias širdis ir sužadinantys atbukusį smalsumą. Jis niekino tokias moteris taip, kad būdavo joms net žiauriai nepakantus. Jis nesuvokė religinės ir iš tikrųjų gilios „Marionos Delorm" prasmės. Mėgo tą kūrinį, tačiau nepersiėmė jame slypinčia didžia moraline jėga. Jis vaidino Didje, tačiau Didje tik vienoje scenoje — toje, kur Marionos mylimasis, savo atradimo sukrėstas, apipila nelaimingąją pajuokos žodžiais ir prakeikimais; o dėl atleidimo dramos pabaigoje, tai, Oraso nuomone, Didje niekada nebūtų taip pasielgęs, jei nebūtų žinojęs, jog po minutės jam nukirs galvą.

Bijoti reikėjo kitko: kad, bendraudamas su subtilesnėmis būtybėmis, jis nenuplėštų joms garbės ar nepražudytų jų per savo kaprizą ar puikybę, o paskui pats neimtų gailėtis ir graužtis. Laimė, tokią auką rasti buvo nelengva. Meilės, lygiai kaip ir poetinio įkvėpimo, niekas neranda tada, kai ieško jos šaltakraujiškai, sąmoningai. Kad galėtum pamilti, pirma reikia suprasti, kas yra moteris, kokios ji verta globos ir pagarbos. Tam, kuris jaučia abipusės pareigos šventumą, lyčių lygybę prieš dievą, kuris mato, kokia neteisinga šiuo požiūriu yra visuomeninė santvarka ir viešoji nuomonė, meilė gali atsiverti visa savo didybe, nušvisti visu savo grožiu; tačiau tam, kurio pažiūros į moterį klaidingos, kuris laiko ją nepilnaverčiu žmogum, mano, kad jos ir mūsų ištikimybės pareigos skirtingos, tam, kuris ieško tik malonių emocijų, o ne idealo, meilė neatsivers niekada. Todėl meilę, jausmą, kurį dievas sukūrė visiems, pažįsta tik nedaugelis.

Orasas niekada nebuvo mąstęs apie šį visai žmonijai svarbų klausimą. Jis mielai juokdavosi iš visko, ko nesuprasdavo, ir, spręsdamas apie sen-simonizmą (tuomet labai populiarų) tik iš jo neigiamųjų pusių, atsisakydavo gilintis į „tokį šarlatanizmą". Tai jo posakis; bet jeigu jis ir buvo daugeliu atžvilgių teisingas, tai ne Orasas galėjo apie tai spręsti. Jis matė tik naujos doktrinos „tėvų" mėlynus drabužius ir nuplikusias kaktas, ir to pakako, kad apšauktų nesąmone ir melu patį sen-simonizmą. Jis nesistengė nieko suvokti, paprasčiausiai pasidavė gyvuliškam vyro pranašumo instinktui, pripažintam ir pašventintam visuomenės, nenorėdamas tapti, kaip pats sakėsi, nei pedantu konservatorium, nei pedantu novatorium.

Su tokiomis miglotomis pažiūromis, visai neturėdamas religinių nei socialinių įsitikinimų, jis norėjo patirti meilę, pačią artimiausią religijai mūsų dvasinio gyvenimo apraišką, patį reikšmingiausią visuomenei mūsų individualų aktą! Jis neturėjo nei kilnaus polėkio, kuris gali reabilituoti drąsaus proto meilę, nei fanatiško atkaklumo, kuris, sekdamas praeities tradicijomis, įstengia bent išsaugoti jos pastovumo ir tam tikro dorybingumo iliuziją.

Pirmoji jo meilė buvo Malibran.

Jis nueidavo retkarčiais į Italų operą; dabar ėmė skolintis pinigų ir eiti ten kaskart, kai scenoje pasirodydavo nuostabioji dainininkė. Žinoma, jo susižavėjimas nebuvo be pagrindo, ir aš mielai būčiau sutikęs, kad tas nesiliaujantis garbinimas kuo ilgiau būtų valdęs jo vaizduotę: jis būtų paruošęs Orasą pastovesniems ir įvairiapusiškesniems išgyvenimams. Tačiau Orasas nemokėjo laukti. Jis norėjo įgyvendinti savo svajonę ir krėtė kvailystes, turėjusias patraukti ponios Malibran dėmesį: puolė po jos karietos ratais (palaukęs artistės prie teatro durų), nepadarydamas sau, beje, jokios žalos; metė į sceną porą puokščių, pagaliau parašė jai beprotišką laišką, panašų į tą, kurį prieš kelias savaites buvo parašęs poniai Puason. Ir šį kartą, lygiai kaip ir aną, jis nesulaukė atsakymo ir nežinojo, ar adresatė paniekino jį, ar negavo jo laiško.

Aš prisibijojau, kad šio pirmojo pralaimėjimo Orasas nepaimtų per daug į širdį. Bet jis atsipirko lengvu apmaudu. Pasijuokė pats iš savęs: kaip galėjęs bent valandėlę patikėti, jog „talento didystė nusižemins tiek, kad pajustų, ko vertas karštas ir nesavanaudiškas garbinimas". Vieną dieną užtikau jį rašant laišką, kuris prasidėjo taip: „Ačiū jums, moterie, ačiū! Jūs privertėte mane nusivilti garbe", o baigėsi tokiais žodžiais: „Likite sveika, ponia! Būkite didi, svaiginkitės savo triumfais! Ir tebūnie jums lemta sutikti tarp jus supančių įžymių žmonių širdį, kuri jus atjaustų, protą kuris jums atlieptų!"

Aš įkalbinėjau jį mesti tą laišką į ugnį, sakiau, kad ponia Malibran tikriausiai gauna tokių bent trejetą per savaitę ir nelegaišta laiko, juos skaitydama. Tai išgirdęs, Orasas susimąstė.

— Jei galėčiau tarti,— sušuko jis,— kad ji išdrįso padaryti niekšybę — parodyti draugams mano pirmąjį laišką ir drauge su jais pasijuokti, tai nušvilpčiau ją šį vakarą „Tankrede", nes kartais ir ji dainuoja netiksliai!

— Jūsų švilpimą užtrenktų aplodismentai,— atsakiau.— Jeigu jis ir pasiektų dainininkės ausis, ji nusišypsotų ir pamanytų: „Štai švilpia vieno meilės laiškelio autorius; tokia istorijos su užvakarykšte puokšte antroji pusė." Ir jūsų švilpimas būtų tik dar vienas susižavėjimo pareiškimas tarp visų kitų.

Orasas trenkė kumščiu į stalą.

— Visai, tur būt, buvau protą pametęs, kai rašiau tą laišką! — sušuko jis.— Laimė, pasirašiau išgalvotu vardu, ir jei kada išgarsinsiu kol kas nežinomą savo tikrąjį vardą, ji negalės pasakyti: „Tai vienas iš mano atstumtųjų."

XI

Orasas kuriam laikui paliko literatūrą ir meilę ir atėjo pailsėti po pirmųjų sukrėtimų į mano balkoną; išsitiesęs ant kilimo, jis sultono mina žvelgė į keturias mūsų mansardų moteris, daužydamas, kaip paprastai, man pypkes.

Savo studijų ir kitų reikalų spiriamas dalį dienos praleisti ne namie, turėdavau palikti Orasą tysoti ant kilimo; juk jei būčiau norėjęs priversti jį nusikratyti tos didingos apatijos, būčiau turėjęs parodyti, kad jo svečiavimasis man nepatinka, o iš tikrųjų taip nebuvo. Puikiai žinojau, kad jis nepradės suktis apie Eženi, kad Arseno seserys suknežins jam galvą savo lygintuvais, jeigu jis ims prieš jas vaidinti jauną ponaitį palaidūną; o kadangi tikrai jį mylėjau, man buvo malonu sugrįžus jį rasti ir pakviesti drauge su mumis kukliai, šeimyniškai papietauti.

Marta, atrodė, skyrė jam savo mintyse ne daugiau vietos, kaip tada, kai jis meilinosi jai, sėdinčiai už bufeto Puasono kavinėje. Dabar jis atsilygino jai tuo pačiu, nes negalėjo atleisti už jo meilės laiško paniekinimą, nors po teisybei jinai jo negavo. Tačiau Orasą visada nejučiomis stebino nepriekaištinga jos laikysena, santūri, protinga ir subtili kalba. Marta gražėjo tiesiog akyse. Ji tebebuvo liūdna, bet jos veide nebesimatė tos niūrios bejėgiškumo išraiškos, kuria paženklina žmogų vergija. Ponas Puasonas jau buvo susiradęs kitą, iš jo pusės pavojus nebegrėsė. Sekmadieniais ji išvykdavo su mumis pakvėpuoti grynu kaimo oru, be to, neprieštaraudamą ir be kaprizų — o nervingoms moterims tai nelengva — laikėsi mano paskirto švelnaus ir nau-

dingo režimo, ir seniai jau šlubuojanti jos sveikata ėmė gerėti. Jai apsigyvenus pas mus, čia pradėjo lankytis keletas naujų draugų; Eženi apsiėmė atbaidyti tuos, kurių simpatija mums buvo labai jau akivaizdžiai dirbtinė. Užtat seniesiems bičiuliams mes mielai atleidome už uolesnį lankymąsi. Tie maži susirinkimai mūsų pastogėje, kur studentai, lengvapėdiški ir įžūlūs gatvėje, norėdami patikti rimtoms mergaitėms ir malonioms moterims, staiga pasidarydavo mandagūs, saikingai linksmi ir imdavo kalbėti protingai, buvo smagūs ir naudingi. Tiktai kietaširdis ir visai šalto proto žmogus, stebėdamas šiuos mėginimus nuoširdžiai, tauriai bendrauti, galėjo nepatirti kažkokio džiugaus dvasios pakilumo. Visi čia jausdavosi gerai. Orasas mažiau pabrėždavo savo individualybę ir buvo ne toks kandus. Mūsų jaunuoliai čia matė ir pradėjo mėgti papročius, švelnesnius už tuos, su kuriais susidurdavo kitur. Marta užmiršdavo praeities baisybes; Siuzana juokdavosi iš visos širdies ir kūrėsi pažiūras į gyvenimą, teisingesnes, negu tos, kurias buvo įgijusi provincijoje. Luizonai iš tų susirinkimų mažiau tebuvo naudos, kaip kitiems, bet ir ji mokėsi tvardyti savo grubų atvirumą ir, nors liko vis tokia pat griežta dorovės saugotoja, visai nepykdavo, kai jaunuoliai, kurių elegantiškumą ir gerą išauklėjimą ji, galimas dalykas, ir pervertindavo, elgėsi su ja kaip su dama.

Nejučiomis Orasui pasidarė labai malonu bendrauti su Marta. Negalėdamas sužinoti, ar ji gavo jo laišką, jis elgėsi su ja kaip žmogus, kuris nenori būti atstumtas du kartus. Jis rodė jai nuoširdų palankumą, kuris galėjo virsti meile, jeigu ūmai nebūtų buvęs užgniaužtas, ir kuris atkaklaus priešinimosi atveju galėjo būti laikomas oriu praeities atitaisymu.

Tokia padėtis labai palanki aistrai įsiliepsnoti. Dideli atstumai įveikiami nepastebimai. Nors mano jaunasis draugas nei iš prigimties, nei pagal išauklėjimą nebuvo linkęs į meilės subtilybes, rasti į jas kelią jam padėjo pagarba, kurios jis neįstengė įveikti. Vieną gražią dieną jis instinktyviai prašneko aistros kalba ir buvo gražbylys. Tokią kalbą Marta girdėjo pirmą kartą. Ji neišgąsdino jos, kaip pati buvo maniusi; atvirkščiai, ji pajuto net iki tol nepažintą žavesį ir, užuot atstūmusi Orasą, pasisakė esanti sutrikusi, susijaudinusi, paprašė duoti jai laiko susivokti savo jausmuose ir paliko jam vilties.

Aš buvau Oraso, o drauge — netiesiogiai, Eženi tarpininkaujant,— ir Arseno patikėtinis. Domėjausi ir vienu, ir kitu; buvau

abiejų draugas; jeigu Arseną labiau gerbiau, tai, turiu prisipažinti, daugiau buvau linkęs prie Oraso ir jaučiau jam didesnį draugiškumą. Jei aš, paklaustas patarimo, būčiau turėjęs pasisakyti už vieną katrą iš dviejų mano globojamos Penelopės jaunikių, būčiau pasijutęs kebliai. Mano prisirišimas prie abiejų neleido man kenkti nė vienam iš jų; bet Eženi atvėrė man akis.

— Arsenas myli Martą amžina meile,— tarė ji man,— o Orasui Marta — tik įgeidis. Vienas jai bus — vis tiek, kas jai nutiktų,— draugas, globėjas, brolis; antras sudrums jos ramybę, gal būt, pasijuoks iš jos garbės ir paliks ją dėl kokio naujo kaprizo. Tegu jūs ir Oraso draugas, bet nebūkit naivus. Labiausiai jums turi rūpėti Marta. Deja, atrodo, kad ji su džiaugsmu klauso šito plevėsos; man skaudu dėl to; ir, jei neklystu, kuo blogiau aš kalbu apie jį, tuo geriau Marta apie jį galvoja. Tik jūs galite įkvėpti jai proto: jumis ji labiau patikės, negu manimi. Pasakykite jai, kad Orasas jos nemyli ir niekada nemylės.

Taip teigti buvo labai drąsu, o įrodyti — labai sunku. Ką gi mes pagaliau žinojome? Orasas buvo toks jaunas, kad gal ir visai nebuvo pažinęs meilės; tačiau meilė galėjo labai paveikti jį ir ūmai suformuoti jo charakterį. Sutikau, kad nedera šiai tauriai moterai leisti statyti save į tokio bandymo pavojus, ir pažadėjau išmėginti priemonę, kurios imtis patarė Eženi: įvesti Orasą į aukštuomenę, kad jis pamirštų savo meilę arba kad mes įsitikintume jos stiprumu.

„Į aukštuomenę! — pasakysite man.— Jūs, studentas, apgailėtinas gydytojėlis?" Taip, aš, dievažil Aš palaikiau ryšius su daugeliu aristokratiškų šeimų, tegu ir nelabai glaudžius, tačiau reguliarius ir pastovius; man panorėjus, jie galėjo atverti man prašmatniausių ir maloniausių Sen-Žermeno priemiesčio namų duris. Turėjau vienui vieną fraką, kurį Eženi man laikė tokioms iškilmingoms progoms, geltonas pirštines, kurios, išvalytos duonos minkštimu, tarnaudavo po tris kartus, nepeiktinus marškinius — ir su šita apranga galėdavau maždaug sykį per mėnesį išeiti iš savo landynės; aplankydavau senus savo šeimos draugus, kurie priimdavo mane išskėstomis rankomis, nors puikiai žinojo, kad nevaidinu karšto legitimisto. Mįslės įminimas toks (atleisk, brangus skaitytojau, kad nesusipratau anksčiau jums to pasakyti): esu gimęs bajoru ir priklausau labai senai aristokratų giminei.

Mane, vienintelį ir teisėtą grafo de Mont... sūnų, revoliucijų paverstą skurdžium dar prieš gimimą, auklėjo garbusis mano tėvas, teisingiausias, doriausias ir protingiausias žmogus iš visų, kuriuos kada nors pažinojau. Jis pats išmokė mane visko, ko mokoma koleže; septyniolikos metų aš atvykau su juo į Paryžių ir gavau humanitarinių mokslų bakalauro diplomą. Paskui mes grįžome kartu į savo kuklius namus provincijoje, ir ten jis man pasakė: „Matai, mane puola rimtos ligos; galimas dalykas, jos palauš mane greičiau, negu mes manome, arba bent susilpnins mano atmintį, valią ir sugebejimą protauti. Kol mano mintys dar blaivios, noriu rimtai pasikalbėti su tavim apie tavo ateitį ir padėti tau susidaryti savo pažiūras.

Kad ir ką sakytų mūsų klasės žmonės, negalį apsiprasti, kad žlugo dievobaimingumo ir galantiškumo režimas, mūsų amžius eina progreso keliu. Prancūzija taip pat žengia pirmyn, prie demokratinių doktrinų. Juo labiau artinasi metas, kai aš nuogas grįšiu pas tą, kuris mane nuogą pasiuntė į žemę, juo giliau tikiu, kad tos doktrinos teisingos, apvaizdos įkvėptos. Auklėdamas tave, aš mokiau šventai gerbti visų žmonių lygiateisiškumą ir žiūriu į šį jausmą kaip į istoriškai pribrendusį ir būtiną krikščioniškojo gailestingumo principo papildymą. Bus gerai, jei tu įgyvendinsi šitą lygybę, stengdamasis, kiek leis tavo jėgos ir išmanymas, darbu įgyti ir išlaikyti savo vietą visuomenėje. Aš visai netrokštu, kad ta vieta būtų puiki. Norėčiau tik, kad ji būtų nepriklausoma ir garbinga. Kuklus palikimas, kurį tu gausi, leis tau tik įsigyti specialų išsilavinimą, paskui tu pats užsidirbsi pragyvenimui ir išlaikysi šeimą, jeigu ją turėsi ir jeigu tavo išsilavinimas duos vaisių. Gerai žinau, mūsų aplinkos žmonės iš pradžių labai smerks mane už tai, kad paskatinau sūnų įsigyti profesiją, užuot atidavęs jį valstybės globai. Tačiau gal nebetoli ta diena, kai jie patys labai apgailestaus teišmokę savuosius tik vieno dalyko — naudotis karaliaus rūmų malonėmis. Emigracijoje įsitikinau, kaip nedaug tėra vertas toks bajoro išauklėjimas, ir panorau išmokyti tave kitų mokslų, ne tik jodinėti ir medžioti. Radau tavyje nuoširdaus paklusnumo, už kurį dėkoju tau savo tėviškos meilės vardu, o tu man dar ne kartą padėkosi už tai, kad grūdinau jį išmėginimais."

Dvejus metus aš praleidau šalia jo, gilindamas savo pirmąsias žinias ir brandindamas jo pasėtas mintis. Jis privertė mane išstudijuoti daugelio mokslų pagrindus, norėdamas pamatyti, į kurį

labiausiai esu linkęs. Nežinau, gal mane paveikė skausmas, kurį jaučiau, matydamas, kaip jis nuolatos kenčia, ir negalėdamas jam padėti, tačiau į medicinos studijas mane palenkė tikrasis pašaukimas.

Kai tėvas tvirtai tuo įsitikino, norėjo išsiųsti mane į Paryžių, tačiau jo sveikatos būklė buvo tokia apverktina, kad leido man dar keletą mėnesių pasilikti jo slaugyti. Artėjo, deja, amžinasis išsiskyrimas. Jo liga progresavo; slinko mėnesiai ir metų laikai, neatnešdami jam palengvėjimo, tačiau ir neatimdami drąsos. Kai tik liga paaštrėdavo, jis norėdavo mane išsiųsti, sakydamas, kad aš turįs svarbesnių reikalų, negu slaugyti mirštantį, bet pagaliau pasidavė, mano meiliai įkalbinėjamas, ir leido pasilikti, kad galėčiau užmerkti jam akis. Prieš pat mirtį jis liepė man pakartoti priesaiką, kurią buvau davęs jau nebe sykį: tuoj pat imtis mokslo.

Aš šventai tesėjau pažadą ir, nors prislėgtas skausmo, ėmiau rimtai ruoštis išvykti. Tėvas pats sutvarkė mano reikalus, išnuomodamas dvarą devyneriems metams, kad būčiau ganėtinai aprūpintas per tuos metus, kol studijuosiu Paryžiuje. Taip aš gyvenau ketverius metus, versdamasis iš savo trijų tūkstančių frankų rentos ir ruošdamasis artėjančiam egzaminų metui, padaręs viską, kad įvykdyčiau geriausio iš tėvų paskutinę valią. Aš nenutraukiau ryšių su tais mūsų draugais, kuriuos jis gerbė ir mylėjo.

Prie tokių priklausė grafienė de Šaji, kuri, kaip kalbėjo žmonės, jaunystėje, nepaisydama turto skirtumo, jautė gilią simpatiją mano tėvui. Šią meilę pakeitė ištikima draugystė, ir mirdamas tėvas pasakė man: „Niekada neapleisk jos; tai geriausia moteris, kokią esu sutikęs per savo gyvenimą."

Ji iš tikrųjų buvo ir gera, ir protinga. Nors labai turtinga, ji visai nesipuikavo, ir nors labai aukštos kilmės, nepripažino jokių aristokratiškų prietarų. Ji turėjo keletą pilių, kurių viena buvo mano tėvo dvarelio kaimynystėje; pastarojoje ji ypač mielai praleisdavo vasaras Be to, ji turėjo nedidelį namą Vareno gatvėje; kadangi grafienė mėgo sąmojingus pokalbius, ten susirinkdavo gana maloni draugija. Etiketas ir pasipūtimas buvo iš ten išguiti; ten galėjai sutikti aukštuomenės žmonių, kilusių iš senosios bajorijos, legitimistų, taip pat ir literatų bei artistų, kurių pažiūros būdavo labai įvairios. Ten buvo galima skelbti naujausias idėjas; tačiau „aukso vidurio" ir prasisiekėlių buržua

ponia de Šaji nesigailėjo; kaip ir visi karlistai, ji labiau simpatizavo respublikonų pažiūroms ir kukliam, bet išdidžiam neturtui.

Tais metais svarbūs reikalai sulaikė ją Paryžiuje, ir, nors jau buvo prasidėjusi vasara, ji dar nesiruošė išvykti. Jos draugų ratelis gerokai sumažėjo, ir literatų bei artistų, kurie išvyksta į kaimą (jeigu apskritai ten išvyksta) tik rudenį, jos salone dabar buvo daugiau, negu aristokratų. Ji maloniai leido man pristatyti jai kurį nors iš mano draugų, ir vieną vakarą nuvedžiau pas ją Orasą.

Šis labai naiviai paprašė mane pamokyti, kaip reikia prisistatyti ir elgtis aukštuomenės draugijoje. Orasas ne pirmą kartą turėjo susidurti su šios klasės atstovais, bet žinojo, kad provincijoje jie atlaidesni, negu Paryžiuje, ir labai rūpinosi, kad nepasirodytų ponios de Šaji salone kaip netašytas stuobrys. Iš šios, anot jo, pramogos jis norėjo pasidaryti savotišką šventę; ketino stebėti, analizuoti ir rinkti faktus būsimam romanui; vis dėlto būgštavo, kad nepaslystų ant gerai išvaškuoto parketo, nenumintų letenos šunyčiui, neužkliūtų už kokio baldo, žodžiu, kad nesuvaidintų juokingojo personažo vaidmens klasikinėje komedijoje.

Kai jis apsivilko savo gražų fraką, savo prašmatniausią liemenę, apsimovė gelsvas pirštines ir išsivalė skrybėlę, Eženi, kuri dėjo daug vilčių į šį „debiutą grafienių pasaulyje", turėjusį, jos nuomone, padėti išgelbėti Martą, panoro užrišti jam kaklaraištį ir padarė tai geriau, negu būtų pavykę jam pačiam, privertė per du pirštus įtraukti manketus, patarė nekreipti skrybėlės ant vienos ausies — žodžiu, sugebėjo pasiekti, kad jis atrodytų beveik *comme il faut.* Orasas labai mielai klausė jos nurodymų, gėrėdamasis subtilia nuojauta ir taktu, kurie leido šiai iš liaudies kilusiai moteriai suvokti daugybę gero skonio diktuojamų smulkmenų, apie kurias jis pats niekada nebūtų pagalvojęs, ir stebėdamasis Martos abejingumu — gal būt, apsimestiniu — visiems šiems pasiruošimams. O iš tikrųjų Marta labai nerimavo dėl šios Oraso užgaidos įžengti į aukštąją visuomenę, ir, nors nė pati sau neprisipažino mylinti Orasą, širdį jai gniaužė slapta baimė. Buvo momentas, kada Orasas, kvatodamas ir tartum repetuodamas savo įėjimą į saloną, žengė prie jos ir komiškai nusilenkė, tartum ji būtų grafienė de Šaji. Sugluminta to pagar-

baus pasveikinimo, Marta krūptelėjo ir, atsisukusi į mane, paklausė:

— Nejaugi įžymios damos iš tikrųjų taip sveikinamos?

— Jis pasisveikino neblogai,— atsakiau,— tik truputį perdaug lengvapėdiškai; ponia de Šaji — pagyvenusi dama. Pakartokite, Orasai. Ir štai dar kas: kai pakilsite eiti, ponia de Šaji tikriausiai pakvies jus apsilankyti dar kartą; ji pasakys jums kelis malonius žodžius ir, galimas dalykas, paduos ranką, nes paprastai elgiasi su mano draugais kaip tikra motina. Tada jūs turite pirštų galiukais paimti jos ranką ir pakelti prie lūpų.

— Va šitaip? — paklausė Orasas, megindamas pabučiuoti Martos ranką.

Marta skubiai ją atitraukė. Jos veide atsispindėjo kančia.

— Tai gal šitaip? — tarė Orasas, imdamas storą raudoną Luizonos plaštaką ir bučiuodamas savo nykštį.

— Ar liausitės pagaliau kvailiojęs? — sušuko pasipiktinusi Luizona.— Teisybę sako, kad aukštuomenės žmonės — patys nedoriausi. Tik pamanykit! Sena grafienė verčia jaunuolius bučiuoti jai rankas! Ir tegu sau! Bet su manim daugiau taip nesielkit; aš ne grafienė ir galiu užvažiuoti jums per ausį...

— Tyliau, tyliau, balandėle,— atsakė Orasas, darydamas piruetą,— niekas to negeidauja. Tai ką, Teofili, einam? Aš puikiausiai nusiteikęs, pamatysi, kaip šauniai vaidinsiu markizą. Pasilinksminsiu iš širdies.

Jis įėjo į saloną kur kas geriau, negu aš tikėjausi. Praėjęs pro tuziną svečių, be jokio sutrikimo pasveikino namų šeimininkę nei familiariai, nei per daug nužemintai. Jo išvaizda padarė įspūdį visiems, ir net vikontienė de Šaji, senosios grafienės marti, kad ir kaip keista, neparodė jam to išdidaus nepasitikėjimo, su kuriuo paprastai sutikdavo naujus svečius.

Po kavos visi išėjo į sodą ir pasidalijo ten į dvi grupes: vieni vaikštinėjo su judria ir linksma grafiene, kiti susėdo apie svajingą ir apatišką jos marčią.

Tai buvo nedidelis senoviškas sodas su apkarpytais medžiais, gūrančiomis statulomis ir su plonyte fontano vandens čiurkšlele, kurią paleisdavo trykšti, kai įsakydavo vikontienė. Ji sakėsi mėgstanti „šį tyro vandens čiurlenimą lapų ūksmėje, kai temsta naktis, nes tada, nematydama šio vargano baseino ir žalsvo vandens, galinti įsivaizduoti esanti laukuose, prie upės, laisvai tekančios per jų platybes".

Taip kalbėdama, vikontienė atsilošė krėsle, kuris buvo atneštas jai iš salono ant pageltusios vejos. Egzotiškas medelis svyrojo virš jos galvos tartum palmė. Visa jos svita — jauniausi ir galantiškiausi to vakaro svečiai — susėdo aplink ją ir, kupini bent kiek perdėtos palaimos, ėmė keistis gražiomis, bet ničnieko nereiškiančiomis frazėmis. Jei nebūčiau jautęs reikalo budėti prie pirmąkart įžengusio į šias sferas Oraso, dėl kurio aš nusprendžiau gėrėtis išprotauta vikontienės išmintim, mano nuomone, anaiptol neprilygstančia iš tikrųjų smalsiam jos anytos protui, būčiau pasirinkęs ne šią grupę. Bijojau, kad Orasui čia greitai nenusibostų, tačiau, didžiausiam mano nustebimui, jam, matyt, visa tai teikė nepaprastą malonumą, nors jo rolė pasirodė gana sudėtinga ir sunki.

Iš tikrųjų, tai buvo nelengvas jo pasitikėjimo savimi ir sąmojingumo išbandymas. Vikontienė aiškiai iš pirmo žvilgsnio pajuto norą giliau jį pažinti ir sužinoti, kas slypi po tokiomis puošniomis plunksnomis. Užuot laikiusi jį atokiai tol, kol jis pats sugebės įrodyti esąs protingas, ji su vylingu paslaugumu padėjo jam rasti progą iš karto pademonstruoti, ar jis žmogus su galva, ar kvailys. Ji tuojau pakreipė kalbą į tokius dalykus, apie kuriuos jis būtinai turėjo pasisakyti, ir aplinkiniu keliu privertė jį prabilti apie literatūrą, klastingai paklausdama pirmą pasitaikiusį svečią:

— Ar skaitėte paskutinį pono Lamartino eilėraštį?

— Ar tik ne man, ponia, skirtas jūsų klausimas? — paklausė jaunas poetas, religingas monarchistas, kuris svajotojo poza sėdėjo beveik prie jos kojų.

— Jei norite,— atsakė vikontienė, keldama vėduokle vėjelį, kuris pūkštė lengvas ilgų kaštoninių jos plaukų garbanas.

Jaunasis poetas pareiškė, kad paskutinieji „Apmąstymai" jam atrodą labai silpni. Nuo to laiko, kai neteko vilties prilygti Lamartinui, jis ėmė piktai jį niekinti.

Vikontienė leido jam suprasti nutuokianti, kodėl jis taip kalba, ir Orasas, padrąsintas probėgšmais mesto jam žvilgsnio, išdrįso pratarti kelis žodžius. Iš trijų ar keturių pašnekovų, kurie laukė, ką jis pasakys, mažiausia trys buvo seni vikontienės garbintojai ir, aišku, nelabai palankiai žiūrėjo į naująjį, kurio vešli ševeliūra ir išdidus tonas bylojo apie šiokias tokias pretenzijas į pranašumą. Apskritai visi buvo nusiteikę prieš jį ir net turėjo piktą viltį, kad jis įširs ir pasakys kokią kvailystę.

Jų viltys išsipildė tik pusiau. Orasas įsikarščiavo, ėmė kalbėti per garsiai, daug kategoriškiau ir aštriau, negu leidžia geras tonas ir geros draugijos reikalavimai, tačiau nepasakė kvailysčių, kokių iš jo tikėtasi.

Užtat jis prišnekėjo kitokių kvailysčių, kurių nebuvo tikėtasi ir kurių dėka vikontienė ir net jo priešininkai susidarė apie jo protą geriausią nuomonę, nes tam tikruose šios paviršutiniškos ir nuobodžiaujančios drauguomenės sluoksniuose mieliau atleidžiama už paradoksą, negu už lėkštą samprotavimą; paradoksas laikomas originalumo įrodymu ir, žinoma, sulaukia ne vienos persisotinusios moters pritarimo.

Ar pasakyti viską, ką aš apie tai galvoju? Taip, teisybė to reikalauja. Nors būčiau apkaltintas išdavyste ar bent savo klasės tradicijų atsižadėjimu, vis tiek turiu čia pareikšti, kad 1831 metais legitimistinė visuomenė pasižymėjo, neskaitant negausių išimčių, neįtikėtinu proto ribotumu. Išgirtasis senasis prancūzų sugebėjimas laisvai šnekėti apie viską šiandien salonuose užmirštas. Jis nusileido keliais aukštais žemiau; norint šiandien dar rasti kažką panašaus į tai, reikia ieškoti kai kurių teatrų užkulisiuose arba kai kurių dailininkų dirbtuvėse. Ten jūs išgirsite šiurkštesnį, tačiau tokį pat gyvą, tokį pat šmaikštų ir daug spalvingesnį pokalbį, negu senosios diduomenės svetainėse. Tik jis gali padėti svetimšaliui įsivaizduoti tą proto vinklumą ir tą pašaipumą, kurių monopolį taip seniai turi mūsų tauta. Jei kalbėsime tik apie sąmojus, kurie taip gausiai svaidomi studentų arba artistų mansardose, tai galiu pasakyti, kad jaunuoliai, cigarų dūmų įkvėpti, per vieną valandą gali pažerti jų tiek, kad užtektų visiems Sen-Žermeno priemiesčio salonams visą mėnesį. Kad galėtum tuo patikėti, reikia pačiam juos išgirsti. Aš dažnai buvojau ir studentų, ir aukštuomenės draugijose, ir mane, objektyvų, jokio išankstinio nusistatymo neturintį stebėtoją, stulbino ryškus jų skirtumas; neretai stebėdavausi, matydamas, kaip per saloną iš lūpų į lūpas, lyg kokia brangenybė, eina koks kandus posakis, pas mus jau taip nuvalkiotas, kad niekas juo nebesigundė. Nekalbu apie buržuaziją apskritai: ji įrodė, kad praktiško proto turi daugiau, negu bajorija; tačiau protas tikrąja to žodžio prasme pasitaiko tik antroje jos kartoje. To meto prasisiekėliai išaugo fabrikų šešėlyje, tvankioje dirbtuvių atmosferoje, jų sielas graužė turto geismas, dusino egoistinė garbėtroška. Tačiau jų vaikai, išauklėti liaudies mokyklose drauge

su smulkiosios buržuazijos vaikais,— pastaroji, neturėdama pinigų, savo ruožtu trokšta prasimušti išsilavinimu,— dažniausiai yra nepalyginamai kultūringesni, gyvesni ir lankstesni už liguistus senosios, kilmingosios aristokratijos įpėdinius. Šie nelaimingi jaunuoliai, mulkinami auklėtojų, kurių minties laisvę kausto religiniai ir politiniai priesakai, retai tėra protingi ir niekada nėra išsilavinę. Netekę karaliaus rūmų, vietų ir tarnybų, kupini apmaudo dėl naujosios aristokratijos laimėjimų, jie galiausiai tampa visiškai beveidžiais žmonėmis; jų dalia — ji, beje, darosi jiems lengvesnė dabar, kai jie suvokia ją ir priima,— tuo laikotarpiu, apie kurį čia pasakoju, buvo liūdniausia Prancūzijoje.

Aš nieko nepasakiau apie liaudį, o prancūzų liaudis, ypač ta jos dalis, kuri gyvena dideliuose miestuose, laikoma labai sąmojinga. Aš nesutinku su šia nuomone. Sąmojį privalo išgryninti skonis, o liaudis jo negali turėti, nes jis — rezultatas tam tikrų civilizacijos ydų, kurios liaudžiai svetimos. Taigi, mano išmanymu, liaudis sąmojo neturi. Ji turi didesnių lobių: ji turi poeziją, ji turi genialumą. Jai forma nieko nereiškia, ji nesuka sau galvos, jos ieškodama: formą pasirenka tą, kuri pirma pakliūva. Tačiau jos mintys kupinos didybės ir jėgos, nes paremtos amžinojo teisingumo principu; visuomenė jį atmetė, bet jis išliko liaudies širdyje. Kai šis principas prasiveržia išorėn,— vis tiek, kaip jis pasireikštų,— jis sukrečia mus, blykstelėjęs prieš mūsų akis kaip dieviškosios teisybės kibirkštis.

XII

Orasas kalbėjo daug. Įsikarščiavęs, kaip visuomet, kada ginčydavosi, jis gynė savo mėgstamus autorius romantikus, kuriuos vikontienės svečiai peikė visus drauge ir kiekvieną atskirai. Jis kirtosi dėl visų, ir vikontienė de Šaji, kuri puikavosi savo pažiūrų į meną ir literatūrą eklektizmu, karštai jam pritarė. Reikia pripažinti, kad priešininkai buvo labai silpni, ir aš stebėjausi, kaip Orasas gali gaišti tiek laiko ir eikvoti tiek žodžių, ginčydamasis su jais.

Senoji grafienė, vaikštinėdama su savo draugais gretimoje alėjoje, pasimojo mane.

— Tavo draugas gerokas triukšmadarys,— tarė ji man.— Ko jis taip siautėja? Ar tik nesijuokia iš jo mano marti? Prižiūrėk jį. Juk žinai, kad ji labai žiauri ir, susidūrusi su tokiais, kuriems trūksta proto, mėgsta piktnaudžiauti savuoju.

— Nebijokite, motute,— atsakiau (nuo vaikystės buvau įpratęs ją taip vadinti),— jam užteks proto apsiginti. Jis net moka patikti.

— Štai kaip! Tai tu atvedei pas mane pavojingą žmogų? Jis labai gražus ir man atrodo labai romantiškas. Laimė, Leoni nelinkusi į romantiką. Bet pakviesk jį valandėlei čionai, kad ir aš galėčiau pasigėrėti jo protu.

Aš ištraukiau Orasą (didžiam jo nepasitenkinimui) iš būrelio sužavėtų klausytojų, o pats sustojau už medžių pasiklausyti, kas bus kalbama apie jį.

— Tas ponaitis gana įdomus,— tarė vikontienė, vėl pradėdama žaisti savo vėduokle.

— Pliuškis,— atsiliepė poetas legitimistas.

— Pliuškis! Čia jau per griežtai pasakyta,— tarė senasis markizas de Vernas.— Pernelyg įtikėjęs savimi,— toks, man regis, būtų teisingesnis vertinimas. Tačiau tas jaunuolis turi gerų savybių, jis galėtų tapti protingu žmogum, jei pamatytų pasaulio.

— Proto tai jam netrūksta,— pasakė vikontienė.

— Kurgi ne! Proto jam duota perviršius, bet trūksta takto ir saiko jausmo.

— Jis pralinksmino mane,— kalbėjo toliau vikontienė.— Ir kam motutei prireikė jį pagrobti? O jūs nepasakysite savo nuomonės apie jį, pone de Mejere? — kreipėsi ji į jauną dendį, kurį, matyt, laikė savo rankoje.

— Dieve mano, ponia! — atsakė tas šaltai ir kandžiai.— Jūs taip aiškiai pasakėte savąją, kad man belieka nulenkti galvą ir išarti: „Amen".

Vikontienė Leoni de Šaji niekada nebuvo graži, bet būtinai norėjo tokia atrodyti ir visokiomis gudrybėmis įstengė pasiekti, kad būtų laikoma dailia moterimi. Bent jau atitinkamai elgesi, naudojosi atitinkamomis privilegijomis, jai nestigo gražuolei būdingo aplombo. Gražios žalios išraiškingos jos akys galėjo jei ir ne žavėti, tai bent trikdyti ir kelti nerimą. Ji buvo baisingai liesa, o jos dantų natūralumas — abejotinas, užtat plaukai puikūs, sušukuoti visada itin rūpestingai ir skoningai. Rankos ilgos ir sausos, tačiau baltos kaip alebastras, pirštai apmaustyti žie-

dais, atvežtais iš visų pasaulio kraštų. Ji turėjo tam tikros gracijos, kuri daug kam patiko. Žodžiu, jos grožį buvo galima pavadinti dirbtiniu.

Vikontienė de Šaji niekada nebuvo protinga, bet būtinai norėjo tokia būti ir mokėjo įtikinti, kad tokia yra. Lėkščiausias frazes ji ištardavo neapsakomai subtiliai, absurdiškiausią paradoksą — nuostabiai ramiai. Be to, ji žinojo tikrą būdą, kaip sukelti susižavėjimą ir pagarbą: begėdiškai pataikavo visiems, kuriuos norėjo užkariauti, ir negailestingai ironizuodavo tuos, kuriuos aukodavo savo išrinktiesiems. Šalta ir pašaipi vikontienė taip vykusiai vaidindavo entuziazmą ir draugišką jautrumą, kad sužavėdavo nekvailus, truputį linkusius į puikybę žmones. Ji didžiavosi savo žiniomis, erudicija, ekscentriškumu. Buvo skaičiusi visko po truputį, net politinių ir filosofinių veikalų; ir iš tikrųjų būdavo įdomu paklausyti, kaip ji kartodavo, tartum savas, mintis, perskaitytas rytą knygoje ar išgirstas prieš dieną iš kokio rimto žmogaus. Žodžiu, jos protą buvo galima pavadinti dirbtiniu.

Vikontienė de Šaji buvo kilusi iš finansininkų šeimos, nusipirkusios titulus Regentystės laikais, tačiau norėjo, kad ją laikytų kilminga, ir puošė karūnomis ir herbais viską, netgi vėduoklės kotelį. Ji būdavo nepakenčiamai išdidi su jaunomis moterimis ir neatleisdavo savo draugams vedybų iš išskaičiavimo. Be to, gana maloniai sutikdavo savo salone jaunus literatus ir aktorius, vaidino prieš juos patriciją ir dėjosi vertinanti žmones tik pagal jų asmeninius nuopelnus. Žodžiu, jos kilmingumas buvo dirbtinis, kaip ir visa kita, kaip jos dantys, krūtinė ir širdis.

Tokių moterų aukštojoje visuomenėje daugiau, negu manoma, ir tas, kuris matė vieną iš jų, matė visas. Orasui, visai dar naiviam jaunuoliui, ši pažintis buvo džiugi naujovė, jis tikėjo kiekvienu vikontienės žodžiu, ir jam apsisuko galva.

— Drauguži, tai žavinga moteris! — kalbėjo jis man vakare, kai ėjome namo ilgomis tuščiomis Sen-Žermeno priemiesčio gatvėmis.— Koks protas, kokia gracija, na, ir dar kažkas, ko nemoku nė pavadinti ir kas svaigina kaip kvepalų aromatas. Kokia nuostabi brangenybė yra moteris, kuri ilgų pastangų dėka taip išmoksta patikti! Tu vadini tai koketavimu? Tegu! Vis tiek tai labai gražu ir labai malonu. Tai ištisas mokslas, ir mokslas, naudingas aplinkiniams. Iš tikrųjų, nežinau, kodėl visi taip smerkia koketes: moteris, kuri, be troškimo patikti, turi dar kitų rū-

pesčių, mano akimis žiūrint, nebėra moteris. Be abejo, iš visų mano sutiktųjų — tai pirmoji tikra moteris.

— Tačiau yra vyrų, kuriems vikontienė nepatinka, ir, mano nuomone...

— Vadinasi, ji ir nori nepatikti tiems vyrams; laiko juos nevertais nė mažiausio dėmesio. Ji pažįsta žmones.

— Labai ačiū už tokį įvertinimą,— atsakiau. Orasas net neišgirdo; jo mintys sukosi tik apie vikontienę. Jis nepasidrovėjo prabilti apie ją kitą dieną prie Martos ir prišnekėjo apie rimtas ir paprastas moteris tiek aštrių žodžių, kad ta įsižeidė ir išėjo dirbti į kitą kambarį.

— Viskas klostosi puikiausiai! — tyliai tarė man Eženi.— Bandymas pavyko geriau, negu tikėjausi. Jis užsidegė kaip šiaudų kūlys. Manau, kad Marta išgydyta.

Atėjęs Arsenas rado Martą lipšnesnę ir linksmesnę, negu paprastai, nors ji labai kentėjo. Jis pranešė mums keičiąs vietą, nes pasilikti Puasono kavinėje nebesą reikalo.

— O! Jūs vėl imsitės tapybos? — paklausė jį Orasas.

— Gal būt, kada nors vėliau,— atsakė Mazačas.— Dabar dar ne. Mano seserys dar neaprūpintos darbu visiems metams. Ar jūs negalėtumėte surasti man kokią tarnybą, pavyzdžiui, buhalterio vietą? Teatro direkcijoje, omnibusų kontoroje ar kur kitur? Juk turite tiek pažįstamų!

— Mano mielas,— tarė Orasas,— jūs nepakankamai gerai ir greit rašote. Be to, ar mokate vesti knygas?

— Išmoksiu,— atsakė Arsenas.

— Jis nieko nesibijo! — atsiliepė Orasas.— Jeigu norėtumėte išgirsti mano patarimą, tai va: dirbkite toliau tą darbą, kurį jau pradėjote. Jis jums labai sekasi, tik jūs truputį pavargote. Meskite kavinę, stokit tarnauti į gerus namus; pinigų gausit daugiau, o darbo nebus jokio. Teofilis, jei panorėtų, gali įtaisyti jus pas kokį didiką ar tiesiog pas kokią šaunią Sen-Žermeno priemiesčio damą. Argi grafienė nepriimtų jo už tarną, jeigu tu rekomenduotum? Atsakyk gi, Teofili!

— Gana jau man būti tarnu,— atsakė Arsenas, kuris puikiai suprato, kad Orasas nori jį pažeminti Martos akyse.— Ta galimybė nepabėgs. Jei nepavyks rasti nieko geresnio... Tačiau jeigu šitas darbas visų niekinamas...

— Kas drįsta tave niekinti?! — užsiplieskusi sušuko Luizona, pastebėjusi, į ką nejučiomis nukrypo Polio žvilgsnis.— Ar ne jūs, Martona, niekinate mano brolį?

— Siūk sau! — griežtai pasakė Mazačas Luizonai, norėdamas priversti ją nuleisti akis, grėsmingai įsmeigtas į Martą.

— Bet pagaliau,— nenurimo Luizona,— man truputį net keista, kad tave niekina: nežinau, kas gali sau tai leisti, ir nematau, kuo panelė Martona...

Marta liūdnai pažvelgė į Arseną ir paėmė jam už rankos, norėdama jį nuraminti. Kad kiek jis jau būtų aprėkęs seserį.

— Pamišėlė,— tarė jis, trūktelėdamas pečiais, ir atsisėdo prie Martos, nusigręžęs nuo Luizonos, kurios akys pritvino ašarų.

— O vis dėlto apmaudu! — sušuko Luiza, kai tik Polis išėjo.— Klausykit, pone Teofili, aš negaliu ramiai į tai žiūrėti. Panelė Marta ir ponas Orasas, kurie, patikėkit man, puikiai sutaria, tik ir stengiasi pažeminti mano brolį.

— Iš galvos išsikraustėte,— įsikišo Eženi.— Jūsų brolis pats taip pasakė, o jis jus pažįsta. Marta niekada nėra pasakiusi apie Polį negero ar nepagarbaus žodžio.

— Aš neišsikrausčiau iš galvos,— pro ašaras sušuko Luizona,— ir noriu, kad jūs visi nuspręstumėt, ar aš teisybę sakau, ar ne! Nepradėjau tos kalbos prie jo, nes bijojau sukelti ginčus, bet kadangi jis išėjo, o kaltininkai čia (ji parodė į Martą, kuri klausėsi jos su skausminga užuojauta, paskui į Orasą, kuris sėdėjo atsišliejęs į komodą ir užsikėlęs koją ant kėdės atkaltės, nesiteikdamas net nutraukti jos), tai pasakysiu, ką girdėjau, ir ne seniau, kaip užvakar, kai „ponas" ir „ponia" kalbėjosi vienu du, kas, ačiū dievui, gana dažnai pasitaiko: ji dirba viename kambaryje, mes kitame. Beje, argi tai patogu, kai mūsų darbas bendras? Taigi jie vaikštinėja sau šen ir ten; įsimylėjėliai, kaip sakoma, valandų neskaičiuoja.

— Puiku! Puiku! — tarė Orasas, pasiremdamas ant alkūnės ir žiūrėdamas į ją su šalta panieka.— Ką gi, kalbėkite toliau, Erodiados dukra! Pažiūrėsim, ar mano galva bus paduota ant padėklo jums vakarienei. Tai ką aš pasakiau? Na, kalbėkit, kalbėkit, jeigu jau klausotės už durų.

— Taip, aš klausausi už durų, kai išgirstu savo brolio vardą! Ir jūs sakėte, kad, girdi, gaila, jog jis tapęs liokajum, kad dabar jis pražuvęs. O panelė Martona, užuot išdirbusi jus taip, kaip buvote vertas už šituos žodžius, paklausė lyg ir truputį nu-

stebusi: „Kaip tai? Kaip tai pražuvęs?" — „Taip,— pasakėte jūs,— dabar, jeigu jis ir pakeis savo profesiją, jame visada liks kažkokio liokajiškumo. Šitas gėdingas antspaudas nenutrinamas. Žodžiu, jis paženklintas kaip koks katorgininkas."

— Jeigu būtumėt paklausiusi truputį ilgiau,— angeliškai švelniai tarė Marta,— būtumėt išgirdusi, ką aš atsakiau: net jeigu tai būtų teisybė, Arsenas išaukštintų pačią niekingiausią profesiją.

— O jeigu jūs ir taip pasakėte, argi tai gražu? Ar tuo nepatvirtinote, kad mano brolio profesija niekinga? Norėčiau žinoti, kas per vieni buvo jūsų protėviai ir ar ne visi mes buvome mokomi triūsti, kad užsidirbtume duoną!

Aš nutraukiau šitą ginčą, kuris galėjo trukti visą naktį, nes sunkiausia yra įtikinti žmones, kurie nesupranta žodžių vertės ir iškraipo savo vaizduotėje jų prasmę. Pasiunčiau seseris miegoti, pasakęs, kaip paprastai, kad jos kaltos, ir pirmą kartą pagrasinęs pasiskųsti Poliui ir papasakoti jam apie visus nemalonumus, kuriuos jos daro savo draugei.

— Kaipgi, kaipgi, prašom! — raudodama atkirto šaižiu balsu Luizona.— Tai bus labai tauru iš jūsų pusės! Ir visai nesunku bus jį paveikti: ji taip apsuko jam galvą, ta Martona! Jei tik mes nustosime dirbusios, kad ji turėtų iš ko gyventi, jis išmes mus už durų, vos jai žodį ištarus. Ak ponai, ponia, ir jūs, Martona! Negražu kiršinti brolį prieš seseris; pasigailėsite to paskutiniojo teismo dieną! Tegu dievas jus teisia!

Ji išėjo tragiška mina, išsivesdama Siuzaną, svaidydama prakeiksmus ir smarkiai trankydama durimis.

— Jūsų kaimynės tikros raganos,— tarė Orasas, ramiai degdamas cigarą.— Polis Arsenas padarė jums, vargšai mano bičiuliai, keistą paslaugą. Užkūrė pragarą jūsų pastogėje.

— Mes patys nė dėmesio į tai nekreiptume,— atsakė Eženi,— tokie debesys greit praplaukia. Bet tau, Marta, labai sunku; jei paklausytum manęs, mes atrastume, kaip padaryti galą tiems užpuldinėjimams.

— Žinau, ką tu nori pasakyti, mieloji Eženi,— atsidususi tarė Marta,— bet, patikėk, tai neįmanoma. Be to, Arseno seserys tik dar labiau imtų manęs nekęsti, jei...

— Jei kas? — paklausė Orasas, pastebėjęs, kad ji nebaigė sakinio.

— Jei ji ištekėtų už jo,— tarė Eženi.— Štai ką ji galvoja; tačiau ji klysta.

— Jeigu jūs ištekėtumėte už jo? — sušuko Orasas, iš karto pamiršęs vikontienę ir pajutęs vėl atgyjant jausmus, kuriuos kadaise buvo sužadinusi Marta.— Jums ištekėti už Arseno! Kam galėjo ateiti į galvą tokia mintis?

— Ta mintis labai protinga,— kalbėjo Eženi, kuriai norėjosi iš pašaknų pakirsti gimstančią abipusę jųdviejų simpatiją.— Jie abu kilę iš vieno krašto, abu beveik to paties amžiaus, abiejų visuomeninė padėtis vienoda. Jie mylėjosi nuo vaikystės, mylisi ir dabar. Tik perdėtas delikatumas trukdo Martai ištarti „taip". Tačiau aš viską žinau ir pasakysiu tai jam aiškiai, nes atėjo metas pasakyti. Tai vienintelis Arseno troškimas, vienintelė svajonė.

Įspūdis, kurį padarė šis Eženi pareiškimas, prašoko visas jos viltis. Marta, tapusi Orasui Polio Arseno sužieduotine, taip žemai krito jo akyse, kad jis išraudo, susigėdęs dėl savo meilės jai. Pažemintas, įžeistas, tardamasis Martos apgautas, jis pasiėmė skrybėlę ir, dėdamasis ją, tarpduryje pasakė:

— Jeigu jūs svarstote savo reikalus, aš čia nereikalingas, verčiau eisiu pažiūrėti Odri, jis šį vakarą vaidina „Meškoje ir pašoje".

Marta buvo priblokšta. Eženi dar bandė jai kažką kalbėti apie Arseną; ji nieko neatsakė, pakilo eiti, bet apalpusi susmuko vidury kambario.

— Mieloji mano,— pasakiau aš Eženi, padėdamas jai pakelti draugę,— niekas negali pabėgti nuo savo likimo. Tu manei, kad galėsi apsaugoti šitą moterį... Deja, per vėlu: ji myli Orasą!

XIII

Šis priepuolis baigėsi ilgai neišsekusiomis ašaromis. Aprimusi Marta panoro baigti nutrūkusį pokalbį ir parodė tokią tvirtą valią, kokios nebuvome joje pastebėję per dvejetą drauge išgyventų mėnesių. Ji pasakė norinti palikti mus ir apsigyventi viena kokioje nors mansardoje, kur mūsų draugiškų ryšių nedrumstų nepakantus ir nepakenčiamas Luizonos būdas.

— Jūs ir toliau duosite man darbo,— tarė ji,— ir aš kasdien atnešiu jums jį atliktą. Jei aš būsiu čia, jūs neturėsite ramybės; jaučiu, kad pervertinau savo jėgas, tikėdamasi galėsianti iškęsti tuos šiurkščius ginčus ir niekšingus kaltinimus. Matau, kad jie mane pribaigs.

Mes patys jautėme, kad ji nebegali ilgiau kentėti šitokių užpuldinėjimų, bet nenorėjome jos pasmerkti vienatvės liūdesiui ir pavojams. Nutarėme paprašyti Arseną, kad įkurdintų savo seseris kur nors kitur. Dirbti jos visos galėtų ir toliau drauge, o Marta, kurią pamilome kaip seserį, liktų mūsų kaimynė ir valgytų drauge su mumis.

Tačiau toks sprendimas jos nepatenkino. Ji slapčiomis galvojo apie kitą dalyką, ir mes tai gerai supratome: jai dabar būtų sunku susitikinėti su Orasu, ji nori trūks pliš to išvengti. Aišku, tai buvo pats tikriausias būdas nutraukti šiam pavojingam prisirišimui; tačiau kaip paaiškinti Arsenui šitą pagrindinę priežastį, kuri sugriautų visas jo viltis? Dabartinėmis aplinkybėmis Eženi dar tarėsi kaip nors viską sutvarkysianti, jei pavyks laimėti laiko. Marta išrautų savo meilę iš širdies, Orasas pats jai pagelbėtų tai padaryti, rodydamas savo panieką ir vis labiau žavėdamasis vikontiene de Šaji, ir pamažu padėtis pasikeistų Arseno naudai. Tokias svajones dar puoselėjo Eženi. Reikėjo tik kuo greičiausiai atitolinti Luizoną ir Siuzaną, kurių kaimynystė ėmė labai slėgti ir mus pačius: koks nors piktas ar kvailas jų išsišokimas beregint sugriaudavo tai, ką būdavome pasiekę didelėmis pastangomis ir kantrybe per daugelį dienų.

Galą mūsų sutrikimui padarė Luizona, staiga ir netikėtai pakeisdama savo elgesį.

Kitą dieną, vos prašvitus, ji pakilo, prisėdo ant sesers lovos ir ėmė šnabždėtis su ja, bet taip tyliai, kad snūduriuojanti Marta, kuri tarė seseris vėl rezgant prieš ją kokią niekšybę, negalėjo nieko išgirsti. Tik staiga Luizona atėjo prie jos lovos, atsiklaupė ir, maldaujamai sudėjusi rankas, pasakė:

— Marta, mes įžeidėme jus, atleiskit. Dėl visko kalta aš. Mano biaurus būdas, Martona; bet širdies gilumoje aš gailiuosi ir noriu pasitaisyti. Eikš, Siuzana, eikš, sesute; padėk man numaldyti Martos sielvartą, dėl kurio aš kalta.

Siuzana priėjo, tačiau labai nenoriai, ir Marta nusprendė, kad tai iš priešiškumo jai. Marta buvo gera ir kilniaširdė; Luizonos nusižeminimas ją taip sujaudino, kad ji puolė jai ant kak-

lo ir atleido iš visos širdies. Dabar ji nebedrįso skaudinti Luizonos — įgyvendinti savo vakarykštį planą, bet nežinojo, kokią sugalvoti dingstį išsiskyrimui, nors jautė turinti iš čia išsikelti dėl Oraso.

Luizonos atgailavimas sujaudino mus visus, ir ši diena buvo skirta nuoširdiems išsipasakojimams, kurie, atrodė, truputėlį paguodė liūdinčią Martą.

Vakare Eženi, nenorėdama susitikti su Orasu, kuris turėjo pas mus ateiti, pasiūlė mums pasivaikščioti. Marta skubiai sutiko, ir mes buvome jau laiptuose, kai Luizona pasakė, kad nelabai gerai jaučiasi, ir paprašė palikti ją namie.

— Atsigulsiu anksčiau,— sakė ji,— ir rytoj viskas bus praėję; žinau, tai migrena.

Taigi ji pasiliko, bet, užuot atsigulusi, išėjo į balkoną. Ir taip padarė neatsitiktinai. Orasas, atėjęs ir sužinojęs iš durininko, kad mes visi išėjome, pakėlė galvą ir pamatė balkone moterį. Jis buvo truputį trumparegis ir pagalvojo, kad ten Marta. Jam dingtelėjo mintis kokiomis nors šiurkščiomis patyčiomis atkeršyti jai už tai, ką jis vadino klasta, nes manė, kad Marta, susitarusi su Arsenu, leido jam, Orasui, asistuoti jai ir vos ne palankiai išklausė jo prisipažinimą, norėdama pasijuokti iš jo arba pažaisti dvilypį žaidimą.

Jis skubiai užlipo laiptais ir užduseęs paskambino; jo širdis virė piktu džiaugsmu; bet kai duris atidarė ne Marta, o „Erodiados dukra", jis žengė tris žingsnius atgal ir nesivaržydamas nusikeikė.

Luizona nesusidrovėjo dėl tokių niekų ir negaišdama ėmėsi reikalo: kiek įstengdama švelniau ir mandagiau atsiprašė jį už savo vakarykštį elgesį.

Orasas, maloniai nustebintas tokio pasikeitimo, pažadėjo jai viską pamiršti ir, manydamas, kad truputėlis įžūlumo jam suteiks jo paties akyse panašumo į donžuaną, kuris labai pravartus prieš Martą vaidinamam vaidmeniui, familiariai ir globėjiškai pabučiavo merginą į putlų raudoną skruostą. Visados didžiai dorybinga, Luizona betgi nelabai tesupyko ir pasakė jam:

— Vakar vakare buvau tokia irzli todėl, kad klydau, pone Orasai. Matydama, kaip brolis įsimylėjęs panelę Martą, įsivaizdavau, kad ji mielai klauso ir jo meilių žodžių, ne tik jūsų, ir maniau, kad judu susitarę apgaudinėjate vargšą Arseną.

— Ačiū už tokį spėjimą,— atsakė Orasas.— Leiskite įrodyti savo dėkingumą pabučiavimu į kitą skruostuką, kad jis neimtų pavydėti kaimynui.

— Gerai, bet tai jau paskutinį kartą,— nukaitusi atsakė Luizona, leisdamasi pabučiuojama antrąsyk.— Mes, vadinasi, susitaikėme. Taigi aš maniau, kad iš Martos pusės labai negražu turėti tuo pačiu metu du kavalierius; doros mergaitės garbės žodis, aš nežinojau, kad brolis nėra jai nė žodelio pasakęs apie savo meilę.

— Ak taip! — abejingai tarė Orasas.— Keista!

Tačiau ėmė klausytis susidomėjęs.

— Na taip, iš tikrųjų, jūs ir pats, tur būt, žinote,— kalbėjo toliau Luizona.— Atrodo (kur ten, aiškių aiškiausia!), Martona nenori nė girdėti apie vedybas. Matote, pone (jums juk galiu pasakyti), Martona išdidi,— mergaitei, kuri nė skatiko neturi, toks išdidumas gal nepritiktų,— ji vaidina princesę, skaito knygas ir svajoja apie švelnią kokio nors gerai apsirengusio ir gerai išauklėto jaunuolio meilę. Vargšas mano brolis jai per pras tas! Be to, jai apsuko galvą kitas, jūs pats žinote, kas.

— Velniai tegu mane rauna, jei žinau! — atsakė Orasas, nustebintas šelmiško Luizonos žvilgsnio.

— Na jau, na! — tarė ji, visai kaimietiškai kumštelėdama jam alkūne.— Ne toks jau jūs kvailutis, puikiai matote, kad ji pametė galvą dėl jūsų.

— Jūs pati nežinote, ką kalbate, Luizona.

— Kurgi ne! Tai kam ji taip puošiasi jau kuris laikas? Ir apie ką galvoja, kai pusę nakties dūsauja ir dejuoja, užuot miegojusi? Ir kodėl gi ji apalpo vakar vakare, kai jūs supykęs išėjote?

— Apalpo? Kaip? Ką jūs kalbate, Luizona?

— Susmuko ant grindų. Kaip negyva. O jau verkė paskui, o raudojo! Ir štai dabar nori išsikelti iš čia, kad nebesusitiktų su jumis. Mat, mano, kad jūs į ją nebežiūrėsite.

— Bet kas jums tai pasakė, Luizona?

— Ak dieve, juk aš turiu akis ir ausis, pone! Pasistenkit būti akylesnis, tai ir pats pamatysite.

— Tačiau jūsų brolis ir Marta mylėjosi nuo vaikystės? Jie turėjo susituokti?

— Nieko panašaus, tai tik Eženi prasimanymas. Ji nori, kad jie susituoktų, ir bala žino, ko tik tam neprigalvoja. Bet ta nė

klausyti nieko neklauso. Pasakytumėt jai nors žodį — ji aiškiai ir atvirai pasikalbėtų su mano broliu.

— O kodėl ji nepasikalbėjo anksčiau? Vadinasi, apgaudinėja jį?

— Ką jūs, pone! Ji, mat, geros širdies, bijo įskaudinti jį. Be to, kaip jau sakiau, brolis niekada jos nieko neprašė. Viską čia padarė ta beprotė Eženi. Geras patarnavimas Poliui — piršti moterį, kuri įsižiūrėjusi kitą! Niekada jis neves jos!

Sugrįžę namo (o vaikščiojome neilgai, nes čia pat buvo egzaminai ir aš leisdavau sau atsikvėpti ne ilgiau kaip valandą per dieną), radome Orasą visai kitokį, negu vakar. Jis išėjo mūsų pasitikti ir itin karštai paspaudė ranką Martai. Geismas, jeigu ne meilė, užvaldė visą jo būtybę. Iki šiol abejonės dėl pasisekimo žeidė jo savimeilę ir varžė pastangas. Dabar, būdamas tikras savo pergale, jis iš anksto palaimingai ja gardžiavosi. Jo veide atsispindėjo susijaudinimas ir susimąstymas, ir nuo to jis nuostabiai pagražėjo. Buvo išbalęs; ilgesingas ir svajingas jo žvilgsnis varstė vargšę Martą kaip užnuodyta strėlė. Ji nesitikėjo pamatyti jį čia šį vakarą, vylėsi, kad bent vieną dieną jai negresia pavojus; dabar, padavusi jam savo drebančią ranką, kurios jis nepaleido, kol Eženi atnešė lempą, ji jautė netenkanti sąmonės.

Orasas atsisėdo priešais Martą, žiūrėjo į ją, nenuleisdamas akių, ir, kol aš rašiau gretimame kambaryje už pravirų durų, o moterys dirbo, sėdėdamos aplink stalą, šnekučiavo su jomis taip taktiškai ir žaismingai, tartum būtų buvęs vikontienės de Šaji salone. Aš neturėjau laiko klausytis; girdėjau tik gražų jo balsą, skambų kaip retai kada. Vakare Eženi man pasakė, kad niekada nėra mačiusi jo tokio meilaus, taip sveriančio savo mintis ir žodžius, taip priartėjusio prie natūralumo ir paprastumo, kaip per tas dvi valandas.

Marta nedrįso nei kalbėti, nei kvėpuoti; Eženi taip pat nedalyvavo pokalbyje, nes nenorėjo prisidėti prie savo priešininko triumfo. Pašnekovės rolę prisiėmė taip ūmai sušvelnėjusi Luizona. Ji be perstojo klausinėjo, ir Orasas net į kvailiausius, beprasmiškiausius klausimus atsakinėjo labai atlaidžiai ir stebėtinai sumaniai, rasdamas puikių, kartais net labai poetiškų palyginimų,— taip mes kalbame su mylimais vaikais, kuriems norime ką nors paaiškinti suprantamai, o drauge ir teisingai.

Nors Eženi paleido į darbą visą savo išradingumą, mėgindama jį nutraukti, supainioti, netgi priversti išeiti, jai nepavyko. Marta pateko jo apžavų valdžion, ir niekas nebegalėjo išgelbėti jos. Pasilenkusi prie darbo, vos alsuodama, retkarčiais ji išdrįsdavo droviai žvilgtelėti į Orasą prigesusiomis akimis ir kaskart, sutikusi jo žvilgsnį, greitai nuleisdavo akis, sumišusi, pilna baimės ir laiminga.

Kaip jau sakiau, Martos meilės pirmą kartą siekė protingas žmogus. Vieniša, su niekuo nebendraudama, nuolatos paskendusi slaptoje egzaltacijoje, ji buvo atsisakiusi dvasinio ryšio su mylimu žmogum,— tokios galimybės niekas iki šiol nebuvo jai atvėręs. Vargšas Arsenas niekada nedrįso, niekada negalėjo prabilti apie ką nors daugiau, kaip tik apie draugystę. Jo asmenyje nebuvo nieko viliojančio, jo kalboje — jokios poezijos, bent jau jokio rafinuotumo. Kitais atvejais, kai Marta sužadindavo kieno nors meilę, tai buvo arba įžūlios paikystės, kurioms ji užkirsdavo kelią, arba šiurkščios aistros, kurios ją gąsdino. Nuo tos dienos, kai Orasas prabilo jai apie meilę, ji saugojo savo mintyse ir širdyje tarsi kokios svaiginančios muzikos prisiminimą. Ji galvojo apie jį dieną, svajojo naktį. Skaisti ir santūri, ji netroško didesnės laimės, kaip dar kartą išgirsti tuo pat balsu ištartus tuos pačius žodžius. Mintis, kad ji neteko šitos galimybės, kėlė jai tokį skausmą, tarsi ji būtų praradusi ilgus metus trukusią laimę. Šį vakarą ji būtų atidavusi gyvybę už tai, kad galėtų likti valandėlę su juo viena ir vėl patirti pirmojo anos dienos apsvaigimo akimirkas. Orasas gerai suprato, kodėl ji tyli.

— Marta pražuvusi,— tarė man Eženi, kai visi išsiskirstė.— Dabar ji nebegali suprasti Arseno; jo meilė perdaug paprasta, kai ausyse skamba kito gražūs žodžiai. Jūs turite nuvesti Orasą rytoj pas vikontienę.

— Tu juk puikiai matai: užteko vienos dienos, kad jis ją pamirštų,— atsakiau,— nes šiandien jis, be abejo, iš tiesų įsimylėjęs Martą. Tačiau kam taip nerimauti dėl jo visą laiką? Tą dieną, kai pamils, jis pasikeis.

— Kalbėk tyliau,— tarė Eženi.— Man atrodo, kad už sienos mus girdi.

— Ten stovi Luizonos lova, o ta mergina taip knarkia...

— Manau,— atsakė Eženi,— kad ji ne tokia kvaila, kaip atrodo, ir jei ko nesupranta, tai įspėja.

Nepaisant nuolatinio Eženi budrumo, Orasas ir Marta keisdavosi žvilgsniais, žodžiais ir net laiškeliais. Pasiūliau Orasui nueiti pas grafienę — jis atsisakė. Patariau Eženi nebesistengti kliudyti šitai aistrai, kuri, matyt, buvo tikra ir kurią kliūtys tik dar labiau kurstė. Luizona dabar buvo įsikūnijęs švelnumas ir gerumas. Su Marta ji elgėsi labai draugiškai; Marta neatstūmė šio palankumo, juoba kad Luizona globojo įsimylėjėlius ir padėdavo jai sugalvoti daugybę mažų gudrybių, nors įžvalgiosios Eženi jiedvi ir negalėjo apgauti.

Kartą Eženi, rimtai susirgusi, išbarė Luizoną už tai, kad ta išsiuntė su reikalais Martą, užuot ėjusi pati.

— O kodėl negali nueiti jinai, kaip mes visos? — paklausė Luizona, dėdamasi labai nustebusi.

— Marta tokia graži, kad visi į ją žiūrės, dar, ko gero, prikibs kas gatvėje.

— Kurgi ne! — atsakė Luizona, neįstengdama paslėpti suirzimo.— Sakytum be jos nė nebėra gražių moterų pasaulyje! Į mane va taip pat žiūri, tačiau prie manęs neprikibs: iškart mato, kad ne iš tokių... Nekibs ir prie Martos,— susizgribusi pridūrė ji,— supras, kad nieko iš to nebus.

Dieną prieš tai Luizona buvo pasakiusi Martai taip, kad išgirstų tik Orasas:

— Ryt vidudienį nueisite į Sen-Toma parduotuvę Bako gatvėje ir nupirksite atraižėlę žakoneto, kurį mums pavedė parinkti.

Šita proga susitikti Orasui su Marta ne namie buvo tam tyčia sugalvota, ir tas buvo taip aišku, kad Marta persigando. Paskui, pasvarsčiusi, ji nusprendė, kad tai tik jos draugės lengvapėdiškumas, ir, nors iš padažnėjusio savo širdies plakimo pajuto Orasą lauksiant nurodytoje vietoje, stengėsi įtikinti save, kad jis neatkreipė dėmesio į Luizos žodžius. Kitą dieną, eidama prie parduotuvės; ji iš tikrųjų pamatė Orasą: laukdamas jos, jis vaikštinėjo šaligatviu. Ji praėjo pro jį, jis nesustabdė jos, net nepasveikino, tačiau pažvelgė į ją aistros kupinu žvilgsniu, ir ji suvokė, kad šis įprastų mandagumo formų pamiršimas — tik iškalbingas jį užvaldžiusios meilės įrodymas. Ji nusišypsojo jam baikščia, laiminga ir graudžia šypsena; ir tas žvilgsnis, ir ta šypsena truko tik tiek laiko, kiek jo reikia žengti keliems sulėtintiems žingsniams, tačiau tos akimirkos abiem pasirodė ištisas laimės amžius.

Nors jie neištarė vienas kitam nė žodžio, Marta, skubiai pirkdama tai, ko jai reikėjo, buvo visai tikra rasianti jį toje pačioje vietoje, prie parduotuvės vitrinos. Ir iš tikrųjų pamatė jį ten; jis laukė jos — norėjo palydėti namo ir pasikalbėti su ja be liudininkų. Tačiau tuo metu, kai jis priėjo prie Martos ir jau rengėsi švelniai paimti ją už parankės, prie vartų kitoje gatvės pusėje, priešais parduotuvę, sustojo atvira karieta. Užpakaly sėdėjęs liokajus su livrėja nušoko ir įėjo į namą atlikti kažkokio pavedimo, o jį pasiuntusi dama pasilenkė ir prisimerkusi ėmė žiūrėti į Orasą, tartum stengdamasi prisiminti, kur yra jį matėjusi. Orasas nusilenkė: tai buvo vikontienė de Šaji. Ji vos linktelėjo, atsakydama į pasveikinimą su abejonės ir netikrumo išraiška, paskui pakėlė prie akių lornetą, tartum norėdama įsitikinti, kad iš tiesų pažįsta jį. Orasas nemanė, kad reikėtų laukti šitos gana įžūlios apžiūros rezultatų, ir žengė paskui Martą. Bet prakeiktasis lornetas nepaliko jo ramybėje. Jam tolstant, vikontienė vis labiau lenkėsi iš karietos, stovinčios taip, kad ji galėjo stebėti jį iki pat gatvės posūkio. Orasas puikiai visa tat matė, ir tai buvo jam tikra kankynė. Marta buvo apsirengusi labai paprastai, bet elegantiškai, ir atrodė visai *comme il faut*. Tačiau, deja, ji nešėsi paketą, įrištą į skarelę, ir iš to neklysdamas galėjai nuspėti, kad tai grizetė. Šita niekinga aplinkybė ir nediskretus vikontienės smalsumas taip paveikė Oraso puikybę, kad jis nebegalėjo klausyti savo širdies balso. Jis svyravo, gal dešimtį kartų keitė savo sprendimą, paskui grįžo, kad apgautų vikontienę; kai karieta nuvažiavo, jis leidosi bėgte. Marta, manydama, kad jis eina iš paskos, nutarė būsiant geriau pasukti į dešinę Universiteto gatve — Bako gatvėje buvo gausu praeivių. Tikėjosi, kad jis ją pasivys, tačiau atsisukusi nepamatė nieko, tuo tarpu Orasas, nubėgęs kiek įkabindamas Bako gatve iki Senos, taip pat veltui jos dairėsi.

Taip jis praleido progą išsakyti jai savo meilę. Tačiau Luizona sugebėjo sukurti jam kitą.

Vos pasveikusi, Eženi turėjo kelioms dienoms persikelti į Sen-Žermeną slaugyti vienos iš savo seserų, kuri sunkiai susirgo. Mansarda liko Martos globoje. Orasas ten praleisdavo ištisas dienas. Luiza ir Siuzana stengėsi netrukdyti įsimylėjėliams. Palikta savo likimui, Marta klausėsi Oraso meilės žodžių, pasidavusi jų galiai ir žavesiui. Mano paklaustas, Orasas pasisakė rimtai mylįs Martą ir esąs pasiryžęs bet ką paaukoti, kad jai tą

įrodytų. Prikalbinėjau Martą, kad ji, panaudodama savo įtaką, įprašytų jį imtis darbo, nes mačiau, kad jo piniginiai sunkumai kasdien didėja: jeigu nebūčiau nuolatos jo šelpęs, nežinau, už ką jis būtų pietavęs. Šita parama, kurią teikiau jam iš visos širdies, darė mano padėtį keblią ir keistą: negalėjau prikaišioti jam tingumo. Kai išdrįsdavau ištarti bent žodį šia tema, jis beviltišku tonu atsakydavo:

— Teisybė, esu tau našta, tu turi mane niekinti.

Jei mėgindavau atmesti šį motyvą, užgaulų mums abiem, ir bandydavau remtis jo paties interesais, kalbėdamas apie jo ateitį, jis man vėl užčiaupdavo burną, sakydamas:

— Vardan dabarties maldauju tave — nešnekėk man apie ateitį. Aš myliu, esu laimingas, apsvaigęs, jaučiu, kad gyvenu. Kodėl tu nori, kad galvočiau apie ką nors kita, o ne apie šią laimingą valandėlę, kai esu sklidinas gyvenimo?

Ar jis nebuvo teisus? „Iki šiol,— galvojau,— jo savimeilėje buvo kažkas pernelyg asmeniška, ir jis žiūrėjo į ateitį egoistiškai. Dabar, kai myli, jo siela atsivers platesnėms, vertingesnėms, kilnesnėms mintims. Jis pajus turįs aukotis, o drauge jame pabus poreikis ir ryžtas dirbti."

XIV

Sugrįžusi į namus ir pamačiusi, kad visos jos pastangos nuėjo vėjais, Eženi ėmė galvoti, ar ne metas pasakyti tiesą Arsenui arba bent jį paruošti jai sužinoti. Ji paprašė mane patarti, kaip geriau tai padaryti, ir, kai mes apsvarstėme klausimą iš visų pusių, nusprendė veikti taip: nepasitikėdama mansardos sienomis, kurios, anot jos, turinčios ausis, ji užklupsianti Orasą vieną su savo mintimis jo namuose; jos gera reputacija bei orumas duodą jai teisę šitaip rizikuoti.

— Klausykite,— tarė ji Orasui,— jūs sugebėjote sužadinti Martos širdyje meilę, tačiau nežinote, kaip tuo įsipareigojote jai. Per jus ji neteks Arseno globos, tvirtos ir pastovios globos, kurios jis niekada jai neatsakytų ir kurios vaisiai būtų labai teigiami. Ji nežino, kiek yra jam skolinga ir kiek ta skola dar padidėtų, jeigu ji nebūtų pasirinkusi kelio, kuris verčia atsisakyti jo paramos. Bet aš jums tai pasakysiu, jūs turite žinoti

viską. Arsenas niekada nebūtų atsisakęs aistringai mėgstamos tarpybos, jei ne slapta svajonė, kad dirbdamas galės apginti Martą nuo skurdo. Jis niekada nebūtų nė pagalvojęs parsikviesti iš provincijos seseris, jeigu vienintelis jo tikslas nebūtų buvęs sudaryti jai draugiją ir suteikti globą, kuria būtų galima pridengti nuolatinį savo rūpinimąsi. Pagaliau dabar jis gavo kuklią tarnybėlę kažkokios pramonės įmonės kontoroje. Nieko nėra pasaulyje, kas labiau prieštarautų jo polinkiams, jo veiklumui, gyvo ir tauraus jo proto užmojams; žinau tai ir bijau, kad jis nepalūžtų. Bet žinau taip pat: jis nori uždirbti pinigų ir uždirbą jų tiek, kad netiesioginiu būdu gerokai gali paremti Martą, nors dedasi rūpinąsis tik seserimis. Žinau, jog smulkiais mūsų siuviniais niekada neuždirbsi tiek, kad trys moterys (savęs aš neskaitau) galėtų gyventi taip pasiturimai, švariai ir nepriklausomai, kaip Marta ir Arseno seserys. Viso to, ką žinau, ką jums čia pasakoju, Marta dar nežino. Ji niekada savarankiškai nešeimininkavo; šiuo atžvilgiu ji nepritvrusi kaip vaikas. Arsenas ją apgaudinėja, ir mes jam padedame, kad tik ji nejaustų nepriteklių, nebūtų priversta per sunkiai dirbti. Drauge reikia apgaudinėti ir Arseno seseris, nes pasitikėti jų diskretiškumu negalime. Iki šiol visą atskaitomybę tvarkiau aš; man pavyko jas įtikinti, kad mūsų pajamos viršija išlaidas, bet iš tikrųjų yra atvirkščiai. Tačiau tokia padėtis nebegali ilgiau trukti. Arsenas visada slapčiomis tikėjosi, kad Marta pamils jį, kai, atsipeikėjusi nuo patirto siaubo ir užsigydžiusi žaizdas, jos siela atsivers džiugesniems išgyvenimams. Prisipažįstu, aš taip pat turėjau tokių iliuzijų ir dariau viską, ką galėjau, kad apsaugočiau Martą nuo kitos meilės. Man nepavyko. Sakykite dabar, ką jūs darytumėte, manim dėtas, su Arseno paslaptimi, ir ką patartumėte jam ir jai?

Šis atskleidimas labai sutrikdė Orasą.

— Esu beturtis,— tarė jis.— Ir kaip galiu būti globėjas moteriai, jeigu dar nesugebu savarankiškai gyventi ir susirasti sau kelio? — Jis susijaudinęs ėmė vaikščioti po kambarį, vis labiau niurdamas.— To aš nenumačiau! — sielvartingai sušuko, ir jo balse suskambo apmaudo gaidelė.— Niekad nė nepagalvojau apie panašius dalykus. Kodėl gi vienas iš dviejų žmonių, kurie mylisi, būtinai turi būti globėjas, o kitas — globotinis? Jūs, Eženi, visada gi reikalaujate moterų lygybės...

— O, pone,— atsakė ji,— aš visada propaguoju lygiateisiškumą ir mėginu įgyvendinti jį praktiškai, nors tai ir nelengva dabartinėje visuomenėje. Aš moku apriboti savo reikmes ir tenkintis tuo, ką duoda mano amatas. Jūs žinote, kaip aš gyvenu su Teofiliu, vadinasi, žinote, kad nepraleidžiu tuščiai nė dienos, nė valandos. Bet ar žinote, kokiu požiūriu laikau jį savo teisėtu ir natūraliu globėju? Jeigu susirgčiau ir ilgai negalėčiau dirbti, man nereikėtų gultis į ligoninę, jo širdyje aš rasčiau prieglobstį nuo vienatvės ir skurdo. Jei koks nors niekšas mane įžeistų, būtų kas mane užstoja ir atkeršija už mane. Pagaliau, jeigu tapčiau motina,— pridūrė ji, droviai, bet oriai nuleisdama akis ir tuoj vėl ryžtingai pakeldama jas į Orasą, tarsi duodama suprasti, kad ir jis turi pagalvoti apie galimas jo ir Martos meilės pasekmes,— mano vaikams negrės pavojus likti be duonos kąsnio ir be mokslo. Štai kodėl, pone, tokioms moterims, kaip mes, svarbu, kad mūsų mylimieji būtų taip pat pastoviai prisirišę ir taip pat atsidavę, kaip mes.

— Eženi, Eženi,— tarė Orasas, susmukdamas ant kėdės,— jūs visai išmušėte mane iš vėžių. Mano meilė Martai dar nenuėjo taip toli, kad būčiau turėjęs susimąstyti, kokie rimti bus mano apsvaigimo rezultatai. Ką gi, mieloji Eženi, aš viską jums išpažįstu, aš kaltinu pats save; negaliu ir nenoriu jūsų apgaudinėti. Aš trokštu Martos visa savo esybe ir myliu ją iš visos širdies; tačiau ar galiu pažadėti būti jai tuo, kuo yra jums Teofilis? Ar galiu įsipareigoti saugoti ją nuo visų pavojų, nuo visų galimų negandų? Teofilis, palyginus su manim, turtingas: turi nedidelę, bet patikimą nuosavybę, gali dirbtį ateičiai. O aš turiu skolų, taigi man reikėtų dirbti ir ateičiai, ir dabarčiai, ir praeičiai!

— Arsenas taip pat nieko neturi,— pastebėjo Eženi,— o išlaiko dar dvi seseris.

— Ak,— įniršęs sušuko Orasas, įžeistas šito palyginimo,— to betrūko, kad ir aš tapčiau kelneriu! Ne, nėra pasaulyje moters, dėl kurios ryžčiausi taip nusižeminti, kad imčiaus manęs nevertos profesijos. Jeigu Marta vaizduojasi...

— Ak pone, nepiktžodžiaukite,— nutraukė jį Eženi,— Marta nieko nesivaizduoja, nes aš slepiu nuo jos visa tai; jeigu vieną gražią dieną ji sužinotų, kad dėl jos buvo iškilę tokie klausimai, esu tikra, ji pabėgtų nuo mūsų, bijodama būti kam nors našta.

Matau, kad jūs jos nemylite, nes visiškai jos nesuprantate, ir nė kiek negerbiate. O, vargšė Marta! Žinojau, kad ji klysta!

Eženi pakilo eiti. Orasas ją sulaikė.

— Ir dabar,— paklausė jis,— jūs veiksite prieš mane?

— Lygiai taip pat, kaip veikiau iki šiol: aš to visai neslepiu.

— Pasistengsite pavaizduoti mane kaip niekšą, kaip baisingą egoistą tik todėl, kad esu neturtingas ir negaliu išlaikyti moters, kad gerbiu save tiek, jog negaliu tapti liokajum? O, žinoma, jeigu žmogus vertas tiek, kiek sugeba uždirbti pinigų, tai Polis Arsenas — didvyris, o aš — menkysta!

— Kai kurios jūsų pareikštos mintys,— atsiliepė Eženi,— užgaulios Martai ir man, ir aš jums nebeatsakinėsiu. Leiskite man išeiti, pone. Teisybė žiauri, tačiau reikia, kad Marta ją sužinotų ir tą pačią dieną atsisakytų savo draugo dėl jūsų, o jūsų — dėl savęs pačios. Laimė, jai dar liksime mes! Teofilis mokės atstoti Arseną, bus net dar nesavanaudiškesnis globėjas; aš taip pat dirbsiu jai ir drauge su ja; ir niekada mums nedingtelės mintis, kad tai vadinama *išlaikyti* moterį!

— Eženi,— tarė Orasas, karštai suspaudęs jos rankas,— jūs mane smerkiate, bet nesuprantate manęs. Kada nors gailėsitės pažeminusi mane Martos ir mano paties akyse. Aš visai neturiu tų gėdingų abejonių, kurias man priskiriate. Aš kalbu, gal būt, netaktiškai ir neapgalvotai, bet jeigu jūs šiaušiatės dėl kokio žodžio, tai juk ir mane skaudina įžeidi paralelė, kurią nuolatos brėžiate tarp to Mazačo ir manęs. Iš prigimties aš nesu linkęs mėgdžioti ir biauriuosi tais pavyzdingaisiais, kurie dedasi įkūnytomis dorybėmis; tačiau, man rodosi, galėčiau ir aš pasišvęsti kitam, net pasiaukoti be jokių skambių žodžių ir priesaikų. Ką galite jūs žinoti apie mane, jeigu aš pats apie save nieko nežinau; nesu dar išmėgintas; tačiau, kiek tyriau ir tikrinau save, nerandu savyje nei niekšiškumo pradų, nei nedėkingumo užuomazgų. Kodėl smerkiate mane iš anksto? Jūs labai prieš mane nusistačiusi, Eženi; kiekvieną kvėptelėjimą, kiekvieną žingsnį ir žodį aiškinatės mano nenaudai. Marta nebegalės atsidūsėti ar nusibraukti ašaros, kad dėl to nebūčiau kaltas aš. Pagaliau mes nei vienas, nei kitas nebegalim egzistuoti taip, kad Arseno vardas nekabėtų mums virš galvų kaip koks nuosprendis. Tai varžys, drums visus mano širdies polėkius; mano ateitis praras poeziją, mano siela — tikėjimą. Žiaurioji Eženi, kam pasakėte man visa tai?

— Argi jūs tik tiek teturite drąsos? — paklausė Eženi.— Bijote pažeminti save, pasakydamas, kad Arseno pavyzdys jūsų negąsdina ir kad jaučiatės galįs, kaip ir jis, visiškai pasiaukoti dėl mylimosios?

— Bet ko gi jūs iš manęs norite? Ką turiu padaryti? Vesti? Tai absurdas! Aš nepilnametis, ir tėvai niekada man neleis...

— Jūs žinote, kad kai kuriais atžvilgiais aš esu sen-simonistė,— atsakė Eženi,— ir į santuoką žiūriu kaip į savanorišką ir laisvą sąjungą, kurią šventą padaro ne meras, ne liudininkai, ne zakristijonas, o meilė ir pasitikėjimas. Martos pažiūros, žinau, tokios pat; esu tikra, kad nei ji, nei aš niekada neprabilsime jums apie įteisintą santuoką. Tačiau yra santuoka, kuri sudaroma dangaus akivaizdoje,— ji iš tikrųjų šventa; ir jeigu jūs atsisakote šitos...

— Ne, Eženi, ne, kilnioji mano bičiule! — sušuko Orasas.— Tokios santuokos aš neatsisakau. Man tik skaudu, kad jūs taip manim nepasitikite, ir jeigu užkrėsite tuo nepasitikėjimu savo draugę, tai vietoj spontaniškos ir nuoširdžios aistros atsiras — dieve didis! — kažkoks sureguliuotas manieringumas, melagingumas, ir mes abu atšalsime.

Tuo metu, kai Eženi taip atidžiai ir griežtai zondavo Oraso širdį, Arseno širdžiai teko pakelti dar skaudesnių smūgių. Jis atėjo aplankyti seserų, tikriau sakant, šia dingstimi norėjo pamatyti Martą. Luizos nebuvo namie, ir Siuzana, nepatenkinta vyresniosios sesers despotizmu, savo ruožtu nusprendė smogti lemiamą smūgį. Ji pasivedė Arseną į šalį ir pasakė jam:

— Broleli, prašau jūsų užtarimo, bet pirmiausia pažadėkit laikyti paslaptyje visa, ką dabar išgirsite.

Arsenui pažadėjus tylėti, ji papasakojo, kaip Luizona elgiasi su Marta.

— Jūs manote,— kalbėjo ji,— kad Luizona iš tikros širdies susitaikė su Marta ir nebeskaudina jos? Tai žinokit, kad ji rengia Martai dar didesnius nemalonumus ir nekenčia jos labiau, negu kada nors. Matydama, kad jūs ją mylite, ir suprasdama, kad žodžiais jūsų neprivers jos atsisakyti, ji nusprendė ją pažeminti jūsų akyse. Pasiryžo pražudyti Martą, ir man atrodo, kad jai tas jau pasisekė.

— Pažeminti ją! Pražudyti! — sušuko Polis Arsenas.— Ir tai sako mano sesuo? Apie kitą mano seserį?

— Klausykit, Poli,— vėl prašneko Siuzana,— štai kaip buvo: Luizona nuklausė, ką kalbėjo už pertvaros, savo kambaryje, ponas Teofilis ir Eženi. Tokiu būdu ji sužinojo, kad Eženi norėjo suvesdinti jus su Marta ir kad Marta pamilo poną Orasą. Tada ji man pasakė: „Mes išgelbėtos, ir brolis netrukus sužinos, kad jam akis muilina. Reikia tik pateikti jam įrodymų, ir kai jis supras, kokią pražuvusią moterį išrinko mums į drauges, tai išvys ją ir tikės tiktai mumis." — „Bet kokių tu gali jam duoti įrodymų? — paklausiau.— Juk Marta visai nėra pražuvusi moteris." — „Jeigu ji dar nepražuvusi, tai beregint pražus, minėsi mano žodį,— atsakė Luizona.— Daryk tiktai viską, kaip aš, ir klausyk manęs, ir pamatysi, kaip ta pusprotė paklius į spąstus." Ji veidmainingai atsiprašė Martą ir, norėdama jai įsiteikti, ėmė pritarti viskam, ką ji sakė. Paskui, nežinau nė kaip, prikalbėjo poną Orasą, kad tas drąsiau suktųsi apie Martoną; paskui visą dieną šnekėjo Martonai, kad ponas Orasas — gražus, šaunus jaunuolis, ir kad Martos vietoje ji, Luizona, neverstų jo taip ilgai kankintis; ir pagaliau ji ėmė rengti jiems pasimatymus, kurti progas susitikti ne namie, o kai Eženi susirgo, tyčia paliko juos visą dieną vienus kambaryje, o mane išsivedė į kitą. Du ar tris kartus Marta, išsigandusi ir susijaudinusi, buvo beeinanti pas mus, tartum ieškodama prieglobsčio, tačiau Luizona uždarė duris jai prieš pat nosį ir apsimetė negirdinti, kaip ji beldė. Dievas žino, kas iš to išėjo! Šiaip ar taip, tai biauru iš Luizonos pusės: man sako baisiausius pamokslus, jeigu užsisegu apykaklę truputį žemiau smakro, pati neleistų jokiam vyrui paliesti nė savo piršto galiuko, o stumia vargšę mergaitę į velnio tinklus, padeda jaunuoliui, kurio ketinimai tikrai jau ne krikščioniški. Man labai buvo gėda dėl jos ir gaila Martos. Mėginau paaiškinti Martai, kad toks elgesys nežada jai nieko gero ir kad ponas Orasas — paprastas suvedžiotojas. Martai tas nepatiko, ji pamanė, kad aš jos nekenčiu. Luizona pagrasino primušianti mane, jeigu pasakysiu dar bent žodį, o Eženi, pamačiusi mane nuliūdusią, prikišo, kad aš, girdi, surūgėlė. Žodžiu, jums yra ruošiamas smūgis, ir netrukus jis bus smogtas. Tegu tai nebūna jums staigmena, broleli, ir labai nesmerkite vargšės Martos, kuri šioje istorijoje nėra visų kalčiausia.

Arsenui pavyko nuslėpti nepaprastą susijaudinimą, kurį jam sukėlė šis atskleidimas. Kurį laiką jis dar abejojo ir svarstė: ar Luizona — baisi klastūnė, ar gal Siuzana — niekšinga šmeižikė.

Tačiau ir vienu, ir kitu atveju jis jautėsi įžeistas ir sukrėstas, kad jo šeimoje yra tokia būtybė. Jis palaukė, kol sugrįžo Luizona, ir visai paprastai, ramiai paklausė ją apie Martos ir Oraso santykius.

— Man pasakė, kad jie mylisi,— tarė jis jai.— Aš nematau čia nieko blogo ir neturiu nė mažiausios teisės dėl to įsižeisti. Bet, manau, jūs, kaip seserys, galėjote tarstelėti man apie tai anksčiau, juoba kad spėjote, jog aš labai tuo domiuosi.

Luizona pastebėjo, kad, nors Polis dedasi ramus, jo lūpos pabalusios, o balsas duslus. Ji pagalvojo, kad brolis kenčia tik baisaus pavydo kančias, ir, iš anksto mėgaudamasi savo pergale, pasakė:

— Ak dieve mano! Poli, ką nors tvirtinti galima tik tada, kai pats esi tuo tvirtai įsitikinęs, o tu juk buvai toks nepatenkintas, kai mes norėjome tave įspėti! Bet dabar aš jau galiu drąsiai kalbėti, žinoma, jei tu to reikalauji ir jei pažadi, kad Marta nieko nesužinos.

Taip kalbėdama, ji išsiėmė iš kišenės laišką, kurį Orasas buvo prašęs perduoti Martai. Arsenas nebūtų jo atplėšęs, net jei nuo to būtų priklausęs jo gyvenimas. Be to, jam, paprastų ir griežtų pažiūrų žmogui, laiškas pats savaime jau buvo nepaneigiamas įrodymas. Jis įsidėjo jį kišenėn ir pasakė Luizonai:

— Gana! Ačiū tau. Aš apsisprendžiau, jau eidamas čionai. Garbės žodis, Marta niekada nesužinos, kokią paslaugą tu man padarei.

Polis atėjo į mano kabinetą,— aš buvau ką tik parėjęs,— o po kelių minučių pasirodė ir Eženi.

— Štai,— tarė jis, duodamas jai Oraso laišką,— laiškas Martai, radau jį savo seserų kambaryje ant grindų. Tai pono Oraso rašysena, aš ją pažįstu.

— Poli, metas man pakalbėti su jumis,— tarė Eženi.

— Ne, panele, nereikia,— atsakė Polis,— nenoriu nieko žinoti. Aš nesu mylimas, o visa kita manęs neliečia. Įkyrus niekada nebuvau ir nebūsiu. Nekuklus buvau tik su jumis — nuolat kalbėdavau apie save ir primečiau jums savo seseris, kurios ne visada labai malonios. Su Luizona sugyventi sunku; dabar pasitaikė proga įkurdinti ją kitur, ir aš atėjau pasakyti, kad rytoj jus išvaduoju nuo jos ir nuo Siuzanos. Esu labai dėkingas jums už visa gera, ką joms padarėte; prašau ir toliau neatsaky-

ti man savo bičiulystės, kurios aš pasigėsiu ir, žinoma, ateisiu visada, kada tik galėsiu, jeigu ponui Teofiliui neatrodys, kad taip nedera.

— Jūsų seserys man visai ne našta,— atsakė Eženi.— Siuzana visada buvo labai lipšni, o ir Luizona pastaruoju metu sušvelnėjo. Suprantu, kad jūsų ateities planai pasikeitė ir jūs norite suardyti sąjungą, kurią sudarėme laimingesnėmis dienomis; bet kam taip skubėti?

— Mano seserys privalo išsikelti tuojau pat,— prieštaravo Arsenas.— Jos, gal būt, visai ne tokios geros, kaip atrodo, be to, dabar man jau nesunku jas įkurdinti. Klausykit, Eženi,— tarė jis, vesdamasis ją į šalį,— tikiuosi, jūs pasiliksite Martą pas save, kol ji pati apsispręs kitaip, ir pasistengsite, kad jai nieko netrūktų, kol kas nors kitas ims tuo rūpintis. Štai dalis pinigų, kuriuos gavau šįryt; naudokite juos, kaip paprastai, ir, kaip paprastai, neišduokite mano paslapties.

— Ne, Poli, taip nebegalima,— atsakė Eženi.— Teikti Martai tokią paramą dabar, kai jūs viską žinote, reikštų tam tikra prasme pažeminti ją, vargšę. Ji turi pagaliau sužinoti, kam skolinga už tai, kad iki šiol nejautė nepriteklių, turi padėkoti jums ir visam laikui atsisakyti jūsų pagalbos.

— Eženi,— karštai tarė Polis,— jeigu jūs taip padarysite, aš nebegalėsiu lankytis pas jus ir niekada nebepamatysiu Martos. Ji raudonuos prieš mane, jausis pažeminta, ko gero, dar ims manęs nekęsti. Neatimkit iš manęs jos pasitikėjimo ir draugystės, jei jau nebegaliu tikėtis nieko daugiau. O neleisti man padaryti jai šitos paskutinės paslaugos jūs neturite teisės, kaip neturite teisės išduoti paslaptį, kurią prisiekėte saugoti.

Aš palaikiau jį, Eženi nusileido, ir buvo sutarta, kad Marta nieko nesužinos. Netrukus Marta atėjo drauge su Orasu, kurio, man rodos, palaukė laiptuose. Arsenas pasisveikino su ja ir, ramiai kalbėdamas bendromis temomis, atidžiai stebėjo ją ir Orasą; nė vienas jų to nepajuto; įsimylėjėliams būdingas iš tikrųjų nuostabus sugebėjimas nuo visko atitrūkti. Po ketvirčio valandos Arsenas išėjo, stipriai paspaudęs ranką Martai ir ramiai atsisveikinęs su Orasu. Supratau Eženi žvilgsnį ir išlydėjau jį. Bijojau, kad po šituo stoišku tvirtumu neslypėtų koks nors baisus sumanymas, ypač kad Arsenas visaip stengėsi manim atsikratyti. Pagaliau, nebeįstengdamas kovoti pats su savim ir su manim, jis atsirėmė į parapetą, ir aš pamačiau, kad vos nealpsta.

Įsivedžiau jį vaistinėn ir daviau kelis lašus eterio. Ilgai kalbėjau jam; atrodė, kad jis klauso, bet esu tikras, kad nė žodžio negirdėjo. Nuvedžiau jį namo ir išėjau tik tada, kai jis atsigulė. Jau besukant į kitą gatvę, mane apniko prisiminimai apie nelaimingos meilės pasekmes — tragiškas savižudybes naktimis; apsisukau ir grįžau pas Arseną. Radau jį sėdintį ant lovos ir dūstantį nuo kankinančios, balsu nepratrūkstančios raudos. Mano draugiška užuojauta išspaudė iš jo akių keletą ašarų, ir jam truputėlį palengvėjo. Kiek atsitokėjęs ir pamatęs mano nerimą, jis pasakė:

— Nurimkite, pone. Duodu jums garbės žodį, kad būsiu vyras. Gal būt, likęs vienas, galėsiu pravirkti; tai būtų geriausia. Patikėkite man ir palikite mane vieną. Ateisiu pas jus rytoj, prižadu.

Grįžęs namo, radau Martą linksmą linksmutėlę. Orasas, kuris, pamatęs savo varžovą, iš pradžių buvo sutrikęs, dabar nėrėsi iš kailio, stengdamasis jai patikti, ir mylinti Marta mielai žavėjosi jo protu. Ji nė nenujautė, kaip nyku buvo Polio širdyje, ir mano pasikeitęs veidas nesukėlė jai nė mažiausio įtarimo. „O, meilės egoizme!" — pagalvojau.

XV

Kitą dieną Arsenas atėjo pas seseris ir, nedavęs joms laiko nė kaip reikiant atsisveikinti su mumis, tylėdamas išsivedė į naują būstą, kurį buvo paskubomis joms parengęs.

— Dabar,— pasakė joms,— pačios apsispręskite, ar pageidaujat likti čia, ar grįžti į tėviškę.

— Grįžti į tėviškę? — apstulbusi sušuko Luizona.— Tai tu nori mus išsiųsti, Poli? Palikti dievo valiai?

— Nenoriu nei to, nei to,— atsakė jis.— Jūs mano seserys, ir aš žinau savo pareigą. Bet man atrodė, kad jūs nekenčiate sostinės ir esat linkusios išvažiuoti.

Luizona atsakė, kad ji pripratusi prie Paryžiaus gyvenimo, kad tėviškėje neberasianti darbo, nes per šitą laiką netekusi visų klientų, ir kad norinti likti čia.

Nuklausiusi pro pertvarą visas mūsų namų paslaptis, Luiza susitaikė su Paryžiumi, tikėdamasi daug laimėti iš nepaprasto sa-

vo brolio atsidavimo. Iki tol ji nepažino Arseno; laukė iš jo šiokios tokios paramos, tačiau jokiu būdu nemanė, kad jis visiškai atsisakys savo pomėgių, savo laisvės, viso savo gyvenimo. Ji nesuprato nė to veiklumo, tos drąsos, šito troškimo prasigyventi, jeigu taip galima išsireikšti, kurie pabudo jame, kai jį apėmė kilni aistra. Bet vos tik ji suvokė, kiek galima pelnyti iš šių Arseno savybių, ėmė žiūrėti į jį kaip į neabejotiną laimikį, kurį reikia pasiglemžti. Vienintelės aistros, kurios valdo neišsilavinusias moteris, jeigu įgimtas kilnumas neatsveria kasdieninių įspūdžių poveikio,— tai garbės troškimas ir gobšumas. Vienas stumia jas į pasileidimą, kitas — į patį grubiausią ir negailestingiausią egoizmą. Luizona, anksti netekusi motinos globos, paaukota dėl pamotės, nesergėta nuo blogų pavyzdžių ir blogų įtakų, negalėjo nepasiduoti vienai iš šių pražūtingų aistrų. Prieštaravimo dvasia palenkė ją į tą, kurios neturėjo pamotė, ir, tapusi dorybinga iš neapykantos ydai, kurią nuolatos regėjo iš taip arti, ji instinktyviai liovėsi spyrusis prieš kitą, kurią sužadino skurdas ir nepritekliai: pasidarė godi ir, tegalvodama, kaip patenkinti šį savo gyvybinį poreikį, parodė tokį apsukrumą ir gudrumą, kuris, atrodė, buvo neprieinamas jos ribotam protui. Taip ji ir pastūmėjo Martą į spąstus, o dabar puoselėjo viltį viena valdysianti brolį.

— Visa, ką gero jis darė mums,— šnibždėjo ji Siuzanai,— darė dėl tos bedievės, o dabar, kai mūsų dėka sužinos, kad ji neverta jo gerądarybių, dar labiau rūpinsis mumis.

Siuzana anaiptol nebuvo tokia niekinga žmogysta, kaip jos sesuo, bet, įpratusi drebėti prieš Luizą, teįmanė tik gailėtis po laiko arba nevykusiai priešintis. Arsenas visiškai nenujautė šlykščių Luizos išskaičiavimų ir kėslų. Biaurų klastingumą, su kuriuo ji veikė prieš Martą, jis aiškinosi kaip moterišką neapykantą, kurią sukelia prietarai, religinis nepakantumas ir valdžios troškimas, nesibodįs nė kerštingumo. Teisybė, jis matė, kad Luizos paslaugumas Orasui pasibaisėtinai nesiderina su skrupulingomis jos pažiūromis į dorovės dalykus, bet tuos prieštaravimus priskyrė neišprusimui, neteisingai suprantamam dievobaimingumui. Visa tai sukėlė jam gilų liūdesį; bet, pilnas užuojautos ir dvasios tvirtybės, jis nusprendė palaidoti išdidžios ir žiaurios sesers nusikaltimą savo širdies slėpynėse. Pasižadėjo sau palengva diegti jai teisingesnius ir kilnesnius jausmus ir nepriekaištauti tol, kol ji neturės tiek išmanymo, kad suprastų

ir atitaisytų savo klaidą. Vėliau jis pasakė Eženi, kuri, nepaisant jo uždarumo, sužinojo, kas įvyko tarp jo ir sesers:

— Na ką gi! Jei būčiau tada jums papasakojęs, kiek sielvarto ji man padarė, visi būtumėt ėmę jos nekęsti ir niekinti ją; būtumėt sakę: „Kokia pabaisa!" O netekti dorų žmonių pagarbos — didžiausia nelaimė, kokia gali mus ištikti, ir tuo metu man taip pagailo sesers, kad beveik ir nebepykau ant jos.

Jis elgėsi su ja švelniai, bet tas švelnumas buvo kupinas liūdesio; o jai atrodė, kad brolis dabar labiau ją myli.

— Jeigu norite likti čia, jeigu jums taip geriau,— tarė Arsenas seserims,— aš neprieštarauju. Paieškosiu jums darbo, o kol kas padėsiu. Nesame tokie turtingi, kad galėtume nuomoti du butus; aš gyvensiu su jumis. Taip šiam kartui ir nutarta.

— Ką reiškia tas „šiam kartui"? — sukluso Luizona.

— Tai reiškia — tol, kol jūs galėsite apsieiti be manęs,— atsakė jis.— Juk mano gyvenimas neapdraustas nuo mirties, kaip namas nuo gaisro. Pagalvokite, kokiu būdu galėtumėt pamažu tapti savarankiškos — ar garbingomis vedybomis, ar savo sumanumu ir darbštumu, laiduojančiu gerą klientūrą.

— Būk ramus,— truputį sutrikusi, tačiau stengdamasi nepiarasti išdidumo, atsakė Luizona,— mes nesėdėsim tau ant sprando, rankas sudėjusios; priešingai, norime kuo greičiau sulaukti tos dienos, kad tau nebereikės mumis rūpintis.

— Reikalas ne tas,— prieštaravo Arsenas, išsigandęs, kad įžeidė ją.— Kol aš gyvas, viskas, ką turiu, yra jūsų; bet, kaip sakiau, nesu juk nemirtingas, ir reikia pagalvoti...

— Kas gi jam šiandien užėjo! — sušuko išsigandusi Luizona, atsisukdama į Siuzaną.— Ar tik nesugalvojo jis nusižudyti? Klausyk, broleli, negi sielvartas tave įveikė? Negi tu kankinsies dėl šitos...

— Niekad netarkite prie manęs nė Martos vardo — aš jums draudžiu! — pasakė Arsenas taip, kad abi seserys išbalo.— Niekad nekalbėkite man apie ją, nors ir netiesiogiai, vis tiek, ar gerai, ar blogai, girdite? Jei tik kada tai išgirsiu — išeisiu iš čia ir niekada nebegrįšiu. Taip ir žinokit.

— Gerai,— tarė priblokšta Luizona,— mes klausysim. Bet, Poli, maldauti, kad nesielvartautum,— tai dar ne kalbėti apie ją.

— Mano nuotaika — mano vieno dalykas,— vėl taip pat energingai prabilo jis,— ir aš nenoriu, kad mane klausinėtumėt. Ką tik kalbėjau apie mirtį, bet turiu pasakyti jums, kad nesu iš tų,

kurie žudosi. Aš ne bailys; bet laikai dabar neramūs, ir jeigu prasidės revoliucija, tai nesakau, kad nedalyvausiu joje, kaip pernai. Užtat apsipraskite su mintim, jog kada nors turėsite pradėti verstis vienos, kaip ir pritinka doriems amatininkams. Aš einu į kontorą. Kol kas tvarkykite savo baltinius, o po kelių dienų jau turėsite užsakymų. Bet draudžiu jums prašyti ar imti darbų iš Eženi.

— Matai,— tarė Luizona seseriai, kai jis išėjo,— viskas klostosi taip, kaip aš norėjau. Dabar jis nekenčia ir Eženi. Mano, kad ji pražudė Martą.

Siuzana sumišusi nuleido galvą, paskui pratarė:

— Jis labai liūdnas, galvoja tik apie mirtį.

— Et, po dienos kitos praeis,— atkirto Luizona.— Pamatysi, netrukus jis liausis apie ją galvojęs. Arsenas išdidus, jis nesikrims dėl merginos, kuri juokiasi iš jo su kitu. Ir pamatysi — jis pirmas pradės mums kalbėti apie ją ir bus patenkintas, kai mes ją koneveiksim.

— Gal ir taip, bet aš niekada to nedarysiu,— tarė Siuzana.

— Kurgi ne! Romioji avelė! Kvaile tu, galai žino ką būtum tylomis iškentusi dėl tos Martos. Tu perdaug nuolaidi, Siuzana. Jei turėtum nusistatymą, žinotum, kad negalima būti labai geram nedorovingoms moterims. Sakau tau, pamatysi, nebetoli diena, kai brolis prikiš tau abejingumą šiuo klausimu.

— Gal ir taip,— atsakė Siuzana,— bet, kartoju, niekada neišdrįsiu pasakyti jam nė žodžio prieš Martą, net jeigu atrodytų, kad jis to ir telaukia. Esu tikra: jis to nepakęstų. Pati pamėgink, kad tokia gudri!

Diena, kaip paprastai, praėjo besivaidijant. Vis dėlto Arsenas parėjęs rado kambarį apruoštą, savo baltinius sutaisytus, visus daiktus švarius ir tvarkingai sudėliotus, daržoves vakarienei išvirtas, laukiančias jo ant stalo. Visaip pabrėždama savo paslaugumą, Luizona vargino brolį įkyriu rūpestingumu, kurį tas kantriai kentė. Pamėgino pralinksminti jį, bet priversti nusišypsoti neįstengė; vos prarijęs kelis kąsnius, Polis išėjo, neatsakęs į jos klausimus. Ir kitą, ir trečią, ir visas tolesnes dienas buvo tas pat. Nuovokumo ir realių pastangų dėka jam pavyko netrukus parūpinti seserims darbo, be to, jis atiduodavo joms namų išlaidoms du trečdalius savo uždarbio; vieną trečdalį betgi pasilikdavo sau, ir jos niekada nesužinojo, kam eina tie pinigai. Veltui Luizona ieškojo visur — jo čiužinyje, net po akmeninėmis grindų

plokštėmis,— labai jai knietė sužinoti, ar netaupo jis sau atskirai. Bet nieko nerado. Veltui mėgino gudriai klausinėti brolį — nesulaukė jokio atsakymo. Veltui bandė įkalbėti jį išleisti tuos nematomus pinigus baldams, skalbiniams arba kitiems, anot jos, namų ūkiui naudingiems daiktams,— jis apsimesdavo negirdįs. Žiūrėjo, kad seserims netrūktų, ko būtinai reikia, o sau neleido įsigyti nė mažiausio prabangesnio daiktelio. Ir Luizonai buvo iš tiesų rimtas rūpestis: valdydama didesnę brolio turto dalį ir laikydama tai savaime suprantamu dalyku, ji suko sau galvą, kaip gauti viską. Jai atrodė, kad, pasilikdamas keletą ekiu kažkokiam paslaptingam tikslui, Arsenas elgiasi neteisingai, kad tai vos ne vagystė. Luizona visai nebeteko ramybės ir, jei būtų drįsusi, būtų balsu išliejusi savo apmaudą; tačiau nepalenkiamas Arseno romumas ir ledinis nebylumas taip ją tramdė, kad ji pati stebėjosi. Taigi teko susitaikyti su padėtimi ir atsisakyti vilties pažinti šios amžinai užsidariusios širdies gelmes ir išskaityti kokią slaptą mintį šiame suakmenėjusiame veide.

Aš apsakiau visas Arseno namų gyvenimo smulkmenas, nors tuo laikotarpiu pas jį nebuvau; mat, visa, kas susiję su mano pasakojimo veikėjais, jie patys man po truputį atvėrė, ir taip išsamiai ir tiksliai, kad jų gyvenimo įvykius, kuriuose visai nedalyvavau, galiu nušviesti ne blogiau, negu tai padarytų tiesioginis jų liudininkas.

Seserų išvykimas buvo mums tikras atokvėpis, tik ilgai negalėjome išsiaiškinti, kam Arsenui prireikė seseris iškeldinti taip paslaptingai ir taip skubotai. Iš pradžių manėme, kad jis nusprendė niekada daugiau nebesimatyti su Marta ir pats ryžtingai ėmėsi priemonių, kad nebeliktų nei dingsties, nei galimybės su ja susitikti, tačiau jis lankėsi pas mus, kaip ir seniau, o kai Marta paklausė jo seserų adreso, iš pradžių išsisukinėjo, bet paskui pasakė įkurdinęs jas pas vieną siuvyklos savininkę Versalyje. Aš žinojau, kad tai netiesa, nes kartais sutikdavau jas netoli tų prekybos namų, kur dirbo Arsenas; jos labai vengė susitikti su manim, ir aš nusprendžiau, kad tokia tikriausiai yra Arseno valia ir kad ją reikia gerbti. Eženi taip pat negalėjo įminti šios mįslės; jai nepavyko net išprovokuoti jo pratarti bent žodį apie savo slaptus jausmus Martai ir planus. Išsigandusi jo ramumo ir bijodama, kad jame nebūtų likusi rusėti kokia apgaulingos vilties kibirkštėlė, ji dažnai mėgindavo ją užpūsti,

bet Arsenas tuoj nutraukdavo tokius pokalbius, skubiai atsakydamas: „Žinau! Žinau! Nėra ko apie tai šnekėti."

Ir nė vieno žodžio, nė vieno žvilgsnio, kuris būtų leidęs Martai įtarti, kad jis karštai ir giliai ją myli! Jis taip gerai vaidino savo vaidmenį, kad ji nesuabejojo visada buvusi jam tiktai draugė; net mes patys pradėjome tikėti, kad Arsenas įveikė savo meilę, galutinai išrovė ją iš širdies.

Eženi numatė, kaip sutriks ir susikrims Marta, sužinojusi, kad Arsenas, jai nežinant, rėmė ją pinigais, ir privertė jį atsiimti paskutinę jo atneštą sumą. Dabar ji norėjo pati materialiai remti draugę, ir tai buvo visai nesunku: Marta gyveno labai kukliai, rengėsi paprastai ir nuoširdžiai padėjo Eženi dirbti. Vienintelis Arseno labdarybės pėdsakas, kurio mes nesiryžome panaikinti, kad nesukeltume šiam puikiam jaunuoliui per didelio sielvarto, buvo baldai, kuriuos jis nupirko Martai: geležinė lova, dvi kėdės, stalas, riešutmedžio komoda ir tualetinis staliukas, kurį jis pats išrinko, ir, deja, su tokia meile! Mes įtikinome Martą, kad tie daiktai mūsų ir kad mes juos duodame jai skolon. Ji priėmė mūsų rūpesčius taip šiltai ir meiliai, kad mes mielai būtume rūpinęsi ja visą gyvenimą; tačiau buvo lemta kitaip. Piktas genijus sklandė virš Martos likimo: tai buvo Orasas.

Po Eženi paaiškinimo jis pasiruošė kovai prieš Arseną. Turėti tokį varžovą jam buvo didelis pažeminimas; tačiau jis žinojo, kad Arsenas labai nuovokus, labai drąsus, kad mes visi jį labai gerbiame, o ypač Marta, ir stojo į kovą. Prieš keletą dienų jis greičiau būtų visai pasitraukęs, negu nukreipęs savo rafinuotą, šmaikštų protą prieš šiurkštoką, kaimišką Mazačo išmintį; tačiau šiuo tarpu jo meilė buvo įgavusi karštligiško paroksizmo formą, ir jis nerausdamas būtų rungęsis dėl savo geismų objekto net su ponu Puasonu.

Polis Arsenas, didžiai visų nuostabai, atrodė ramus, net abejingas, ir Orasas ėmė galvoti, kad Eženi labai perdėjo, kalbėdama apie jo meilę. Tačiau kai jis sužinojo, kad jo paties meilė Poliui nebe paslaptis, ir kai aš jam papasakojau, kokio skausmo priblokštą užklupau sykį tą narsų jaunuolį, Orasui ėmė kelti nerimą ta apsimestinė triumfuojanti ramybė, kuria Polis tarsi metė jam iššūkį, o taip pat ir tai, kad jis taip dažnai sutinka Polį mūsų namuose. Orasą ėmė graužti pavydas; jo galvoje šmėkščiojo keisčiausi įtarimai, ir jis jų neslėpė. Marta iš pradžių nieko nesuprato: jos sąžinė buvo perdaug švari, kad

ji būtų galėjusi įsižeisti dėl abejonių, kurios, kaip jai atrodė, neturėjo jokio pagrindo. Oraso niūri nuotaika kėlė jai nerimą, tačiau jos priežasties ji nesuvokė. Eženi iš delikatumo nesikišo į jų santykius, bet tikėjo, kad Marta, pasijutusi skriaudžiama, įsižeis ir išdidžiai atsities.

Pavydo kamuojamas, Orasas iš apmaudo paprašė mane nuvesti jį pas ponią de Šaji. Nuėjo ten du ar tris kartus ir tyčia tvirtino, kad vikontienė atrodanti jam vis žavesnė, kaskart giliai žeisdamas Martos širdį; tačiau gimstanti meilė yra tartum ką tik į gabalus sukapota gyvatė, kuri įstengia sujungti savo kūno dalis ir vėl atgyti. Po liūdesio, nemigo naktų, po aršių, slegiančių vaidų ateidavo džiaugsmingos, svaigulingos susitaikymo valandėlės; po priesaikų niekada daugiau nebesimatyti — priesaikos niekada nesiskirti. Tai buvo audringa laimė, gausiai laistoma ašaromis; tačiau tai buvo stipri laimė, o nuolatinis atmainingumas darė ją dar sodresnę.

Kartą Orasui užėjo noras pajuokti ir pažeminti Arseną, kai jo nebuvo. Marta karštai jį gynė; staiga Orasas pasiėmė skrybėlę, kaip paprastai darydavo įpykęs, ir, netaręs niekam nė žodžio, išėjo. Marta puikiai žinojo, kad kitą dieną jis sugrįš ir atsiprašys už pasikarščiavimą, bet buvo iš tų jautrių ir emocingų žmonių, kurie nemoka išdidžiai laukti skausmingos krizės pabaigos. Ji atsistojo, užsimetė ant pečių skraistę ir puolė prie durų.

— Ką gi jūs darote? — paklausė Eženi.

— Juk matote,— kaip nesava atsakė Marta,— bėgu paskui jį.

— Ak mieloji, jūs nieko negalvojate! Neskatinkite tokių neteisingų užmačių, paskui pati gailėsitės.

— Žinau,— tarė Marta,— bet negaliu kitaip. Turiu jį nuraminti.

— Jis pats ateis, palikite jam bent tą nuopelną.

— Jis ateis rytoj!

— Na taip, žinoma, rytoj.

— Rytoj, Eženi? Jūs nežinote, ką reiškia laukti iki rytojaus! Degti karščiu visą naktį, suspausta širdimi, nesumerkiant akių, skaičiuojant valandas, minutes, neįstengiant nusikratyti baisios minties: „Jis manęs nemyli!" Arba dar baisesnės: „Jis nėra geras, jis nėra kilnus, aš neturėčiau jo mylėti!" O ne, jūs to nežinotę!

— Dieve mano,— sušuko Eženi,— jūs pati suprantate, kad jūsų meilė — klaida, bet vos tik pabunda protas, jūs tuoj stengiatės jį nutildyti.

— Leiskite man kuo greičiau jį nutildyti,— pasakė Marta,— nes šis jo pabudimas — nepakeliama kančia.

Ir, išsivadavusi iš Eženi rankų, išbėgo į laiptus ir žaibo greitumu dingo.

Bijodama patraukti kaimynų dėmesį ir sukelti namuose skandalą, Eženi nedrįso eiti paskui ją. Tikėjosi, kad laiptų apačioje tie pakvaišę įsimylėjėliai susitiks ir po valandėlės grįš drauge. Tačiau įširdęs Orasas žingsniavo labai greitai. Marta matė jį už dešimties metrų, bet nedrįso jo šaukti krantinėje, o bėgti neturėjo jėgų. Kas žingsnį jai atrodė, kad tuoj apalps. Matė, kaip Orasas, pagautas nesuvaldomo įniršio, daužė lazda parapetą. Marta vėl puolė paskui jį, užmiršusi savo kančias, galvodama tik apie mylimojo skausmą. Orasas parbloškė du ar tris praeivius, užkabino ir pastūmė dar keletą ir, jų gerai aprėktas ir apkeiktas, pasuko į Laharpo gatvę; priėjo „Narbonos" viešbutį, kuriame gyveno, taip ir nepastebėjęs, kad Marta eina iš paskos ir ne kartą vos vos jo nepavijo. Imdamas iš durininkės rankų raktą ir žvakidę, jis pamatė, kad ta, rūsčiai suraukusi antakius, žiūri pro jo petį.

— O jūs kur, panelyte? — piktai kreipėsi durininkė į kažkokią moterį, kuri, nė žodžio jai netarusi, buvo bekopianti laiptais į viršų.

Orasas atsisuko ir pamatė Martą, be skrybėlės, be pirštinių, mirtinai išbalusią. Apglėbė ją, beveik pakeldamas nuo žemės, ir užmetęs ant galvos skraistę — tartum paslėpęs ją nuo pašalinių akių, ėmė vestis laiptais aukštyn. Įleido į savo kambarį ir čia puolė jai po kojų. Tai ir buvo jų išsiaiškinimas. Akies mirksniu buvo užmiršta net vaido priežastis.

— O, koks aš laimingas! — sušuko Orasas, apsvaigęs iš meilės.— Tu čia, tu su manim, mes vieni! Pirmą kartą gyvenime aš vienas su tavim, Marta! Ar supranti, koks aš laimingas?

— Leisk man eiti,— išsigandusi tarė Marta.— Gal Eženi, o gal Arsenas bus išsiviję mane. Dieve mano, argi man prisisapnavo? Bėgdama paskui tave, aš kažkur mačiau Arseno veidą, nežinau kur. Ne, nesu tikra... bet gali būti!.. Vis tiek, tu mane myli, tu mane tebemyli! Eime, palydėk mane.

— O, dar ne! Dar ne! — kalbėjo Orasas.— Dar valandėlę! Jei ateis Eženi, aš neatsiliepsiu, jei ateis Arsenas, užmušiu jį. Pabūk dar, pabūk dar valandėlę!

Tuo tarpu Eženi, likusi viena, nerimaudama, išsigandusi, skaičiavo minutes ir puldinėjo nuo laiptų aikštelės prie lango, nesulaukdama sugrįžtant Martos. Pagaliau išgirdo kažką lipant laiptais. Tai ji, pagaliau pareina!.. Ne, vyriški žingsniai.

Ji nudžiugo, pagalvojusi, kad tai aš ir kad bus galima pasiųsti mane ieškoti Martos. Puolė manęs pasitikti... bet išvydo ne mane, o Arseną.

— Kurgi Marta? — paklausė jis kimiu balsu.

— Išėjo valandėlę,— sutrikusi atsakė Eženi,— tuojau pareis.

— Išėjo naktį, viena? — tarė Arsenas.— Ir jūs ją išleidote?

— Ji pareis su Teofiliu,— nebežinodama, ką šnekanti, atsakė Eženi.

— Ne! Ne! Ji nepareis su Teofiliu,— ištarė Arsenas, susmukdamas ant kėdės.— Nesistenkit apgauti manęs, Eženi. Ji nepareis net su Orasu. Ji pareis viena; ir pareis nusiminusi.

— Vadinasi, jūs matėte ją?

— Taip, mačiau ją bėgančią krantine Laharpo gatvės link.

— Oraso su ja nebuvo?

— Mačiau tik ją.

— Ir nepasekėte jos?

— Ne; bet aš einu ir palauksiu jos,— tarė jis ir skubiai atsistojo.

— Bet kodėl jūs nėjote paskui ją? — paklausė Eženi.— Kodėl atėjote čionai?

— Ak, pats nežinau! — sutrikęs atsakė Arsenas.— Kažko lyg norėjau... Taip, taip, va kas: norėjau paklausti jus, Eženi, ar ji pirmą kartą išėjo vakare viena į gatvę? Arba tik su juo?.. Pasakykit, ar tai pirmas kartas?

— Taip, tai pirmas kartas,— tarė Eženi.— Marta dar nekalta, prisiekiu. Dieve mano, kodėl jūs nebėgot paskui ją?

— O, gal dar ne vėlu užmušti tą niekšą! — įsiutęs sušuko Arsenas ir šuoliais nulėkė laiptais žemyn.

Eženi suprato, kokios baisios gali būti tokio išpuolio pasėkos. Siaubo apimta, ji šoko paskui Arseną. Laimė, tuo metu aš parėjau namo ir sulaikiau abudu.

— Kurgi išsiruošėt? — paklausiau.— Ko taip susijaudinę?

— Sulaikykit jį, bėkit paskui jį! — paskubom tarė man Eženi, matydama, kad Arsenas prasmuko pro mane.— Marta išėjo su Orasu, ir Polis užsitrauks kokią bėdą! Eikit!

Aš savo ruožtu leidausi paskui Mazačą ir pasivijau jį. Nutvėriau už rankos, bet neįstengiau sulaikyti, nors buvau gerokai aukštesnis ir stipresnis. Pyktis dešimteriopai padidino jo jėgas, ir jis tempė mane kaip kokį vaiką.

Iš pakrikų jo šūksnių sužinojau, kas atsitiko, ir supratau, kaip neatsargiai pasielgė Eženi. Atitaisyti tą neatsargumą ir išvengti tragiškos atomazgos buvo galima tik melu.

— Kaip jūs galėjot patikėti, kad jie išėjo drauge pirmą kartą? Mažiausia dešimtą!

Šie žodžiai paveikė jį kaip vanduo ugnį. Jis sustojo ir niūriai pažiūrėjo į mane.

— Jūs visiškai tikras, kad tai, ką sakote, teisybė? — paklausė širdį veriančiu balsu.

— Visiškai. Jau visas mėnuo, kaip Marta jo meilužė.

— Tai Eženi mane apgavo?

— Ne, bet jie apgaudinėja Eženi.

— Jo meilužė! Vadinasi, jis nenori jos vesti, niekšas!

— Iš kur jūs žinot? — prieštaravau, tegalvodamas, kaip jį nuraminti ir nusivesti.— Orasas — garbingas žmogus, ko norės Marta, to norės ir jis.

— Jūs tikras, kad jis garbingas žmogus? Prisiekit man savo garbe.

Visokiais išsisukinėjimais ir netiesioginiais atsakymais man pavyko jį atvesti į protą. Jis padėkojo už visa, ką patyrė iš manęs gera, ir nuėjo, pažadėjęs tuoj pat grįžti namo.

Įsitikinęs, kad jis pasuko namų link, nubėgau prie „Narbonos" viešbučio ir pasiteiravau apie Orasą.

— Jis ten viršuj, užsidarė su kažkokia panele ar ponia,— kaip pavadinsi, taip nepagadinsi,— atsakė durininkė.— Bet ji man tuoj nulips; aš nepakęsiu čia tokios gėdos.

Paprašiau ją kalbėti tyliau ir parėmiau savo prašymą Figaro „nenuginčijamais argumentais". Ji pasakė, kad dama graži, ilgais juodais plaukais ir su raudona skraiste. Aš padvigubinau savo „argumentus" ir išgavau pažadą, kad ji nekels triukšmo, išleis bėglę bet kurią nakties valandą, nepasakys jai nė žodžio ir niekam neprasitars apie tai, ką matė.

Įsitikinęs, kad čia viskas bus tvarkoje, grįžau nuraminti Eženi. Matydamas ją baisiai sumišusią, negalėjau iškęsti truputį nepasijuokęs. Dabar, kai Arsenas apramintas ir nušalintas, staigoka, tačiau neišvengiama Martos ir Oraso meilės atomazga man neatrodė tokia sukrečianti ir niūri, kaip kilniajai mano draugei. Ji labai išbarė mane už tai, ką vadino mano lengvabūdiškumu.

— Matot,— pasakė ji,— nuo to laiko, kai Marta pamilo, ji man atrodo pasmerkta mirti. Ir dabar negaliu juoktis, lygiai kaip nesijuokčiau, matydama ją lipant ant ešafoto.

Mes laukėme iki vėlumos. Marta negrįžo. Pagaliau miegas perveikė mūsų nerimą.

Auštant „Narbonos" viešbučio durys tyliai atsidarė ir dar tyliau užsidarė, praleidusios moterį, apsigobusią raudona skraiste. Ji buvo viena ir skubiai žengė keletą žingsnių, tartum norėdama greit atsitolinti. Tačiau tuoj pat, bejėgė, sugniužusi, sustojo ir atsirėmė į stulpą, kad neparkristų. Tai buvo Marta.

Kažkoks vyriškis apglėbė ją: tai buvo Arsenas.

— Kaip?! Viena! Viena! — tarė jis.— Jis net nepalydėjo jūsų!

— Aš jam neleidau,— vos girdimai pasakė Marta.— Bijojau, kad kas nesutiktų manęs su juo, be to, nenorėjau, kad jis matytų mane dienos šviesoje! Norėčiau niekados daugiau jo nebematyti! Bet ką tu veiki čia šiuo metu, Poli?

— Negalėjau užmigti,— atsakė jis,— ir atėjau jūsų parlydėti; kažkas tartum sakyte man sakė, kad jūs išeisite iš jo viena ir nusiminusi.

XVI

Marta buvo tokia sutrikusi ir pasimetusi, kad nenorėjo grįžti namo.

— Veskite mane pas savo seseris,— kalbėjo ji Arsenui,— jos bent nežinos, kur aš buvau naktį.

— Jūs neturite draugės, ištikimesnės ir labiau atsidavusios už Eženi,— atsakė Arsenas.— Jei dar ilgiau nepareisite namo, jūsų padėtis pasidarys dar keblesnė. Eime, aš palydėsiu jus, ir pamatysit — neišgirsite iš Eženi nė vieno priekaišto.

Jis nuvedė Martą iki jos kambario durų Ji norėjo užsidaryti ten viena ir išsiverkti į valias, prieš susitikdama su mumis, bet, atsisveikindama su Arsenu, kuriam išliejo širdį kaip broliui, staiga prisiminė, kad jis mylėjo ją ne tokia ramia meile; įpratusi visada jausti aklą jo atsidavimą, ji buvo tai pamiršusi.

— Na, Arsenai,— tarė ji, didžiai susijaudinusi,— ar gailiesi dabar, kad nevedei manęs?

— Gailėsiuos to visą gyvenimą,— atsakė jis.

— Nekalbėk taip, Arsenai,— pasakė Marta,— tu draskai man širdį. O, kodėl negaliu mylėti tavęs taip, kaip tu nori ir kaip esi vertas! Bet dievas atstūmė mane ir prakeikė!

Likusi viena, ji su rūbais krito ant lovos ir graudžiai pravirko. Eženi, išgirdusi už pertvaros ją kūkčiojant, veltui beldėsi į duris — Marta neatsiliepė. Išsigandusi, kad jos nebūtų ištikęs vienas iš tų nervinių priepuolių, kurie kartas nuo karto ją kamuodavo, Eženi susirinko keletą raktų ir, mėgindama visus paeiliui, vienu pagaliau atrakino duris. Atidariusi jas, puolė prie Martos. Ta gulėjo, įsikniaubusi veidu į pagalvį, mėšlungiškai įsikibusi rankomis į savo gražias kasas, šlapias nuo ašarų.

— Marta,— tarė Eženi, spausdama ją prie krūtinės,— ko tu taip sielvartauji? Gailiesi praeities ar bijai ateities? Tu savarankiškas žmogus, tu laisva, niekas neturi teisės tavęs smerkti. Kodėl slepiesi, užuot atėjusi pas mane? Juk aš taip nerimavau, laukdama tavęs, ir štai sutinku tave su tokiu pat džiaugsmu, kaip visada!

— Brangioji Eženi, mane kankina ne tik gailesys, bet ir gėda, ir sąžinės priekaištai,— atsakė Marta, apkabindama draugę.— Ne, tai nebuvo laisvas apsisprendimas, ramia sąžine ir savo valia žengtas žingsnis. Aš pasidaviau svaigiai aistrai, kurios pati nejaučiau, nes buvau sukaustyta neseniai patirtų nuoskaudų prisiminimo ir naujų pažeminimų nuojautos. Eženi! Eženi! Jis nemyli manęs! Tikrai žinau, kad būsiu nelaiminga! Tai ne meilė, o tik aistra, tai susižavėjimas, o ne pagarba, noras išsipasakoti, o ne pasitikėjimas. Jis pavyduliauja, todėl kad netiki manim, todėl kad mano, jog aš neverta rimtos kieno nors meilės ir pati negaliu rimtai mylėti.

— Todėl kad jis pats jos nevertas, pats negali mylėti! — sušuko Eženi.

— Ne, nekalbėkite taip. Viskas čia per mane, toks jau mano nelemtas likimas. Jis dar nieko nėra mylėjęs, jo širdis nesu-

drumsta, o lūpos nelytėtos, jis vertas tokios pat tyros moters meilės.

— Tur būt, todėl,— tarė Eženi, gūžtelėdama pečiais,— jis ir įsimylėjo vikontienę de Šaji, kuri turi vienu metu tris meilužius!

— Ši moteris,— prieštaravo Marta,— bent gali sužavėti savo protu, puikiu išauklėjimu, aukšta kilme, gražiomis manieromis ir prabanga. O aš niekuo nežymi, menko proto, neišsilavinusi; vos moku skaityti, sugebu vien suprasti, o išreikšti nepajėgiu nieko, neturiu nė vienos savo minties. Ne, niekada aš negalėsiu pavergti tokio žmogaus širdies ir proto! O, jis puikiai leido man tai pajusti, aiškiai pasakė man tai šiąnakt mūsų ginčo įkarštyje; dabar matau, kokia buvau beprotė, kai skundžiaus juo. Save, tik save vieną turiu kaltinti, turiu tik savo praeitį keikti.

— Štai kaip! Jau iki to priėjote? — sukrėsta tarė Eženi.— Jis jau dedasi mokytoju ir teisėju? Maniau, kad bent pirmasis apsvaigimas privers jį truputį pamiršti save, kad jis gyvens ir gėrėsis tik tavim. Jis turėtų klupsčias dėkoti tau už tokį iškilnų meilės ir pasitikėjimo įrodymą, kurį mes duodame, beatodairiškai atverdamos savo glėbį ir sielą, o jis, mat, jau dedasi maloningu valdovu, teikiančiu tau garbę savo pakantumu ir atlaidumu! Iš tiesų, Marta, tau yra ko gėdytis: esi tikrai pažeminta...

— Nekalbėk taip, Eženi. Jei būtum mačiusi jo susijaudinimą, jo kančią, jo ašaras, jei būtum girdėjusi, kaip nuolankiai ir švelniai kartais jis kalbėjo man apie šituos baisius dalykus! Ne, jis nesuprato, kaip žeidė man širdį, negalvojo apie tai. Jis pats taip kentėjo! Tegalvojo tik viena: kaip nusikratyti kankinančių įtarimų; ir kaltino jis mane tik tam, kad nuraminčiau jį savo atsakymais. Bet aš... aš neturėjau jėgų tai padaryti. Aš taip sutrikau prieš tą taurų išdidumą, tą tyrą jaunystę, tą neeilinį protą, kurie tiek iš manęs reikalavo — ir turėjo teisę reikalauti! Pasijutau tokia menkystė, supratau, kad negaliu patenkinti tų reikalavimų. Buvau susikrimtusi, o jis pamanė, kad mano liūdesio priežastis — sąžinės graužimas ar koks nemalonus prisiminimas. „Kas tau? — paklausė.— Tu nelaiminga mano glėbyje! Tu liūdna, susirūpinusi; vadinasi, tu galvoji apie kitą?" Jam dingtelėjo mintis, kad aš turiu slaptų ryšių su Poliu Arsenu, ir jis ėmė maldauti, kad aš išginčiau Polį ir niekada daugiau su juo nesimatyčiau. Ir aš būčiau sutikusi, taip, būčiau pasirodžiusi tokia silp-

nadvasė, jeigu jis ir toliau būtų to prašęs švelniai. Bet vos aš akimirką suabejojau, jį apėmė toks pyktis, toks siutas, kad aš atradau savy jėgų jam pasipriešinti, nes taip pat supykau ir suirzau. Mes prikalbėjome vienas kitam skaudžių dalykų, jie guli man ant širdies kaip akmuo!

— Tu nesuklydai sakydama, kad jis tavęs nemyli,— tarė Eženi,— bet klysti manydama, kad dėl to kalta tu pati ir tavo praeitis. Viso pikto šaknis — jo išdidumas ir egoizmas, kurį tu dar labiau sukurstysi savo silpnumu. Kieno širdis sutverta mylėti, tas neklausia savęs, ar jo mylimasis vertas jo. Pamilęs jis netyrinėja praeities: jis gėrisi dabartimi, tiki ateitimi. Jeigu protas sako jam, kad praeityje esama kažko, ką reikia atleisti, jis atleidžia tyliai savo širdies gilumoje, neskambindamas visais varpais apie savo kilnumą kaip apie kokį stebuklą. Užmiršti kaltes — toks paprastas, toks natūralus dalykas mylinčiam žmogui! Ar kaltino tave kada Arsenas? Ar negynė jis tavęs nuo tavęs pačios, kaip būtų gynęs nuo viso pasaulio?

— Aš abejočiau net Arsenu,— atsidususi tarė Marta.— Man rodos, kukli ir tauri būna tik atstumta meilė; laimė daro žmogų reiklų ir žiaurų. Taip yra ir man su Orasu. Per šias drauge praleistas nakties valandas švelnumas mumyse visą laiką grūmėsi su išdidumu. Kai aš sukildavau prieš jį, jis ramindavo mane, klūpodamas ant kelių, bet vos pajusdavo, kad aš nuolanki ir nusižeminusi, vėl apiberdavo mane priekaištais. Ak, man rodosi, meilė daro žmones blogus!

— Taip, blogų žmonių meilė,— atsakė Eženi, liūdnai linguodama galvą.

Eženi buvo neteisi, ji klydo, lygiai kaip ir Marta. Klydo abi — kiekviena savaip. Orasas nebuvo nei tiek vertas pagarbos, nei toks blogas, kaip jos vaizdavosi. Laimėjęs pergalę, jis bematant virto pasipūtėliu; šitaip nutinka daugeliui, ir jei griežtai smerktume šią ydą, turėtume su panieka žiūrėti į didžiąją mūsų lyties atstovų dalį. Tačiau jo širdis nebuvo nei šalta, nei sugedusi. Jis iš tikrųjų karštai mylėjo, tik, kaip visi vyrai, neturėjo moralinio pasiruošimo mylėti ir, kadangi nebuvo iš tų retų žmonių, kuriems palinkimas aukotis yra įgimtas, mylėjo todėl, kad tai teikė laimę jam pačiam, arba, jeigu taip galima pasakyti, vardan meilės sau pačiam.

Jis atėjo pas mus dieną nė truputėlio nesumišęs, atvirkščiai — toks išdidus, kad net man tai pasirodė netaktiška. Tu-

būt, manė, kad imsiu šaipytis iš jo, ir buvo pasirengęs kalp reikiant atsikirsti. Tačiau aš leidau sau papriekaištauti bičiuliui.

— Man rodos,— tariau, vesdamasis jį į savo kabinetą,— tu galėjai slapčiomis susitikinėti su Marta, jos nekompromituodamas. Šita naktis, praleista ne namie, be jokio įspėjimo, be jokios dingsties, gali sukelti daug plepalų.

Orasui ši pastaba labai nepatiko.

— Aš stačiai stebiuosi,— tarė jis,— kad tu taip sielojies dėl Martos, kai pats atvirai gyveni su Eženi!

— Kaip tik todėl Eženi ir gerbia visi, su kuriais bendrauju,— atsakiau.— Ji mano sesuo, mano draugė, mano mylimoji, mano žmona, jei nori. Vis tiek, kaip žiūrėsi į mūsų sąjungą, ji besąlygiška ir pastovi. Aš priverčiau visus, kurie mane myli, pripažinti Eženi ir sudariau jai ištikimų draugų kompaniją, taip kad joks netolerantiškas žodis negali pasiekti jos ausų. Tačiau aš neatskleidžiau širmos, kuri dengė mūsų slaptą meilę, kol neįsitikinau mūsų abipusio jausmo tvirtumu. Aš nepristačiau Eženi savo draugams po pirmos svaigulio nakties ir nepasakiau jiems: „Štai mano meilužė, gerbkite ją dėl manęs." Aš slėpiau savo laimę tol, kol galėjau nuoširdžiai ir tvirtai pareikšti: „Štai mano žmona, gerbkite ją, nes ji to verta."

— Na ką gi, aš jaučiuosi stipresnis už jus,— išdidžiai tarė Orasas.— Aš pareikšiu visam pasauliui: „Štai mano mylimoji, noriu, kad ji būtų gerbiama." Ir, jeigu panorėsiu, priversiu priešgynas pulti ant kelių prieš moterį, kurią pasirinkau.

— Tai jums nepavyks, nors ir turėtumėt nenugalimą senų laikų riterio ranką. Mūsų laikais vyrai nebijo vienas kito; ir jūsų mylimoji, kaip jūs ją vadinate, bus gerbiama tiek, kiek jūs pats ją gerbsite.

— Keistuolis jūs, Teofili! Kuo gi aš įžeidžiau tą, kurią myliu? Ji pati atėjo pas mane ir puolė man į glėbį, o aš sulaikiau ją porą valandų ilgiau, negu derėtų pagal jūsų padorumo kodeksą. Iš tikrųjų, nežinojau, kad moters dorybę ir reputaciją, kaip ir sargybinio įgaliojimus, apsprendžia saulėtekis ir saulėlydis.

— Visai jums nedera šitaip šaipytis,— pasakiau,— tokią reikšmingą jūsų meilės istorijai dieną, kaip šioji. Jei Marta taip pat lengvabūdiškai žiūrėtų į tai, kas įvyko, aš jos nebegerbčiau. Tačiau, kiek suprantu, jai viskas atrodo kitaip: nuo ryto nesi-

liauja verkusi. Aš jūsų neklausiu, kodėl ji verkia; bet ar nenueitumėt jūs pats ją paklausti, tik ne tokiu šypsančiu veidu ir ne tokiu familiariu tonu?

— Klausykit, Teofili,— jau rimtai prabilo Orasas,— jūs verčiate mane kalbėti atvirai. Draugiškumas, kurį jaučiu jums, kliudė man pasiaiškinti, tačiau dabar, kai jūs taip griežtai mane pasmerkėte, būtinai turiu tai padaryti. Taigi žinokite, kad aš jau nebe vaikas, ir jeigu iki šiol man patiko leisti jums elgtis su manim kaip su vaiku, tai tas nereiškia, kad esate gavęs tą teisę visam laikui ir kad aš negaliu jos iš jūsų atimti, kada panorėsiu. Tai va, šiandien aš jums pareiškiu, kad man įgriso, baisiai įgriso tas savotiškas karas, kurį jūs su Eženi kariaujate vardan pono Arseno prieš mano ir Martos meilę. Atsisakydamas bet kokio apsimetinėjimo ir santūrumo, aš elgiuosi visai ne taip lengvapėdiškai, kaip jūs manote. Labai gerai, kad jūs visi — jūs ir jūsų draugai — sužinosite, jog Marta — mano mylimoji, mano, o ne kieno kito. Mano orumas, mano garbė reikalauja, kad būčiau priimamas čia ne kaip eilinis, iš anksto neužkviestas svečias, o kad jums, jiems, Martai, visiems, o taip pat ir sau pačiam būčiau meilužis, vienintelis meilužis, tai yra šios moters valdovas. Dėl įvairių priežasčių — turiu galvoje keistą rolę, kurią jūs mane verčiate vaidinti, atkaklias pono Polio Arseno pretenzijas, beveik neslepiamą Eženi paramą jam (jūsų nesikišimo dėka, Teofili), neaiškią jo ir Martos draugystę, pagaliau ir savo paties įtarimus, kurie mane baisiai kamuoja,— gana jau seniai aš nebežinau, kas čia darosi ir kas aš čia esu, tad pagaliau nusprendžiau sužinoti, ką turiu apie visa tai manyti, iki galo išsiaiškinti savo padėtį. Štai kodėl atėjau čia šįryt iškėlęs galvą ir sakau visiems aiškiai, neišsisukinėdamas: „Marta praleido šią naktį mano glėbyje, ir jei kam tas nepatinka, aš pasiruošęs pripažinti jo teises ir atsisakyti savųjų, jeigu šios pasirodytų mažiau pagrįstos."

— Orasai,— tariau jam, atidžiai į jį žiūrėdamas,— jeigu jūs taip galvojote šįryt — ką gi, sutinku; bet jei tokia mintis jums dingtelėjo vakar, kai sulaikėte Martą savo kambary, kad ją sukompromituotumėt,— tai čia jau pernelyg šaltas apskaičiavimas tokiam karštam žmogui, koks jūs atrodote, ir aš matau čia daugiau politikos, negu aistros.

— Aistra neapsieina be šiokios tokios diplomatijos,— atsakė jis šypsodamasis.— Jūs žinote, Teofili, kad savo gyvenimą aš pradėjau nuo politikos. Jeigu tapsiu jausmo žmogumi, tikiuosi, kad manyje liks šis tas ir iš minties žmogaus. Tačiau nusiraminkite ir taip nesipiktinkite. Vakar vakare, turiu jums pasakyti, buvau labai menkas diplomatas ir nieko negalvojau, pasidaviau momento svaiguliui. Tačiau šį rytą, viską apgalvojęs, nusprendžiau, kad turiu ne kvailai atgailauti, o jausti laimingo meilužio pasitenkinimą ir energijos antplūdį.

— Na ir jauskite,— atsakiau,— bet pasistenkite, kad jūsų veidas ir elgesys reikštų tik tai, ką jaučiate; nes šiuo metu atrodote paprasčiausias pliuškis, nors gal pats to nenorite.

Tą dieną mane iš tikrųjų erzino kažkoks jo pasipūtimas ir pasitenkinimas savimi, kurių, jausdamas jam tikrą palankumą, nenorėjau jame matyti. Bijojau, kad tokiu elgesiu jis neįžeistų Martos; tačiau vargšė moteris nebepajėgė net įsižeisti. Orasą ji sutiko baimingai, jautėsi prislėgta, ją ėmė krėsti nervinis drebulys. Jis mėgino švelniai ir meiliai ją nuraminti, bet abu jie buvo be galo sumišę. Orasas norėjo pabūti su ja vienas, o Marta iš drovumo nesiryžo palikti mūsų ir suteikti jam tokią galimybę. Valandėlę jis tikėjosi, kad ji išdrįs išeiti, ir bandė surasti tam čia vieną, čia kitą dingstį, tačiau ji dėjosi jo nesuprantanti. Eženi taip pat bijojo išeiti, kad neatrodytų, jog daro tai tyčiomis, ir tuo metu atėjo Polis Arsenas.

Nors Polis labai mokėjo valdytis ir žinojo, kad gali sutikti Orasą, jis neįstengė visiškai nuslėpti savotiško pasidygėjimo, kurį tas jam kėlė. Orasas pamatė, kaip staiga pasikeitė jo išbalęs, per nerimo naktį sunykęs veidas, ir, duodamas valią nesutramdomai savo puikybei, išdidžiai pakėlė galvą ir atkišo Arsenui ranką — tarsi valdovas savo vasalui, atėjusiam pareikšti jam pagarbos. Nuoširdus ir taurus Arsenas nesuprato šio gesto ir, priskyręs jį visai priešingam jausmui, nutvėrė ir stipriai paspaudė varžovo ranką, tartum sakydamas atviru, pilnu skausmo žvilgsniu: „Jūs man žadate padaryti ją laimingą, ačiū jums!"

Šito nebylaus pasiaiškinimo jam visai pakako. Pasiteiravęs apie Martos sveikatą ir taip pat karštai paspaudęs jai ranką, jis pasikeitė su mumis keliais nereikšmingais sakiniais ir po penketo minučių išėjo.

XVII

Orasas iš tikrųjų nepavyduliavo Arsenui tiek, kad jaustų nerimą dėl Martos jausmų jam, tačiau bijojo, kad praeityje jų santykiai nebūtų buvę artimesni, negu jai norėjosi prisipažinti. Jam atrodė, kad jei vyras yra šitaip atsidavęs moteriai, kuri paaukojo jį dėl kito, tai jis arba turi dar kažkokią viltį, arba jaučia visiškai pagrįstą dėkingumą; abi šios prielaidos buvo Orasui vienodai užgaulios. Kai Eženi atskleidė jam visą Arseno atsidavimą, jis pasidarė dar įtaresnis. Kaip pats naiviai prisipažino, jį žeidė paralelė, kuri nebuvo jam palanki, žvelgiant Eženi akimis, o Martos akyse galėjo tapti lemtinga, jeigu Arsenas nuolatos būtų šalia jos, kaip ir anksčiau. Be to, žmonės, su kuriais mes bendravome, ne visai suprato, kas tarp jų vyksta. Tiems, kurie nemėgo Oraso, buvo labai malonu abejoti jo pergale,— bent jau jo akivaizdoje jie dėjosi tikį, kad pergalė — Arseno pusėje. Tie, kurie jį mylėjo, smerkė Martą, kad ji atvirai nepasisako pasirinkusi jį ir neišgena jo varžovo, ir neslėpė to nuo Oraso. Pagaliau dar kiti jaunuoliai, tolimesni mūsų pažįstami, kurie nesilankė mūsų namuose ir sprendė apie mus lengvapėdiškai ir pernelyg griežtai, leisdavo sau pasišaipyti iš Martos tais neišvankiais žodžiais, kurie taip greitai išlekia ir taip sparčiai pasklinda. Pasidavę nesąmoningam pavydui, kurį žadina žmogus, laimingas meilėje, jie stengėsi pažeminti Martą, o drauge sumenkinti Oraso laimę savo pačių akyse. Daugelis tų, kurie seniau asistavo Puasono kavinės gražuolei, dabar keršijo jai už abejingumą ir kalbėjo, kad laimėti jos širdį nesą taip jau sunku ir taip garbinga, jeigu ji rodanti prielankumą tokiam pagyrų maišui, kaip Orasas. Kai kurie net skelbė, kad vyresnysis kavinės oficiantas buvęs jos meilužis. Pagaliau kažkam,— nežinau, kas buvo toks niekšas,— apsivertė liežuvis paskleisti gandui, kad ji tuo pačiu metu buvo Arseno, Oraso ir mano meilužė.

Tos apkalbos tada nepasiekė mano ausų, bet atsirado neatsargių žmonių, kurie prasitarė apie jas Orasui. Jis pasirodė toks silpnadvasis, kad nesugebėjo nuleisti jų negirdomis ir ėmė galvoti tik apie tai, kaip sutriuškinti ir priblokšti šmeižikus nenuginčijamu savo pergalės prieš visus tikrus ir tariamus varžovus įrodymu. Jis taip žiauriai elgėsi su Marta, kad jos tykų ir ramų gyvenimą pas mus pavertė kankyne. Norėjo, kad ji viena su juo

eitų į teatrą ir pasivaikščioti. Tos įžūlios užmačios kėlė sielvartą Eženi, kuriai atrodė, kad tai — vien nereikalingas iššūkis viešajai nuomonei. Visi jos mėginimai sutrukdyti draugei vykdyti šiuos jo reikalavimus tik dar labiau siutino ir vedė iš kantrybės Orasą.

— Ar ilgai dar klausysite,— kalbėjo jis Martai,— šitos įkyrios veidmainės kompanionės, kuri piktinasi kitų elgesiu, kai pati elgiasi lygiai taip pat? Kaip jūs galite kęsti grasius šitos apsimetėlės pamokslus? Esu tikras, ne tokia jau ji nesavanaudė, jei geriausiu meilužiu laiko tą, kuris gali duoti savo mylimajai geriausias gyvenimo sąlygas ir daugiausia laisvės! Jei mylėtumėte mane, tai tuoj pasistengtumėte ją nutildyti ir nepakęstumėte, kad ji visą laiką juodintų mane jūsų akivaizdoje. Argi aš galiu būti patenkintas, kai matau, kad į visas mudviejų meilės paslaptis nediskrečiai kišasi trečias asmuo? Ar galiu būti ramus, kai žinau, kad vienintelė jūsų draugė — aršus mano priešas, kad, man išėjus, ji kiršina jus ir kursto prieš mane?

Jis pareikalavo, kad Marta visai nutrauktų pažintį su Poliu Arsenu, galutinai jį atstumtų, ir tam buvo ypatinga priežastis. Orasas labai bijojo pasirodyti juokingas pavyduolis, ir mintis, kad Mazačas galėtų pasididžiuoti sukėlęs jam nerimo, varė jį iš galvos. Todėl jis norėjo, kad Marta veiktų taip, lyg būtų iš anksto viską apgalvojusi, be jokios pašalinės įtakos. Ji ilgai priešinosi šitam neteisingam ir niekšingam reikalavimui, bet pagaliau, be atvangos negailestingai krimsdamas, jis privertė ją sutikti. Ji nebeturėjo teisės paspausti savo draugui rankos, negalėjo jam nusišypsoti. Viską jis apšaukdavo nusikaltimu: žiauriai priekaištaudavo jai dėl kiekvieno žvilgsnio, dėl kiekvieno žodžio. Arsenas, kaip buvo pratęs nuo vaikystės, sakydavo jai „tu", o jam tai buvo aiškus senos jų meilės įrodymas. Jeigu, visiems drauge išėjus pasivaikščioti, ji leisdavo Arsenui paimti ją už parankės, Orasas suirzdavo ir pasitraukdavo, prasimetęs kokia juokinga dingstimi ir šnipštelėjęs Martai, kad netrukštąs išgarsėti kaip Polio varžovas: jam esą gana to, kad jis — pono Puasono įpėdinis, o jo liokajaus dalininku būti iš tiesų nenoris. Kai Marta sukildavo prieš šiuos neteisingus užsipuolimus, jis ištisas savaites nekeldavo pas mus kojos, ir nelaimingoji, negalėdama ištverti jo nemačiusi, eidavo pas jį, taip sakant, atsiprašyti už kaltes, dėl kurių pati kentėjo. O jeigu ji pasiūlydavo at-

virai pasiaiškinti su Mazaču, prieš paprašant jį pasitraukti, Orasas imdavo šaukti:

— Ak taip! Norite apgarsinti mane kaip pamišėlį, kaip tironą arba kvailį, kad ponas Polis Arsenas galėų visur juoktis iš manęs ir plėšti man šlovę! Jeigu jūs taip pasielgsite, būsiu priverstas susikivirčyti su juo ir vieną gražią dieną kavinėje kirsti jam antausį.

Nukamuota šitos žeminančios kovos, Marta kartą paėmė Arseno ranką ir, keldama ją prie lūpų, pasakė:

— Tu mano geriausias draugas, tai padarysi man ir paskutinę paslaugą, pačią sunkiausią tau ir ypač man. Pasakyk man sudie visam laikui. Neklausk, kodėl; aš negaliu ir nenoriu tau to pasakyti.

— Ir nereikia, aš seniai tą nuspėjau,— atsakė Arsenas.— Tu nieko nesakei, ir aš maniau, kad mano pareiga būti prie tavęs tol, kol atrodys, jog tau reikia mano globos. Bet jeigu ji tau ne naudinga, o žalinga, aš išeinu. Tik nesakyk, kad visam laikui, ir prižadėk, kad pasišauksi mane, kai tik būsiu tau reikalingas. Ištark tik žodį, pamok ranka — ir aš padarysiu viską, ko tau reikės. Žinai ką, Marta, jei nori, aš kasdien eisiu pro tavo langą, ir kai tu pririši prie lango rankenos nosinę, kaspiną ar ką kita, aš atbėgsiu tą pačią dieną. Prižadėk man.

Marta verkdama pažadėjo. Arsenas daugiau nebesirodė. Tačiau Oraso ambicijai ir to buvo maža. Vieną dieną, kai jis, kaip paprastai, nusivedė Martą į savo viešbutį, mes veltui laukėme jos. Vakarienės ji neparėjo, o vakare gavome iš jos tokį laiškelį:

„Nelaukite manęs, brangūs, taurūs draugai. Aš nebegrįšiu į jūsų namus. Sužinojau, kad už savo gerą gyvenimą turiu būti dėkinga ne tik jūsų kilniaširdiškumui, kad ilgai man padėjo ir dabar padeda Polis, nes visi baldai, kuriuos jūs neva paskolinote man, priklauso jam. Jūs suprantate, kad, žinodama tai, nebegaliu jais ilgiau naudotis. Be to, žmonės yra tokie biaurūs, kad apjuodina pačius nekalčiausius jausmus. Nesinori jums kartoti visų ant manęs verčiamų šlykštybių. Geriau padaryti joms galą. Su skausmu atitrūkdama nuo jūsų, aš noriu išreikšti tik savo amžiną prisirišimą ir begalinį dėkingumą, kad buvote man tokie geri.

Jūsų draugė Marta."

— Štai dar viena Oraso niekšybė! — sušuko pasipiktinusi Eženi.— Jis išdavė jai paslaptį, kurią patikėjau jam, kaip garbingam žmogui.

— Kai supyksti, šitokie dalykai nenoromis išsprūsta,— atsakiau jai; — jie tikriausiai susibarė.

— Marta pražuvusi,— kalbėjo toliau Eženi,— galutinai pražuvusi! Ji be atodairos, besąlygiškai atsidavė blogam žmogui.

— Ne blogam, Eženi, o silpnam ir užvaldytam puikybės, ir tas jai dar baisiau.

Aš taip pat buvau pasipiktinęs, ir mano palankumas Orasui labai atvėso. Nujaučiau, kokios nelaimės ištiks Martą, bet veltui mėginau užkirsti joms kelią. Visos mūsų pastangos buvo bergždžios. Numatydamas, kad mes geruoju neatiduosime jam grobio, Orasas skubiai pakeitė butą. Jis išsinuomojo kambarį kitame kvartale ir gyveno ten su Marta taip uždarai, kad praėjo visas mėnuo, kol jį suradome. Kai mums tai pagaliau pavyko, buvo per vėlu įkalbinėti juos pakeisti savo apsisprendimą ir susiklosčiusius įpročius. Savo pamokymais tik dar labiau sukiršinome juos abu prieš mus. Orasas buvo taip pavergęs savo mylimąją, kad ji visai nebepasitikėjo mumis. Užmiršusi, kad ilgą laiko tarpą pati mums skųsdavosi Orasu, Marta dabar bandė įtikinti mus esanti laiminga ir priekaištavo, jog mes be jokio pagrindo įtarią ją dėl kažko kenčiant, nors tos kančios buvo jau palikusios jos veide gilų pėdsaką. Numanėme, kad jai netrukus prireiks, o gal jau ir dabar reikia pinigų ir darbo, bet negalėjom įkalbėti jos priimti iš mūsų nė mažiausios paramos. Ji atmetė mūsų pasiūlymus net kažkaip išdidžiai — anksčiau tokio išdidumo nebuvome joje pastebėję.

— Bijočiau,— sakė ji,— kad už jūsų paslaugų vėl neslypėtų kokia Arseno geradarybė; ir nors žinau, kokie buvote man geri, prisipažįstu, man sunku atleisti jums už visai pagrįstą Oraso nepasitikėjimą manim, kurį sukėlė tokios aplinkybės.

Eženi atsidavimas nelaimingai draugei buvo virtęs tiesiog heroizmu, tačiau viskas ėjo perniek. Orasas nekentė jos ir kurstė Martą prieš ją. Į mūsų susirūpinimą ji žiūrėjo šaltai, ir tas buvo panašu net į nedėkingumą. Pagaliau mes pasijutome įžeisti ir prislėgti; matydami, kad mūsų vengia, nebenorėjome būti įkyrūs. Per visą žiemą matėmės su jais vos tris kartus; o pavasarį, sutikęs sykį Orasą, aiškiai pamačiau, kad jis dedasi nepa-

žinęs manęs — matyt, nori išvengti pokalbio. Tada mes pajutome, kad esame galutinai susipykę; man tai buvo labai skaudu, o Eženi — dar skaudžiau: ji negalėdavo be ašarų akyse ištarti Martos vardo.

XVIII

Pažinti moteris Orasas mokėsi iš romanų, todėl buvo susidaręs apie jas tokį neaiškų ir prieštaringą vaizdą, kad žaidė su Marta kaip vaikas arba kaip žaidžia katė su nepažįstamu daiktu, kuris drauge ir traukia, ir baugina. Po niaurių ir paslaptingų moterų paveikslų, kuriais užpildė jaunų žmonių vaizduotę romantizmas, literatūroje ėmė atgyti aštuonioliktojo amžiaus moters idealas — *Pompadur stilius*, kaip imta jį vadinti, ir mūsų svajonėse ėmė figūruoti pikantiškesnės ir pavojingesnės gražuolės. Maždaug tuo metu, man rodos, Žiulis Žanenas pateikė vykusį apibrėžimą to, kas *gražu* manierose, mene, madose; jis duodavo apibrėžimus bet kuria proga, ir visuomet žaviai ir sąmojingai. Hugo mokykla pagražino *biaurumą* ir atkeršijo už jį pedantiškiems klasikinio *grožio* priesakams. Žaneno mokykla sutaurino *manieringumą* ir grąžino jam visą žavesį, kurį mes pernelyg ilgai neigėme ir puolėme, pasidavę savo šiurkštokiems respublikoniškiems polinkiams. Literatūra kartais nepastebimai daro tokius stebuklus. Ji prikelia ankstesnių epochų poeziją ir, palikusi dūlėti užmarštyje tai, kas kažkada susilaukė teisingos kritikos, atneša mums, kaip užmirštą aromatą, neįvertintus lobius to stiliaus, kuris nebekelia ginčų, nes nebeviešpatauja kaip diktatorius. Menas, nors skelbiasi esąs egoistas (*menas menui*), pats to nežinodamas, kuria progresyvią filosofiją. Jis susitaiko su praeities klaidomis ir bėdomis, kad išsaugotų, kaip muziejuje, pergalės paminklus.

Turėdamas lakią vaizduotę ir būdamas taip įspūdingas, kaip retai pasitaiko net apskritai įspūdingame mūsų amžiuje, gyvendamas greičiau iliuzijomis, negu tikrove, Orasas žiūrėjo į savo naują mylimąją pro knygose vaizduojamų įvairių moterų tipų prizmę. Nors poemose ir romanuose šie tipai atrodė nuostabūs, jie nebuvo tikri ir neegzistavo to meto tikrovėje. Tai buvo praeities vaiduokliai, linksmi arba rūstūs. Epigrafu gražiesiems savo eskizams Alfredas de Miuse paėmė Šekspyro žodžius: *vylinga*

kaip banga; kurdamas gražiausius, idealiausius moterų charakterius, jis, įpratęs laikyti visų laikų moteris pavojingomis „Ievos dukterimis", svyravo tarp giedrų, švelnių spalvų ir tamsių, nepastovių tonų, kurie rodo jo paties pažiūros netvirtumą. Šis poetas-vaikas turėjo didžiulę įtaką Oraso mąstysenai. Pėrskaitęs „Porciją" ar susižavėjęs Kamargo, Orasas norėjo, kad vargšė Marta būtų panaši į vieną arba į kitą. Pasirodžius naujam Žaneno feljetonui, ji turėjo virsti elegantiška ir koketiška aristokrate. Po romantiškų Aleksandro Diuma kronikų ji pasidarė tigrė, ir elgtis su ja reikėjo kaip su tigre; po Balzako „Šagrenės odos" ji tapo paslaptinga gražuole, ir kiekviename jos žvilgsnyje, kiekviename žodyje slypėjo neįžvelgiamos gelmės.

Pagautas kitų fantazijos, Orasas pamiršdavo pažvelgti į savo paties širdį ir jos gilumoje, tartum skaidriame veidrodyje, paieškoti tikro savo draugės atvaizdo. Iš pradžių jis labai blaškėsi, mėgindamas paversti ją čia kuria Šekspyro, čia Bairono heroje.

Šis išprotautas vertinimas pagaliau atkrito, kai intymus bendravimas parodė jam, kad jo draugė — tikra mūsų laikų ir mūsų krašto moteris, gal būt, tokia pat žavi savo paprastumu, kaip amžinai gyvos didžiųjų menininkų herojės, tačiau savo aplinkos pakeista ir visiškai neketinanti kuklaus šių dienų studento šeimyninio gyvenimo paversti audringa kokios nors viduramžių dramos scena. Orasas pamažu ėmė jausti jos švelnios meilės ir begalinio atsidavimo žavesį. Jis nebekilo į kovą prieš įsivaizduojamus pavojus, jis mėgavosi laime gyventi dviese; ir Marta jam pasidarė tokia reikalinga ir teikė tokią palaimą, kaip anksčiau atrodė atnešianti pražūtį. Tačiau laimė neįdiegė jam draugingumo ir patiklumo: ji neatvedė Oraso pas mus, neįkvėpė jokio didžiadvasiškumo Polio Arseno atžvilgiu. Orasas niekada nesielgė su Marta taip, kaip reikalavo teisingumas, kurio ji buvo nusipelniusi ir praeityje, ir dabartyje; užuot prisipažinęs, kad nesuprato jos, pergalę, kurią tarėsi pasiekęs prieš Mazačo atminimą, Orasas priskyrė savo pavydulingam viešpatavimui. Martai norėjosi įkvėpti jam kilnesnių jausmų: jai buvo skaudu matyti, kad, pabandžius bent vienu žodžiu užstoti atstumtuosius draugus, bet kurią akimirką jis gali užsiliepsnoti pykčiu ir neapykanta. Ji rausdavo iš gėdos, kad, sergėdama savo vergiško gyvenimo ramybę, turi nuolatos imtis įvairiausių atsargumo priemonių, rūpestingai vengti visko, kas galėtų sukelti nors ir men-

kiausią įtarimą. Bet kadangi visiškai netroško nepriklausomybės — šis jausmas buvo svetimas jos meilei — ir matė, kad Orasas patenkintas jos aukomis ir didžiuojasi jos atsidavimu, ji taip pat jautėsi laiminga ir už jokius pasaulio turtus nebūtų sutikusi ieškoti kito šeimininko.

Taigi šita laimė buvo netobula, tam tikru atžvilgiu nepilnavertė, ydinga, nes nė vienas iš abiejų mylinčiųjų neturėjo iš jos nei moralinės, nei intelektualinės naudos, kaip paprastai būna tada, kai žmones jungia tauresni jausmai. Man rodos, kilni aistra yra ta, kuri ugdo mus, padeda mums pajusti jausmų grožį ir minčių didybę; bloga ta aistra, kuri stumia mus į egoizmą, žadina baimę ir aklą instinktą, vedantį į susmulkėjimą. Taigi kiekviena aistra esti teisėta arba nusikalstama — žiūrint kokie jos padariniai, nors oficialioji visuomenė, kuri nėra tikrųjų žmonijos pažiūrų reiškėja, neretai laimina blogąją ir uja gerąją aistrą.

Dažniausiai mes gimstame ir mirštame nežinodami šitų tiesų, ir todėl mus ištinka visos bėdos, susijusios su jų iškraipymu; mes nežinome, iš kur ateina negerovė ir kaip jos išvengti. Tada atkakliai stengiamės puoselėti savo nelaimės priežastį, tikėdamiesi sušvelninti savo kančias priemonėmis, kurios iš tikrųjų tik didina jas.

Šitaip gyveno Marta su Orasu: jis tikėjosi pasiekti ramybę, vis kurstydamas savo įtarumą ir imdamasis visokių atsargumo priemonių, kad galėtų viešpatauti pats vienas; ji tikėjosi apmaldyti jo neramią sielą nesibaigiančiomis aukomis, tokiu būdu kaskart suteikdama vis platesnę erdvę jo tironijai, kankinančiai juos abu, nes visais despotizmo atvejais despotas kenčia bent jau ne mažiau, kaip ir pavergtasis.

Taigi menkiausia nesėkmė turėjo sugriauti šitą trapią palaimą; numalšinęs pavydą, Orasas turėjo pajusti persisotinimą. Taip ir įvyko, kai užgriuvo buitiniai rūpesčiai. Už durų tykojo priešas — tai buvo vargas. Tris mėnesius Orasui pavyko jo išvengti — jis atidavė Martos žinion nedidelę sumą, kurią tėvai buvo jam atsiuntę kaip priedą prie jo išlaikymui skirtų pinigų. Šitų pinigų jis paprašė apmokėti „nenumatytoms" skoloms, pranešdamas tėvams tik apie labai mažą jų dalį, nes skolos gerokai viršijo šeimos biudžetą. Užuot grąžinęs bent kai kurias skolas, jis paskyrė šiuos pinigus kasdieniniams savo naujojo namų ūkio reikalams, o kreditoriams sumokėjo skolos sąskaiton tik mažu-

tes sumas, kuriomis jie sutiko pasitenkinti. Šis neišvengiamas bankrotas mažiausiai gąsdino Oraso siuvėją. Aš buvau garantavęs už jį ir jau pradėjau to bent kiek gailėtis, nes išlaidos nėmaž nebuvo apribotos, ir kaskart, kai siuvėjas pristatydavo Orasui sąskaitą, tas išsisukdavo pažadais ir naujais užsakymais, kurie, skolai augant, darėsi vis solidesni; dabar jis nebedrįso atsisakyti dabitiškumo, į kurį jį lenkė, žiūrėdamas savo paties interesų, jo tiekėjas. Kai perpratau pastarojo spekuliacijas ir neregėtą Oraso lengvapėdiškumą, nusprendžiau turįs teisę apriboti savo garantavimą jau padarytų išlaidų suma ir pranešti siuvėjui, kad už būsimus užsakymus nebelaiduoju. Mano įsipareigojimai ir be to jau viršijo mano vienerių metų pajamas. Numatydamas įklimpsiąs į piniginius sunkumus,— paskui iš tikrųjų dešimtį metų juos kenčiau,— jaučiausi neturįs teisės primesti juos žmonėms, artimesniems ir brangesniems, negu tas naujasis draugas, taip mažai tesirūpinąs savo ir mano garbe. Sužinojęs apie šį mano žingsnį, Orasas pasipiktino tokiu, anot jo, nepasitikėjimu ir parašė man laišką, pilną didybės ir kartėlio, kuriuo pranešė, kad nebenorįs iš manęs jokios paslaugos, kad naudojęsis mano globa pats to nežinodamas, ir, visai užmiršęs visą mano paramą bei rūpesčius, prašė nebesikišti daugiau į jo reikalus, o siuvėjui, girdi, būsią sumokėta po savaitės. Jam iš tikrųjų buvo sumokėta, bet sumokėjau aš, nes Orasas savo pažadus siuvėjui užmiršo lygiai taip pat greitai, kaip mano pažadus jam; o aš pasistengiau užmiršti jo beprotišką laišką ir į jį neatsakiau.

Tačiau kiti kreditoriai, kurių aš negalėjau tramdyti, ėmė pulti Orasą. Tai buvo tikriausiai nedidelės skolos — kokiam nors Šose d'Anteno kvartalo švaistūnui jos būtų sukėlusios tik šypseną; tačiau viskas reliatyvu, ir Orasui šie sunkumai buvo milžiniški. Marta nieko nežinojo. Jis neleido jai uždarbiauti ir slėpė nuo jos savo padėtį, kad ji nejaustų sąžinės graužimo. Jis taip biaurėjosi viskuo, kas galėjo priminti grizetes, kad nelabai noriai leisdavo jai siūti net pačiai sau. Pats jis miellau būtų vaikščiojęs suplyšusiais baltiniais, kad tik nereikėtų matyti, kaip jo mylimoji juos lopo. Kad neprarastų Oraso akyse poetiškumo, kuklioji Marta turėjo tik skaityti ir rūpintis savo tualetais, tarsi paprasto, kasdieniško gyvenimo fone grožis netektų savo vertės ir žavesio. Tris mėnesius ji turėjo vaidinti prieš šį naująjį Faustą Margaritos rolę: laistyti gėles ant palangės; kelis kartus per dieną susipinti į kasas savo ilgus juodus plaukus priešais gotišką

veidrodį, kurį jis nupirko, sumokėdamas anaiptol ne pagal savo kišenę; mokytis raiškiai skaityti ir deklamuoti eiles; žodžiu, nerūpestingai pozuoti nuo ryto iki vakaro trunkančiame pasimatyme. Ir kai ji paklusniai vykdė jo kaprizus, jis nematė, kad tai ne tikroji atviraširdė Margarita, vaikščiojanti į bažnyčią ir prie fontano, o Margarita iš vinjetės, herojė iš salsvos angliškos sveikinimo atvirutės.

Vis dėlto atėjo momentas, kai Faustui nebeliko nieko kito, kaip prisipažinti Margaritai, kad jis nebeturi iš ko ją maitinti ir kad Mefistofelis nieko nebepadės. Ilgai Orasas drąsiai slėpė savo bėdą, kelias savaites vieną po kito kratė nestorus savo draugų kapšelius, daug dienų dėjosi neturįs apetito ir atsisakinėjo valgyti, tuo būdu nulykydamas kokį kąsnį savo draugei, bet pagaliau jį užgriuvo neviltis. Niūriai ištylėjęs visą dieną, jis išpažino savo nelaimę — dramatiškai, iškilmingai, nors aplinkybės to tragiškumo visai nereikalavo. Kiek studentų bent du kartus per savaitę ramiai sau užminga su tuščiu skrandžiu ir kiek kantrių, ištikimų jų draugių dalijasi su jais tokiu likimu, nėmaž nesibaisėdamos ir neliūdėdamos! Marta buvo gimusi skurde; ji užaugo ir pražydo, nors ne kartą kentė nenumalšintą alkį. Ji labai išsigando, kad Orasas taip rimtai vaidina tragediją; tačiau nustebo, kad jis sutriko, kai ji surado išeitį.

— Aš dar turiu du rugienius paplotėlius,— tarė ji,— vakarienei užteks, o rytoj rytą nunešiu į lombardą savo skraistę. Už ją gausiu dvidešimt frankų, o iš tų pinigų galėsime pragyventi daugiau kaip savaitę, jeigu tu leisi man pačiai ekonomiškai šeimininkauti.

— Su kokiu pasibaisėtinu šaltakraujiškumu tu kalbi apie tai! — sušuko Orasas, pašokęs nuo kėdės.— Mano padėtis niekinga, ir aš nesuprantu, kaip tu gali ryžtis drauge su manimi ją kęsti. Palik mane, Marta, palik. Tokia moteris, kaip tu, neturi nė dienos gyventi su vyru, kuris nesugeba apsaugoti jos nuo tokio pažeminimo. Aš esu prakeiktas!

— Jūs negalite rimtai taip kalbėti,— prieštaravo Marta.— Palikti jus todėl, kad esate neturtingas? Argi aš kada laikiau jus turtuoliu! Visada maniau, kad ateis diena, kai būsite priverstas leisti man vėl imtis darbo; sutikau gyventi jūsų išlaikoma todėl, kad žinojau, kokie sunkumai mūsų laukia, ir tikėjausi, kad gausiu teisę netrukus jums atsilyginti. Tai va, ryt einu ieškoti darbo, ir po kelių dienų mes turėsime pinigo bent duonai.

— Kokia menkystė! — vėl sušuko Orasas, suirzęs dėl to, kad pajuto, jog jo išdidumas palaužtas.— Sakykim, tau pavyks apginti mus nuo bado, o toliau kas? Išnešiosim į lombardą visus savo daiktus?

— O kodėl ne, jei reikės?

— O kreditoriai?

— Parduosim brangenybes, kurias dovanojote man, nepaisydamas mano prieštaravimų; šiaip ar taip, bent laiko laimėsime.

— Kvailutė! Tai bus lašas jūroje. Tu neturi nė menkiausio supratimo apie realų gyvenimą, vargšele mano Marta, skrajoji padebesiais. Manai, iš bėdos taip lengva iškliūti, kaip romane.

— Jūs pats reikalavote, Orasai, kad aš skrajočiau romanų pasaulyje, padebesiais. Bet leiskite man nusileisti žemėn ir pamatysite, kad nebijau darbo ir neatpratau nuo nepriteklių. Argi aš gimusi prabangoje? Argi man niekada nieko netrūko? Negi aš turiu teisę būti reikli?

— Na va,— tarė Orasas,— štai kas mane ir žemina, štai su kuo aš ir negaliu sutikti. Tu gimei skurde; aš pamiršau tai, nes man tu atrodei verta sosto. Aš pavydžiai sergėjau tavo įgimto taurumo aromatą. Man buvo malonu tave puošti, saugoti tavo grožį, kaip patikėtą man neįkainojamą lobį. O dabar teks matyti tave bėgiojančią per purvą, besiderančią su krautuvininkėmis dėl kelių sū, verdančią, šluojančią, kišančią į visokią smarvę ir gadinančią savo gražias rankas, nemiegančią naktimis, blykštančią, dėvinčią sunešiotus batukus, persisiuvinėjančią senas suknias,— žodžiu, gyventi taip, kaip tu norėjai iš pradžių, kai mes vos tik įsikūrėme drauge! Fui! Fui! Vien tik mintis apie tai kelia man siaubą. Kas liks tokiomis aplinkybėmis iš gyvenimo poezijos, iš aukštų idėjų! Niekada aš negalėsiu svajoti, mąstyti, rašyti. Jeigu jau man lemta tokia dalia, tai geriau paleisti sau kulką į kaktą.

— Per tuos tris mėnesius, kai mes gyvename kaip karalaičiai, jūs nieko neparašėte,— švelniai tarė Marta.— Gal stygius netikėtai suteiks jums įkvėpimo? Pamėginkite: rasi iš karto išgarsėsite ir praturtėsite.

— Ji man sako pamokslus ir dar šaiposi iš manęs! — sušuko Orasas, bato galu spirdamas į pliauską, deja, paskutinę pliauską, degančią židinyje.

— Dieve sergėk! — atsakė Marta.— Norėjau tik paguosti jus, pasakyti, kad aš nešlidi ir kad tą dieną, kai praturtėsite,

nerausdama priimsiu jūsų paramą. O kol kas leiskite man dirbti, Orasai, maldauju jus, leiskite man gyventi taip, kaip noriu.

— Niekada! — ryžtingai atsiliepė jis.— Niekada nesutiksiu, kad tu vėl taptum grizete, studento žmona; tai neįmanoma, verčiau palik mane.

— Štai jau trečią sykį tariate tą baisų žodį. Vadinasi, jūs nebemylite manęs, jeigu taip bijote skurdo su manim?

— O dieve! Argi aš dėl savęs bijau? Argi man pirmas kartas atsidurti tokioje beviltiškoje padėtyje? Dabar nė nebežinau, ar labai kentėjau. Net neatsimenu, kaip tada išsisukdavau.

— Vadinasi, kremtatės dėl manęs? Tai nusiraminkite: dykinėjimas, kuriam esu pasmerkta, slegia, žudo mane; darbas ne tik atitolins skurdą, bet ir padarys mano gyvenimą malonesnį. Lengviau bus ant širdies.

— Betgi darbas, apie kurį tu kalbi,— tai juk tas pat skurdas, kurio taip nepaisai; taip, Marta, man tai tas pat. Ne, ne, aš to nepakelsiu! Aš rasiu, sugalvosiu kokią nors išeitį. Pasiskolinsiu iš mažojo Polje paskutinį ekiu ir eisiu į ruletę. O gal išlošiu milijoną!

— Nedarykite to, Orasai, dėl dievo meilės, nesigriebkit šitos baisios priemonės!

— Taigi, o tu eisi į lombardą, taip? Į lombardą drauge su pačiomis niekingiausiomis moterimis, su puolusiomis merginomis! Tai būtų pirmas kartas tavo gyvenime, tiesa? Atsakyk, Marta! Pasakyk, kad tu ten niekada nebuvai.

— O jei ir būčiau buvusi, negi tat būtų mane labai pažeminę? Jei esi priverstas ten kreiptis, tai gėda dėl to turi būti visuomenei. Tikėkit manim, ten pamatysi daugiau šeimos motinų, negu puolusių merginų, ir ne viena vargšelė nunešė ten paskutinį savo skarmalą, kad tik nereikėtų parsiduoti pačiai.

— Ak, tu buvai ten, Marta! Matau, kad buvai! Tu taip paprastai apie tai kalbi... aišku, kad tau nebūtų pirmas kartas... Bet kodėl gi tu ten ėjai? Juk pas poną Puasoną tau nieko netrūko, pagaliau ir Arsenas nebūtų tavęs leidęs!

Ir, užuot deramai įvertinęs savo mylimosios ramybę ir atsidavimą, Orasas ėmė sukti sau galvą, ieškodamas praeityje kokio nors jos prasižengimo, kuris būtų galėjęs priversti ją griebtis tokios kraštutinės priemonės, kaip toji, kurią ji ką tik pasiūlė jam išgelbėti.

— Prisiekiu jums,— tarė Marta, kurios veidu, išgirdus draugę ištartus pono Puasono ir Arseno vardus, nuslinko gėdos ir skausmo šešėlis,— kad rytoj eisiu ten pirmąkart gyvenime.

— Bet kaip tau šovė į galvą tokia mintis?

— Skaičiau šįryt „Amžininkės atsiminimuose" vieną sceną, kur ji pasakoja apie savo neturtą. Ji nunešė į lombardą paskutinę savo brangenybę ir, pamačiusi prie durų moterį, verkiančią dėl to, kad iš jos nepriėmė užstato, pasidalijo su ja gautuosius dešimtį frankų. Kaip gražu, ar ne?

— Ką? — paklausė Orasas.— Aš nesiklausiau. Pasakoji kažkokias istorijas, tarsi man ir terūpėtų jų klausytis!

Teisingai sakoma, kad viena bėda — ne bėda: dažniausiai, lyg susitarusios, jos užgriūva mus viena po kitos. Orasas galvojo, kaip nusikratyti kreditoriaus, su kuriuo prieš porą valandų turėjo audringą pasiaiškinimą, kai įėjo ponas Šenjaras, mebliuotų kambarių savininkas, iš kurio Orasas nuomojo du kambarius už keturiasdešimt frankų mėnesiui, ir pareikalavo padengti dviejų mėnesių įsiskolinimą. Orasas, ir be to jau blogai nusiteikęs, laikėsi išdidžiai, o kai šeimininkas ėmė spirtis ir grasinti, tai, išvestas iš kantrybės, savo ruožtu pagrasino išmesiąs jį pro langą. Šenjaras buvo ne iš narsiųjų ir pasitraukė, pažadėjęs kitą dieną pereiti į ginkluotą puolimą.

— Matai dabar pats, kad rytoj būtinai reikia eiti į lombardą, kitaip neišvengsime skandalo,— tarė Marta, mėgindama nuraminti Orasą glamonėmis.— Jeigu leisies išmetamas iš buto, kiti kreditoriai ims dar smarkiau tave pulti, ir mums nepavyks laimėti laiko.

— Na gerai! Tik tu niekur neisi,— pasakė Orasas.— Eisiu aš pats. Nunešiu savo laikrodį.

— Kokį laikrodį? Tu neturi laikrodžio.

— Kokį laikrodį? Ogi savo motinos! Ak, prakeikimas! Juk jis jau seniai ten ir, žinoma, ten ir liks. Vargšė mama! Jei žinotų, kad jos gražusis senovinis laikrodis mėtosi tarp visokio šlamšto ir aš neturiu kuo jo išpirkti!

— O jeigu vietoj jo aš duočiau grandinėlę, kurią tu man dovanojai? — droviai paklausė Marta.

— Tu visai nebrangini mano meilės ženklų,— tarė Orasas, pastvėręs grandinėlę, kuri gulėjo ant židinio, ir piktai mėčiodamas ją iš delno į delną.— Nežinau, kas man neleidžia išmesti jos pro langą. Vis jau praverstų kokiam elgetai ir neįkristų ry-

toj į palūkininkystės liūną, neatnešdama jokios naudos mums patiems. Puiki išeitis, dievažį! Palauk, aš turiu dar gerų drabužių; yra, pavyzdžiui, vienas paltas, be kurio puikiai galiu apsieiti.

— Tavo paltas! Kai šitaip šalta! Kai prasideda žiema!

— Na ir kas? Juk tu nori nešti savo skraistę!

— Aš niekada nepersišaldau, o tu jau sloguoji. Antra vertus, argi gali vyras pats nešti savo drabužius į lombardą? Laikrodį — dar pusė bėdos, tai prabangos dalykas! Bet ne tai, be ko negalima apsieiti! O jeigu sutiksi ką?

— O, jeigu sutiksiu Arseną, jis pasakys: „Štai tasai, kuris apsiėmė rūpintis Marta,— ji, tur būt, labai nelaiminga, vargšė Marta!" Gal jau ir kalba taip?

— Kaip jis gali taip kalbėti, jeigu to nėra?

— Kas čia žino? Vis dėlto pasakyk: juk jis labai triumfuotų, jeigu sužinotų, iki ko mes priėjome, ar ne?

— Bet juk mes nesigirsime. Kam to reikia?

— Še tau! Rytoj tu išeisi į miestą ir ištisas dienas bėgiosi, ieškodama darbo, tad netrukus būtinai jį sutiksi — jis nuolatos vaikšto aplinkui... Tu puikiai tą žinai, Marta, nesidėk nustebusi. Taigi tu jį pamatysi; jis pradės klausinėti, ir sunkią valandą tu jam viską pasakysi. Juk bus tau sunkių dienų, vargšas mano vaikeli! Ne visada žiūrėsi į mūsų būklę taip filosofiškai, kaip šiandien.

— Deja, aš iš tikrųjų matau, kad ateina sunkios dienos,— atsiliepė Marta,— bet skurdas bus tik netiesioginė jų priežastis. Sustiprės jūsų pavydas.

Jos akys priplūdo ašarų; Orasas išdžiovino jas savo lūpomis ir atsidavė meilei, greičiau aistringai, negu švelniai, ypač tą vakarą.

XIX

Marta buvo jau seniai atsikėlusi, kai Orasas pabudo. Buvo vėlu. Gerai išsimiegojęs, Orasas jautėsi pailsėjęs ir ramus. Jį pralinksmino žvirblių čirškėjimas ant stogų, nuo kurių gražaus žiemos ryto saulė nutirpino vakarykštį sniegą.

— Na na,— tarė jis,— jūs ten aukštai sušalę ir alkani? Jums dar blogiau, negu mums. Jeigu nebeturi duonos, vargše mano Marta, tavo globotiniai nebegaus trupinių ir bus nepatenkinti.

— To nebus,— atsakė Marta,— aš palikau jiems šį tą vakar nuo savo vakarienės — gabalėlį rugienio paplotėlio. Šitie sveteliai neišrankūs, jie puikiai papusryčiavo.

— Pralenkė mus, ar ne?

— Ką padarysi,— pasakė Marta,— užtat mes geriau papietausim.

— Kalbi apie pietus,— ką gi, tai vis šiokia tokia paguoda tam, kuris svajoja apie pusryčius. Ak, tai tu jau buvai lombarde?

— Dar ne, juk tu man beveik uždraudei vakar. Laukiu tavo leidimo.

— O aš maniau, kad jau parėjai,— žiovaudamas tarė Orasas.

Martą nudžiugino toks jo nuotaikos pasikeitimas; ji pamanė, kad jos draugas atėjo į protą, nors iš tikrųjų jo lūpomis kalbėjo tik tolydžio stiprėjantis alkis. Marta užsimetė ant pečių seną raudoną skraistę, o naująją suvyniojo į švarų popieriaus lapą ir, bijodama, kad Orasas neapsigalvotų, skubiai išėjo. Tačiau po kelių minučių grįžo, išbalusi ir susijaudinusi: ponas Šenjaras sugrąžino ją atgal, nelabai meiliai pareikšdamas, kad neleis nieko išnešti iš namų, kol nebus sumokėta nuoma. Pasipiktinęs tokiu įžeidimu, Orasas išbėgo į laiptus, kur vis dar bambėjo ponas Šenjaras, ir tarp jų įsiliepsnojo piktas kivirčas. Šenjaras turėjo liudininkų, todėl laikėsi itin tvirtai. Nujausdamas kilsiant audrą, jis pasitelkė pagalbon durininką ir dar kažkokį patarėją, panašų į antstolį. Vienas iš šių talkininkų vaidino švento šeimininko asmens gynėją, kitas — taikytoją, pasiruošusį betgi surašyti protokolą. Orasas puikiai suprato, kad teisybė ne jo pusėje ir kad galiausiai jam teks kapituliuoti, tačiau negalėjo atsisakyti malonumo apiberti vargšą Šenjarą kandžiais epitetais ir apibūdinti jo gobšumą pačiais dygiausiais ir tulžingiausiais išsireiškimais, kokius tik begalėjo sugalvoti. Visas jo išmoningumas ir nuodingi sąmojai, žinia, būtų nuėję perniek, jeigu triukšmas nebūtų atviliojęs kelių šaipių klausytojų, kurių dalyvavimas maloniai glostė Oraso ambiciją. Šenjaras, visas įraudęs, net putojo iš pykčio; antstolis, nerasdamas, kaip prikibti prie susirėmimo, kur puolama tokiu rafinuotu ginklu, kaip sarkazmai, budriai laukė, ar nepasigirs koks aštresnis žodis, už kurį būtų ga-

lima bausti pagal įstatymus, kaip už tvarkos pažeidimą. Durininkas, nemėgęs šeimininko, juokėsi į savo žilą, nešvarią barzdą iš šmaikščių Oraso atsakymų, o keli studentai, pravėrę savo kambarių duris, gėrėjosi šiuo išraiškingu dialogu. Pagaliau vienos durys atsidarė plačiai ir ant slenksčio pasirodė aukšta žmogysta su pasišiaušusiais rudais gaurais, apsisupusi senu pledu, iš kurio kyšojo plonos apžėlusios kojos. Šita keista žmogysta pernelyg ilgomis kojomis buvo ne kas kitas, kaip įžymusis Žanas Laravinjeras, buzengò vadas, prieš dieną apsigyvenęs čia, kambaryje už penkiolika frankų mėnesiui, žavioje, anot jo, antresolėje, kur jis rengdamasis negalėdavo įkišti rankų į surduto rankoves, jei neatsidarydavo durų ir lango.

— Na ir triukšmas, pone šeimininke! — tarė jis įsiutusiam Šenjarui.— Žiūrėkit, kad jūsų neištiktų apopleksija. Bet tai dar būtų menka bėda: blogiau, kad prižadinote aštuntą valandą ryto vieną savo gyventoją, parėjusį namo tiktai šešiomis.

— Ko jūs kišatės?! — suriko Šenjaras, nebesitverdamas pykčiu.

— Kas per manieros? Kas per papročiai, pons Šenjarai? — nesiliovė Laravinjeras.— Neilgai turėsite garbę matyti mane savo viešbutyje ir gauti nuomą, jei mano akivaizdoje šitaip elgsitės su tėvynės vaikais!

— Tėvynė nori, kad skolos būtų mokamos! — suriko Šenjaras.— Aš esu nacionalinės gvardijos leitenantas...

— Taigi, taigi,— šaltai atsakė Laravinjeras,— todėl ir prašau jus nusiraminti.

— ...ir žinau savo pilietines pareigas,— toliau aiškino Šenjaras.

— Jeigu taip, tai susitarsime,— vėl įsiterpė Laravinjeras.— Ponas Orasas Diumonte — mano geras pažįstamas, ir jeigu jums reikia kokios nors garantijos — siūlausi laiduoti už jį.

Nežinau, kiek Laravinjero garantija nuramino šeimininką, bet jis jau ieškojo dingsties užbaigti nemalonią sceną, kurioje pats tapo pajuokos objektu. Audra nutyko, ir tam kartui visi išsivaikščiojo į savo kambarius.

Po ketvirčio valandos Žanas Laravinjeras, pakeitęs, anot jo, savo „romėniškąjį" apdarą truputį moderniškesniu ir tinkamesniu kostiumu, pasibeldė į Oraso duris. Apsigyvenęs su Marta, Orasas pasistengė nutraukti ryšius su visais pažįstamais, išskyrus du ar tris bičiulius, kurie negalėjo žadinti jam pavydo ir

žiūrėjo į jį su tuo pagarbiu susižavėjimu, kurį protingas ir savim pasitikįs jaunuolis paprastai įkvepia bent keliems kuklesniems, mažesnių gabumų draugams. Probėgšmais galima pasakyti, kad didybę, kuri gadina daugelį mūsų epochos jaunų talentų, sukelia naivus ir dosniai rodomas aplinkinių entuziazmas. Tačiau taip samprotauti šiuo atveju būtų neteisinga. Laravinjeras anaiptol nepriklausė prie Oraso gerbėjų; jis vertino žmones tik pagal jų politinius sugebėjimus. Jeigu jis užėjo pas Orasą, neva norėdamas pasijuokti drauge su juo iš pono Šenjaro, tai, tur būt, ne todėl, kad būtų troškęs atnaujinti pažintį, kuri niekada nebuvo labai artima, o per paskutiniuosius du—tris mėnesius, atrodė, visai nutrūko.

Orasas visada labai iš aukšto žiūrėjo į visus šituos, kaip jis sakydavo, „vieno plauko" respublikonus, kurie savotiškai niekino meną, literatūrą, netgi mokslą ir, babuvizmo veikiami, buvo linkę sugriauti rūmus ir jų vietoje pastatyti lūšnas. Tokios ryžtingos priemonės nesiderino su Oraso veržimusi į grožį ir svajonėmis apie savo paties didybę. Jis laikė Laravinjerą vienu iš tų griovimo įrankių, kuriuos apdairesni revoliucionieriai mielai praleidžia į priekį, tačiau kuriems jie nemėgsta patikėti savo ateities.

Vis dėlto Orasas sutiko Laravinjerą išskėstomis rankomis, nė pats nežinodamas kodėl. Jis buvo gerai nusiteikęs ir dar tebesijuokė: ką tik papasakojo savo draugei, kaip šaipėsi iš vargšo Šenjaro, ir dabar jam buvo malonu pristatyti jai savo pergalės liudytoją. Ir kas iš jūsų, jaunuoliai, kurių likimas toks įnoringas, nepatyrė šito jausmo? Kai esi visiškai nusiminęs, bet kuris pažįstamas veidas visada įžiebia vilties spindulėlį, padrąsina ir sužadina palankumą.

Pamatęs Martą, Žanas žengė žingsnį atgal, sumurmėjo kažką atsiprašydamas, ir, atrodė, norėjo išeiti, tačiau Orasas sulaikė jį ir pristatė savo draugei; ji padavė jam ranką, prisimindama susitikimą tą naktį, kai jis taip pagarbiai pasiūlė jai savo globą, ir šypsodamasi paprašė papasakoti apie susidūrimą su ponu Šenjaru.

Kai jie sočiai prisijuokė iš tos scenos, Laravinjeras išsivedė Orasą į koridorių ir pasakė:

— Iš to, kas nutiko prieš valandėlę, sprendžiu, kad jūs patekote į vieną tų finansinių krizių, kurias visi labai gerai žinome iš patyrimo. Nesisiūlau užmokėti už jus ponui Šenjarui — to pa-

daryti negaliu, be to, šiek tiek pasistengus, jį bus galima sutramdyti iki kito karto; bet jeigu jums pravers truputis pinigų, kurių niekada nebūna per daug ir kurių itin sunku rasti kaip tik tada, kai labiausiai reikia, aš mielai pasidalysiu su jumis man likusiais penkiais ar šešiais ekiu.

Orasas svyravo. Martai ir man jis ne kartą buvo gana piktai atsiliepęs apie Laravinjerą; jautė jam priešiškumą dėl to, kad tas kažkada pasigyrė padėjęs Puasono kavinės bėglei; pagaliau jam buvo nemalonu priimti mažai pažįstamo žmogaus paslaugą. Tačiau, prisiminęs vargšę Martą, tądien nepusryčiavusią, apsigalvojo ir su nuoširdžiu dėkingumu paėmė pinigus.

— Juk grąžinsite,— tarė Laravinjeras.— Nėra už ką man dėkoti: kai pasikeisime vietomis, pasikeisime ir vaidmenimis. Kiekvienam ateina eilė.

— Aš taip ir manau,— atsakė Orasas. Vos įsidėjus pinigus į kišenę, jo prielankumas išblėso, jis vėl pasijuto su Laravinjeru nesmagiai.

Taigi tą dieną buvo apsieita be kelionės į lombardą — tikrąją vargšų golgotą. Vis dėlto Marta spyrėsi ieškosianti darbo; prisaikdinęs ją, kad nesikreips į Eženi, Orasas leido jai imtis atitinkamų žygių. Darbo ji gavo negreitai — gan ilgai jos pastangos buvo tuščios. Tačiau po kelių savaičių, kaip Marta ir buvo žadėjusi, iš jos uždarbio juodu galėjo pramisti; kitiems reikalams keliskart vėl paskolino Laravinjeras. Orasas taip pat rimtai ketino pradėti dirbti, kad galėtų išsimokėti skolas.

Nepaisant vieno pastangų, o kito ketinimų, įsimylėjėliai diena iš dienos vis giliau klimpo į nepriteklius. Marta susitaikė su likimu, jausdama kažkokį liūdną pasitenkinimą. Nors ir labai pavargdavo, ji didžiavosi tuo, kad štai tapo savo mylimojo egzistencijos kertiniu akmeniu: reikia iš tiesų pripažinti, kad, jei ne jinai, jiems dažnai būtų tekę sėdėti be pietų. Kartais jai pavykdavo įkalbėti Orasą ko nors atsižadėti, kad būtų galima apmaldyti kreditorius. Studento kreditoriai juk sukalbamesni, negu kokio nors dendžio. Jie puikiai žino, kad pas buržua sūnelį pinigai nepražus, jeigu ir ilgai jų neatgausi: grįžęs į namus, jaunas provincialas laiko savo garbės reikalu grąžinti skolas. Grąžina pamažu, bet, šiaip ar taip, šios klasės atstovai galutinai nebankrutuoja, o piniginiai sunkumai praeina. Todėl Orasui tiekėjai vis dar neatsakė kredito, ir jis galėjo gana elegantiškai rengtis. Bet keistas dalykas — o drauge ir toks dažnas! — jo išlaidumas di-

dėjo kartu su savo pasekmėmis — nerimu ir visokiais trūkumais. Tokie jau yra visi lengvabūdžiai: kliūtys ir vargas kelia jiems malonumų troškulį, ir jie su dviguba energija ima jų siekti. Kai Orasas atskleidė savo skrupulingajai draugei tikrąją savo materialinę būklę, kai davė jai paskaityti motinos laiškus, pilnus švelnių priekaištų ir visai pagrįstų skundų, pasidarė nebeįmanoma apgaudinėti Martą, versti ją atsisakyti darbo arba kruopščiausio, griežčiausio taupymo. Marta būtų tada jį pasmerkusi, o juk Orasui ne mažiau rūpėjo, kad juo žavėtųsi, negu kad jį mylėtų. Taigi reikėjo įprasti matyti ją vėl kuklutę ir pačiam vaidinti stoiką. Tačiau šis vaidmuo baisiai jį slėgė, ir namų židinys, teikęs iki šiol jam paguodą, ėmė darytis atgrasus. Nuobodulys įveikė pavydą. Jis buvo iš tų aistringų artistinių natūrų, kurių meilė žūsta, susidūrusi su prozišką realybe. Šis atšiaurus vargano šeimyninio gyvenimo paveikslas buvo perdaug niūrus jo lakiai vaizduotei. Užuot pasekęs Martos pavyzdžiu ir rimtai ėmęsis darbo, jis pajuto, kad dirbti jam pasidarė dar sunkiau, negu kada nors anksčiau. Jam buvo šalta menkai tešildomame kambarėlyje, o šaltis, kuris nestingdė vikrių Martos pirštų, paraližavo šito jaunuolio smegenis. Be to, skurdus valgis, kurį Marta pati rūpestingai ir švariai gamino, stengdamasi, kad jis keltų apetitą, nebuvo nei užtektinai maistingas, nei užtektinai gausus dvidešimtmečiui, nepratusiam ko nors atsisakyti. Ir jis priekaištaudavo savo kantriajai šeimininkei kartais taip šiurkščiai, kad po valandėlės pats raudonuodavo ir verkdavo, tačiau kitą dieną vėl pradėdavo viską iš naujo. Jis kaltindavo Martą smulkmeniškumu šykštumu; ir jeigu ji su ašaromis akyse atsakydavo galinti išleisti maistui per dieną tik dvidešimt sū, jis kartais dygiai paklausdavo, kur ji dėjo šimtą frankų, kuriuos jis davė prieš savaitę: užmiršdavo, kad vėl po truputį atsiėmė neskaičiuodamas iš jos tuos pinigus ir išleido visokiems niekniekiams, spektakliams, ledams, pusryčiams, išskolino draugams. Juk Orasas buvo įkūnyta dosnybė: nemėgo grąžinti, bet mėgo duoti; užmiršdavo grąžinti dešimt frankų kokiam nors vargšui kiaurais batais, bet vaidindavo turtuolį prieš linksmą draugą, kuris paprašydavo keturių dešimčių savo numylėtinei pavaišinti. Maudydavosi aromatingose voniose ir duodavo šimtą sū masažistui; numesdavo auksinę monetą mažam kaminkrėčiui, norėdamas pamatyti, kaip tas ims šokinėti iš džiaugsmo ir jį pavadins „jūsų kilnybe"; nupirkdavo Martai, neturinčiai kartūninės suknelės, visai nereika-

lingą šilkinę; nuomodavo arklius pasijodinėjimams Bulonės miške. Taigi tas truputis pinigų, kuriuos poniai Diumonte pavykdavo jam atsiųsti, visaip apkarpius savo šeimos išlaidas, būdavo iššvaistomas per tris dienas, ir nori nenori tekdavo grįžti namo, tenkintis bulvėmis ir melancholiškai žiovauti, stumiant pilkos savo buities dienas.

Tuo tarpu lėtą nelaimingosios Martos kankynę stebėjo teisingas ir doras liudininkas. Tai buvo Žanas buzengo, įsikūręs tuose namuose ne taip jau atsitiktinai, kaip stengėsi visus įtikinti. Žanas buvo kūnu ir siela atsidavęs žmogui, kuris, negalėdamas prisiartinti prie liūdnos šventovės, kur vyto jo mylimoji, norėjo bent iš tolo sekti ją ir toliau slapčiomis ja rūpintis. Tas žmogus buvo Polis Arsenas. Baisi neviltis, kuri buvo jį apėmusi iš pradžių, atlėgo, dabar jis troško atsidėti didžiam visuomeniniam darbui. Jis visada sakydavo sau, kad jam užteks jėgų paguldyti galvai už respubliką, todėl susirado vienintelį žmogų, kurį žinojo priklausant respublikonų organizacijai, ir Žanas sutiko jį išskėstomis rankomis.

XX

Įtakingiausia ir geriausiai organizuota politinė asociacija tuo metu buvo „Liaudies draugai". Daugelis šios draugijos vadų jau buvo suvaidinę tam tikrą vaidmenį karbonarų judėjime; kartu su kitais, jaunesniais, jie dar aktyviau ėmė reikštis nuo 1830 metų. Iš žmonių, iškilusių bei išaugusių per pastarąjį dešimtmetį ir jau tapusių istorinėmis asmenybėmis, prie „Liaudies draugų" priklausė Trela, Ginaras, Raspajis ir kiti; tačiau didžiausią įtaką studentams, tokiems, kaip Laravinjeras, ir iš liaudies kilusiems jauniems respublikonams, kaip Polis Arsenas, turėjo Godfrua Kavenjakas. Bene jis vienas neafišavo to vaikiško pasitenkinimo, kuris būdingas daugeliui žymiųjų mūsų laikų žmonių ir per kurį dirbtinumas tampa antrąja jų prigimtimi. Aukštas ūgis, kilnių bruožų veidas, riteriškumu dvelkianti povyza ir laikysena, nuoširdi, raiški kalba, gyvumas, drąsa ir pasiaukojimas — jau to būtų užtekę įaudrinti karingojo Žano galvai ir uždegti narsiojo Arseno širdžiai, jei Godfrua ir nebūtų skelbęs itin tobulų, logiškų, pasakyčiau net — itin filosofiškų idėjų, kurios susiformavo

tuo metu liaudies draugijose. Tik šis vienas „Liaudies draugų" vadas skelbė klubuose tai, ką buvo galima pavadinti doktrina; doktrina, kuri daugeliu atžvilgių dar nepatenkino nesąmoningų Arseno potraukių ir didelių jo reikalavimų ateičiai, bet, šiaip ar taip, reiškė didžiulį, neginčijamą progresą, palyginus su Restauracijos laikotarpio liberalizmu. Arseno, lygiai kaip ir griežtai, nepatikliai apie viską sprendžiančios liaudies nuomone, kiti respublikonai truputį per daug rūpinosi valdžios nuvertimu ir per mažai — respublikos pagrindų sukūrimu; kai jie mėgindavo to griebtis, tai būdavo greičiau išgalvoti reglamentai ir drausmės nuostatai, negu moralės dėsniai ir nauja visuomenė. Rengdamas puikią opoziciją, kurią kitais metais taip plačiai ir gyvai išvystė ir kuri taip skyrėsi nuo blankios ir nenuoširdžios parlamento opozicijos, Kavenjakas drauge brandino savo idėjas, kūrė principus. Jis svajojo apie liaudies išlaisvinimą, apie nemokamą jos mokymą, apie balsavimo teisę visiems piliečiams, apie pažangų nuosavybės teisių pakeitimą, neįtraukdamas, kaip kai kurie šiandienykščiai respublikonai, šitų aiškių ir plačių principų į veidmainišką *darbo organizacijos ir rinkimų reformos* klausimą,— tai gana tamprios sąvokos, jei nebūsi su jomis atsargus, ir jų prasmę norint galima susiaurinti ir išplėsti. 1832 metais niekas nebijojo, kaip šiandien, būti apšauktas *komunistu;* šis vardas tapo baubu visų pažiūrų žmonėms tik mūsų dienomis. Teismas išteisino Kavenjaką ir tada, kai jis, tarp kitų dalykų, nuostabiai drąsiai pasakė: „Mes neginčijame nuosavybės teisės. Mes tiktai keliame aukščiau jos visuomenės teisę tvarkyti tą nuosavybę atsižvelgiant į visuotinę gerovę." Toje kalboje, ryškiausioje ir idėjiškiausioje iš visų, kurios buvo pasakytos svarstant to meto politines bylas[1], Kavenjakas dar pareiškė: „Mes nesutinkame su jos (jūsų oficialiosios visuomenės) politinių teisių monopoliu; ir nemanykite, kad reikalaujame tų teisių tik talentingiems žmonėms. Mūsų nuomone, talentingas tas, kuris naudingas. Kiekvienas darbas užtikrina žmogui jo teises."

Arsenas dalyvavo tame procese ir klausėsi, tramdydamas susijaudinimą. Tuo metu, kai publikos dauguma, pasidavusi oratoriaus žodžių ir visos jo išvaizdos magnetizmui, visada stipriai veikiančiam mases, imdavo karštai ploti, jis susikaupęs tylėjo, nors buvo sujaudintas labiau už kitus, ir tą dieną nebeklausė

[1] Teismo procesas prieš asociacijos teises 1832 m. *(Aut. past.)*

daugiau nė vienos ginamosios kalbos[1]. Jis visiškai paskendo mintyse, kurias sukėlė Godfrua kalba, ir išėjo, mąstydamas, kaip man paskui papasakojo, štai apie ką:

„Religija, kaip mes ją suprantame, yra šventa žmonijos teisė. Dabar svarbu ne gąsdinti nusikaltėlį baisia bausme po mirties arba žadėti varguoliui paguodą anapus kapo duobės. Reikia šiame pasaulyje sukurti dorovę ir gyvenimą be vargo — tai yra lygybę. „Žmogaus" vardas turi laiduoti kiekvienam, kas jį nešioja, kad jo teisės bus šventai gerbiamos, jo vargai sukels gilią užuojautą. Mūsų religija — tai ta religija, kuri baisius kalėjimus pavers pataisos namais ir kuri žmogaus neliečiamybės vardan panaikins mirties bausmę... Mes nebepriimam tikėjimo, kuris viską nukelia į dangų, kuris visų lygybę prieš dievą paverčia pomirtine lygybe,— ją juk pripažino ne tik krikščionybė, bet ir pagonybė..."

— Teofili,— sušuko Arsenas, imdamas mane už rankos,— štai didūs žodžiai, štai nauja mintis — bent man! Aš tiek galvoju apie tai, kad visa mano praeitis, tikriau sakant — visa, kuo iki šiol tikėjau, griūva mano akyse.

— Ši mintis priklauso ne vien tik tam oratoriui, kurį ką tik girdėjote,— atsakiau.— Tai mūsų amžiaus mintis, kuri jau buvo reiškiama įvairiausiomis formomis. Galima būtų net pasakyti, kad štai jau šimtas metų, kaip ji yra pagrindinė mūsų revoliucijų idėja, o žmonijos istorijoje ji gyva nuo pat žmonijos egzistavimo pradžios, nes joje žmogus instinktyviai atrado savo teises, išreikštas kur kas stipriau, negu religinėse asketizmo ir atsižadėjimo teorijose. Tačiau kad žmogaus teises, traktuojamas religiniu požiūriu, skelbia revoliucionierius,— tai naujas ir reikšmingas dalykas. Jau seniai jūsų respublikonai užmiršta suteikti savo teorijoms dieviškąją sankciją, kurią joms dera turėti. Aš, kaip legitimistas... — pridūriau šypsodamasis, bet Polis Arsenas ėmė karštai prieštarauti:

— Nekalbėkite taip; jūs nesate legitimistas įprastine šio žodžio reikšme. Jūs jaučiate, kad teisė valdyti priklauso liaudžiai.

— Teisybė, Arsenai, aš giliai tuo įsitikinęs, ir nors mano tėvas savo kilme buvo susijęs su praeities žmonėmis ir sąžinė ne-

[1] O betgi tame pačiame posėdyje Plokas ištarė šiuos puikius žodžius: „Argi ne logiška, kad vargas ir neturtas reikalauja teisės pasiskirti savo atstovus — alkio, skurdo ir tamsumo advokatus?" *(Aut. past.)*

leido jam tų saitų nutraukti, į senatvę jis vis ryškiau suvokė ir vis labiau gerbė ateities visuomenės santykius. Manot, tai buvo vienas toks protas toje kartoje? Manot, Šatobrianas nesakė sau šimtą kartų, kad dievas yra aukščiau visų karalių,— ta pačia prasme, kaip Kavenjakas kad šiandien paskelbė, jog visuomenės teisės yra aukščiau turtuolių teisių?

— Ir puiku,— tarė Arsenas.— Vadinasi, teisybė, kad mes turime teisę būti laimingi šiame gyvenime, kad ieškoti laimės — ne nusikaltimas ir kad pats dievas uždėjo mums tokią pareigą? Ši mintis man niekada nebuvo atėjusi į galvą. Aš svyravau tarp revoliucionieriaus įsitikinimų, kurie darė iš manęs vos ne ateistą, ir savo vaikystės dievobaimingumo, kuris darė mane jautrų, vos ne silpnadvasį. O kad jūs žinotumėt, koks aš buvau šaltas ir žiaurus per tris savo siautulio dienas! Žudžiau žmones ir sakiau jiems: „Mirk tu, kuris nešei mirtį! Būk nužudytas tu, kurs žudai!" Tai man atrodė tarsi kokio laukinio teisingumo aktas; bet jaučiau, kad mane valdo kažkokia antgamtinė jėga. Paskui, kai aprimau, kai atsiklaupiau prieš liepos įvykių aukų kapus, aš prisiminiau dievą, tą romumo ir nusižeminimo dievą, kuriam mane mokė melstis, ir nebežinojau, kur kreipti savo mintis. Klausiau save, ar mano brolis nebus prakeiktas už tai, kad pakėlė ranką prieš tironiją, ir ar nebūsiu prakeiktas aš pats, kad keršijau už savo brolį ir visus savo brolius, liaudies žmones? Tada man atrodė geriau niekuo netikėti, nes negalėjau suprasti, kodėl nukryžiuoto Jėzaus vardu privalau leistis jo tarnų nukryžiuojamas. Štai iki ko mes, tamsuoliai, priėjome: mes arba ateistai, arba prietaringi, o neretai ir tokie, ir tokie drauge. Bet ką gi galvoja mūsų mokytojai, respublikonų vadai, kad nekalba mums apie tai, kas yra mūsų būties pagrindas, visų mūsų veiksmų varomoji jėga? Nejaugi jie mus laiko gyvuliais, kad žada patenkinti vien mūsų materialines reikmes? Argi jie mano, kad mes neturime kilnesnių troškimų, kad mums nereikia, pavyzdžiui, religijos, lygiai taip pat, kaip jiems? O gal jie neturi tokių poreikių? Argi jie būtų grubesni ir mažiau tikintys, negu mes? Tad štai,— pridūrė jis,— Godfrua Kavenjakas bus mano žynys, mano pranašas; nueisiu pas jį ir paklausiu, ką manyti apie visa tai.

— Jis tegalės pasakyti jums daugybę gražių žodžių, mielas Arsenai,— atsakiau aš.— Bet, dar kartą sakau, nemanykite, kad šios pažiūros — vienintelis naujų idėjų židinys. Pasistenkite pla-

čiau suprasti mūsų gyvenamuosius laikus. Nepasikliaukite besąlygiškai vienu ar kitu žmogumi, kaip kokia įsikūnijusia tiesa: žmonės juk keičiasi. Kartais, tardamiesi progresuoją, jie žengia atgal; manydami, kad tobulėja, iš tikrųjų klysta. Yra ir tokių, kurie drauge su jaunyste praranda visus kilnius polėkius ir demoralizuojasi taip, kad net keista! Tačiau gilinkitės į šiuos klausimus, kuriuos stengiatės išspręsti. Švieskitės, imkite peną iš įvairiausių šaltinių. Stebėkite, skaitykite, lyginkite ir mąstykite. Jūsų sąžinė bus logiškas ryšys tarp daugelio nuomonių, kurios iš pirmo žvilgsnio atrodys prieštaringos. Pamatysite, kad dori žmonės skiriasi vieni nuo kitų ne tiek iš esmės, kiek žodžiais; kad kartais tik pavydi savimeilė trukdo suprasti, jog visų jų tikėjimas — tas pats; bet kad tarp šitų žmonių ir valdančiųjų yra didžiulė praraja, skirianti skurdą nuo prabangos, pasiaukojimą nuo egoizmo, teisę nuo jėgos.

— Taip, reikėtų mokytis,— tarė Arsenas.— Deja, kad turėčiau laiko! Bet, visą dieną skaičiavęs, nebeturiu jėgų skaityti; akys merkiasi prieš mano valią, arba, priešingai, mane apima kažkoks įkarštis, ir, užuot stengęsis suprasti tai, ką skaitau, aš įsisvajoju ir tik verčiu puslapius, kuriuos regiu pilnus savo paties svaičiojimų. Jau seniai noriu sužinoti, kas yra *furjerizmas.* Šiandien Kavenjakas kalbėjo apie jį, minėjo taip pat „Enciklopedinį žurnalą" ir sen-simonistus. Apie juos jis pasakė, kad, nepaisant visų klaidų, jie su atsidavimu gynė naudingas idėjas ir plėtojo asociacijos principą. Eženi, aš eisiu pasiklausyti jų pamokslų.

Čia Eženi jautėsi kaip žuvis vandeny; ji visada buvo karšta moterų lygiateisiškumo šalininkė. Ji ėmėsi šviesti savo draugą Mazačą; iki šiol ji to niekada nedarė, nes buvo iš tų atsargių ir apdairių žmonių, kurie ryžtasi panaudoti savo įtaką tik tada, kai tvirtai tiki pasisekimu. Ji mokėjo laukti, lygiai kaip mokėjo pasirinkti. Apie savo sen-simonistinius įsitikinimus ji buvo kalbėjusi man vos keletą sykių, bet jos žodžiai kaskart darė man gilų įspūdį. Buvau išstudijavęs šią filosofiją ir, tur būt, geriau, negu Eženi, žinojau stipriąsias ir silpnąsias jos puses, tačiau mane visada žavėjo jos siekimų tyrumas ir didelis taktiškumas, su kuriuo ji gebėjo be nereikalingų žodžių atmesti iš doktriną svarstančių antraeilių adeptų ginčų visa, kas piktino jos įgimtą taurumą ir kuklumą; ir dažnai ji iš miglotų mokytojų postringavimų a priori atsijodavo tai, kas derėjo prie jos įgim-

to išdidumo, tiesumo ir teisingumo. Kartais sakydavau sau, kad Eženi galėjo būti ta tvirta ir protinga moteris, kurią *apaštalai* kvietė suformuluoti moters teisių ir pareigų. Tačiau, jau nekalbant apie tai, kad jos santūrumas ir kuklumas nebūtų jai leidę užlipti ant scenos, kur dažnai vietoj žmogiškosios dramos būdavo vaidinama socialinė komedija, ir patys sen-simonistai, neturėję ir tais laikais negalėję turėti nusistovėjusių pažiūrų, vieni būtų ją laikę pernelyg griežta, kiti — per daug nepriklausoma. Valanda dar nebuvo atėjusi. Sen-simonizmas gyveno savo pirmąją fazę, kurią nuo antrosios turėjo skirti tuštuma. Eženi tai jautė ir numatė, kad tik po kokių dešimties ar dvidešimties metų sen-simonizmas galės vėl žengti į priekį.

Polis Arsenas, sukrėstas to, ką spėjo sužinoti iš jos jau per pirmąjį pokalbį, nuėjo pasiklausyti sen-simonistų. Jis užmezgė ryšius su jaunais apaštalais ir, neturėdamas laiko mokytis, tuojau įsitraukė į ginčus, čia pat formuluodamas savo pažiūras, simpatijas, viltis. Tai buvo staigus ir gilus perversmas dvasiniame to liaudies vaiko gyvenime: iki šiol jis nebuvo laisvas nuo prietarų, dabar nusikratė jais ar bent atrado jėgų nugalėti juos savyje. Meilė, kurios jis taip ir nepajėgė nuslopinti (nors stengėsi kaip įmanydamas), užsigrūdino šitų naujų, iki šiol jo nelankiusių minčių žaizdre ir pasidarė dar ramesnė, tauresnė, įgavo, jei taip galima pasakyti, religinį pobūdį.

Iš tikrųjų, iki šiol Marta buvo jam tik atkaklios, neįveikiamos aistros objektas. Šimtus kartų keikė jis šitą aistrą, kuri sėmėsi naujų jėgų iš visko, kas turėjo ją užgesinti; bet kadangi ji valdė taurią sielą, tai, nors buvo paslaptinga ir nesuprantama net tam, kuris ją jautė, žadino tik taurius jausmus, tik neregėtą ir neribotą didžiadvasiškumą. Ir kaip baisiai grūmėsi pati su savimi šita išdidi, nepalenkiama siela! Kaip gėdijosi Arsenas to vergiško prisirišimo, kurį liaudiškai griežtas ir bent kiek ribotas jo išauklėjimas turėjo pasmerktil Jis, tokių tyrų papročių žmogus, šitaip myli buvusią pono Puasono meilužę, dabar gyvenančią vėl su kitu! Jis niekada nejuto noro pasinaudoti tuo silpnumu ir gebėjimu atsiduoti meilės potraukiui, apie kuriuos bylojo Martos elgesys, ir slapčiomis išplėšti — kaip dėkingumo, kaip karštos draugystės ženklą — tas malones, kurios jam atrodė įmanomos tik tada, kai žmonės tikrai, pastoviai mylisi. Tačiau, nors nebeturėdamas ko tikėtis, jis nuolatos pagaudavo save trokštant, kad jos meilė Orasui prieitų galą, ir svajojant apie teisė-

tą santuoką su Marta. Kaip tik čia jo tykojo kankinantys senieji prietarai, artimųjų priekaištai, sesers Luizos piktinimasis, sesers Siuzanos baisėjimasis, baimė pasirodyti juokingam, kažkokia įsikalbėta gėda, kurios neišvengia kartais ir tvirti charakteriai, nes ją įteigia jiems viešoji nuomonė, lygiai kaip ir pagarbą sau pačiam ir kitiems. Tada Arsenas mėgindavo išrauti meilę iš savo krūtinės kaip užnuodytą strėlę. Tačiau jo evangeliška natūra priešinosi tam: jis privalėjo mylėti. Neapykanta ir panieka, kurias jis šaukėsi į pagalbą, nenorėjo žengti į tą atlaidumo pilną širdį, nes ji buvo pilna teisingumo.

Šitą žiemą, praleistą toli nuo Martos, jis atsidėjęs studijavo religiją, gamtą ir visuomenę visais tais naujais aspektais, kurie atsivėrė jam iš visų pusių; pakaitomis ir tuo pačiu metu jis buvo furjeristas, respublikonas, sen-simonistas ir krikščionis (nes skaitė ir „Ateitį", karštai garbino Lamene); nors negalėjo iš visų šitų pažiūrų susikurti vieningos ir darnios pasaulėžiūros, vis dėlto nuostabiai nuskaidrino savo sielą, praturtino protą ir dar labiau sutaurino savo puikią širdį. Kas dieną, kas savaitę aš vis labiau stebėjausi ir žavėjausi sparčia jo pažanga. Pagaliau radau jo pastogę ir, nekreipdamas dėmesio į vyresniosios sesers nesvetingumą, užsukdavau kartais vakare aplankyti jo, paskendusio savo apmąstymuose. Abi seserys dirbdavo, šnekėdamos visokius niekus, o jis sėdėdavo gale stalo prie atverstos knygos, parėmęs galvą rankomis, ir pusiaumirka skaitydavo arba galvodavo blausioje tolimos lempos šviesoje. Spręsdamas iš gelsvos veido spalvos, pavargusių akių ir liūdnos minos, galėjai jį palaikyti sunkaus darbo ir vargo nualintu žmogumi, bet vos tik jis prabildavo, jo žvilgsnis pagyvėdavo, veidas nusigiedrindavo, o kalba imdavo skambėti vis energingiau ir tvirčiau. Aš išsivesdavau jį pasivaikščioti krantine, ir ten, rūkydami cigarus, mes draugiškai šnekučiuodavome. Aptarę visuomeninius klausimus, pereidavome prie savų pergyvenimų; jis man dažnai kalbėdavo apie Martą:

— Ateitis priklauso man; Oraso viešpatavimas neilgai truks. Vargšelis nesupranta, kokia laimė teko jo daliai, jis nesidžiaugia ja ir niekada nemokės ja naudotis; pamatysite, Marta pajus, koks neiškilnus ir nenuoširdus tas jausmas, kurį ji žadina dabar, ir supras, kas yra tikroji meilė. Žinote, bičiuli, aš labai daug laimėjau tą dieną, kai supratau, kad dėl vadinamųjų moters klaidų reikia kaltinti ne blogus polinkius, o visuomenę.

Blogi polinkiai, ačiū dievui, retas dalykas, jie — išimtis. Marta linkusi tik į gera. Jeigu ji pasirinko ne mane, o Orasą, vadinasi, aš tada nebuvau vertas jos, Orasas jai pasirodė vertesnis. Aš nepasitikėjau savimi, buvau užsidaręs ir, siūlydamas jai savo atsidavimą, nesugebėjau pasakyti to, ką ji troško išgirsti. Žinodamas jos nelaimes, aš tik gailėjausi jos, ji tai jautė, o jai norėjosi pagarbos. Orasas mokėjo išreikšti savo susižavėjimą, ir ji apsigavo, bet dėl to kalta anaiptol ne ji. Dabar aš rasčiau žodžių jos senosioms žaizdoms užgydyti ir sąžinei nuraminti ir išsikovočiau jos pasitikėjimą, kurio ji seniau neturėjo. Mano griežtumas ją baugino, ji bijojo mano priekaištų; jautė man tik tą šaltą pagarbą, kurią žadina protingas ir neblogas žmogus. Jai reikėjo atramos, išvaduotojo, kuris atvertų jai naują pasaulį, kupiną žavesio ir gailestingumo. Kartoju: gražių akių ir skambių žodžių dėka Orasas tapo Martai meilės apaštalu. Ji ir nuėjo su juo. *Mea culpa!*[1]

Man atrodė, kad Arsenas iš didelio savo taurumo buvo neteisingas pats sau. Martos aklumą iš dalies buvo galima paaiškinti silpnumu ir savotišku išdidumu, o tai yra netikusio moterų auklėjimo ir klaidingų pažiūrų rezultatas. Ypač tai pasakytina apie Martą, nes ji nebuvo gavusi jokio išauklėjimo ir neturėjo supratimo apie šiuos dalykus, taip reikalingus visų klasių moterims, nors taip menkai joms terūpinčius.

Marta mokėsi iš romanų. Tai buvo geriau, negu nieko, galima net sakyti, kad tai buvo nemaža; nes ši jaudinanti lektūra bent ugdo grožio jausmą ir poetina net klaidas. Tačiau to nepakako. Jaudinantis pasakojimas apie aistras, mūsų laikų gyvenimo drama, kaip mes ją suprantame, neatskleidžia priežasčių, o vaizduoja tik pasėkas, greičiau kenksmingas, negu naudingas protams, neapsiginklavusiems jokia kita kultūra. Aš visada maniau, kad geri romanai labai pravartūs, bet tik kaip atokvėpis, o ne kaip vienintelis ir nuolatinis dvasios penas.

Išdėsčiau savo samprotavimus Mazačui, ir jis pasidarė iš jų išvadą: kuo labiau ribota kai kuriais požiūriais Martos galvosena, tuo mažesnė jos kaltė. Jis svajojo kada nors išaiškinti jai tikrąją moters paskirtį, o kai dėstė man savo mintis apie tai, aš stebėjausi, kad jis, kaip ir Eženi, sugebėjo atmesti iš sen-simonizmo viską, kas nepriimtina mūsų epochai, ir išlukštenti iš jo

[1] Mano kaltė *(lot.)*.

apaštališką ir iš tiesų dievišką mintį, jog reikia grąžinti teises žmonių giminei, išvaduojant moterį.

Mane žavėjo taip pat nuostabi šio jaunuolio mąstysena: turėdamas betarpišką menininko suvokimą, jis mokėjo kartu ir abstrakčiai samprotauti. Tai buvo drauge ir analitiškas, ir sintetiškas protas; ir kai Arsenas eidavo greta manęs, su nudėvėtais drabužiais, su grubaus darbo batais, aš, matydamas jo prastą išvaizdą ir liaudiškas manieras, klausdavau pats save, kaip anatomas ir frenologas: kodėl prabangos ir elegantiškumo spindesys dabina aplinkui mus tokią daugybę dangaus nuskriaustų žmonių, kurių kaktos aiškiai pažymėtos intelektualinės, fizinės ir moralinės degradacijos ženklu?

XXI

Gerasis Laravinjeras toli gražu nebuvo toks didelis filosofas. Jo galva buvo greičiau pailga, negu apvali, atseit, jis buvo labiau linkęs žavėtis, negu tyrinėti. Šitoje karštoje galvoje tebuvo vietos tik vienai idėjai — revoliucijos idėjai. Visa širdim atsidavęs jai, drąsus, jis nemanė, jog reikėtų samprotauti apie ateitį,— paliko šį rūpestį gausiems dievaičiams, kuriuos įkurdino savo respublikoniškajame Panteone: Kavenjakui, Kareliui, Arago, Marastui, Trela, Raspajui, nuostabiam advokatui Diuponui ir *tutti quanti*[1], kurie sudarė vadovaujantį jo sąžinės komitetą; beje, jis nelabai tesvarstė, ar galės tie žmonės, be abejo, pranašesni už kitus, tačiau taip pat nepastovūs ir netvirti, kaip ir jų meto idėjos, sutarti tarpusavyje ir vadovauti naujai visuomenei. Karštas jaunuolis troško, kad būtų nuversta buržuazijos valdžia, ir jo ideálas buvo — kovoti, kad tai greičiau įvyktų. Visa, kas priklausė opozicijai, turėjo teisę tikėtis jo pagarbos ir meilės. Mėgstamiausi jo žodžiai buvo: „Duokit man darbo."

Jis pajuto Arsenui gilų draugiškumą ne todėl, kad būtų deramai įvertinęs jo šviesų protą, o dėl to, kad begalinę jo drąsą ir besaikį atsidavimą, apie kuriuos jautėsi galįs spręsti, laikė prilygstančiais savo paties narsumui ir pasiaukojimui. Jis labai stebėjosi matydamas, kad Arsenas rūpestingai saugo savyje jaus-

[1] Ir visokiems kitiems *(lot.)*.

mą, nesulaukusį atgarsio; tačiau jis mielai lenkėsi tam, ką vadino Arseno fantazija, ir, įsikūręs po vienu stogu su gražiąja Marta, pasistengė įgyti Oraso pasitikėjimą ir palankumą. Tai buvo gana nelengvas vaidmuo tokiam tiesiam žmogui, tačiau jis visai pusėtinai su juo susidorojo, nedemonstruodamas Orasui draugiškumo, kurio, žinoma, nejautė. Klausydamas Arseno nurodymų, buvo jam paslaugus, malonus ir linksmas, bet ne daugiau. Visa kita atliko lengvatikė paties Oraso savimeilė. Jis įsivaizdavo, kad Laravinjerą, kaip daugelį kitų, traukia jo protas ir žavesys. Taip galėjo būti, tačiau taip nebuvo. Laravinjeras elgėsi su juo taip, kaip mes elgiamės su vyru, kurio nenorime apgaudinėti, kurį pakenčiame ir tausojame todėl, kad norime palaikyti draugiškus arba malonius santykius su jo žmona. Visų visuomenės sluoksnių žmonės taip elgiasi be jokių piktų kėslų, ir Laravinjeras ne tik pats neturėjo kokių pretenzijų, bet buvo net pareiškęs Arsenui, kad nenori tapti išdaviku ir niekada nekalbės Martai nieko prieš jos mylimąjį ir negirs ko nors kito. Arsenas su tuo sutiko; jam pakako to, kad jis kasdien gaus žinių apie Martą ir bus laiku įspėtas apie jos ir Oraso išsiskyrimą, kurio laukė,— taip jis galėjo puoselėti savyje tvirtą ir ramią viltį, kuria tik ir gyveno.

Taigi Laravinjeras matydavo Martą kasdien, kartais vieną, kartais su Orasu, kuris nesiteikė dėl jos pavyduliauti, o kas vakarą susitikdavo su Arsenu ir ketvirtį valandos kalbėdavo su juo apie Martą su sąlyga, kad paskui pusę valandos jie šnekėsis apie revoliuciją.

Nors Žanas ir nenorėjo būti sekliu, netrukus nebegalėjo nepastebėti Oraso irzlumo ir atšalimo vargšei Martai, ir tai sukrėtė jį. Apie moters charakterį ir jos dalią jis mąstė ne daugiau, kaip apie kitus pagrindinius visuomenės klausimus; tačiau šis žmogus buvo toks geras iš prigimties, kad jokie apmąstymai nebūtų turėję jokios reikšmės. Kaip visi narsūs bei stiprūs žmonės, jis jautė moteriai gilią pagarbą. Tironija, pavydas ir smurtas visada yra silpnumo ženklas. Žanas niekada nebuvo mylimas. Jis žinojo esąs labai negražus ir todėl būdavo labai santūrus su moterimis, kurios jam atrodė vertos jo meilės; ir nors, sprendžiant iš kalbos ir manierų šiurkštumo, negalėjai įtarti jį esant drovų, jis buvo toks drovus, kad tik slapčia išdrįsdavo pakelti akis į Martą. Tą nepasitikėjimą savim jis puikiai slėpė po tariamu nerūpestingumu, o apie meilę kalbėdavo tik su iro-

niška pompa, kuri nejučiom keldavo juoką. Moterys dėl to paprastai laikydavo jį storžieviu, ir šis nuosprendis, sykį paskelbtas jam, pasirodė toks tvirtas, kad, norint jį panaikinti, vargšui Žanui būtų reikėję didelės drąsos ir ne mažesnio iškalbingumo. Jis pats jautė tai, o meilės troškimas, kurį jis buvo nustūmęs į tolimiausią širdies kampelį, buvo toks nedrąsus, kad Žanas nesiryžo užsitraukti patyčių ir abejonių, kurias būtų sukėlęs pirmas prisipažinimas. Negalėdamas nė valandėlei atsisakyti prisiimto vaidmens, jis pasmerkė save bendrauti su perdaug lengvai pasiekiamomis moterimis, prie kurių negalėjo rimtai prisirišti, tačiau su kuriomis elgėsi taip švelniai ir atsargiai, kaip niekas su jomis nesielgia.

Toks yra daugelio žmonių likimas. Savotiškas išdidumas neleidžia jiems pasirodyti tokiems, kokie yra iš tikrųjų, ir jie visą savo amžių nugyvena kaip nekalti apgavikai, kuriems visi padeda apgaudinėti. Tačiau tikrojo charakterio nepaslėpsi, ir mūsų buzengo, nors apie romantiškuosius jausmus kalbėdavo su pašaipa ir panieka, negalėdavo pakęsti, kad jo akivaizdoje kas nors žemintų ar skriaustų moterį, vis tiek, kas ji būtų. Pamatęs, kad koks niekšas iš tų pačių padugnių muša gatvėje prostitutę, jis herojiškai užstodavo ją ir gindavo, rizikuodamas gyvybe. Dar sunkiau jam būdavo susivaldyti matant, kaip užgauliojama trapi, tauri būtybė, kuriai tokios dvasinės žaizdos yra skaudesnės, negu smūgiai puolusios moters pečiams. Vos apsigyvenęs Šenjaro name, jau pirmomis dienomis jis pastebėjo Martos veide ašarų žymes; ne kartą Orasas, jam pasirodžius, vos sutramdydavo pykčio priepuolį. Laikui bėgant Orasas, apsipratęs su Laravinjeru, kaip nepavojingu liudininku, ėmė visai nebesivaržyti, ir šis nebegalėjo ilgiau likti abejingu šiurkščių jo išpuolių stebėtoju. Kartą jis užklupo Orasą kaip reikiant įšėlusį: praleidęs naktį Operos baliuje, jis buvo labai sudirgęs, ir jam atrodė, jog Marta, papriekaištavusi jam, kad taip ilgai neparėjo, įžeidė jį, kėsinasi į jo laisvę, elgiasi despotiškai. Marta nebuvo pavydi, o jei ir buvo, tai niekada to neparodydavo; tačiau ji visą naktį nerimavo, nes Orasas buvo žadėjęs grįžti apie antrą valandą. Ji būgštavo, kad jis nebūtų su kuo susikivirčijęs, kad nebūtų atsitikusi kokia nelaimė, o gal jai vaidenosi ir neištikimybė. Martai buvo labai skaudu, tačiau ji skundėsi tik tuo, kad jis jos neįspėjo; persimainęs jos veidas iškalbingai bylojo apie bemiegės nakties kančias.

— Na, sakykit,— kreipėsi Orasas į Laravinjerą,— argi ne biauru, kai tave globoja kaip auklė vaiką, kamantinėja kaip mokinuką! Aš neturiu teisės išeiti ir pareiti, kada noriu, turiu prašyti leidimo, o jeigu truputį užsisėdžiu, prieš mane iškyla nustatytasis terminas — kaip nuosprendis, kaip tiksli laiko norma, skirta man pasilinksminti. Iš tikro juokinga! Teks, matyt, kas kartą apsirūpinti raštišku leidimu ir mokėti netesėjimo baudą už kiekvieną pavėluotą minutę.

— Juk matote, kaip ji kenčia! — pusbalsiu tarė jam Laravinjeras.

— O aš? Po velnių, gal manote, kad aš — devintame danguje? — garsiai atšovė Orasas.— Reikia, vadinasi, aičioti dėl tų prasimanytų, vaikiškų kančių, o į manąsias, teisėtas, tikras ir diena iš dienos augančias, numoti ranka?

— Tai per mane jūs nelaimingas, Orasai? — pasakė Marta, su giliu skausmu pakeldama į jį savo dideles mėlynas akis.— Nežinojau, kad tai mano kaltė.

— Taip, aš nelaimingas,— sušuko jis,— baisiai nelaimingas! Jei norite, kad pasakyčiau tai prie Žano, ką gi, galiu: per amžiną jūsų liūdesį namai man pasidarė nemieli. Tokie nemieli, kad tik išėjęs aš atsikvepiu, atsigaunu, pajuntu, kad dar gyvenu; o vos grįžtu — krūtinę vėl suspaudžia, ir jaučiu, kad mirštu. Jūsų meilė, Marta, dusina, tarsi traukia iš manęs orą. Štai kodėl pastaruoju metu jūs rečiau mane matote.

— Man rodos, jūs klystate, yra kaip tik atvirkščiai,— atsakė Marta, kuriai įkvėpė drąsos įžeista savimeilė.— Ne mano nuolatinis liūdesys verčia jus bėgti iš namų, o jūsų nuolatinis bėgimas iš namų verčia mane liūdėti.

— Girdite, Laravinjerai! — tarė Orasas, kuris visada ieškojo kitų moralinės paramos ir dabar, žiūrėdamas į susirūpinusį Žano veidą, pabūgo, kad nebūtų griežtai pasmerktas.— Todėl, kad išeinu pasimatyti su žmonėmis, kad gyvenu, kaip dera vyrui, kad naudojuos savo nepriklausomybe,— grįžęs aš pasmerktas matyti nelaimingą veidą, karčią šypseną, šaltumą, klausytis abejonių, priekaištų, kaltinimų, pamokymų! Ar begali būti baisesnė kankynė!

— Matau,— atsistodamas tarė Laravinjeras,— kad jūsų abiejų dalia apgailėtina. Žinote, mano nuomone, jums reikia skirtis.

— Jis to tik ir nori! — sušuko Marta, užsidengdama veidą rankomis.

— O jūs mane to formaliai prašote Laravinjero lūpomis,— užsiplieskė Orasas.

— Palūkėkite,— prabilo Laravinjeras.— Neverskite manęs vaidinti čia vaidmens, kuris man biaurus. Nė vienas iš jūsų nepatikėjote man savo paslapčių, ir tai, ką dabar pasakiau, pasakiau savo iniciatyva, nes taip manau. Jūs netinkate vienas kitam ir niekada netikote; jūs žengiate iš susižavėjimo į neapykantą, o geriau būtų, kad išsiskirtumėt taikiai ir draugiškai.

— Galiu sutikti, kad šie puikūs žodžiai — Laravinjero įkvėpimo vaisius, jo improvizacija,— pasakė Orasas; — vis dėlto pasakykite, Marta, ar jie tikrai išreiškia jūsų mintis?

— Jis lengvai galėjo jas numanyti, gal net įspėti, girdėdamas, kaip jūs kaltinate mane dėl to, kad esate nelaimingas,— oriai atsakė ji.

Viskas klostėsi ne taip, kaip Orasui norėjosi. Jis mielai būtų palikęs Martą, tačiau nenorėjo būti jos paliktas. Martos parodytas tvirtumas, kurį šią akimirką jai įkvėpė trečio asmens dalyvavimas, sukėlė Orasui tokį įtūžio priepuolį, koks dar niekada nebuvo jo ištikęs. Jis pašoko, sulaužė kėdę — žodžiu, davė visišką laisvę savo nirtuliui ir sielvartui. Pabudo netgi senasis pavydulys, iš keršto vėl buvo iškeltas iš užmaršties nekenčiamasis ponas Puasonas, jau buvo beišsprūstąs ir Arseno vardas, bet Laravinjeras paėmė Martą už rankos ir ryžtingai pasakė:

— Jūs pasirinkote gynėju neprotingą ir niekingą berniūkštį; jumis dėtas, Marta, aš nepasilikčiau pas jį nė minutės.

— Tai veskitės ją, pone mielas! — su geliančia panieka tarė Orasas.— Iš visos širdies sutinku, nes dabar suprantu, kas dedasi tarp jūsų.

— Jeigu ji gyventų pas mane, pone mielas,— ramiai atsakė Žanas,— ji būtų gerbiama ir branginama, o pas jus ji žeminama ir įžeidinėjama. O dieve didis! — pridūrė jis, ūmai susijaudinęs,— jeigu mane nors vieną dieną būtų mylėjusi tokia moteris, aš neužmiršČiau to visą gyvenimą...

Jo balsas nutrūko, tarsi šiais žodžiais jis būtų išliejęs visą savo širdį. Jie suskambėjo taip įtaigiai, kad apsimestinis, o gal ir tikras Oraso pavydas akies mirksniu užgeso. Laravinjero susijaudinimas jį priveikė, jis pasidavė reakcijai, kurią mumyse dažnai sukelia audringos scenos, ir apsipylė ašaromis; duodamas Laravinjerui ranką, Orasas karštai pasakė:

— Jūsų teisybė, Žanai. Jūs kilnus žmogus, o aš — apgailėtinas niekšas. Paprašykite šitą vargšę moterį atleisti man, nors aš jos nevertas.

Šis atviras ir taurus prisipažinimas užbaigė ginčą ir net pavergė patiklią Žano širdį.

— Seniai taip reikėjo,— tarė jis, dėdamas Martos ranką į Oraso.— Jūs geresnis, negu aš maniau, Orasai. Labai gerai, kai žmogus gali taip greit ir taip vyriškai išpažinti savo klaidas. Marta, žinoma, mielai jas užmirš.

Ir jis išbėgo į savo kambarį — ar nenorėdamas matyti Martos džiaugsmo, ar slėpdamas prasiveržusį jausmingumą, kurį paprastai užgniaužd avo.

Nepaisant šios gražios atomazgos, panašios scenos ėmė kartotis vis dažniau ir dažniau. Orasas mėgo pasilinksminti, šitoms pagundoms jis pasiduodavo beatodairiškai. Nebegalėjo praleisti namie nė vieno vakaro, gyveno tik Italų teatro arba Operos parteryje. Čia Orasas negalėjo traukti publikos dėmesio, tačiau mėgavosi žiūrėdamas į moteris ložėse, kurios demonstravo savo grožį arba papuošalus prieš minią neturtingų jaunuolių, trokštančių prabangos, pramogų ir turto. Jis žinojo, kuo vardu visos žymiosios moterys, kurių titulai, pinigai ir išdidumas buvo neįveikiama kliūtis jo troškimams. Žinojo jų ložes, pažino jų karietas ir meilužius; stovėdavo laiptų apačioje ir žvelgdavo, kaip jos eina lėtai pro šalį, apsigobusios brangiais kailiais, kurie menkai teslepia jų pečius, o kartais ir visai nukrinta, atidengdami įžūlioms jo akims įžūlią jų nuogybę. Žanas Žakas Ruso nė kiek neperdėjo, kalbėdamas apie nepaprastą aukštuomenės moterų begėdiškumą; tačiau tai buvo filosofiškas šiurkštumas, kurio auka Orasas visai nesiruošė tapti. Jautrios jo ambicijos nežeidė šalti, arogantiški žvilgsniai, kuriais šios rūšies moterys tartum sakė: „Gėrėkitės, tačiau nelieskite." Įžūlus Oraso žvilgsnis tartum atremdavo: „Jūs tai sakote ne man." Žodžiu, scenoje žadinami jausmai, muzikos galia, aplodismentų sukelta pakili nuotaika — viskas, net dekoracijų fantasmagorija ir lempų tviskėjimas, svaigino šį jaunuolį, o jis iš esmės buvo kaltas tik tuo, kad geidė malonumų, kuriuos visuomenė čia siūlo vargšams, čia vėl atima iš jų, kaip vandenį iš trokštančio Tantalo.

Nenuostabu, kad, grįžus į tamsią, skurdžią mansardą ir radus sušalusią, išblyškusią Martą, snaudžiančią iš nuovargio prie užgesusio židinio, jį imdavo kankinti drauge ir sąžinės priekaiš-

tai, ir pyktis. Tada audra pratrūkdavo dėl menko nieko, ir Marta, nesitikėdama pamiršti savo pražūtingos meilės, troško ir karštai šaukėsi mirties.

Jei nuo tokių šeimyninių paslapčių bent kartą nuplėšiama pirmoji uždanga, nei viena, nei kita pusė nebegali apsieiti be trečiojo asmens; jos pasigenda jo čia kaip patikėtinio, čia kaip teisėjo. Iš pradžių Laravinjeras buvo tarpininkas. Jis pyko, kam leidosi įtraukiamas į šiuos kivirčus, ir prisipažino Arsenui, kad, nors buvo pasiryžęs laikytis neutralumo, turėjo savotiškai susidraugauti su Orasu. Iš tikrųjų, Orasas pasitikėjo juo ir dažnai parodydavo didžiadvasiškumo, kuris vis labiau traukė Laravinjerą. Šalia visų savo ydų Orasas turėjo daug puikių savybių: greit supykdavo, bet greit ir atlyždavo; protingas žodis visada rasdavo kelią į jo protą; švelnus žodis dar greičiau pasiekdavo jo širdį; pašėlusio išdidumo ir puikybės šuoro ištiktas, jis galėdavo staiga pulti į atviraširdišką, romią atgailą. Žodžiu, jis atskleisdavo pakaitom prieštaringiausius bruožus ir polinkius, ir mūsų neseniai aprašytas kivirčas leidžia gerai įsivaizduoti visus kitus, kuriuose Laravinjerui tekdavo taikintojo vaidmuo.

Tačiau, kai tokie barniai ėmė kartotis itin dažnai, Laravinjeras, paklusdamas, kaip buvo jam pataręs Arsenas, tiesioginiams savo įspūdžiams, pasijuto vis vargiau beatleidžiąs Orasui. Jei kuris nors nusižengimas nuolat kartojamas, jis darosi vis sunkesnis ir sekina teisingo žmogaus kantrybę. Laikui bėgant Laravinjerui taip įgriso Oraso sugebėjimas staiga pradėti muštis į krūtinę ir atgailauti, kad jo susižavėjimas šia savybe virto panieka. Pagaliau jis ėmė žiūrėti į Orasą kaip į sentimentalų plepį ir nebejausti jam palankumo, kuriam anksčiau negalėjo atsispirti. Šis galutinis nuosprendis buvo labai rūstus, tačiau toks tvirtas ir vientisas žmogus, kaip Žanas, kitaip spręsti negalėjo.

— Vargšas drauguži,— tarė jis kartą Orasui, kai tas vėl prašė juos sutaikinti,— nebenoriu slėpti, kad man visiškai neberūpi jūsų meilės reikalai. Man pakyrėjo matyti iš vienos pusės beprotybę, o iš kitos — nepagydomą silpnumą. Gal teisingiau būtų pasakius — silpnumą ir beprotybę ir iš kitos pusės; nes tokia pastovi Martos meilė jums — monomanija, o visos šitos audringos scenos, kuriomis jūs mus vaišinate,— ne kas kita, kaip apgailėtinas silpnumas. Iš pradžių laikiau jus egoistu, paskui man pasirodė, kad jūs geras. Dabar matau, kad nesate nei geras, nei blogas; jūs — šaltas, todėl mėgstate dirbtinių aistrų audras; iš

prigimimo jūs komediantas. Kai jums pavyksta sujaudinti mus savo trypimu, deklamavimu ir raudomis, esu tikras, jūs šaipotės sau iš mūsų. O, nepykite, nevartykite akių, kaip Bokažas Buridano vaidmenyje, negniaužkite kumščio. Aš tiek prisižiūrėjau į tai, kad apie visa, ką galite padaryti ar pakalbėti, pasakysiu: ne naujiena! Buvau nuolatinis žiūrovas, o dabar jaučiuosi abejingas, kaip žmogus, nemokamai gaunąs bilietus į teatrą. Žinau, kad esate geras tragikas, bet visus jūsų vaidmenis moku atmintinai. Jei norite, kad klausyčiau jūsų, tai elkitės rimtai, liaukitės darkęsis ir šnekėkit protingai. Pasakykit proziškai, kad nebemylite savo meilužės, nes ji jums nusibodo, ir įgaliokite mane atsargiai ir su visa derama pagarba duoti jai tą suprasti. Tik tada aš vėl imsiu jus gerbti ir laikyti padoriu žmogum.

— Gerai,— tarė Orasas, vos tramdydamas įniršį,— aš sutinku kalbėti su jumis šaltai, labai šaltai, nes moku susivaldyti; ir pradžiai sakau rimtai ir ramiai, kad jūs man atsakysite už visus šiuos įžeidimus...

— Kalbėkime atvirai,— nutraukė jį Žanas.— Štai jūs provokuojate mane gal dešimtą kartą per mėnesį; jei užkibčiau dabar už jūsų žodžio, tai išeitų jums tik į naudą, bet aš turiu už ką lieti kraują, ir man nėra ko rizikuoti gyvybe net su tokiu neprityrusiu priešininku, kaip jūs. Nepamirškite, aš juk išmušdavau jums rapyrą kaskart, kai tik fechtuodavomės, ir todėl pakęskite dar vieną mano atsisakymą stoti su jumis į dvikovą.

— Aš priversiu jus kautis,— mirtinai išblyškęs, tarė Orasas.

— Įžeisite mane viešai? Skelsite antausį? O aš jums pakišiu koją ir dar trenksiu „brolio Žano smūgį"... Tegu dievas mane sergi, Orasai! Šitokie metodai tinka šnipams ir žandarams. Žinote, nors aš jūsų ir nebemyliu, tačiau kažkoks jausmas man dar liko, ir aš greičiau iškęsčiau kokią jūsų beprotybę, negu reaguočiau į ją. Užtat geriau tylėkite. Įspėju, kad nesiginsiu ir kad iš jūsų pusės bus niekšiška mane pulti.

— Bet kas gi čia puola ir provokuoja? Katras iš mūsų niekšas, triskart niekšas,— jūs ar aš? Jūs įžeidinėjate mane, visaip niekinate ir atsisakote kautis su manim! O, dabar aš suprantu malajiečių dvikovą: jie persirėžia sau pilvą priešo akivaizdoje.

— Graži frazė, Orasai, bet tai vėl deklamacija. Juk nesu jūsų priešas ir, prisiekiu, nenoriu jūsų įžeisti. Tai tik draugiškas patarimas, ir jūs galite ramiai jį išklausyti, nes dažnai ateidavote prašyti patarimo. Labai jau seniai aš gailiuosi jūsų ir vis pri-

imu jūsų pasiteisinimus, kurių, regis, niekada nepanaudojau piktam.

— O dabar begėdiškiausiai jais piktnaudžiaujate; verčiate mane raudonuoti dėl to, kad buvau jums atviras ir nuoširdus.

— Koks čia piktnaudžiavimas? Aš juk nenoriu jūsų klausytis kaip tik dėl to, kad saugau jus nuo naujų nusižeminimų.

— Dieve mano! Dieve mano! — sušuko Orasas, verkdamas iš įsiutimo ir grąžydamas rankas.— Ką gi aš padariau, kad jūs šitaip su manim elgiatės?

— Pasakysiu jums, ką padarėte,— atsakė Laravinjeras.— Per jus kenčia ir žūsta viena vargšė būtybė; jinai jus dievina, o jūs net negerbiate jos.

— Ašl Aš negerbiu Martos! Kaip jūs drįstate sakyti, kad aš negerbiu moters, kuriai atidaviau savo jaunystę, savo gyvenimą, savo skaisčią širdį?

— Nemanau, kad jūs visa tai atidavėte, paaukodamas save; šiaip ar taip, aš nelabai linkęs jūsų gailėtis.

— Todėl kad nieko neišmanote apie meilę. Ne aš, o jūs pats esate šaltas ir bejausmis.

— Galimas dalykas,— gailiai šyptelėjęs, atsakė Žanas,— tačiau aš ir nesidedu kitoks. Nagi pasakykite, jeigu jau taip, dėl ko reikėtų jūsų gailėtis?

— Žanai,— sušuko Orasas,— jūs nežinote, kas yra mylėti pirmą kartą ir būti mylimam antrą arba trečią kartą!

— Ak, štai kas! — tarė Laravinjeras, truktelėdamas pečiais.— Viena tik mergelė Marija buvo verta pono Oraso Diumonte! Ne naujiena, mano mielas. Ne kartą jūs tai sakėte mano akivaizdoje vargšei Martai. Bet, žinote, kas kalba ar bent galvoja šitaip, pats yra vertas geriausiu atveju panelės Luizonos. Kokia tuštybė, koks apakimas! Yra puolusių moterų, kurios vertesnės už kai kuriuos dorybingus jaunuolius.

— Žanai, jūs nepraustaburnis, storžievis, akiplėša!

— Taip, bet aš kalbu teisybę. Yra tyrų širdžių po purvinais drabužiais ir sugedusių — po puikiomis liemenėmis.

Orasas sudraskė savo raudono aksomo liemenę ir metė jos skutus Laravinjerui į veidą. Žanas mikliai išsilenkė jų ir, spirdamas juos bato galu, tarė:

— Štai kas dedasi! Galėtum pamanyti, kad jūs ne kažkiek tejsiskolinęs savo siuvėjui!

— Aš skolingas jums, pone,— pasakė Orasas,— ir neužmiršau to, tačiau esu labai dėkingas, kad priminėte.

— Tuo geriau, kad neužmiršote,— atsainiai atsiliepė Laravinjeras.— Yra kalėjimuose vargšų patriotų, kurie turės už ką nusipirkti cigarų. Ką gi, užsirūkykit ir jūs, ir pasikalbėkim geruoju. Juk negalite nuneigti, kad esate nusikaltęs Martai. Iš dalies aš pateisinu jus: esat laimės kūdikis — ir protingas, ir iškalbingas, ir gražus, o juk gražiems jaunuoliams, kaip ir gražioms moterims, žinau, leidžiama turėti kaprizų. Negaliu reikalauti, kad būtumėt išmintingas, sakysim, kaip aš, žmogus, ant kurio fizionomijos velnias pupas kūlė ir kuris apskritai panašesnis į šerną, negu į padorų krikščionį. Vieno dalyko tačiau jums neatleidžiu: kad mėgstate kankinti, kad nenutraukiate ryšio, kuris jums įgriso, kad esat neatviras, žodžiu, kad nenorite atitaisyti skriaudos, kurią padarėte.

— Bet aš myliu šitą moterį, nors ją ir kankinu! Negaliu su ja išsiskirti! Aš pripratau prie jos, aš negalėsiu be jos gyventi!

— Net jeigu tai būtų teisybė (aš tuo abejoju, nes jūs stengiatės kuo mažiausia būti su ja), jūsų pareiga įveikti meilę, jai tokią pražūtingą.

— Jeigu aš ir norėčiau, ji su tuo niekada nesutiktų.

— Esat įsitikinęs?

— Ji nusižudys, jeigu aš ją paliksiu.

— Jeigu pamesite ją šaltai ir šiurkščiai — galimas dalykas; bet jeigu išsiskirsite su ja kaip padorus žmogus, paaukodamas savo egoistiškus įpročius, iš pagarbos, pagaliau dėl pačios jūsų meilės...

— Niekada! Niekada Marta nesutiks skirtis su manim, esu tuo tikras.

— Kokia puiki jūsų nuomonė apie save! Įgaliokite mane pakalbėti su ja taip pat atvirai, kaip kalbėjau su jumis, ir tada pamatysim.

— Žanai, dar vienas dalykas: jūs turite pretenzijų į ją?

— Aš? Tam reikėtų trijų sąlygų: pirma, kad pasaulyje nebūtų nė vieno veidrodžio; antra, kad Marta apaktų; trečia, kad nei ji, nei aš negalėtume prisiminti mano veido.

— Tai kodėl jūs taip atkakliai stengiatės mus išskirti?

— Pasakysiu tiesiai: turiu pretenzijų į ją kito žmogaus labui.

— Jums pavesta ją suvedžioti arba pagrobti? Kokiam rusų kunigaikščiui ar „Kafe de Pari" donžuanui?

— Batsiuvio sūnui Poliui Arsenui.

— Kaip, jūs susitinkate?

— Kasdien.

— Ir slėpėte nuo manęs?.. Keista!

— Priešingai, labai paprasta. Žinojau, kad nemėgstate jo, ir nenorėjau girdėti blogai apie jį kalbant, nes aš jį myliu.

— Vadinasi, jūs esate Merkurijus, pasiųstas Jupiterio, kuris jau pasivertė svarių sū lietumi, kad pašalintų mane?

— Trigubas įžeidimas: jam, jai ir man. Labai ačiū! Čia irgi iš jūsų vaidmens teksto? Pasakėte labai gerai! Jei būčiau klakeris, pakvaišČiau iš susižavėjimo.

— Bet iš tiesų, Laravinjerai, nuo viso to galima išeiti iš proto! Jūs veikiate prieš mane, pasiryžęs mane išduoti, ginate kitą! O aš pasitikėjau jumis!

— Ir gerai darėte, pone. Niekada nesu ištaręs Martai Arseno vardo. Ne tik nesistengiau judviejų sukiršinti, bet visada taikinau. Bet daugiau nebetaikinsiu: širdis ir sąžinė neleidžia. Arba šiandien pat išsikraustau iš šitų namų, kad daugiau niekad nematyčiau nei jūsų, nei Martos, arba, jums sutikus, paraginu ją nutraukti ryšį, kuris jus slegia, o ją žudo.

Nugalėtas rūstaus Laravinjero tiesumo ir nepalenkiamo tvirtumo, priremtas prie sienos, nebežinodamas, kaip elgtis, kad šitas žmogus, kurio pasmerkimo jis prisibijojo, vėl imtų jį gerbti, Orasas pažadėjo apgalvoti jo pasiūlymą ir paprašė kelių dienų, kad galėtų galutinai apsispręsti. Tačiau dienos bėgo, o jis negalėjo niekam pasiryžti.

XXII

Orasas nemelavo, sakydamas, kad Marta jam reikalinga. Vienatvė jį baugino, jis negalėjo gyventi, nejausdamas kito žmogaus atsidavimo, todėl Marta jam buvo brangesnė, negu jis drįso prisipažinti Laravinjerui: mat, jei pastarasis, gan aiškiai parodęs savo nusivylimą juo, būtų įspėjęs tikrąją tokio pastovumo priežastį, tai būtų apkaltinęs jį egoizmu ir išnaudojimu. Martą apgauti ar perkalbėti buvo lengviau. Vos tik Orasas, užėjus

kalbai apie išsiskyrimą, bent žodžiu išreikšdavo savo baimę ar apgailestavimą, ji vėl herojiškai sutikdavo kęsti visas kančias, susijusias su nelaiminga jųdviejų sąjunga.

— Aš jam labiau reikalinga, negu kai kas mano,— kalbėjo ji.— Jis ne toks jau stiprios sveikatos, kaip atrodo. Nepaprastai nervingas, todėl nuolatos negaluoja; kartais aš bijau — jei ir ne dėl jo gyvybės, tai dėl proto. Mažiausias nemalonumas visai išmuša jį iš vėžių. Be to, jis išsiblaškęs, nerūpestingas, nemoka rūpintis savimi; jei ne aš, per savo svajones ir svaičiojimus pamirštų, kad reikia miegoti ir valgyti. O apie tokį apdairumą ir nuovokumą, kad reikia pasilikti kasdien dvidešimt sū pietums, nėra ko nė kalbėti. Pagaliau, nepaisant visų paikiojimų, jis mane myli. Kiek kartų, graudulio ir atgailos valandėlėmis, kai žmogus tikrai parodo save, jis man sakė, kad mieliau sutiktų dar šimtąsyk labiau kentėti dėl savo meilės, negu sutramdyti savo aistrą ir pamiršti mane!

Taip Marta kalbėdavo Laravinjerui, nes tas, matydamas Orasą nesiryžtant nieko daryti, pats kreipėsi į ją, iš anksto įspėjęs apie tai jos draugą. Orasas, kuris po paskutinių karčių Laravinjero priekaištų jautė jam aiškią antipatiją, matė, kad dabar be rimto susikirtimo jau nebenusikratys jo, todėl ironiškai pasiūlė paveržti iš jo Martos širdį ir suteikė jam visišką veikimo laisvę. Orasą siutino atvirai prieš jį stojančio Žano pasitikėjimas savimi, tačiau jis nebijojo Žano. Žinojo, kad tas neapsukrus, drovus, daug skrupulingesnis ir jautresnis, negu nori pasirodyti, ir jautė galįs vienu žodžiu išsklaidyti savo romiosios draugės širdyje ilgiausios Laravinjero kalbos įspūdį. Taip ir buvo: Orasas pasistengė vėl paimti Martą savo valdžion, tartum trokšdamas laimėti lažybas. Kaip dažnai nelaimingą meilę šitaip iš naujo ima kurstyti ir tarsi gaivinti persisotinusios ar atšalusios širdys vien iš baimės, kad netriumfuotų tie, kurie pranašavo ją netrukus užgesiant! Atgaila ir atleidimas tokiais atvejais ne visada nesavanaudiški, ir būtų garbingiau, nebūgštaujant skandalo, sutikti su tuo, kas neišvengiama, ir nutraukti ryšius.

Taigi Laravinjero pastangos buvo bergždžios. Nuo tada, kai jis nusprendė išgelbėti Martą, ji itin atkakliai ėmė priešintis tam gelbėjimui. Netrukus jis pamatė, kad ne tik nepasiekė tikslo, bet, atvirkščiai, dar labiau sustiprino jos meilę Orasui. Jis prisipažino Arsenui, kad, užuot padėjęs, tik pakenkė jam, todėl

nutarė vėl laikytis neutraliai, guosdamasis mintimi, kad Marta, matyt, nėra tokia nelaiminga, kaip jam atrodė.

Tuo metu jis būtų išsikraustęs iš pono Šenjaro namų, jeigu nebūtų turėjęs slaptų sumanymų, nesusijusių su mūsų įsimylėjėliais, ir jei tie namai nebūtų buvę jam geras ir patikimas prieglobstis. Kodėl gi nepapasakoti apie tai dabar, kai narsusis Žanas jau nebe žmonių valdžioje, lygiai kaip ir visi kiti, kurie, mirdami ar pabėgdami išsigelbėjo nuo visų persekiojimų? Žanas rengė sukilimą. Su kuo — to aš niekada nežinojau, nežinau nė dabar. Gal būt, jis veikė vienas; nemanau, kad kas nors būtų jį paveikęs, įkalbėjęs ar priviliojęs. Žinodamas, kad jis karšto būdo ir kad troškimas veikti neduoda jam ramybės, aš visada galvojau, kad jis greičiau pasmerks savo partijos vadų atsargumą ir žengs toliau už juos, pranokdamas jų ketinimus, negu leis, kad kas nors jį pralenktų, mėgindamas padaryti perversmą su ginklu rankose. Mano visuomeninė padėtis neleido man tapti jo patikėtiniu. Kiek jis pasitikėjo Arsenu, nežinojau ir nesistengiau sužinoti. Žinau tik, kad kartą Orasas, netikėtai įėjęs į Laravinjero kambarį, kurį tas buvo pamiršęs užrakinti, pamatė ant grindų didelį lagaminą ir aplinkui išdėliotus šautuvus. Žanas apžiūrinėjo juos kaip žmogus, išmanąs apie ginklus. Lagamine dar buvo šovinių, parako, švino, liejimo forma,— viskas, ko reikia, kad būtų galima šių pavojingų relikvijų savininką pasiųsti į teismą, o iš ten — į Grevo aikštę arba į Mon-Sen-Mišelio kalėjimą. Orasas tuo metu buvo labai niauriai nusiteikęs. Tokiomis valandėlėmis jis dar užeidavo pas Laravinjerą, nors buvo sau pasižadėjęs to nebedaryti.

— Ėhė! — sušuko jis, pamatęs šeimininką skubiai uždarant lagaminą.— Tai jūs žaidžiate šitą žaidimą? Na, tik nesislėpkit. Aš pritariu jūsų pažiūroms; ir jeigu jūs man, atėjus laikui, patikėsite vieną iš šitų klarnetų, aš taip pat neblogai juo sugrosiu.

— Ar iš tiesų sakote tai, ką galvojate, Orasai? — atsakė Žanas, įsmeigdamas į svečią savo mažas, blizgančias, žalias katės akis.— Jūs tiek kartų kandžiai išjuokėte mano revoliucinį įkarštį, kad nežinau, ar galiu pasitikėti jūsų diskretiškumu. Vis dėlto, kad ir nelabai jūs simpatizuojate mano siekimams ir man pačiam, tikiuosi, kad nesijuoksite garsiai, kitiems girdint, iš mano susižavėjimo šaunamaisiais ginklais, prisiminęs, kad galiu užmokėti už tai savo galva.

— O aš tikiuosi, kad jūs šito nė kiek nebijote; kartoju, aš ne tik nesmerkiu jūsų, bet pritariu jums ir pavydžiu. Kaip norėčiau turėti tvirtą tikėjimą ir tokius įsitikinimus, kad galėčiau leistis sukapojamas kardais už juos ant barikados.

— Na, jeigu jūsų širdis to geidžia, galite kreiptis į mane. Sakykit, Orasai, argi jaunas poetas, toks, kaip jūs, negalėtų šitokia plunksna parašyti puikaus puslapio ir įamžinti savo vardo?

Taip sakydamas, jis pakėlė gražų karabiną, kurį buvo nusižiūrėjęs pats sau. Orasas paėmė jį, pasvarino ant rankos, pažaidė gaiduku, paskui atsisėdo, pasidėjo karabiną ant kelių ir giliai susimąstė.

— Kam gyventi tokiais laikais? — sušuko jis, kai Laravinjeras, baigdamas dėti į lagaminą savo pavojingas brangenybes, švelniai atėmė iš jo savo mėgstamą ginklą.— Argi mūsų gyvenimas — ne vieni tik nusivylimai ir merdėjimas? Argi visuomenė neapgaudinėja kuo biauriausiai mūsų, sakydama: „Dirbkite, mokykitės, būkite išsilavinę, būkite garbėtroškos — ir pasieksite viską! Nėra tokio aukšto posto, kurio negalėtumėte užimti!" O kaipgi stengiasi šita veidmainiška ir niekšiška visuomenė tuos pažadus ištesėti? Kokias sąlygas ji mums teikia išsiugdyti sugebėjimams, kurių iš mūsų reikalauja, ir panaudoti žinioms, įgytoms jos labui? Jokių! Ji nepripažįsta mūsų, atstumia mus, palieka likimo valiai arba ir visai pribaigia. Jeigu mėginame prasimušti, ji mus kiša į kalėjimus arba žudo; jei esame ramūs, ji mus niekina arba užmiršta. Ak, jūs teisus, Žanai, šimtą kartų teisus, kad rengiatės šlovingai savižudybei!

— O, jeigu manote, kad aš svajoju apie savo arba draugų garbę, tai labai klystate,— atsakė Laravinjeras.— Aš pats visuomenė labai patenkintas. Esu visiškai nepriklausomas ir mėgaujuosi dykinėjimu kiek tinkamas. Gyvenu sau bohemiškai, ir man terūpi viena — rengti sąmokslus esamai santvarkai nuversti; juk liaudis kenčia, ir tai visų jai atsidavusių žmonių garbės reikalas. O bus, kaip dievas duos!

— Liaudis — štai didis žodis! — sušuko Orasas.— Tačiau — neįsižeiskite — man atrodo, kad ji tiek jums terūpi, kiek jūs jai. Jūs mėgstate karą ir veržiatės į jį; štai ir viskas, mielas mano vade: kiekvienas klauso savo polinkių. Iš tikrųjų, kodėl gi jūs turėtumėt mylėti liaudį?

— Todėl, kad pats esu iš liaudies.

— Jūs kilęs iš liaudies, bet jai nebepriklausote. Liaudis puikiai jaučia, kad jūsų interesai visai kiti, ir palieka rengti sąmokslą jus vieną ar beveik vieną.

— Jūs čia nieko nesuprantate, Orasai, ir aš neketinu jums aiškinti; bet patikėkite, kad, kai sakau: „Aš myliu liaudį", tai nė kiek nemeluoju. Teisybė, aš neilgai gyvenau su ja, tam tikru požiūriu esu buržua, turiu epikūriškų polinkių, su kuriais man bus nemaža keblumų, jei kada nors mūsuose bus spartietiškas režimas, draudžiąs alų ir „Kapralo" tabaką, bet ką tai reiškia? Liaudis — tai nepripažinta teisė, tai kančia, į kurią niekas nekreipia dėmesio, tai sutryptas teisingumas. Tai idėja, jeigu jums taip aiškiau. Didelė ir tikra mūsų laikų idėja. Ji pakankamai graži, kad dėl jos būtų galima kautis.

— Ši idėja atsigręš prieš jus, kai ją paskelbsite.

— Kodėl gi, jei tik aš jos neatsisakysiu? O kodėl turėčiau atsisakyti? Kaip galiu taip pasikeisti? Argi idėja miršta kaip aistra, atkrinta kaip koks poreikis? Visų valdžia visada bus teisėta, o jai įgyvendinti prireiks ne vienos dienos. Darbo man užteks visam gyvenimui, jeigu tik nežūsiu iš pat pradžių.

Jie diskutavo šia tema nebe pirmą kartą. Žanas visada pralaimėdavo, nors buvo teisus ir įsitikinęs savo teisumu; jam trūko išradingumo ir proto vingrumo priešininko argumentams ir pasišaipymams atremti. Orasas irgi norėjo respublikos, bet tokios, kurioje viršų turėtų talentai ir garbėtroškos. Jis kalbėjo, kad liaudis taip pat neprakiš, jei savo interesus paves ginti protingiesiems ir mokslingiesiems; kad vado pareiga bus rūpintis liaudies švietimu ir gerove. Tačiau jis nepripažino liaudžiai teisės kontroliuoti žymiųjų žmonių veiklą ir nesutiko su mintimi, kad ji galėtų šia teise protingai naudotis. Tuose ginčuose dažnai suskambėdavo kartėlio gaida, ir svariausias Oraso argumentas prieš buržuazinius demokratus buvo tas, kad jie tik kalba, bet nieko nedaro.

Įsitikinęs, kad Laravinjeras vaidina ar yra pasiruošęs vaidinti aktyvų vaidmenį būsimajame sukilime, Orasas ėmė labiau jį gerbti ir gailėtis, kad įžeidė jį. Ir toliau iš principo neigdamas revoliuciją, kuri duotų liaudžiai teises, jis vis dėlto patikėjo ta revoliucija, panoro dalyvauti joje, vildamasis, kad ji suteiks jam garbės, įspūdžių, erdvės jo ambicijai, kurią nuvylė konstitucinis režimas. Jis susitaikė su Žanu, meldė pasikliauti juo; gal todėl, kad tada buvo jaučiamas masių pritarimas sąjūdžiui, ar gal to-

dėl, kad Laravinjeras bent puoselėjo tokias iliuzijas, Orasas patikėjo to sąjūdžio sėkme, prisiekė Žanui prisistatyti, kai tik gaus ženklą, ir pasiruošė būsimiems įvykiams. Jis įsigijo šautuvą ir, vaikiškai džiūgaudamas, su įkarščiu gaminosi šovinius. Dabar jis aprimo, dažniau sėdėdavo namie ir buvo geriau nusiteikęs. Kiaurai persiėmė sąmokslininko vaidmeniu. Šis vaidmuo atgaivino begęstančias Oraso viltis; tai buvo slaptas kerštas visuomenei už abejingumą jam; be to, šis vaidmuo darė jį solidesnį, reikšmingesnį jo paties, Žano ir draugų akyse. Jis mėgo kelti nerimą Martai, matyti, kaip ji išbąla, vos jam užsiminus apie pavojus, su kuriais netrukus susidursiąs. Kas be ko, tarpais ir apverkdavo pats save iš anksto, ir apiberdavo gėlėmis savo kapą; net sukūrė sau eiliuotą epitafiją. Sutikęs kartą Operoje vikontienę de Šaji, kuri vos vos linktelėjo, atsakydama į jo pasveikinimą, pasiguodė mintimi, kad ji, gal būt, ateis pas jį ko nors prašyti, kai jis taps žymiu būsimos respublikos žmogumi, garsiu oratorium ar įtakingu publicistu.

Ar tų artėjančių įvykių niekas, be Laravinjero, nenumatė, ar jiems kliudė kokios slaptos aplinkybės, tačiau Žanui vis dar nebuvo kas veikti — jis tik laukė revoliucijos ir valė savo šautuvus. Tuo tarpu Paryžiuje staiga pasirodė cholera ir savo baisenybėmis nukreipė masių dėmesį nuo politikos.

Vieną iš tų šaltų pavasario naktų, kai užgriuvusioji neganda atrodė itin grėsminga, aš, įsisupęs į apsiaustą, snaudžiau laikinoj ambulatorijoj, mėgindamas pavogti iš *priešo* bent ketvirtį valandos neramaus miego, kol vėl kas nors ateis manęs kviesti. Ūmai pajutau ant peties kažkieno ranką. Iš karto pabudau, pašokau ir, kaip buvau įpratęs, dar neatplėšęs limpančių iš nuovargio akių, nuėjau paskui moteriškę, kuri prašė mane pagalbos. Tik kai ji ėjo pro raudoną žibintą prie ligoninės durų, man pasirodė, kad pažįstu ją, nors ji ir labai pasikeitusi.

— Marta! — sušukau.— Negi čia jūs? Dieve didis, pas ką mane vedate?

— Pas ką gi kitą, jei ne pas jį? — ištarė ji, grąžydama rankas.— O, eime greičiau, eime pas mus!

Aš ir be to jau žingsniavau šalia jos.

— Sunki forma? — paklausiau eidamas.

— Nežinau,— atsakė ji,— bet jis labai kenčia ir yra taip sukrėstas, kad visko gali būti. Jį jau seniai kankino nujautimas, o šiandien jis kelis kartus sakė man, kad jam ateinanti

paskutinioji. Tačiau jis gerai papietavo, buvo teatre, o grįžęs pavakarieniavo.

— Kokie gi požymiai?

— Jokių; bet jis kenčia, jis taip įsakmiai man paliepė bėgti gydytojo, jog man pasidarė baisu; aš vos laikausi ant kojų.

— Iš tiesų, Marta, jus krečia drebulys. Atsiremkite į mano ranką.

— O, nieko! Man tik truputį šalta.

— Jūs plonai apsivilkusi, o naktis tokia šalta. Apsigobkite mano apsiaustu.

— Ne, ne, negaiškime laiko! Eime greičiau!

— Marta, vargšele, kaip jūs sublogusi! — pasakiau, skubiai žengdamas ir žiūrėdamas blausioje žibintų šviesoje į jos įkritusius skruostus; vėjo plaikstomų juodų plaukų šešėlis dar labiau ryškino jos liesumą.

— Bet aš visai sveika,— atsiliepė ji, susirūpinusi kitkuo. Paskui, jai pačiai dar ne visai aiškios minčių sąsajos paveikta, ūmai sušuko: — Geriau pasakykit, kaip Eženi sveikata?

— Eženi jaučiasi gerai,— atsakiau.— Jai tik labai nemalonu, kad nutrūko draugystė su jumis.

— Ak, nekalbėkite taip! — atsakė ji širdį draskančiu balsu.— Dieve mano! Neprikaišiokite man bent šito! Dievas mato — aš to nenusipelniau. Verčiau pasakykit, kad ji mane tebemyli.

— Ji iš tikrųjų labai myli jus, brangioji Marta.

— O jūs tebemylite Orasą? — paklausė Marta ir, jau užmiršusi save, sugriebė mano ranką ir pasileido bėgte.

Netrukus mes buvome pas jį. Pamatęs mane, Orasas garsiai sušuko ir puolė man į glėbį:

— O, dabar galiu mirti! Aš vėl atradau draugą!

Ir, išbalęs kaip drobė, bejėgiškai susmuko krėsle.

Toks nusilpimas mane labai išgąsdino. Patikrinau pulsą — jis buvo vos jaučiamas. Apžiūrėjau jį, paguldžiau, nuodugniai išklausinėjau ir nusprendžiau pasilikti prie jo iki ryto.

Orasas iš tiesų sirgo. Jo smegenys buvo liguistai įaudrintos, nervai įtempti; jis kliedėjo, kalbėjo apie mirtį, apie pilietinį karą, cholerą, ešafotą; apsėstas visokių minčių, laikė mane čia laidojimo biuro tarnautoju, turinčiu jį paguldyti į nelemtąjį vežimą, čia budeliu, vedančiu į egzekucijos vietą. Po tokių sudirgimų apalpdavo, o atsigavęs ir pažinęs mane, smarkiai spaus-

davo man rankas ir, kabindamasis į mane, maldavo nepalikti jo, neleisti jam mirti. Neturėjau nė mažiausio noro, kad taip įvyktų, ir laužiau sau galvą, kas jo per liga; tačiau, kad ir labai atidžiai stebėjau, negalėjau įžiūrėti nieko daugiau, kaip vien stiprų nervų sukrėtimą. Nebuvo nei mažiausių choleros simptomų, nei temperatūros, nei apsinuodijimo — jokios konkrečios ligos. Marta slaugė jį kaip įmanydama, bet jis tarsi nematė to, o man, žiūrint į jos sulysusį, išsigandusį veidą, taip suspaudė širdį, jog ėmiau maldauti ją, kad atsigultų. Marta manęs neklausė ir tiktai auštant, Orasui nurimus ir užmigus, krito į krėslą jo lovos kojūgalyje ir užsnūdo. Aš sėdėjau galvūgalyje, priešais ją, ir norom nenorom lyginau jėga ir sveikata trykštantį Oraso veidą su tos moters veidu: kadaise gražuolė, dabar ji buvo lyg kokia šmėkla.

Aš taip pat buvau užsnūdęs, kai į kambarį pirštų galais, nieko nepažadindamas, įėjo Laravinjeras ir atsisėdo šalia manęs. Jis pats praleido naktį prie cholera apsirgusio draugo, o parėjęs namo, sužinojo, kad Marta iškvietė gydytoją Orasui.

— Kas jam? — paklausė jis mane, lenkdamasis prie ligonio.

Kai pasakiau, kad nerandu nieko rimto, bet vis dėlto turėjau pasilikti ir žiūrėti jį visą naktį, Žanas gūžtelėjo pečiais.

— Norite, kad pasakyčiau, kas čia yra? — paklausė jis tyliau.— Panika, daugiau nieko. Jau du ar tris kartus jis surengė mums panašias scenas. Jei būčiau buvęs šįvakar namie, Marta nebūtų persigandusi ir jūsų sutrukdžiusi. Vargšė! Ji didesnis ligonis, negu jis.

— Man irgi taip atrodo. Bet jūs, regis, gana rūsčiai smerkiate mano vargšą Orasą?

— Ne, aš elgiuosi teisingai. Nesakau, kad Orasas — bailys; esu net įsitikinęs, kad jis drąsus, kad nesvyruodamas pultų į kautynių ugnį arba stotų į dvikovą. Tačiau jis turi bailumo, būdingo visiems tiems, kurie truputį per daug save myli: bijo ligos, kentėjimo, lėtos, skausmingos ir šlove neapvainikuojančios mirties savo lovoje. Tokius mes paprastai vadiname lepūnėliais. Kartą mačiau jį gatvėje tvirtai laikantis prieš kažkokius neaiškius tipus, kurie kėsinosi jį užpulti, bet pabėgo, pamatę, kad jis nėmaž neprarado savitvardos, bet taip pat mačiau, kaip jis apalpo, kai, droždamasis plunksną, truputį įsipiovė pirštą. Jo barzda — kaip Jupiterio Olimpiečio, bet prigimtis moteriška.

Jis gali pakilti iki herojiškumo, bet nepakelia mažiausio fizinio skausmo.

— Brangusis Žanai,— atsakiau,— aš kasdien matau žmonių pačiame amžiaus gražume, pačiame tvirtume, ištvermingų ir protingų žmonių, kurie nuo vienos tik minties apie cholerą (ar net kitą, ne tokią baisią ligą) virsta menkystomis. Nemanykite, kad Orasas — išimtis. Atvirkščiai, išimtys yra tie, kurie stoiškai sutinka ligą.

— Aš ir nesmerkiu jūsų draugo, tik norėčiau, kad vargšė Marta priprastų prie jo išmonių ir nekeltų aliarmo kaskart, kai jam šauna į galvą mintis apie mirtį.

— Tai dėl to ji tokia liūdna ir prislėgta? — paklausiau.

— O, čia tik viena priežastis iš daugelio. Tačiau nenoriu būti skundikas. Iki šiol nepasakojau jums, kas čia dedasi. O dabar, kai vėl su jais susitikote, netrukus pats viską suprasite.

XXIII

Iš tikrųjų, kitą dieną, atėjęs pas Orasą ir įsitikinęs, kad jis visiškai sveikas, aš, nepądėjęs daug pastangų, sužinojau visus jo sielvartus.

— Ką gi, tikra teisybė,— atsakė jis į kažkokią mano pastabą,— aš nepatenkintas savo dalia, nepatenkintas gyvenimu, man tiesiog — kam čia slėpti? — įgriso gyventi. Dar lašas tulžies į mano taurę, ir aš persipiausiu gerklę.

— Tačiau vakar, kai jums pasirodė, kad susirgote cholera, karštai prašėte mane išgelbėti jus nuo mirties. Manau, kad truputį perdedate savo šiandienykštę niūrią nuotaiką.

— Vakar man galvoje maišėsi, protas nebeveikė, ir gyvuliškas instinktas vertė mane kabintis į gyvenimą Šiandien, kai atsipeikėjau, mane vėl apėmė nuobodulys, aš biauriuosi ir baisiuosi gyvenimu.

Pamėginau užvesti kalbą apie Martą: juk jis dabar — vienintelė jos atrama, ir, jei įvykdytų nusikalstamą ketinimą užbaigti savo dienas, ji galinti to nepergyventi. Jis nekantriai, vos ne piktai mostelėjo ranka, pažiūrėjo į gretimą kambarį ir, įsitikinęs, kad Marta dar neparėjo iš miesto, sušuko:

— Marta! Taip, tai mano nelaimė, mano kančia, mano prāgaras! Jūs buvote mane įspėjęs, todėl gedinausi prisipažinti, kad visos jūsų pranašystės išsipildė. Dabar nebejaučiu to kvailo išdidumo ir nematau priežasčių, kodėl, atradęs savo geriausią, vieninteli draugą, turėčiau slėpti nuo jo tai, kas dedasi su manimi. Taigi žinokite teisybę, Teofili: aš myliu Martą — ir drauge nekenčiu jos; aš dievinu ją — ir drauge niekinu; negaliu išsiskirti su ja, tačiau gyvenu tik tada, kai jos nematau. Išaiškinkite man tai. Jūs juk mokate viską išaiškinti, turite susikūręs meilės teoriją ir mėginate nustatyti jai režimą, kaip ir visoms kitoms ligoms.

— Mielas Orasai,— atsakiau,— bent jau nusakyti jūsų dvasios būseną, man atrodo, visai nesunku. Jūs mylite Martą, tuo esu tikras; tačiau norėtumėt mylėti ją dar labiau, o negalite.

— Iš tikrųjų, taip ir yra! — sušuko jis.— Aš trokštu didelės meilės, o mano meilė niekinga. Norėčiau apglėbti idealą, o mano rankose tik realybė.

— Kitaip sakant,— kalbėjau toliau, maloniu tonu stengdamasis sušvelninti savo žodžių rūstumą,— norėtumėt mylėti ją labiau, negu save patį, tačiau neįstengiate pamilti nė tiek, kiek save.

Orasui atrodė, kad aš pernelyg suprastinau jo kančias, tačiau viskas, ką jis kalbėjo, norėdamas suteikti joms didžių ir kilnių pergyvenimų aureolę, tik sutvirtino mano nuomonę. Grįžo Marta, ir Orasas, kuris taip pat turėjo kažkur nueiti, paliko mane su ja. Tai, ką sužinojau apie jųdviejų gyvenimą, anaiptol neteikė man vilties, kad galiu būti jiems naudingas. Tačiau prieš išeidamas norėjau įsitikinti, kad tikrai niekaip negaliu praskaidrinti liūdnos jų dalios.

Orasas skubėjo išlieti man savo sielvartą, tuo tarpu Marta pasirodė nelinkusi atverti širdies. To ir reikėjo laukti: ji jautėsi nuskausta, turėjo rimto pagrindo skųstis, ir todėl taurus didžiadvasiškumas vertė ją tylėti. Norėdamas pralaužti jos santūrumą, pasakiau, kad Orasas neslėpė nuo manęs savo kaltės ir išpažino visas nuodėmes. Tai buvo teisybė: Orasas negailėjo savęs, atskleidė visus savo nusižengimus, tik nesutiko su mano nuomone, kad jų šaknis — jo egoizmas. Tačiau ši gudrybė nepaveikė Martos; įžvelgiau joje kažkokią liūdną drąsą ir niūrią nevilti, kurios, mano akimis žiūrint, visai nesiderino su jos ankstesniu gyvumu ir jautrumu. Ji teisino Orasą, pasakė, kad dėl visko

ėsanti kalta visuomenė: nepermaldaujamas jos nuosprendis visam laikui paženklinąs puolusią moterį ir neleidžiąs jai pakilti, net kai ji sužadinanti tikrą meilę. Atsisakė kalbėti apie savo ateitį, bet užsiminė apie tikėjimą ir nuolankumą. Nenorėjo, kad atvesčiau pas ją Eženi,— šis suartėjimas truksiąs labai neilgai dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių bičiulystė kartą jau nutrūkusi,— ir, įtikinėdama mane tebesanti karštai prisirišusi prie mano draugės, maldavo nė žodžiu neprasitarti apie ją Eženi. Atrodė, Martą buvo užvaldžiusi vienintelė mintis, kurią ji pakartojo ne sykį: ji turinti atlikti kažkokią pareigą; tačiau kokia ta paslaptingoji pareiga, aš taip ir nesužinojau.

Atidžiai stebint ją, jos laikyseną ir judesius, man pasirodė, kad ji nėščia; bet ji taip vengė atvirai išsipasakoti, kad nedrįsau apie tai paklausti, atidėjau šią kalbą tinkamesniam momentui.

Giliai susikrimtęs, atsisveikinau su ja. Atsitiktinai ėjau pro kavinę, kur Orasas paprastai skaitydavo laikraščius; jis kaip tik buvo ten, pasišaukė mane ir pasisodino šalia. Jis norėjo sužinoti, ką Marta man pasakė, o aš pirmiausia paklausiau, ar ji ne nėščia. Sunku apsakyti, kaip pasikeitė jo veidas, išgirdus šį žodį.

— Nėščia?! — sušuko jis.— Dieve mano, ką jūs kalbate! Manote, kad ji nėščia? Ji pati pasisakė? Velniai rautų! To tik betrūko!

— Kas gi čia baisaus? — paklausiau.— Jei Eženi pasakytų man tokią naujieną, aš jausčiausi labai laimingas!

Jis taip trenkė kumščiu į stalą, kad sutarškėjo visi kavinėje buvę indai.

— Bepigu jums! — tarė Orasas.— Viena, jūs filosofas, o antra — turite tris tūkstančius livrų rentos ir profesiją. O man ką daryti su kūdikiu? Man — tokiam jaunam, tokiam vargetai, turinčiam šitiek skolų! O koks būtų mano tėvų pasipiktinimas! Kaip aš jį išmaitinsiu? Iš kokių lėšų mokysiu? Jau nekalbu apie tai, kad nekenčiu tų pyplių ir kad pasaulyje man nėra nieko baisesnio už gimdyvę!.. O dieve mano! Dabar prisiminiau, kad jau dvi savaites ji dieną naktį skaito „Emilį"! Aišku, ji nori pati maitinti savo kūdikį! Nori auklėti jį pagal Žaną Žaką šešių kvadratinių pėdų kambaryje! Vadinasi, aš tėvas! Viskas baigta!

Jo nusiminimas buvo toks juokingas, kad negalėjau susilaikyti nesijuokęs. Maniau, jog tai vienas iš tų nežalingų išpuolių, kurių Orasas nevengdavo, svarstydamas net rimčiausius klausimus: jis visų pirma truputį pamankštindavo savo protą, panašiai kaip jojikas karštam žirgui duoda pašokinėti, prieš leisdamas bėgti neskubia ristele. Laikiau jį geros širdies žmogum ir bijojau įžeisti, imdamasis oriai aiškinti pareigas, kurias uždeda tėvystė. Pagaliau galėjau ir apsirikti. Jei Marta iš tikrųjų laukia kūdikio, kaip gali Orasas to nežinoti? Mudu atsisveikinome, aš — tebesijuokdamas iš jo sarkastiško bodėjimosi pypliais, o jis — su nemąžtančiu įkarščiu vis griaudėdamas prieš juos.

Grįžęs namo, radau visą sąrašą manęs laukiančių ligonių. Gydytoju tapau praėjusį rudenį ir, vos pradėjęs savo karjerą, turėjau įveikti sunkų išmėginimą niūriu choleros epidemijos metu, todėl ūmai įgijau žymiai daugiau pacientų, negu norėjau. Buvau taip užsiėmęs, kad nesimačiau su Orasu porą savaičių. Suvedė mus keistas įvykis, iš karto padaręs galą visiems jo tulžingiems pasišaipymams iš žmogaus įpėdinių.

Vieną rytą jis atėjo pas mane, išblyškęs, sutrikęs. Pirmieji jo žodžiai buvo:

— Ji čia?

— Eženi? — paklausiau aš.— Taip, žinoma, savo kambaryje.

— Marta! — sušuko jis susijaudinęs.— Aš kalbu apie Martą; jos nėra namie, ji dingo. Teofili, teisingai sakiau jums, kad persipiausiu gerklę: Marta paliko mane, Marta pabėgo, nevilties apimta, gal būt, galvodama apie savižudybę.

Jis susmuko ant kėdės. Šį kartą jo išgąstis ir sielvartas nebuvo dirbtiniai. Mes nubėgome pas Arseną. Maniau, kad Marta gal bus pasisakiusi ištikimam draugui apie savo ketinimus. Namie radome tik seseris; jų nustebę veidai aiškiai rodė, kad jos nieko nežino ir net nenujaučia Oraso apsilankymo priežasties. Išeidami pamatėme grįžtantį namo Polį. Orasas bėgte leidosi jo pasitikti ir apkabino jį, pagautas tikro jausmo, kuris akimirksniu išpirko visus ankstesnius jo nusižengimus.

— Bičiuli mielas, broli mano, brangusis Arsenai! — sušuko jis iš visos širdies.— Pasakykit man, kur jinai? Jūs žinote, jūs turite žinoti. O, nebauskite manęs už mano kaltes negailestingu tylėjimu. Nuraminkit mane, pasakykit, kad ji gyva, kad pasikliovė jumis. Nemanykit, Arsenai, kad aš pavyduliauju. Ne, prisiekiu dievu, šią valandą jaučiu jums tik pagarbą ir palan-

kumą. Sutinku su viskuo, padarysiu viską, kad ir kažin ką įsakysite. Būkite jos globėju, jos gelbėtoju, jos mylimuoju. Atiduodu, patikiu ją jums. Laiminu jus, jeigu jūs galite, jeigu jums lemta padaryti ją laimingą. Tik pasakykit, kad ji nemirė, kad aš nesu jos budelis, jos žudikas!

Nors Martos vardas nebuvo ištartas, Arsenas, kuriam tik ji viena pasaulyje rūpėjo, iš karto suprato. Maniau, kad jis kris vietoje. Kelias akimirkas negalėjo ištarti nė žodžio. Jo dantys barškėjo, jis apstulbęs žvelgė į Orasą, laikydamas jo ranką savo šaltame, stipriai sugniaužtame delne. Jis nieko nepasakė. Nuo siaubo, sumišusio su viltimi, jį apėmė kažkoks niūrus kvaitulys. Jis ėmė bėgti drauge su mumis. Nuskubėjome į lavoninę; Orasas jau anksčiau buvo ketinęs ten eiti, tačiau pritrūko drąsos. Mes įžengėm vidun be jo; jis liko stovėti galerijoje, atsirėmęs į groteles, kad nepargriūtų, ir stengdamasis nežiūrėti į baisų reginį. Jei būtų išvydęs tarp vargo ir aistrų aukų tą, kurios ieškojome, nebūtų to pakėlęs. Mes įėjome į salę, kur keletas lavonų, gulinčių ant kraupių stalų, akivaizdžiai demonstravo vieną baisiausių socialinių žaizdų — smurtinę mirtį su visu jos baisumu, vienatvės, nusikaltimo ar nevilties liudininkę ir pasekmę. Arsenas sakytum atgavo drąsą tuo metu, kai Orasas jos neteko. Jis priėjo prie moters, kuri gulėjo čia, prispaudusi prie krūtinės savo kūdikio lavoną; nevirptelėjusia ranka nubraukė juodus plaukus nuo pamėlusio numirėlės veido ir pasilenkė, tartum koks tirštas rūkas būtų kliudęs įžiūrėti jį, paskui, valandėlę įdėmiai stebėjęs, atsitiesė ir su jam neįprastu abejingumu nusisuko.

— Ne,— tvirtai pasakė jis ir nusitempė mane prie durų, norėdamas greičiau pakartoti šitą „ne" Orasui ir nuraminti jį.

Žengęs keletą žingsnių, Arsenas sustojo.

— Parodykite man dar kartą laiškelį, kurį ji paliko.

Orasas jau buvo mums jį rodęs. Vėl padavė jį Poliui, ir tas atidžiai perskaitė. Ten buvo parašyta:

„Nurimkit, mielas Orasai, aš apsirikau. Jums neteks patirti tėvystės rūpesčių ir nemalonumų; bet po viso to, ką esate pasakęs man per paskutines dvi savaites, aš supratau, kad mūsų sąjunga tegali atnešti jums nelaimę, o man — gėdą. Seniai jau mudviem reikėjo rengtis šitam išsiskyrimui. Jis, esu tikra, suteiks jums sielvarto, bet jūs priimsite jį kaip neišvengiamą, supra-

tęs, kad mes nebegalėsime gerbti vienas kito, jei nežengsime šio ryžtingo žingsnio. Sudiev amžinai. Neieškokite manęs, tai būtų bergždžios pastangos. Nesirūpinkit manim, dabar aš tvirta ir rami. Išvykstu iš Paryžiaus; gal būt, važiuosiu į tėviškę. Man nieko nereikia, aš jums nepriekaištauju. Neminėkit manęs blogu žodžiu. Išeinu, maldaudama jums dangaus palaimos."

Laiške nebuvo nė užuominos apie kokius nors šiurpius sumanymus, tačiau jis mūsų toli gražu nenuramino, ypač manęs, nes juk taip neseniai buvau matęs Martą, perimtą gilios nevilties ir kažkokio niūraus ryžto, kuris gali pastūmėti žmogų į bet kokį kraštutinumą.

— Jūs turite susiimti,— pasakiau Orasui,— ir smulkiai papasakoti mums viską, kas įvyko tarp jūsų per pastarąsias dvi savaites, tada bus aiškiau, ar mūsų nuogąstavimai pagrįsti. Gal būt, jūsų baimė perdėta. Negalėjote juk būti Martai toks žiaurus, kad ji būtų pasijutusi priversta žengti kokį beprotišką žingsnį. Ji religinga ir, tur būt, tvirtesnio charakterio, negu jūs manote. Pasakokit, Orasai; mes per daug gailimės jūsų, kad galėtume jus barti, vis tiek, ką išgirstume.

— Išpažinti savo nuodėmes jam? — atsakė Orasas, žiūrėdamas į Arseną.— Tai žiauri bausmė, bet aš ją užsitarnavau, todėl klausau jūsų. Žinojau, kad jis myli Martą ir kad jis labiau vertas jos, negu aš. Mano savimeilę žeidė mintis, kad kas nors kitas gali jai duoti laimę, kurios ji nepatyrė su manim; manau, kad, pagautas baisingo pykčio, veikiau būčiau užmušęs Martą, negu sutikęs, kad Arsenas ją išgelbėtų!

— Teatleidžia jums dievas! — tarė Arsenas.— Tačiau prisipažinkit viską: kodėl jūs taip kankinote ją? Dėl manęs? Juk puikiai žinojote, kad ji manęs nemyli!

— Taip, tą aš žinojau! — atsakė Orasas, ir jo žodžiuose vėl suskambėjo išdidumas ir egoisto triumfas; tačiau netrukus jo akys sudrėko, o balsas virptelėjo.— Žinojau, bet nenorėjau net, kad ji gerbtų jus, taurusis Arsenai! Aš negalėdavau ramiai pagalvoti, kad širdies gilumoje ji, gal būt, lygina mudu. Matote, bičiuliai, mano tuštybe buvo sumišusi su graužatimi ir gėda.

— Šiaip ar taip,— vėl prašneko Arsenas,— ne tiek jau labai ji manęs gailėjosi ir ne tiek daug galvojo apie mane, kad jai būtų buvę sunku visiškai mane užmiršti.

— Ji ilgai gynė jus,— atsakė Orasas,— gynė taip karštai, kad aš tiesiog pašėldavau. Paskui staiga liovėsi apie jus kalbėti, ramiai nusilenkė būtinybei, bet, atrodė, tuo ramumu tik slapčia provokavo mane ir niekino. Tai buvo tuo metu, kai vargas privertė mane leisti jai dirbti, ir, nors buvau tartum įveikęs savo pavydą, niekada negalėjau žiūrėti, kaip ji viena eina iš namų, nejausdamas kankinančių įtarimų. Bet aš kovojau su jais, Arsenai, ir, dievaži, labai retai juos teparodydavau. Tik retkarčiais man iš įpykimo ištrūkdavo kokia užuomina, kuri, atrodo, užgaudavo ją ir mirtinai sužeisdavo. Ji negalėdavo pakęsti, kad aš ją įtarinėju meluojant arba slepiant tegu ir menką nieką. Jos išdidumas kasdien vis labiau šiaušėsi prieš mane. Ir aš pradėjau bijoti, kad jos meilė užges arba ji paliks mane. Tačiau kelias paskutiniąsias savaites aš labiau stengiausi valdytis, o ji — visiškai neteisingai! — mano santūrumą palaikė abejingumu. Ir staiga viena nelemta aplinkybė sukėlė audrą. Man pasirodė, kad Marta nėščia; Teofilis man pakišo tą mintį, ir ji mane sukrėtė. Neverskite manęs žemintis ir pasakoti, kaip menkai išsivystęs manyje tėviškas jausmas. Juk dar nesu to amžiaus, kai žmogaus širdyje pabunda šitas instinktas! Be to, argi neišbrendamas skurdas nepaverčia nelaime to, kas kitomis aplinkybėmis galėtų būti laimė? Trumpai sakant, lygiai prieš dvi savaites, išsiskyręs su Teofiliu, aš parlėkiau namo ir ėmiau klausinėti Martą,— prisipažįstu, greičiau pilnas baimės, negu vilties. Ji neatsakė man aiškiai, o paskui, mano apgailėtinų nuogąstavimų suerzinta, pareiškė, kad jeigu turėtų laimę būti motina, tai nemaldautų savo kūdikiui mano tėviškos globos, nes mano padėties žmonės nesuprantą ir visaip vengią tėvo pareigų. Čia aš įžiūrėjau slaptą mintį apie jus, Arsenai, ir įniršau; ji atsakė į tai triuškinančia panieka. Dvi savaites po to mūsų gyvenimas buvo nuolatinė audra, o išsiaiškinti tos sunkios abejonės, nuo kurios viskas prasidėjo, taip ir nepavyko. Čia ji man sakydavo, kad nėščia jau šeštą mėnesį, čia — kad visiškai ne, o pagaliau pareiškė, kad, jeigu jai taip atsitiktų, ji nuslėptų tai ir išvažiuotų auginti savo vaiko toli nuo manęs. Prisipažįstu, per tuos ginčus aš buvau žiaurus, dabar verkiu dėl to kruvinomis ašaromis. Kai ji tvirtindavo nesanti nėščia, aš apsimestu švelnumu stengdavausi išgauti prisipažinimą, o kai prisipažindavo, draskydavau jai širdį savo nusiminimu, prakeiksmais ir — nėra ko slėpti — įžeidžiamomis abejonėmis dėl jos ištikimybės arba karčiais pasi-

šaipymasis iš tos laimės, kurios ji laukia, rengdamasi duoti pasauliui mano skolų, mano tinginystės ir nusivylimo paveldėtoją. Teisybė, buvo ir džiugesio, atgailos valandėlių, kai aš priimdavau šitą lemtį atvira širdimi ir su kažkokiu karštligišku drąsumu; bet netrukus mane vėl apnikdavo ankstesnės nuotaikos, ir tada Marta su šalčiausia panieka sakydavo: „Nurimkit, aš jus apgavau — norėjau pamatyti, kas per žmogus esate. Dabar, kai žinau, ko verta jūsų meilė ir drąsa, galiu pasakyti: aš nesu nėščia, ir pakartoti, kad, jei taip ir atsitiktų, visai nenorėčiau, kad jūs būtumėte tos vienintelės mano laimės šiame pasaulyje bendrininkas."

Ką gi dar pasakyti? Žaizda kasdien vis labiau aitrinosi. Užvakar praraja tarp mūsų buvo gilesnė, negu dieną prieš tai, ir pagaliau vakar priėjome tokią ribą, už kurios, atrodė, jau turėjo įvykti katastrofa, jeigu mudu nebūtume tarsi pripratę prie tokių kančių. Vidurnaktį, po kivirčo, trukusio dvi siaubingai sunkias valandas, mane taip išgąsdino jos išblyškimas ir nusilpimas, kad apsipyliau ašaromis. Puoliau ant kelių, bučiavau jai kojas, siūliau abiem drauge nusižudyti: verčiau taip užbaigti mūsų skausmingą meilę, negu sutepti ją išsiskyrimu. Ji atsakė man tik gailia šypsena, pakėlė akis į dangų ir taip stingsojo valandėlę kažkokioje ekstazėje. Paskui apkabino mane ir prispaudė prie mano kaktos nuo karštligės išdžiūvusias lūpas. „Nebekalbėkime apie tai,— pasakė stodamasi.— To, ko jūs taip bijote, nebus. Jūs, tur būt, labai pavargęs, gulkite; man dar liko keli dygsniai. Miegokit ramiai; matote, aš taip pat rami!"

Ji iš tikrųjų buvo rami! O aš, kvaiša, stuobrys, patikėjau ir nesupratau, kad tai buvo mirties ramybė, kuri jau gaubė mano gyvenimą. Aš užmigau visai išsekęs ir pabudau tik vėlų rytą. Pirmoji mano mintis buvo pulti prie Martos ir ant kelių padėkoti už jos gailestingumą. Bet radau tik šį lemtingąjį raštelį. Jos kambaryje nebuvo jokių skubaus išvykimo žymių. Viskas atrodė kaip paprastai, tik komoda, kurioje ji laikė savo skurdžią mantą, buvo tuščia. Patalas neliestas: ji nebuvo atsigulusi. Durininką apie trečią valandą ryto pažadinęs skambutis iš vidaus, jis automatiškai atidaręs duris, nes šiuo choleros epidemijos metu žmonės bet kuriuo metu einą ieškoti ar teikti pagalbos. Jis nieko nematęs, tik girdėjęs duris vėl užsidarant. O aš nieko negirdėjau. Tysojau kaip negyvas tuo metu, kai ji ren-

gėsi bėgti, išplėšti man širdį iš krūtinės ir visam laikui atimti iš manęs meilę ir laimę!

Išklausę šio pasakojimo, liūdnai patylėjome, tada ėmėme spėlioti. Orasas buvo įsitikinęs, kad Marta negalėjo išgyventi šio persiskyrimo, o savo mantą pasiėmė tik tam, kad jos dingimas būtų panašus į išvykimą, kad geriau būtų užmaskuotas jos ketinimas nusižudyti. O man atrodė, kad nėra ko to bijoti. Visame Martos elgesyje greičiau buvau linkęs įžiūrėti pareigos jausmą ir motiniškos meilės instinktą, o tai turėjo mus nuraminti. Arsenas, drauge su mumis visą dieną uoliai ir bergždžiai bėgiojęs ir ieškojęs, atsisveikindamas paspaudė Orasui ranką truputį lyg ir droviai, bet iškilmingai. Orasas tebebuvo didžiai prislėgtas.

— Reikia labiau pasitikėti dievu,— tarė jam Arsenas.— Kažkas sielos gilumoje sakyte man sako, kad jis neapleido tobuliausio savo tvarinio, kad jis sergsti ją.

Orasas maldavo mane nepalikti jo vieno. Tačiau aš turėjau vykdyti savo pareigą epidemijos aukoms ir tegalėjau praleisti su juo dalį nakties. Laravinjeras savo ruožtu bėgiojo visą dieną, ieškodamas Martos pėdsakų. Mes nekantriai laukėme jo sugrįžtant. Jis parėjo apie pirmą valandą nakties, taip pat nieko nesužinojęs, kaip ir mes; bet dabar rado savo kambaryje kelias eilutes iš Martos, atneštas su vakariniu paštu. „Jūs parodėte man tiek užuojautos ir draugiškumo,— rašė ji,— kad nenoriu išsiskirti su jumis neatsisveikinusi. Prašau jus paskutinės paslaugos: nuraminkite Orasą ir įtikinkite jį, kad jam nėra ko jaudintis nei dėl fizinės, nei dėl dvasinės mano būklės. Aš tikiu dievą — štai geriausi žodžiai, kuriuos galiu pasakyti. Perduokite tai ir *mano broliui* Poliui. Jis supras."

Šis laiškelis, iš vienos pusės truputį nuraminęs Orasą, sukėlė jam kitokį nerimą: jį vėl apniko pavydas. Paskutiniuose Martos laiško žodžiuose jis įžiūrėjo užuominą ir tartum netiesioginį pažadą Poliui Arsenui.

— Gyvendama su manim,— tarė jis,— ji visą laiką giliai slėpė savyje vieną mintį, kuri atgydavo kas kartą, kai aš įskaudindavau ją. Šita mintis suteikė jai jėgų palikti mane. Ji deda viltį į Polį, būkite tikras! Bet dar šiek tiek gerbia mūsų meilę, ir tas neleidžia jai tučtuojau nueiti pas kitą. Beje, norėčiau tikėti, kad Polis nevaidino šiandien komedijos ir kad, padėda-

mas man ieškoti Martos net lavoninėje, širdyje nesidžiaugė kaip egoistas, žinąs, kad ji gyva ir susitaikiusi su likimu.

— Jūs neturite apie tai nė galvoti,— karštai atsakiau.— Arsenas baisiai kentėjo. Tuojau pat, eidamas į ligoninę, aš užbėgsiu pasakyti jam apie šį laišką,— tegu bent porą valandų ramiai pailsi.

— Aš pats einu pas jį,— tarė Laravinjeras,— jo sielvartas mane jaudina labiau, negu visa kita.

Ir, nekreipdamas dėmesio į suirzusio Oraso žvilgsnį, paėmė iš jo rankų laiškelį ir išėjo.

— Dabar jūs matote, kad jie visi susimokę kvailina mane! — įsiutęs sušuko Orasas.— Žanas kūnu ir siela atsidavęs Poliui, jis, kaip tarpininkas, ir rezgė šią nekaltą intrigą. O Polis, kuris, anot Martos, turi suprasti, kaip ir kodėl ji *tiki dievą* (tai slaptažodis, tiek, nemanykit, ir aš suprantu!..), Polis nubėgs į sutartą vietą ir ras ją; arba ramiausiai miegos, žinodamas, kad, paašarojusi dėl manęs porą trejetą dienų, kaip tokiu atveju pridera, išdidžioji išdavikė leisis jo paguodžiama. Visa tai man aišku kaip dieną, nors nepasakysi, kad sugalvota nevykusiai. Ji jau seniai ieškojo dingsties išsiskyrimui, ir, žinoma, kaltas turėjau būti aš. Reikėjo apjuodinti mane draugų akyse ir pačiai apsisaugoti nuo sąžinės priekaištų. Tas jai pavyko; ji paspendė man spąstus — apsimetė, tikriau sakant, *apsimetė, jog dedasi* nėščia. Jūs nenoromis tapote šitos gudrios kombinacijos bendrininku. Ji žinojo mano silpnąją vietą, žinojo, kad šita galimybė man visada kelė siaubą. Štai ir sutvarkė viską taip, kad aš pasirodyčiau bailys, nedėkingas žmogus, nusikaltėlis... O kai aš jos pastangų dėka pasidariau biaurus kitiems ir pačiam sau, ji paliko mane, dėdamasi nelaiminga auka! Iš tikrųjų nekvailai sugalvota! Bet manęs ji neapmaus! Prisimenu, kaip ji paliko Minotaurą, kaip slapstėsi, laukdama, kol praeis pirmas jo pykčio ir skausmo antplūdis. Jis taip pat, vargšas kvailys, patikėjo savižudybe, taip pat bėgo į policiją ir į lavoninę! Jis, be abejo, taip pat rado atsisveikinimo laiškelį, o jame — ne vieną gražią, atlaidžią frazę, ir tas buvo po to, kai ji apgavo jį su Poliu Arsenu! Manau, kad anas laiškelis nedaug kuo skyrėsi nuo to, kurį parašė man: tekstas, tinkąs visiems panašiems atvejams!..

Orasas ilgai kalbėjo vis tokiu pat geliančiu, gaižiu tonu. Man visa tai atrodė baisiai kvaila ir neteisinga, aš jokiu būdu negalėjau sutikti su jo įtarinėjimais, bet nedrįsau atvirai jo iš-

barti, tad visą laiką tylėjau. Tiesą sakant, turėdamas palikti jį vieną iki rytdienos, maniau net būsiant geriau, jeigu jį grauš karčios mintys apie nuoskaudą, o ne slėgs nepakeliamas nerimas. Taip ir išėjau, nepamėginęs nuteikti jo kitaip.

XXIV

Kai apypiečiais vėl nuėjau pas Orasą, radau jį gulintį, su truputį pakilusia temperatūra ir labai sudirgusiais nervais. Iš pradžių pamėginau jį griežtai sudrausti ir tuo būdu nuraminti, bet netrukus lioviausi: pamačiau, jog jis tik ir laukia prieštaravimų, kad galėtų išlieti visą tulžį. Prikišau jam, kad jis labiau pyksta, negu sielvartauja. Tada jis pareiškė esąs baisiai nusiminęs ir, kalbėdamas apie savo skausmą, pats taip juo įtikėjo, kad, užmiršęs pyktį, ėmė raudoti. Tuo metu įėjo Arsenas. Nepaisydamas užgaulių Oraso įtarinėjimų, kurių Laravinjeras nenuslėpė nuo jo, kilnusis jaunuolis atėjo jų išsklaidyti, manydamas tuo bent truputį padėsiąs ligoniui. Jis parodė tiek didžiadvasiškumo ir taurumo, kad Orasas puolė jam ant krūtinės, karštai dėkodamas, ir, nuo vaikiškiausios neapykantos perėjęs prie egzaltuotos meilės, prašė Arseną būti jam „broliu, guodėju, geriausiu draugu, jo sergančios sielos ir karščiuojančių smegenų gydytoju".

Nors mudu su Arsenu jautėme, kad visa tai perdėta, vis dėlto mus sujaudino gražūs žodžiai, kurių Orasas nesunkiai rado, stengdamasis sužadinti mumyse užuojautą dėl savo nelaimės, ir mes nutarėme pabūti su juo iki vakaro. Kadangi temperatūra jam nukrito, o jis nuo vakar buvo nieko nevalgęs, aš pakviečiau jį ir Arseną pietų pas šaunųjį Pensoną. Kelyje sutikome Laravinjerą ir taip pat nusivedėme drauge. Iš pradžių visi sėdėjome tylėdami, prislėgti, kaip ir dera tokiomis aplinkybėmis, bet paskui Orasas pagyvėjo. Prikalbėjau jį išgerti vyno, kad atgautų jėgas, kad vėl susireguliuotų kraujo apytaka ir nervų sistema. Paprastai Orasas gerdavo mažai, todėl dvi ar trys taurės bordo paveikė greičiau, negu tikėjausi; jam grįžo energija, jis net įsikarščiavo. Šnekėjo apie savo draugiškus jausmus mums visiems trims, ir mes kurį laiką geraširdiškai klausėmės, bet netrukus tai ėmė nepatikti Poliui, o ypač Laravinjerui. Orasas nieko nepastebėjo ir toliau entuziastingai liaupsino abudu, nors tie

nelabai tesuprato už ką. Pamažu į jo atviraširdišką kalbą pradėjo terptis Martos prisiminimas, jis pasisakė turįs vilties ją surasti: mesdamas dangui drąsų iššūkį, pasigyrė nuraminsiąs ją, padarysiąs laimingą ir, trokšdamas mus tuo įtikinti, su neleistinu pasididžiavimu prabilo apie aistrą, kurią sugebėjo sužadinti Martai, apie jos ugningą meilę ir atsidavimą. Arsenas čia balo, čia raudo, klausydamas, kaip Orasas ne be tuščios puikybės liaupsina romanų stiliumi Martos grožį ir nenusakomą žavumą. Iki šiol Orasas buvo santūresnis, nes mes nelabai tepritarėme jam ir nelabai buvome patenkinti jo laimėjimu, taigi jam teko, didžiai savo širdgėlai, džiaugtis savo pergale tylomis. Dabar, kai bendras sielvartas netikėtai privertė mus kalbėti su juo atvirai, klausinėti jį, klausytis jo ir drauge svarstyti tokius opius klausimus, kai jis pamatė, kaip mes gerbėme ir mylėjome moterį, kurios jis taip nebrangino,— dabar jis pajuto galįs patenkinti savo savimeilę, pasakodamas mums apie ją ir pats sau minėdamas puikiąsias prarastojo lobio savybes. Jam pasitaikė proga pasigirti prieš mus tuo lobiu be rizikos pasirodyti pliuškiu, ir buvo matyti, kad nelaimės suteikta teisė prisiminti savo laimę gerokai jį paguodė. Arsenas, nors ir labai kentėdamas, klausėsi ir net su kažkokia keista drąsa padėjo jam leistis į šituos neatsargius atvirumus. Nors kraujas tolydžio plūsdavo jam į veidą, jis, atrodė, buvo pasiryžęs tyrinėti Martą Oraso vaizduotėje tarsi veidrodyje, rodančiame ją iš naujos pusės. Jis norėjo suvokti, kokiu gi būdu laimingasis jo varžovas sugebėjo sužadinti šitą meilę. Kaip Orasas prarado tą meilę, jam buvo aišku, nes jis gerai pažino rimtąją Martą; o romantiškąją Martą, nusilenkusią bepročio aistrai, jis dabar analizavo ir stengėsi suprasti, klausydamas, kaip tas beprotis pats ją vaizduoja. Keletą kartų jis suspaudė Laravinjero ranką, neleisdamas jam nutraukti Oraso, o kai prisiklausė, kiek norėjo, atsisveikino su juo be kartėlio ir be paniekos, nors toks lengvabūdiškumas ir nederamas gyrimasis išties galėjo sukelti jam slaptą gailestį.

Vos jam išėjus, Laravinjeras, nebegalėdamas ilgiau slėpti savo pasipiktinimo, padarė Orasui keletą atvirų dygokų pastabų. Orasas buvo, kaip sakoma, labai jau įsismaginęs. Jis gurkšnojo kavą su romu, nors aš ir reiškiau nepasitenkinimą pernelyg uoliu mano nurodymų vykdymu. Jis nustebęs pakėlė galvą, kai tylus Laravinjero dėmesys virto gana sausa kritika. Tačiau dabar jis jau nebebuvo nusiteikęs nuolankiai klausytis priekaištų: atgai-

lavimo ir kuklumo priepuolis praėjo, viršų vėl paėmė lėkštas puikavimasis. Atsakydamas į šaltą Laravinjero panieką, jis ėmė kandžiai šaipytis iš tariamos paikos ir nevykusios pastarojo meilės Martai; laidė sąmojus ir pats žavėjosi savo atsakymų ir puolimų šmaikštumu. Jo tonas pasidarė įžeidus: stengdamasis pajuokti ir pažeminti priešininką, jis ėmė pykti. Jei nebūčiau įsikišęs ir nutraukęs šito įnirtingo ginčo, pietūs būtų pasibaigę visai nekaip.

— Teisybę sakote,— tarė man Laravinjeras stodamasis,— aš užmiršau, kad kalbu su bepročiu.

Ir, paspaudęs man ranką, atsuko jam nugarą. Parvedžiau Orasą namo: jis buvo visiškai girtas, o jo nervai dar labiau sudirgę, negu pirma. Jam vėl prasidėjo karštinė, o aš turėjau eiti pas savo ligonius ir bijojau palikti jį vieną. Nusileidau pas Laravinjerą, kuris taip pat buvo grįžęs namo, ir paprašiau pabūti su Orasu.

— Gerai,— sutiko jis,— padarysiu tai dėl jūsų, taip pat ir dėl Martos: jeigu ji žinotų, kad jis nors kiek negaluoja, paprašytų mane pabudėti prie jo. Dėl jo paties, tai, žinokite, jis man nė truputėlio nerūpi. Tai pozuotojas, kuris puošiasi savo skausmu, nors kenčia kur kas mažiau už mus.

Kai tik išėjau, Žanas atsisėdo prie ligonio ir gal dešimtį minučių atidžiai žiūrėjo į jį. Orasas verkė, rėkė, dūsavo, bandė sėstis, deklamavo, čia meiliai, čia piktai šaukė Martą. Grąžė rankas, draskė antklodę, vos nerovė sau plaukų. Žanas stebėjo jį tylėdamas ir nejudėdamas, pasiruošęs įsikišti, jeigu Orasas įsikliedėjęs imtųsi kokių veiksmų, bet pasiryžęs nesileisti apmulkinamas viena iš tų dramatiškų scenų, kurias Orasas, jo nuomone, gebėdavo ramiausiai suvaidinti, net iš tikrųjų kentėdamas.

Mano akimis žiūrint (o man atrodo, kad pažinau jį labai gerai), Orasas nebuvo šaltas egoistas, kaip manė Žanas. Teisybė, jis buvo šaltas; tačiau buvo ir aistringas. Teisybė, jis buvo linkęs į egoizmą; tačiau drauge pasigesdavo draugystės, jautrumo ir užuojautos, o tai rodo meilę artimiesiems. Pastarasis jo poreikis buvo toks stiprus, kad virsdavo net vaikišku reiklumu, liguistu opumu, pavydulingu tironizavimu. Egoistas gyvena vienas, tuo tarpu Orasas negalėjo apsieiti be draugijos nė ketvirčio valandos. Jis buvo savimyla, o tai visai kas kita, negu egoizmas. Jis mylėjo kitus tiek, kiek jie siejosi su juo pačiu, bet mylėjo juos, tai tikras dalykas, ir be jokios sofistikos būtų galima

pasakyti, kad, negalėdamas pakelti vienumos, jis mieliau leisdavosi į šnekas su pirmu pasitaikiusiu žmogum, nei gilindavosi į savo mintis, taigi tam tikra prasme labiau vertino kitus, negu save.

Kai Orasą apimdavo sielvartas, jis turėdavo tik vieną priemonę jam įveikti: nuovargį. Toji priemonė vienodai tiko ir susigrąžinti bičiulystei tų, kuriuos buvo įžeidęs, ir numalšinti savo paties skausmui. Šitas keistas nuovargis, kuris veikė ir dvasinę, ir fizinę būklę, atsirasdavo tada, kai jis leisdavo savo sielvartui audringai išsilieti žodžiais, ašaromis, šūksniais, raudojimu, net spazmais ir kliedėjimu. Tai nebūdavo komedija, kaip manė Laravinjeras; tai būdavo iš tikrųjų aštrus, skausmingas priepuolis, kurį jis sukeldavo savo valia, kada panorėjęs. Negalima pasakyti, kad jis taip pat lengvai būtų galėjęs jį sustabdyti. Kartais priepuolis tęsdavosi ir po to, kai Orasas pasijusdavo juokingas arba visiškai nebetenkąs jėgų; tačiau vos tik kas įsikišdavo bent kiek iš šalies, visa praeidavo. Rūstus priekaištas, pagrasinimas žmogaus, pasirinkto savo guodėju arba auka, netikėtas kokios pramogos pasiūlymas, koks nors siurprizas, užsigavimas ar įsibrėžimas gestikuliuojant arba griūvant — bet kas galėdavo jį, kad ir labiausiai įsikarščiavusį, beregint visiškai nuraminti; man tai buvo geriausias įrodymas, kad Oraso pergyvenimai — ne vaidyba: jeigu jis būtų buvęs toks gabus aktorius, kokiu jį laikė Žanas, perėjimą iš dirbtinumo į tikrovę būtų vaidinęs meistriškiau. Laravinjeras nejautė jam jokio gailesčio: valingi ir santūrūs žmonės paprastai neužjaučia tų, kurie egzaltuoti ir lengvai praranda pusiausvyrą. Jeigu jis būtų dirbęs gydytojo ar sanitaro darbą, bematant būtų patyręs, kad tarp vaikų ir bepročių yra karštų ir drauge neryžtingų, irzlių ir ramių, energingų ir ištižusių, uždarų ir atviraširdžių, žodžiu — šaltų ir aistringų, kaip esu jau sakęs anksčiau ir vėl kartoju, konstatuodamas ne taip jau retai pasitaikantį faktą, nors paprastai jis laikomas neįmanomu. Tokie žmonės dažnai būna vidutinybės, bet kartais tarp jų pasitaiko ir labai gabių. Apskritai šie fenomenai — daugiau ar mažiau įspūdingos ir sudėtingos artistiškos natūros. Jie ne tik alina save, dažnai piktnaudžiaudami įvairiais savo gabumais, bet dar ir griebiasi su fatališku godumu visokių dirginančių priemonių, ir sąmoningai kelia savyje audras, kurios įsiūbuoja ir tikras aistras. Orasas griebdavosi kliedėjimo ir sielvartavimo, kaip kiti opiumo ir stiprių gėrimų.

— Jam reikia tik truputėlį pasistengti,— sakė Žanas,— ir beregint užeina siutas — lyg jį būtų paveikę kokie burtai! Atrodo, kad jį drasko tūkstantis aistrų ir dešimt tūkstančių velnių. Tačiau tik pagrasinkite, kad išeisit, ir jis akies mirksniu nurimsta kaip vaikas, kurį auklė pagąsdina uždarysianti vieną tamsoje.

Žanas nežinojo, kad Bisetre yra siautėjančių bepročių, kurie, palikti vieni, pasidarytų galą, tačiau kurie tuoj pat išsigąsta ir nurimsta, kai tik jiems pagrasinama užpilti ant galvos šalto vandens.

— Bet Orasas,— kalbėjo jis,— kelia visą šitą triukšmą tik tam, kad juo kas susirūpintų, o jei niekas nekreipia į jį dėmesio, tai eina gulti arba pasivaikščioti.

Deja, tai buvo tiesa, ir šiuo požiūriu vargšo jaunuolio elgesys buvo nedovanotinas. Jo priepuoliai būdavo jam naudingi: patraukdavo kitų dėmesį, sukeldavo užuojautą, norą padėti; žmonės, kurie jautė jam palankumą, dėdavo visas pastangas ir rasdavo šimtus būdų jam pralinksminti ir paguosti. Vienas meilikavo — gydė jo pažeistą ambiciją; kitas jo gailėjosi — vertė jį labiau susidomėti savimi; trečias tempte tempė į spektaklį — pramogomis vaikė nuobodulį, kai pačiam juo nusikratyti neleido tuščia kišenė. Galų gale jis mėgo sirgti, kaip maži mokinukai kad mėgsta pagulėti ligoninėje, ten pailsėti ir atsivalgyti saldumynų. Kaip naujokas, kuris pats susiluošina, kad nebūtų pašauktas į kariuomenę, taip ir Orasas mielai būtų pasidaręs bet ką, kad tik išvengtų kokios nemalonios pareigos.

Jo nelaimei, tą naktį prie jo budėjo rūsčiausias iš visų jo slaugytojų. Jis tai žinojo, bet tikėjosi palenkti jį savęsp ir sukelti jo užuojautą, gerokai perdėdamas savo kančią. Jis pasistengė, kad jam pakiltų karštis, ir sąmoningai virto tokiu ligoniu, kokiu tik begalėjo. Laravinjeras buvo žiaurus.

— Klausykit,— pasakė jis lediniu tonu,— man jūsų visiškai negaila. Jūs vertas kančių, bet kenčiate toli gražu ne tiek, kiek esat vertas. Aš smerkiu visą jūsų elgesį ir niekinu pavėluotą atgailą. Žinau, jūs turite meilikautojų, aklai atsidavusių bičiulių, bet taip pat žinau: jeigu jie pamatytų jus iš taip arti, kaip matau aš, tai nesėdėtų pernakt prie jūsų, kaip aš, o skaniai pasijuoktų. Aš elgiuosi su jumis šiurkščiai, bet, laikydamas jūsų silpnybes paslaptyje, darau jums didesnę paslaugą, negu visi tie minkštapročiai, kurie gadina jus savo susižavėjimu. Paklausykit paskutinio patarimo. Šitie žmonės perpras jus ir ims niekinti,

jūs būsite jų pašaipų objektas, jeigu netapsite vyru ir nepradėsite elgtis vyriškai. Nedera juk vyrui inkšti ir rautis sau plaukus dėl moters, kuri jį paliko. Jums turėtų rūpėti kiti dalykai, o jūs apie tai negalvojate. Rengiama revoliucija, ir jei tikrai jums taip įgriso gyvenimas, kaip sakote,— štai labai paprastas būdas garbingai numirti, pasitarnaujant kitiems žmonėms. Pagalvokit, ko labiau norėtumėt: nusinuodyti dujomis, kaip pamesta grizetė, ar kautis, kaip tinka tauriam patriotui.

Tai buvo vieninteliai paguodos žodžiai, kuriuos Orasas išgirdo iš buzengo vado, ir reikėjo juos priimti. Vėlu buvo neigti jų logiškumą, galvoti, ar jie pasakyti laiku, nes dar prieš Martos pabėgimą, prieš tai, kai Orasą ištiko didysis sielvartas, jis — ar trokšdamas garbės, ar iš nuobodulio, ar iš tuščios ambicijos — buvo pats pasišovęs dalyvauti revoliucijoje. Pasak Žano, ši valanda buvo nebe toli. Orasas iškilmingai patvirtino savo pasižadėjimus, ir Žanas, kurio silpnybė buvo viską atleisti tam, kuris pasiruošęs su ginklu rankose išpirkti savo kaltes, tuoj pat vėl ėmė gerbti jį ir tapo atsidavusiu jo bičiuliu. Žanas sutiko slaugyti Orasą, vaikščioti su juo ir padėti jam išlikti žvaliam, belaukiant tos didžios dienos, kurią jis kasdien skelbė ateisiant rytoj. Orasas, vėl ėmęs rengtis mirti, liovėsi verkęs Martos ir nedrįso net užsiminti apie ją.

Nuo jaunosios moters dingimo praėjo visas mėnuo. Nė vienas iš mūsų nieko apie ją nepatyrėme; jokios žinelės negavo net Eženi ir Arsenas, kurie turėjo daugiausia vilčių jos sulaukti, todėl mus vėl apniko niūrūs nuogąstavimai. Aš ėmiau galvoti, kad ji nusižudė kur toli nuo Paryžiaus ar gal sunkiai serga ir laukia skausmingos mirties, bet nedrįsau pasakyti savo spėliojimų draugams. Manau, kad ir kitus apėmė neviltis. Beveik nebematydavau Arseno. Orasas nebetarė nelaimingosios vardo; jis, atrodo, kūrė kažkokius šiurpius planus, apie kuriuos užsimindavo man tragišku, apsiniaukusiu veidu. Eženi dažnai slapčiomis verkdavo. Laravinjeras labiau, negu kada nors, pasinėrė į slaptą veiklą ir visiškai atsidėjo politikai.

Tuo metu senoji ponia de Šaji parašė man, kad mažame miestelyje netoli jos dvaro pasirodė cholera. Ji būgštavo ne dėl savęs (apie tai nė negalvojo), o dėl draugų, dėl savo šeimos narių, dėl savo valstiečių ir labai prašė mane atvykti ir prabūti pas ją šitą sunkųjį metą. Mūsų kaimuose nebuvo gydytojų, o Paryžiuje cholera jau baigėsi. Jaučiausi turįs atlikti šią pareigą humaniš-

kumo ir draugystės vardan: juk pavojus grėsė visiems seniems mano tėvo draugams. Tad nusprendžiau važiuoti ir pasiimti Eženi.

Orasas keletą kartų atėjo atsisveikinti. Jis sakėsi pavydįs man, kad galiu palikti „šitą siaubingą Babiloną", pavydįs visais atžvilgiais; šnekėjo, kad mielai išvyktų kartu, jei tik galėtų. Žodžiu, mačiau, kad jam reikia išlieti širdį, ir, atidėjęs kelioms valandoms kelionės rangą, nusivedžiau jį į Liuksemburgo sodą ir ėmiau klausinėti. Jis trokšte troško išsipasakoti, bet ilgai prašydinosi. Pagaliau pasakė man:

— Ką gi, matau, kad reikia atverti jums širdį, nors mane saisto baisi priesaika. Negaliu veikti aklai tokiomis rimtomis aplinkybėmis; man reikia protingo patarimo, ir tik jūs vienas galite jį duoti. Taigi įsivaizduokite save mano vietoje: jeigu būtumėt prisiekęs gyvybe, garbe, viskuo, kas tik jums šventa, laikytis kokio nors politinių tikslų siekiančio žmogaus įsitikinimų ir konkrečiai jam padėti, ir staiga pastebėtumėt, kad tas žmogus apsiriko, kad jis gali padaryti klaidą, sužlugdyti tai, dėl ko kovoja... maža to, kad jūs praaugote jo idėjas, praregėjote, kad jo principai jūsų akyse virto nesąmone; kaip manote, ar jis turėtų teisę jus niekinti? Ar bent vienas žmogus pasaulyje turėtų teisę smerkti jus už tai, kad atsisakote to sumanymo ir nutraukiate ryšius su vadais jo vykdymo išvakarese? Atsakykite, Teofili; man tai labai svarbu. Čia eina kalba apie mano reputaciją, garbę, visą mano ateitį.

— Pirmiausia,— pasakiau,— malonu girdėti jus kalbant apie ateitį, nes štai jau mėnuo, kai mane gąsdina jūsų niūrumas ir nuolatinės mintys apie mirtį. Dabar kviečiate mane už arbitrą klausimu, susijusiu su politine veikla ar įsitikinimais. Man tai nelengva; žinote juk, kad mano padėtis šiuo požiūriu labai netvirta: bajoro sūnus, legitimistų draugas ir giminaitis, aš turiu būti labai atsargus, kad nesuteikčiau pagrindo šnekoms. Nors mano principai, mano įsitikinimai, mano tikėjimas ir simpatijos, galimas dalykas, kur kas demokratiškesni, negu Laravinjero ir jo draugų, aš negaliu, kad ir kaip tai keista ir sunku man, duoti jiems rankos ir žengti su jais drauge. Tada atrodyčiau perbėgėlis; mane niekintų toje stovykloje, kur esu išauklėtas, o ten, kur stengčiausi pritapti, būčiau atstumtas iš nepasitikėjimo. Mano dalia — kaip daugelio nuoširdžių jaunuolių, kurie negali taip greit atsisakyti savo tėvų tikėjimo, bet kurių širdis karšta ir

ranka tvirta. Jie jaučia, kad praeities daina jau sudainuota, kad jos nebeverta ginti, kad novatorių pergalė teisinga ir šventa. Jie norėtų atvirai skelbti lygybę, kurią gerbia ir stengiasi įgyvendinti. Tačiau jiems iškyla įsigalėjusių elgesio normų klausimas: jiems nevalia joms nusikalsti, nes ir viena, ir kita pusė reikalauja jas gerbti, nors puikiai žino, kokios jos despotiškos, neteisingos ir beprasmės. Taigi esu priverstas vengti politinės veiklos; kai tapsiu rinkėju, nežinau, ar įstengsiu balsuoti taip bešališkai ir protingai, kaip norėtųsi vykdyti šią kilnią pareigą. Žodžiu sakant, kol kas aš privalau tenkintis — ir kas žino, kiek metų? — filosofiniais samprotavimais apie savo laikų žmones ir įvykius. Kartais būna skaudu, ypač kai prisimenu, kad man dvidešimt penkeri metai ir kad aš pilnas jaunatviškos narsos ir įkarščio; užtat kaip džiugu, kai pagalvoju, kad man ilgus metus užginta leistis į politines aistras su jų klaidomis, apsirikimais, netyčia padarytais nusikaltimais ir kad galiu, nesielgdamas niekšingai, laikyti savo širdyje visiškai tyrus savo socialinius įsitikinimus. Tad ar turi teisę toks žmogus, stovįs atokiai nuo jūsų sąjūdžio, izoliuotas nuo jūsų kovos, nurodinėti kryptį, kuria turite eiti jūs, respublikonas visa savo natūra, savo padėtimi ir, taip sakant, kilme?

— Tai, ką jūs dabar pasakėte,— atsiliepė Orasas,— sukėlė man daug minčių. Vadinasi, galima mylėti respubliką ir vadovautis jos principais, nepuolant stačia galva į tas suirutes, kurios rengia jai kelią? Taip, žinoma, aš tą žinojau, jaučiau, seniai jau apie tai galvoju! Viršum šitų laikinų audrų yra amžinybės ir filosofinės minties sritis! Yra požiūris, teisingesnis, tyresnis, tauresnis, negu visos maištininkų deklamacijos ir sąmokslai!

— Taip aš išsprendžiau šį klausimą tik sau ir tik todėl, kad mano padėtis mūsų dienų visuomenės kovoje, taip sakant, išskirtinė,— pabrėžiau aš.— Nežinau, kaip elgčiausi, būdamas jūsų vietoje; tegaliu pasakyti viena: nors būčiau rojalistas, legitimistas ir katalikas, kaip daugumas mano kastos jaunų žmonių, nedelsdamas prisišliečiau prie kunigaikštienės de Beri, kaip prie tam tikro principo reiškėjos.

— Jūs dalyvautumėt pilietiniame kare? — paklausė Orasas.— Štai ką man ir siūlo, štai kur nori mane įtraukti. O aš biauriuosi tokiomis priemonėmis, mieliau pasitikiu apvaizda.

— Puiku! Vadinasi, jūs atsisakote vaidinti aktyvų vaidmenį; nes jei dalykai klostysis taip, kaip dabar, parlamentinė revoliucija truks ne trumpiau, kaip šimtmetį.

— Šimtmetį! Liaudis nelauks šimtmečio! — sušuko Orasas, pamiršęs asmenišką klausimą bendro klausimo dėlei.

— Būkite gi nuoseklus,— pasakiau.— Arba vyks audringos revoliucijos ir, savaime aišku, įnirtingi konfliktai tarp piliečių, arba ilgai tęsis žodinės kovos, atkaklios principų grumtynės, tikras, tačiau lėtas progresas, ir mudviem beliks tik studijuoti mūsų pačių labui istorijos pamokas. Tai gana daug, ir aš tenkinuos tuo.

— Viskas bus greičiau, negu jūs manote, ir aš ketinu prisidėti žodžiu arba plunksna, jeigu tik rasiu tribūną arba laikraštį.

— Jei taip, galite nedelsdamas pasitraukti iš maištininkų gretų; vertinu jūsų vyrišką tvirtumą, nes pagunda didelė, ir net aš, kuriam tikrai negalima dalyvauti kovoje, dažnai turiu save įtikinėti, kad taip yra.

— Taip, be abejo, čia reikės didelės drąsos,— kiek išdidžiai atsakė Orasas.— Tačiau aš jos nepritrūksiu, turėsiu nepritrūkti! Sąžinė labai prikaišioja man, kam leidausi įtraukiamas į šiuos maištininkų sumanymus; aš negaliu jai nepaklusti. Jūs padarėte man didelę paslaugą, Teofili,— padėjote susivokti pačiam savyje. Ačiū.

Man buvo ne visai aišku, kaip būtent aš padėjau Orasui išspręsti klausimą, kurį jis taip konkrečiai iškėlė pasikalbėjimo pradžioje, tačiau, matydamas, kad visos jo abejonės išsisklaidė, buvau jau bekyląs atsisveikinti, bet jis sulaikė mane:

— Jūs neatsakėte į mano klausimą.

— Juk jūs nieko daugiau neklausėte,— atsakiau.

— Kaipgi! — kalbėjo toliau Orasas.— Klausiau, ar kuris iš mano draugų ar tariamų bendraminčių, pavyzdžiui, buzengo Žanas, turės teisę smerkti mane už tai, kad atsimečiau nuo ginkluoto sukilimo beprotybių ir grįžtu į platesnį, moralinį kelią, iš kurio niekada neturėjau išsukti.

— Iš to, ką pasakėte, matau, kad esate suklydęs,— atsakiau.— Susisaistėte pažadais su kokia nors organizacija...

— Tai mano paslaptis,— skubiai nutraukė mane Orasas. Paskui pridūrė: — Neturėjau nieko bendra su jokiom organizacijom nei sąmokslais, bet Laravinjeras, kaip žinote, tikras pamišėlis, maniakas. Jis nieko neslepia nuo draugų, ir visi žino, kad gat-

vių kautynėse jis visada priekyje. Pats turite suprasti, kad, keletą mėnesių gyvendami viename name, mes negalėjome neišsikalbėti apie jo revoliucines svajones. Kartą, kai buvau viskuo nusivylęs ir visiškai nusiminęs, pasijutau trokštąs stiprių pojūčių, kovų, pavojų ir — kam čia slėpti! — tragiškos mirties, kuri nebūtų negarbinga. Užsidegiau kaip vaikas, ir jeigu šiandien ėmiau galvoti blaiviau, jis būtinai pasakys, kad traukiuosi. Pripažindamas tik savąjį beatodairišką heroizmą, jis apkaltins mane bailumu, ir aš, ko gero, būsiu priverstas kautis su juo, kad įrodyčiau nesąs bailys.

— Dieve sergėk! — sušukau.— Trūks pliš turite išvengti dvikovos su vienu iš geriausių savo draugų. Tačiau, man atrodo, be reikalo laikote jį tokiu grubiu ir žiauriu. Išaiškinkite jam atvirai ir garbingai savo idėjas, principus ir sprendimus, ir, pamatysit, jis sugebės daug blaiviau įvertinti jūsų būdą, negu manote.

— Deja,— prieštaravo Orasas,— Žanas neturi nei idėjų, nei principų. Kovingų jo įsitikinimų pagrindas — instinktyvus karingumas, arba, kaip pasakytumėt jūs,— sangviniškas temperamentas. Jis nieko nesupras ir pasmerks mane; bet aš bijau ne to, kad supykinsiu jį ir kad mums teks sukryžiuoti špagas. Yra rimtesnis pavojus: jis šnekės apie mano tariamąjį atsimetimą savo draugams buzengo, gerkliūgams ir kliautininkams, kurie temoka postringauti restoranėliuose, stūgauti marselietę ir kumščiuotis su policininkais, o po pirmo šūvio sprunka į visas puses. Sakykim, beprotiški jų sumanymai pavyks, vieną gražų rytą liaudis patikės jais ir pakils paskui juos, buržuazinė vyriausybė bus nuversta ir bus pamėginta paskelbti respubliką; tada tie jauni triukšmadariai ims dėtis herojais. Šiame pasaulyje tiek šarlatanizmo, o revoliuciniai sąjūdžiai teikia tokią palankią dirvą tai šlykščiai jėgai tarpti, kad tuos jaunuolius, ko gero, išaukštins, kaip tėvynės išgelbėtojus. Jiems atsivers visi keliai, o aš būsiu nustumtas į šešėlį už tai, kad lemtingąją dieną neva lindėjau slėpynėje. Deja, kartais būna taip, kad dalykas menkas, o jo pasekmės rimtos. Ar žinote, jog 1830 metų opozicijos svarbiausiųjų vadų įtaka masėms gerokai sumažėjo dėl to, kad jie nesuprato liepos 27-osios sukilimo reikšmės ir tik 28-ąją vargais negalais susivokė, kad tai buvo revoliucija? Ką jau tad bekalbėti apie mane, nežinomą jaunuolį, tegalėjusį pritapti vien prie apgailėtino studentų buzengo ratelio, jeigu šitie žmogėnai mane apjuodins ir apšmeiš pačioje karjeros pradžioje savo įžū-

liais tauškalais ir kvailais kaltinimais! Kaip jūs manote? Štai ko aš jus klausiu.

— Atsakysiu jums, mielas Orasai, kad visko gali būti, bet yra viena tikra priemonė išvengti panašių kaltinimų: reikia būti nuosekliam ir nedalyvauti jokiame smurto akte nei jo išvakarėse, nei tuo labiau kitą dieną po jo įvykdymo. Būkite arba filosofas, kaip aš, arba revoliucionierius, kaip Žanas. Vidurio čia nėra. Jeigu vis dar svajojate apie garbę, jums svarbi masių nuomonė. Kol kas jūsų aplinka — mažas draugų būrelis; turite patikti šitiems draugams, eiti drauge su jais, paklusti jiems, kad galėtumėt paskui juos įtikinti, sužavėti ir valdyti. O jeigu manote, kaip aš, kad rimtiems žmonėms dar neatėjo metas įgyvendinti savo principus, jei esate įsitikinęs (kaip pasakėte mūsų pokalbio pradžioje), kad veiksmai, į kuriuos nori jus įtraukti, tik kenkia kovai dėl laisvės, tai iš anksto atsisakykite minties pretenduoti į kokią nors asmenišką naudą, jeigu revoliucionieriams netikėtai pavyktų. Tokiu atveju savo politinę karjerą turite atidėti tolesniems laikams. Jūs jaunas, jums dar, galimas dalykas, teks pamatyti civilizacijos pergalę, pasiektą tokiomis priemonėmis, kurios atitinka jūsų moralinius principus.

Orasas nieko neatsakė ir grįžo su manim susimąstęs ir nuliūdęs. Prie mano namų durų padėkojo man už patarimus, kuriuos pavadino logiškais ir protingais, ir atsisveikino, taip ir nepasakęs, kaip apsisprendė. Aš turėjau išvažiuoti kitą rytą.

Man vis buvo neramu, kad mes taip išsiskyrėme, ir vakare, bijodamas, kad Orasas nepasiryžtų kokiam pavojingam žingsniui, nuėjau pas jį, bet neradau namie. Ponas Šenjaras labai maloniai painformavo mane:

— Ponas Diumonte prieš valandą išvyko į provinciją. Gavo laišką iš tėvų: jo motina prie mirties. Vargšas jaunuolis labai sukrėstas. Jis paliko man kaip užstatą pusę savo daiktų. Po kelių dienų jis, žinoma, grįš.

Užlipau pas Laravinjerą.

— Ar matėte Orasą? — paklausiau.

— Ne,— atsakė tas,— bet Luve matė jį lipant į diližaną: jis buvo taip gerai nusiteikęs, tartum būtų važiavęs atsiimti kokio nors dėdės palikimo, o ne motinos laidoti.

— Ak, kaip jūs nekenčiate Oraso! — sušukau.— Be reikalo jį smerkiate: Orasas geras sūnus, jis dievina savo motiną.

— Dievina! — Žanas gūžtelėjo pečiais.— Tačiau ji toks pat ligonis, kaip jūs arba aš.

Daugiau jis nieko nesiteikė paaiškinti.

XXV

Cholera gerokai nusiaubė miestelį mūsų kaimynystėje, bet nepersimetė per upę, ir kairiojo kranto gyventojams — tarp jų buvome ir mes — pavojus negrėsė. Laukdamas vis dėlto galimo jos pasirodymo, aš gyvenau mažame savo dvarelyje, kasdien lankiausi de Šaji šeimoje — jų pilis buvo tik už ketvirčio mylios — ir atidžiai stebėjau savo seną draugę grafienę ir jos anūkus, kuriais ji rūpinosi kur kas labiau, negu jų motina, pamaiva vikontienė Leoni. Šioji, nors elgėsi su manim nepaprastai maloniai, ėmė man vis labiau nepatikti. Negalima sakyti, kad jai būtų trūkę proto ar charakterio. Ji turėjo išorinio žavesio, kuris vienodai traukė ir rafinuotus veidmainius, ir nuoširdžius naivuolius: pastarieji iš tikrųjų laikė ją neeiline moterimi, kokia ji norėjo būti, o pirmieji pripažino visas jos pretenzijas su viena sąlyga: kad ir ji pagal tylų susitarimą laikytų juos neeiliniais žmonėmis. Šaji, kaip ir Paryžiuje, vikontienė turėjo nedidelę, gana komišką svitą, net komiškesnę, negu Paryžiuje, nes ją sudarė daugiausia kaimo bajorai, provincijos puošeivos, iš kurių ji žiauriai šaipydavosi su aukštesnės markės puošeivomis, atsivežtais iš Paryžiaus. Tie vargšai neišprusę jaunuoliai nėrėsi iš kailio, stengdamiesi prilygti jai sąmojingumu, ir dėl to atrodė dar kvailesni; tačiau jie jodinėjo su ja, lydėdavo ją į medžioklės, sekiojo jos pėdomis, sukosi apie jos balnakilpes, tik nesusiprato besą reikalingi vien svitai padidinti ir provincijos damoms paerzinti, kad tos turėtų progos paliežuvauti: girdi, vikontienė susigrobė visus departamento vyrus.

Grafienė, labai tolerantiška, kaip įprasta aukštuomenėje, gyveno pilyje be draugijos. Ji prižiūrėjo vaikus, mokytojus ir guvernantes, laukų darbus ir visą namų tvarką. Veikli ir judri, nors ir senyva, ji buvo taip reikalinga nerūpestingai Leoni, kad toji rodė jai nuolatinį dėmesį ir lipšnumą, nors meilės jos elgesyje negalėjai pajusti. Vikontas, grafienės sūnus, buvo menkysta; nuolaidus iš nerūpestingumo, jis mielai leisdavo žmonai elgtis

kaip tinkamai su sąlyga, kad ir jinai jo nevaržytų. Turtingas ir siauraprotis, jis mieliau švaistė savo turtą su Operos choristėmis, negu padėjo motinai jį didinti. Jis beveik nuolatos gyveno Paryžiuje ir skrupulingai supirkinėjo vikontienei visus pageidaujamus tualeto reikmenis, tikėdamasis tokiu būdu nusipelnyti atleidimą už truputį įtartinus nusišalinimus. Tai ir buvo tikrasis jų santuokos pamatas, gerų jų santykių paslaptis. Vikontas instinktyviai mylėjo savo vaikus, buvo kupinas švelniausių jausmų motinai, kaip niekad niekam kitam, bet jos nesuprato, o pasirūpinti, kad vaikai būtų teisingai auklėjami, nesugebėjo. Pažiūrėti viskas šioje šeimoje dvelkė draugiškumu ir santarve, bet iš tikrųjų tai visai nebuvo šeima, ir jeigu ne visiškas ir nenuilstamas senosios grafienės — namų galvos ir apvaizdos — atsidavimas, visi kiti nebūtų išgyvenę nė paros po vienu stogu.

Atvažiavęs į kaimą, po kelių dienų gavau iš Oraso laišką, išsiųstą iš jo gimtojo miestelio. „Mano motina pagijo,— rašė jis.— Kitą savaitę grįšiu į Paryžių, mano kelias eina už 20 mylių nuo jūsų namų. Jeigu jūs dar kaime, galiu padaryti lankstą ir atvykti paplėpėti keletą valandų su jumis po liepomis, kurios matė jus gimstant. Pabrėžkit žodelį, ir aš pakeisiu savo maršrutą."

Kai pasakiau Eženi, kad į šį laišką atsiliepiau nuoširdžiu kvietimu, ji truputėlį vyptelėjo, tačiau Orasą mūsų kukliuose namuose priėmė, kaip visada, maloniai ir paprastai.

Ponia Diumonte sirgo ne taip sunkiai, kaip rašė Orasui tėvas, pirmojo nerimo pagautas. Cholera nepasiekė to krašto, ir nuvykęs Orasas rado motiną beveik pasveikusią; tačiau negalėjo tuoj pat ištrūkti iš tėvų glėbio, o jeigu būtų jų klausęs, būtų turėjęs likti namie iki pat rudens.

— Bet tas miesteliukas pasidarė man nebepakenčiamas,— pasakojo jis,— šį kartą aš aiškiai, kaip niekad anksčiau, pajutau, kad manęs su tėviške niekas neriša. Kas ten per gyvenimas, draugužil Vegetavimas šykštybės gniaužtuose, be garbės, be džiaugsmo, be jokios naudos! Ir kas per žmonės tie provincialai! Pavydūs, tamsūs, atsilikę, bet išdidę! Jeigu man tektų išgyventi tarp jų tris mėnesius, prisiekiu, paleisčiau sau kulką į kaktą!

Žinoma, papročių paprastumas, kiek per drąsus polinkis stebėti kitus, neišvengiamas mažų miestelių gyvenimo konservatyvumas buvo nesuderinami su Oraso skoniu ir poreikiais, kuriuos jam įskiepijo auklėjimas. Gerieji jo tėveliai padarė viską, kad

jis taptų toks, o dabar naiviai stebėjosi savo garbėtroškos rezultatais. Matydami šito jaunuolio panieką vietos žmonių pramogoms — viešiems baliams, kavinei, keliaujančių trupių artistėms, medžioklei ir t. t., jie negalėjo suprasti, kam jis išleidžia tokią daugybę pinigų. Jie krimtosi matydami, kad Orasas su jais mirtinai nuobodžiauja ir net neįstengia to nuslėpti. Jo nepakantumas atsargiems jų samprotavimams politiniais klausimais, gili panieka seniems jų draugams, bodėjimasis giminių kaimiečių rodomu pagarbiu dėmesiu ir mylavimais, melancholija be aiškios priežasties, iškalbingi pasisakymai prieš pinigų amžių (kai pačiam taip reikia pinigų), niūri, nepastovi nuotaika, paslaptingas tylėjimas, kai užeidavo kalba apie moteris, meilę ar vedybas,— visa tai kėlė tėvams didelį nerimą ir sielvartą, ypač vargšei motinai, kuri įtarė, kad po tuo slypi kažkokia didelė, baisi nelaimė, ir nematė, kad ir kiti jų provincijos jaunuoliai, išauklėti panašiai, kaip Orasas, lygiai taip pat keikia savo dalią.

Keletą valandų pasikalbėjęs su Orasu, supratau ir jo šeimos susirūpinimą, ir nepasitenkinimą, kurį jam sukėlė tėvai, ir kaltę, kurią jis jautė prieš juos, nors ir nušvietė ją kaip neišvengiamą tokiu atveju: tėvas jam „įkyrėjęs" nerimastingais klausinėjimais apie jo studijas ir planus, motina „užkankinusi" patarimais ir pamokymais, kaip tvarkyti savo darbo laiką ir išlaidas. Pagaliau, palengvinęs sau širdį priekaištų ir gražbylystės srautais, graudulio ir pykčio ašaromis, kurias liejo, pasakodamas, kaip aklai ir neprotingai jį myli brangūs, bet nepakenčiami žmones, davę jam gyvybę, Orasas pajuto nesutramdomą norą išsiblaškyti, pamiršti visus nemalonumus ir paprašė jį nuvesti Šaji pilin, kur, kaip girdėjo, buvo rengiama šauni medžioklė.

Po valandos jį pakvietė pati grafienė, kuri, išėjusi pasivaikščioti, ir šiandien, kaip ne kartą anksčiau, užsuko pas mane valandėlę pailsėti. Ji perprato Eženi iš pirmo žvilgsnio ir pajuto jai nuoširdžią simpatiją. Orasas apstulbo pamatęs, kaip draugiškai ir laisvai ta žymi dama atsisėdo prie paprastos moters iš liaudies, gydytojo meilužės, kaip paprastai ir meiliai šnekučiuoja su ja. Pastebėjo taip pat, kaip protingai ir oriai laikosi Eženi. Nuo tos dienos ėmė ją gerbti ir, nors retkarčiais tai ir pamiršdavo, vis dėlto atsisakė ankstesnės neigiamos nuomonės apie ją.

Orasas nuvyko į pilį labai laiku: vikontienei jau buvo nusibodusi jos svita. Ji prisiminė, kad šitas jaunuolis jai buvo pasi-

rodęs protingas ir gana originalus, ir meiliai papriekaištavo jam, kad nesilankė pas ją Paryžiuje.

— Mūsų namai jums pasirodė nuobodūs,— pasakė ji jam tokiu tonu, kuriame meilikavimas buvo taip sumišęs su šaipumu, kad sunku buvo suprasti, katro ten viršus,— gal čia mes būsime pakenčiamesni; be to, kaime žmonės ne tokie išrankūs.

— Ši mintis ir suteikė man drąsos atvykti pas jus, ponia,— atsakė Orasas su įžūliu romumu, kuris, beje, buvo priimtas palankiai.

Apie sąmojį vikontienė nusimanė ne daugiau, kaip apie tikrą žmonių vertę. Iš vyro ji reikalavo tik vieno sugebėjimo — mokėti įsiteikti ir meilautis moteriai. Ji stengdavosi iš pirmo žvilgsnio įspėti, kokį įspūdį bus padariusi jai pristatytam žmogui, ir jei matydavo, kad negali stipriai jo paveikti, tai, nedėdama bergždžių pastangų, iškart žiūrėdavo į jį kaip į priešą. Tai ir buvo visa jos taktika. Ji prieš nieką nesusikompromituodavo, bet ir nesitraukdavo prieš niekieno priešiškumą. Ji mokėjo įsigyti pakankamai šalininkų, kad galėtų nebijoti priešų. Aplinkos žmonėms vertinti ji teturėjo vieną matą: tas, kuris nepakankamai brangino ją, be jokių išlygų ir apeliacijų buvo laikomas stuobriu, storžieviu arba kvailiu, tas, kuris pastebėdavo ją ir stengdavosi būti jos pastebėtas, tuojau patekdavo į jos favoritų ir globotinių būrį. Jai patikdavo jauno gerbėjo drovumas ir jaudinimasis, bet dar labiau patikdavo prityrusio plevėsos drąsa. Liguista ir šalta, vikontienė nebuvo sukurta meilei, tačiau buvo koketiška ir savotiškai ištvirkusi: suteikdavo tariamų teisių į savo širdį, įvairiausių vilčių ir mažų malonių iš karto keliems vyrams, sumaniai įtikindama kiekvieną jų, kad kaip tik jisai — pirmasis ir paskutinis, kurį ji mylėjo ar galėjo pamilti. Kadangi nėra tokio blogo charakterio, kurio ydos neturėtų ir gerų savybių, jos garbei reikia pasakyti, kad ji neveidmainiavo prieš visuomenę ir neskelbė principų, kuriais pati nesivadovavo. Buvo gana laisvų pažiūrų ir elgdavosi kartais gana ekscentriškai. Netikėdama jokiomis dorybėmis, nesmerkė ir jokių ydų; apie kitas moteris kalbėdavo kur kas atlaidžiau, negu įprasta tarp aukštuomenės damų, ir darė tai be jokių išskaičiavimų ir gudravimo, nesistengdama dėtis raustančia nekaltybe,— tas jai buvo taip pat nebūdinga, kaip ir tikra aistra.

Orasas nė nemanė suabejoti šita moteriška tobulybe, trokštančia jo nuolankumo. Jis iš karto pripažino ją ne tik todėl,

kad vikontienė buvo turtinga, aukštos kilmės, turėjo būrius garbintojų ir žavėjo prabangiais tualetais, ne tik todėl, kad visa tai jam buvo nauja ir labai viliojo, bet ir todėl, kad jis pats lygiai taip pat spręsdavo apie žmones: pajusdavo jiems draugiškumą, jeigu pats jiems patiko, o antipatiją — jei nepatiko. Nuo pat pirmosios dienos, kai susitiko jų žvilgsniai, pasireiškė ir abiejų bendras noras — kad kitas juo žavėtųsi. Jų ambicingos natūros stojo į grumtynes tartum du prityrę kovotojai, kurie čia žengia vienas į kitą, čia traukiasi, kviesdami į lemiamą susirėmimą, kuriame kiekvienas trokšta pelnyti šlovę kito sąskaita.

Vikontienė visą naktį galvojo apie tris rytdienos tualetus. Rytą ji išėjo į priebutį tokia balta, plonute ir perregima suknele, kad buvo panaši į Dezdemoną, dainuojančią dainelę apie gluosnį. Paskui, kol buvo balnojami arkliai, apsirengė Liudviko XIII laikų amazonės kostiumu ir net išdrįso prisisegti prie skrybėlės juodą plunksną, kuri būtų reiškusi blogą skonį Bulonės miške, bet atrodė labai pikantiška ir miela čia, Šaji. Grįžusi iš medžioklės, apsivilko labai skoningu kaimui skirtu rūbu ir taip apsišlakstė kvepalais, kad Orasui ėmė skaudėti galvą.

Rūpindamasis apsirengti, kaip dera medžiotojui, Orasas atsikėlė, aušt ant ir, naudodamasis mano garderobu, susikūrė kostiumą, kuris nelabai tepriminė Paryžiaus kanceliaristų aprangą. Aš įspėjau, kad mano arklys truputį nartus, ir patariau elgtis su juo atsargiai. Iš pradžių viskas ėjo gerai, bet kai raitelis atsidūrė pilies valdovės žvilgsnių ugnyje, tai užmiršo mano patarimus ir netrukus pasijuto nebesuvaldąs arklio. Žiūrovai pastebėjo, kad jis visai nemoka joti.

— Jūs tikras nutrūktgalvis, mano mielas! — nesivaržydamas sušuko jam grafas de Mejere, didžiausias vikontienės garbintojas.— Žiūrėkit, kad arklys nepraispaustų jūsų prie sienos.

Pastaba Orasui pasirodė netaktiška, ir, norėdamas parodyti, kad nekreipia į ją dėmesio, jis piktai sušėrė arkliui ir privertė atsistoti piestu. Jis buvo drąsus ir stiprus, nors ir mažai tesimokęs jodinėti; suprasdamas, kad negali rungtyniauti miklumu ir šmaikštumu su prityrusiais raiteliais iš vikontienės svitos, nutarė pralenkti juos bent narsumu ir taip prigąsdino savo širdies damą, kad ta išbalo ir ėmė maldauti jį būti atsargesnį. Tikslas buvo pasiektas, Oraso pergalė prieš visus varžovus garantuota. Moteris labiau žavi drąsa, negu mitrumas. Vyrai tvirtino, kad jis joja pasibaisėtinai, kad nė vienas iš jų nenorėtų skolinti savo

arklio tokiam pamišėliui, o vikontienė pareiškė, kad nė vienas iš jų nedrįstų išdarinėti tokių kvailysčių ir taip nerūpestingai rizikuoti gyvybe. Puikiai suprasdama, kad Orasas daro visas tas paikystes tik dėl jos, vikontienė pajuto jam begalinį dėkingumą ir per visą medžioklę domėjosi tik juo. Orasas savo ruožtu neatstojo nuo jos nė per žingsnį, rodydamas medžioklei visišką abejingumą. Medžiotojas jis buvo toks pat prastas, kaip ir raitelis, ir žinojo ne kartą suklysiąs, todėl dėjosi labai niekinąs šią žiaurią pramogą.

— Tai kodėl jojate su mumis? — paklausė ponia de Šaji, provokuodama galantišką atsakymą.

— Todėl, kad noriu būti šalia jūsų,— paprastai atsakė jis.

Tai buvo daugiau, negu vikontienė tikėjosi. Tačiau aplinkybės buvo palankios Orasui; žinoma, jei Orasas būtų truputį labiau pažinęs aukštuomenę, jis būtų pasakęs subtiliau ir atsargiau, bet kaip tik šitoks staigus prisipažinimas suglumino vikontienę, ir ji palaikė jį audringos, viskam pasiruošusios aistros požymiu. Ši abejotino grožio ir ne per jautriausios širdies moteris niekados nebuvo mylima. Vyrai prie jos gretinosi, jai asistavo iš smalsumo arba iš garbės troškimo. Jos niekados niekas negeidė, nors pati ji nieko taip netroško, kaip sužadinti beprotišką meilę, kad ir tektų pražudyti tą subtilios, puikaus skonio, išdidžios moters reputaciją, kurią buvo taip nelengvai susikūrusi. Gal būt, ji tikėjosi, kad tokia meilė pažadins joje palaimingus jausmus, kurių iki šiol nepažinojo. Be abejonės, jos savimeilė buvo patenkinta visais kitais atžvilgiais, ji buvo persisotinusi savo sąmojingumo ir koketiškumo pergalėmis, tačiau niekada nepatyrė ekstazės, kurią įžiebia grožis ir palaiko aistra. Jai buvo įgrisę meilavimai, pataikavimai, lėkšti komplimentai. Ji norėjo, kad dėl jos būtų daromos kvailystės, troško nebe jausmų dirginimo, o svaigulio, ir Orasas, atrodė, tiko patrakusio, įžūlaus mylimojo vaidmeniui, kurio naujumas turėjo išsklaidyti nykų banalių romaniukų nuobodį.

Ta vargšė moteris vis dėlto turėjo vieną draugą ir tos draugystės niekad neišsižadėjo: tai buvo markizas de Vernas, kuris, būdamas jau penkiasdešimties metų, tapo pirmuoju jos meilužiu. Tai įvyko prieš dvidešimt metų, ir niekas apie tai nieko nežinojo, ar bent nežinojo nieko tikro. Dažnai buvodamas jų namuose, tas apsukrus ištvirkėlis pasinaudojo pirmąja širdperša, kurią sukėlė vikontienei de Šaji vyro neištikimybė. Būdamas Leoni

sielvarčių patikėtiniu, markizas suvedžiojo tą neprityrusį vaiką, žiūrėjusį į jį kaip į tėvą ir pasitikėjusį juo. Iki tol nelaimingoji turėjo tik vieną ydą — išdidumą; tas baisus debiutas gyvenimo scenoje su ištvirkusiu seniu pasėjo jos širdyje ir prote naujų blogybių sėklą. Ji pasibaisėjo savo puolimu, pasijuto pažeminta, nusprendė, kad pražus galutinai, jeigu, pasitelkusi visą savo sumanumą ir koketiškumą, neįstengs užimti visuomenėje sau tinkamos padėties. Markizas padėjo jai; ne dėl to, kad būtų sugebėjęs jausti sąžinės priekaištus, bet todėl, kad, nors ir daug ydų turėdamas, vadovavosi savotiška etika, pagal kurią buvo negarbinga pražudyti moterį visuomenės ir jos pačios akyse. Tai buvo keistas žmogus, paslaptingas, gudrus, šaltas veidmainys, tačiau drauge ir savotiškai padorus. Jis buvo apsigimęs diplomatas, tačiau kažkokie įvykiai jo gyvenime privertė jį atsisakyti šios karjeros; tada visus savo slaptus sugebėjimus jis nukreipė į savo aistrų tenkinimą ir veikė kad ir ne be tuštybės, tačiau bent jau be skandalų. Didžiavosi, pavyzdžiui, tuo, kad aukštuomenės damos laiko jį „patikimu žmogum"; ir nors iš saldžiai ciniško jo žvilgsnio, iš rafinuotai begėdiškų šnekų, iš švelniai kategoriško tono, kuriuo jis kalbėdavo apie meilės dalykus, iš karto pažindavai tikrą paleistuvį, aukščiausio rango ištvirkėlį, niekada iš jo lūpų neišsprūdo nė vienos jo meilužės vardas, nors jinai būtų mirusi su šventosios aureole prieš keturiasdešimt metų; niekada jis nesukompromitavo nė vienos moters. Jeigu jam nepavykdavo, jis niekada nesiskųsdavo; jeigu jį išduodavo — niekada nekeršydavo. Jo pergalių skaičius buvo pasakiškas, nors jis visada buvo labai negražus. Niekad visa širdimi nemylėdamas, jis taip pat niekad nebuvo mylimas ir puikiai žinojo, kad tikslą pasieks tik gudrumu; užtat jo visur pasigesdavo ir jo ryšiai trukdavo ilgiau, negu vyrų, kurie yra mylimi, tačiau nepaiso savo numylėtinių reputacijos ir ramybės. Kai nusižiūrėdavo sau auką, jis tapdavo pavojingiausiu pasaulyje persekiotoju, nes magnetizuodavo ją atkaklia šalta drąsa; kai ją laimėdavo, tapdavo ne tik nepavojingas, bet dargi naudingas, nepamainomas. Elgdavosi kilniai, rodydavo kuo švelniausią atsidavimą, stengdavosi išpirkti savo kaltę prieš moterį, kurią suteršė,— žodžiu, visu savo elgesiu, savo įtaka ir gražbylyste viešai kėlė reputaciją tos, kurią slapčiomis pražudė. Ir darė visa tat šaltai, metodiškai, skirstydamas visas savo intrigas į tris aiškius periodus: suvilioti, nugalėti, išlaikyti. Pirmame veiksme jis sužadindavo pasitikėjimą ir drau-

gystę; antrame — gėdą ir baimę; trečiame — dėkingumą ir net kažkokią pagarbą: keistas rezultatas pačios gėdingiausios ir drauge pačios riteriškiausios meilės, kokią tik gali įsivaizduoti žmogaus protas.

Vikontienei Leoni, vienai iš paskutinių savo aukų, markizas buvo itin atsidavęs. Niekšinga jos suvedžiojimo drama pareikalavo iš jo daugiau pastangų, negu tekdavo jų padėti, siekiant daugelio kitų moterų. Iš savo pusės ji neparodė nė mažiausio potraukio, ir jis turėjo išradingiau ir kantriau, negu kada nors gyvenime, žadinti ir kurstyti jos puikybę. Liūdna jo pergalė sukėlė Leoni gilų pasibiaurėjimą, karčią pagiežą, labai panašią į neapykantą ir įniršį. Ji grasino atskleisti tą paslaptį savo šeimai, pareikalauti, kad vyras atkeršytų už ją, norėjo net pati atkeršyti — nudurti jį durklu. Šitą audringą reakciją sukėlė ne nuskriausta dorybė, o įžeista ir pažeminta savimeilė. Ją, tokią išdidžią ir pasitikinčią savimi, paėmė biaurus, šaltas senis! Ji vos nenumirė iš nuoskaudos; tai buvo didžiausias jos gyvenime sielvartas. Net visa ko matęs markizas išsigando; jis taip rūpestingai ir uoliai stengėsi ją nuraminti ir išteisinti jos pačios akyse, kad pranoko pats save. Jis nieku būdu nenorėjo, kad šioje išdidžioje ir kerštingoje sieloje liktų neapykantos jam. Net apsimetė kenčiąs sąžinės priekaištus, dėjosi baisiai nusiminęs ir aistringai mylįs ir vaidino taip gerai, kad vikontienė patikėjo esanti pirmoji to persisotinusio senio meilė. Pirmiausia jis pasirūpino surasti Leoni meilužį, kuris paglostytų jos savimeilę; viską pavyko taip sutvarkyti, jog tas žmogus nė neįtarė, kad jo romanas kažkieno „užplanuotas" ir kad jis turi pagalbininką. Leoni nežinojo, kad markizas panašiai elgdavosi su visomis moterimis, kurių draugu norėdavo likti; be to, su kitomis jis kalbėdavo kaip aštuonioliktojo amžiaus filosofas, o su ja — kaip devynioliktojo herojus. Jis apsimetė, kad aukojasi, kad jam plyšta širdis nuo minties apie varžovą; o kadangi Leoni patiko tai, kad ji gali sužadinti tokį nepaprastą jausmą, ji priėmė jo sukurtąjį naują vaidmenį. Markizas savo ruožtu nuoširdžiai džiaugėsi karštu jos dėkingumu; ir abu vaidino šitą komediją visą likusį savo gyvenimą. Jis tapo atsidavusiu visų vikontienės užgaidų patikėtiniu, visų jos meilės intrigų tarpininku. Būdamas jau senas ir nebepretenduodamas į dalininkus, pasiguosdavo tuo, kad jį atviral liaupsina ir jam pataikauja moteris, kuri nerausdama negalėtų paminėti jų artimumo priežasties, tačiau skelbia jį esant pačiu

nuostabiausiu, pačiu išmintingiausiu, maloniausio pasaulyje būdo žmogumi. Nebe pirmos jaunystės moterų, kurios pačios buvo turėjusios progos gerai pažinti markizą, šį dukteriška meilė negalėjo suklaidinti; tačiau jos nesigyrė numanančios jos pagrindą; o jeigu kuri iš jų kartais pridurdavo kokį „amen" prie Leoni pagiriamųjų žodžių markizui, gražu būdavo žiūrėti į dvi ramias ir orias moteris, kurios tikėjosi apgauti viena kitą ir puikiai žinojo karčią viena kitos paslaptį.

Markizas per vieną dieną įžvelgė, jog vikontienė linksta prie Oraso. Jei spręsime atsargumo požiūriu,— o atsargumas juk daugeliui atstoja moralę,— tai jis duodavo jai tik gerus patarimus, užtat šitas susižavėjimas iš pradžių jam nepatiko. Jis negalėjo dalyvauti medžioklėje, tačiau kai jaunasis prasčiokas padėjo vikontienei nulipti nuo arklio, iš šio veido išskaitė, kokiais šuoliais lekia pirmyn jo viltys. Markizas nuėjo į Leoni kambarius, kai ją šukavo viena iš tų dabar jau retų subrečių, kurių galima nesivaržyti. Būti su dama, kai ji tvarko savo tualetą, buvo senojo režimo privilegija, be to, markizo amžius davė jam šią teisę.

— Na, mano brangus vaikeli,— pasakė jis Leoni.— Nors jūs ir svilinatės plaukus dėl to gražaus bruneto, nukritusio mums iš dangaus, tikiuosi, pati neprisvilsite. Vaikinas nebiaurus, reikia pripažinti, ir pašneketi moka; bet jums jis netinka.

— Esu taip pripra' prie jūsų sąmojų, kad nė nesiginsiu,— juokdamasi atsakė vikontienė.— Tačiau pasakykit vis dėlto, kodėl tas žmogus man netinka?

— Jūs ir pati tai puikiai žinote, juk esate pastabiausia ir įžvalgiausia moteris pasaulyje.

— Mano įžvalgumas nieko man nesako, nes neatkreipiau į jį jokio dėmesio.

— Jeigu taip, tai pasakysiu jums, kodėl,— atsakė markizas, kurio šis melas negalėjo apgauti.— Tas ponas prastos kilmės, tai netašytas sutvėrimas, žodžiu — plebėjas.

— Mano mielas, man tai neturi reikšmės,— pasakė vikontienė.— Jūs vis užmirštate, kad mano pažiūros ir idėjos susiformavo po revoliucijos.

— Manosios susiformavo anksčiau, tačiau nesu prieštaringesnis už jus, brangioji vikontiene; bet egzistuoja faktai, ir aš juos

stebiu. Žemųjų sluoksnių žmonės gali turėti savybių, kurių mums trūksta; tačiau jie turi taip pat ir ydų, kurių neturime mes ir kurios visai nesuderinamos su mūsų ydomis. Neneigiu, kad jie gali būti ir talentingi, ir išsimokslinę, ir energingi, bet prideramai elgtis jie nemoka.

— Argi tas berniukas kuo nors prasižengė? — išsiblaškiusi paklausė vikontienė.— Nepastebėjau.

— Kol kas dar neprasižengė; ir neprasižengs, jei laikysite jį tarp savo nuolankių tarnų. Tokiomis aplinkybėmis jis prasižengs kartais nebent gero tono taisyklėms, o jūs žinote, kad aš neteikiu reikšmės tokioms smulkmenoms; bet jeigu išaukštinsite jį taip, kaip jis nėra vertas, tuojau pamatysite, kad jis, kaip ir visi panašūs žmonės tokiais atvejais, neturi nei takto, nei saiko, nei skonio, nei gerų manierų, ir jums teks dėl jo raudonuoti.

— Bet, iš tiesų,— sušuko vikontienė, dirbtinai juokdamasi,— jūs kalbate taip, lyg tai jau būtų mano nuspręsta, o man nė mintis neatėjo pasižiūrėti, kokia jo nosis!

Markizas Orasui buvo pavojingas priešas; jeigu pastarasis būtų tai numanęs, žinoma, būtų dar labiau nuteikęs jį prieš save savo išdidumu ir nutrūktgalviškumu. Tačiau vargšas jaunuolis buvo toks naivus, jog nė neįtarė, kokią įtaką turi senasis ištvirkėlis jo gražiajai vikontienei. Ir, nieko neįtardamas, nejučiomis pasidavė susižavėjimui, kurį jam žadino visi aukštos kilmės žmonės. Nors ir laikė save respublikonu, širdies gilumoje Orasas buvo aristokratas. Jam galėjo tikti vaizdingas išsireiškimas iš „Mizantropo": „Kilmingumas apsuko jam galvą." Politiniu atžvilgiu šiems žmonėms jis buvo be galo tolerantiškas, jautė jiems įgimtą simpatiją. Įpročių, kuriuos sukūrė iškilnumas ir valdžia, jis negalėjo laikyti nusikalstamais — juk pats taip geidė šių dalykų ir vaizdavosi esąs jiems gimęs. Taigi jis žavėjosi aukštuomene, kurios negerbė, troško įsisavinti jos manieras ir dėjo tam visas pastangas, tvirtai tikėdamas greita sėkme. Sugebėjimas persikūnyti, lankstumas ir pasitikėjimas savimi iš tikrųjų teikė jam daug žavesio. Jis nuolatos prašaudavo bent kiek pro šalį, tačiau niekam tas nekliuvo, nes jis pats pirmas tai pastebėdavo ir mielai juokdavosi, neprašydamas atleidimo už tai, kad nežino dalykų, kurių nebuvo mokomas, pasisakydamas kiekvienam, kad niekada nematęs aukštuomenės, ir nerodydamas nei dirbtinės

gėdos, nei kvailo išdidumo. Kaimo gyvenimo laisvė išėjo jam į naudą. Vikontienė su malonumu skatindavo šį jo nesivaržymą, kol jis pasiekdavo paskutinę įmanomą ribą, visuomet, kad ir kaip įsilinksminusi, taktiškai išvengdama blogo tono. Ji nuoširdžiai juokdavosi iš naujoko suklydimų, kuriuos pati išprovokuodavo; bet juokdavosi tiktai prie jo ir drauge su juo; o jis savo ruožtu rodė tokį patiklumą ir nuoširdumą, kad, nežiūrint iš anksto susidarytos viso šio būrelio neigiamos nuomonės, pagaliau pelnė visų simpatiją, net grafo de Mejere, kuris, įsitikinęs, kad Orasas negali konkuruoti su juo gražiomis manieromis, visai jo nebebijojo. Nelaimė, grafas teikė per didelę reikšmę savo manieroms, kurios vikontienei tą dieną visai prarado vertę. Vaikiškai lengvapėdiškas Oraso atvirumas buvo jai šimtą kartų mielesnis, negu grafo dendizmas ir maivymasis. Pastarąjį žodį ji pavartojo, atsakydama Orasui į naivų klausimą, ką reiškia pirmasis.

Nepaisydami dienos nuovargio, svečiai ilgai nesiskirstė; vidurnaktį buvo paduota arbata, ir antrą valandą nakties visi dar gyvai šnekučiavo prie stalo, apkrauto vaisiais ir saldumynais, kuriuos Orasas puolė naikinti be ceremonijų. Grafas de Mejere, kuris žinojo Leoni polinkį į romantiką (vikontienė net buvo pareiškusi, kad lordas Baironas, kurio ji nė matyti niekada nematė,— vienintelė jos meilė), džiūgavo matydamas, kad varžovo, kėlusio jam tiek nerimo rytą, elgesys pasirodė toks proziškas. Jis kimšo jam pyragaičius ir uogienes, sužavėtas, kad vikontienė leipsta juokais iš šito vaikiško godulio, ir net pajuto palankumą ir dėkingumą Orasui, taip lengvai įsigyvenusiam į tokio nenuovokaus žmogaus vaidmenį. Tačiau vikontienė pirmą kartą gyvenime juokėsi be ironijos; ji suprato, kad Orasas pasiryžęs linksminti ją ir stengiasi bet kuria kaina įgyti jos palankumą. Žinojo, kad jis iškalbingesnis už tuos žmones, kuriems dabar leidžia šaipytis iš savęs; per medžioklę buvo mačiusi jį šokant per griovius ir barjerus, kuriuos visi aplenkdavo, nes devyniais atvejais iš dešimties raitelis turėjo ten užsimušti. Taigi ji matė, kad jis protingesnis ir drąsesnis už kitus. Ir jeigu toks žmogus, norėdamas padaryti jai malonumą, sutinka vaidinti patį nedėkingiausią vaidmenį, vadinasi, galvojo jinai, jis visiškai jai atsidavęs ir be galo ją myli.

XXVI

O po vikontienės, kad ir kaip keista, tariamas Oraso atviraširdiškumas labiausiai pavergė atvirą jo priešą — senąjį markizą de Verną. Prieš pastarąjį Orasas nevaidindavo; jį iš karto sužavėjo šio aukšto didiko charakteris, išradingos nešvankybės, grakščių jo manierų laisvumas, net kone įžūlumas — ankstesnių papročių atspindys. Tam, kuris senųjų gerų laikų markizus matęs tiktai scenoje, be abejo, nemaža laimė sutikti realiame gyvenime šios išmirusios padermės atstovą. Orasas pamiršo, kad absoliučios monarchijos laikotarpio dvariškiai išsigimę, lygiai kaip ir feodalizmo herojai, ir laikė markizą de Verną antruoju Lozenu arba Kreki. Kartais nedaug betrūko, kad būtų įžiūrėjęs jame kunigaikštį de Sen-Simoną. Žodžiu, jaunuolis pajuto jam pagarbą ir susižavėjimą, kurie reiškėsi noru būti panašiam į jį ir kiek galima sekti juo. Orasas buvo tokio lankstaus proto ir toks įspūdingas, kad negalėjo atsispirti pagundai pamėgdžioti markizą. Tik tris dienas pabuvojęs pilyje, jis jau mėgino, kalbėdamas su mumis, košti žodžius pro dantis, kaip markizas, ir, išprašęs iš manęs vieną tėvo tabokinę, elegantišku mostu apsiberdavo marškinius tabaku, imituodamas grakščius ir atsainius senojo pono judesius taip, kaip galėjo juos imituoti antro kurso studentas — tai yra negrabiai ir juokingai. Eženi jam tai pasakė ir baisiai jį įžeidė; bet Orasas užmiršo, kad mes gerai pažįstame patį modelį ir kad todėl plagiatas negali turėti mūsų akyse nė šešėlio savitumo. Tačiau jis nesiliovė mėgdžiojęs markizo prieš tuos, kurie negalėjo, kaip mes, palyginti mokinio su mokytoju.

Viena iš daugelio Oraso būdo keistenybių buvo ta, kad jis, su mumis maivęsis ir darkęsis, už ketvirčio mylios, vikontienės akivaizdoje, imdavosi demonstruoti patį žaviausią paprastumą. Kas būtų galėjęs pamanyti, kad tai irgi vaidyba ar bent jau poza, skirta įspūdžiui padaryti? Teisybė, Orasas turėjo tikro atviraširdiškumo, tačiau griebdavosi jo arba atsisakydavo pagal reikalą. Kai ši savybė būdavo jam naudinga, duodavo jai valią ir tapdavo pačiu savim, tai yra žavingu jaunuoliu. Kai ji kenkdavo — neįtikėtinai lengvai suvaidindavo bet kokį vaidmenį, ir labai vykusiai, jeigu tik nepasitaikydavo itin stiprus partneris. Toks žaidimas būtų buvęs labai pavojingas su senuoju markizu, kur kas labiau patyrusiu žaidėju, o dar pavojingesnis su vikontiene — seno palaidūno mokine, gebančia varžytis su pačiu

mokytoju. Nusprendęs būti natūralus, Orasas sužavėjo abudu. Markizas nemėgo jaunuolių, nors pas moteris, kurioms paskyrė savo gyvenimą, buvo priverstas nuolatos su jais susidurti; tačiau Orasas reiškė jam tokią simpatiją, taip godžiai jo klausėsi, taip linksmai juokėsi iš jo senų anekdotų, davinėjo jam tiek klausimų, taip dažnai prašė jį patarimų — žodžiu, taip aklai pasirinko jį savo auklėtoju ir vadovu, kad senis, kuriame tuštybės buvo daugiau, negu nepasitikėjimo, savo ruožtu susižavėjo juo ir net pareiškė vikontienei, kad Orasas — maloniausias, protingiausias ir geriausias visos naujosios kartos jaunuolis.

Matydamas, kad markizas jam palankus, Orasas atvėrė jam širdį. Patikėjo jam savo paslaptį ir maldavo pamokyti, kaip patikti vikontienei. Šis prašymas markizą paveikė kažkaip keistai; jis surimtėjo, susimąstė, beveik nuliūdo ir, patapšnojęs savo mokiniui per petį, pasakė:

— Jaunuoli, jūs statote mane į labai keblią padėtį. Leiskite keletą valandų pagalvoti, o vakare aš jums atsakysiu.

Iškilmingas markizo tonas, Orasui išties netikėtas, sužadino jo smalsumą. Kodėl šis žmogus, savo pašaipiose tiradose taip niekinąs bet kokią moralę, pasidarė toks rimtas, paminėjus Leoni? Nejaugi ir šitas bet kokios žmogiškos doros dergėjas laiko ją neeiline moterim? Iki šiol Orasui ji atrodė neturinti prietarų (šitaip ji vadino tai, ką kiti vadina principais), o kadangi meilės srityje jis pats jų neturėjo, tai labai vertino tokias pažiūras. Bet argi iš to, kad ji nevaržo savo polinkių, galima daryti išvadą, kad ji ryšis pasirinkti nežinomą priklydėlį, kai turi visą būrį gerbėjų su skambiais titulais? Gal jau yra pasirinkusi kurį iš jų? Ar grafas de Mejere ne jos meilužis? Ar įmanoma nurungti jį? O gal visi tie jam rodomi palankumo ženklai tėra spąstai, ir jų tikslas — kuo greičiausiai jį nublokšti į atstumtų įsimylėjėlių gretas?

Kai Orasas šitaip klausinėjo savo likimą, markizas savo ruožtu galvojo, ką patarti savo jaunajam draugui. Šiuo metu senojo diplomato nuomonė apie savo mokinį buvo visiškai klaidinga. Jis laikė Orasą tokiu nuoširdžiu, tokiu aistringu ir tauriu, kad nuogąstaudamas svarstė, kaip gali baigtis jo meilė tokiai gudriai, šaltai ir egocentriškai moteriai, kaip vikontienė. Jis bijojo audrų, kurių nebegalės nukreipti; jis visada mokė Leoni vengti skandalo, ir dabar nežinojo, kaip suderinti tikrą savo prisirišimą prie

jos su nuoširdžia simpatija Orasui, taip sugebėjusiam paglostyti jo savimeilę.

Gal pirmą kartą gyvenime jis nutarė būti nuoširdus, tartum Oraso betarpiškumas būtų taip pat magnetizavęs jį, kaip jo palaidumas magnetizavo jaunuolį.

— Klausykit,— pasakė markizas, vaikščiodamas su juo mėnesienos šviesoje po tuščias angliško parko alejas,— aš kalbėsiu su jumis atvirai. Visa širdimi tikiu, kad jūs įsimylėjęs vikontienę, ir manau, kad ji gali priimti jūsų asistavimą. Tačiau jeigu jūs, nepaisydamas savo įsisiūbavusių jausmų (ir vilčių, kurias gerai numanau), dar galite paklausyti gero patarimo,— atsisakykit troškimo uždegti šitą širdį.

— Atsisakysiu, jeigu pateiksite man svarbių argumentų,— atsakė Orasas,— o jų neturėtų jums trūkti, markize, nes svarstėte juos visą dieną.

— Nenorite patikėti mano žodžiu ir susilaikyti? Vėliau pats suprastumėt mano motyvus.

— Jūs taip puikiai pažįstate žmogaus širdį — kaipgi galite to reikalauti iš manęs? Visiškai tikėdamas jumis, veltui pažadėčiau tai, ko neįstengčiau ištesėti.

— Ką gi, pamėginsiu jus įtikinti. Ar jau esate mylėjęs?

— Taip.

— Kokia tai buvo moteris?

— Žemos kilmės, kaip ir aš, bet graži, protingą, atsidavusi.

— Ištikima?

— Manau, kad taip.

— Jūs pavyduliavotė?

— Kaip beprotis arba, tiksliau sakant, kaip kvailys.

— Kaip jūs išsiskyrėte?

— Neklauskit. Buvau juokingas ar biaurus, pats nežinau koks.

— Tačiau su ja viskas baigta?

— Jūs norite priversti mane pasakyti vieną dalyką, kurį prisiminus širdis man susigniaužia. Manau, nepatarsite man iš to pasijuokti: ji nusižude.

— Štai kaip? Gerai, labai gerai! — visai rimtai pasakė markizas.— Sveikinu jus. Man niekada taip nepasitaikė. Savižudybė! Jūsų amžiuje, mano mielas, tai nuostabu. Tegu tik iškyla tas dalykas aikštėn, ir visos moterys — jūsų! Ohoho! Jūsų laukia puiki karjera. Jeigu jau šitaip, patariu jums neskubėti ir pasirinkti.

Bet pasakykit: kaip reagavote į tą savižudybę? Labai buvot sukrėstas?

— Pone markize,— atsakė Orasas,— iš tokių dalykų nesijuokiama. Nesuprantu, kaip galite mane to klausti. Niekinkite mane, jei norite, už silpnadvasiškumą, bet pasakysiu: vos nepaleidau tada kulkos sau į kaktą. Juokitės dabar, jūsų valia.

— Tačiau nepadarėte to? — šalčiausiai tardė jį toliau markizas.— Nepaėmėte pistoleto? Nesusižeidėte? Na, sakykit,— juk nepadarėt panašios kvailystės?

Orasas sutriko; jam kėlė pasipiktinimą šaltas markizo cinizmas, o drauge norėjosi pateisinti savo lengvapediškumą. Markizas, vis taip pat nesivaržydamas, kalbėjo toliau:

— Vadinasi, buvote labai įsimylėjęs?

— Atvirkščiai,— atsakė Orasas,— buvau nepakankamai įsimylėjęs. Ta moteris buvo perdaug tobula: man pasidarė nuobodu gyventi su ja.

— Ir ji nusižudė, kad jūs vėl galėtumėt skonėtis gyvenimu? Labai gražu iš jos pusės. Tai ką gi, jūs reikalausite, kad ir kitos dėl jūsų žudytųsi?

Orasas papasakojo apie Martos savižudybę tik iš tuštybės, truputį sutirštindamas spalvas, ir dabar suprato padaręs kvailystę; markizas leido jam tai pajusti savo pašaipomis. Sumišęs ir suirzęs, Orasas valandėlę klausėsi jo tylėdamas. Pagaliau nebeištvėrė:

— Pone markize, jūsų pranašumas leido man tikėtis didesnio atlaidumo. Kokia gi garbė įžymiam didikui žeminti vargšą jaunuolį, žilagalviui — juoktis iš vaiko! Jums juokingas ir paikas atrodo mano susižavėjimas vikontiene. Ką gi, jeigu jums pavesta šaipytis iš manęs...

— Ką darytumėt, jeigu taip būtų? — gyvai paklausė markizas.

— Ką galėčiau padaryti prieš moterį ir...

— Ir senį? — ramiai užbaigė markizas Oraso sakinį.— Na, o vis dėlto? Susidrovėtumėte ir pasitrauktumėte?

— Gal ir ne, pone markize,— ryžtingai atsakė Orasas,— gal būt, priimčiau iššūkį, nors man ir grėstų pralaimėjimas. Mažų mažiausia — nepasiduočiau be kovos.

— Geros kloties! — tarė markizas, duodamas jam ranką.— Tokia šneka man patinka. Dabar paklausykite. Aš nesijuokiu, gerbiu jus ir gailiuosi jūsų: jumyse dar per daug iliuzijų ir ug-

nies, todėl jūsų sąskaita bus suvaidinta aistrų komedija, arba, jei norite nūdieniškesnio išsireiškimo,— aistrų *drama*. Jūs nepatyręs, mano mielas.

— Pats tai žinau, todėl ir prašau jus patarimo.

— Štai aš ir patariu jums dar penkerius—šešerius metus pasisukinėti apie entuziastingas, pakvaišusias moteris, kurios žudosi iš meilės arba iš pykčio. Kai pražudysite arba įstumsite į nevilties tuziną tokių, būsite subrendęs dideliam ir drąsiam žygiui, kurį sumanėte šiandien: atakuoti aukštuomenės moterį.

— Tai pamoka? Ji man priimtina, bet norėčiau, kad ji būtų išsami ir rimta, tada galėsiu ja pasinaudoti. Pasakykite, pone, be paniekos ir be pykčio: argi aukštuomenės moteris tokia neprieinama, tokia nepasiekiama vyrui, kuris nepriklauso aukštuomenei?

— Priešingai. Nieko nėra lengvesnio, kaip pasiekti pergalę, tokią, kaip jūs ją suprantate, prieš pačią neprieinamiausią iš šių moterų. Matote, aš nejaučiu nei paniekos, nei pykčio.

— Jei taip... baikite, pasakykit viską.

— Norite? Tai žinokite: laimėti aukštuomenės moterį, sužadinti jos geismus ir smalsumą — labai lengva. Vieni niekai. Tam nereikia nei jaunystės, nei grožio, pakanka turėti truputį proto. Bet pasiekti, kad tas neklusnus šuoliuojantis žirgas, vadinamas *apsimąstymu*, tavęs rytojaus dieną nenumestų, pavyksta ne kiekvienam — čia jau savotiškas menas. Jūs galite nors šiąnakt netikėtai pasiekti tai, kas laikoma pergale, bet rytoj lygiai taip pat galite būti išvytas, o poryt ta jūsų užkariautoji moteris neatsakys jums į pasveikinimą.

— Ar galimas dalykas? Tai šitaip jos elgiasi?

— Jos turi teisę taip elgtis; ir ar galima ją neigti? Mes atakuojame jas, braunamės į jų mintis, jų vaizduotę, jų sąžinę, gudrumu ir įžūlumu išgauname jų sutikimą,— tai argi jos neturi teisės apsimąstyti, kai mūsų aistra vėsdama praranda savo galią? Argi negali atkeršyti už tai, kad pralaimėjo žaidimą, pirma proga revanšuotis? Ką gi! Mes juk ne musulmonai, kad atimtume iš jų laisvę ir apsisprendimo teisę.

— Jūsų teisybė, aš jau pradedu suprasti. Bet kas tai per paslaptingas mokslas, be kurio negalima joms patikti ilgiau, negu vieną dieną?

— Ogi mokslas niekada jų nenuvilti! Didis mokslas, patikėkite!

— Išdėstykit jį man, aš noriu išmokti,— paprašė Orasas.

Tada senasis markizas, slapta gėrėdamasis savimi, pradėjo pedantiškai, išsamiai, kaip gali tik mergišius, turįs pusšimčio metų stažą, išpuikęs nuo žeminančių aukų ir smulkių intrigų, aiškinti savo taktiką ir visą sistemą. Kalbėjo iškilmingai, tartum dėstydamas jaunam adeptui didį mokslą ar atverdamas visos žmonijos ateičiai svarbią paslaptį. Orasas klausėsi apstulbęs, ir tai, ką išgirdo, jį taip sukrėtė ir prislėgė, kad jis negalėjo užmigti visą naktį. Stengėsi gėrėtis markizu, tačiau prieš savo paties valią taip šlykštėjosi tuo tyčiojimusi iš meilės, tomis šaltai apgalvotomis machinacijomis, kad kitą dieną negalėjo prisiversti nueiti į pilį. Tris dienas vaikščiojo apkvaitęs nuo tų baisių dalykų, atsiskleidusių prieš jį, niekuo daugiau nebetikėdamas, karčiai apgailėdamas savo iliuzijas, gėdydamasis čia tos aukštuomenės, į kurią taip veržėsi, čia savęs paties, taip nieko neišmanančio apie meną meluoti. Apie vikontienę jis nebegalvojo. Ausyse jam skambėjo sausi, atgrasūs markizo samprotavimai, ir jinai jam atrodė kaip beformis lavonas, išimtas iš formalino.

Taip nenumatytai dingęs iš pilies, Orasas, pats to nežinodamas, gerokai pažengė pirmyn keliu į vikontienės širdį. Ji buvo savo galvoje susikūrusi ištisą romaną ir nenorėjo sustoti pirmame skyriuje. Pro žiūroną, pastatytą pilies balkone, ji gerai matė mūsų namelį ir aplinkines pievas. Įžiūrėjo ir Orasą, vaikštinėjantį netoliese po laukymę, siekiančią vienu kraštu Šaji parką. Išėjusi pasivaikščioti, ji tartum atsitiktinai taip pat pasuko ten, susitiko Orasą, ilgai vaikštinėjo su juo ir paleido į darbą visus savo kerus, bet taip ir nepriverte jo prisipažinti. Orasas buvo taip sukrėstas markizo pamokymų, taip baisėjosi jo perteiktuoju mokslu, kad, nepaisydamas Leoni palankumo ženklų, glostančių jo savimeilę, rado savy jėgų jai atsispirti. Šių jėgų užteko beveik trims savaitėms — labai ilgas laikotarpis dviem žmonėms, kurie geidžia vienas kito ir kurių nevaržo jokie moraliniai saitai. Gal jaunuolio tvirtumas būtų įžeidęs ir atstūmęs vikontienę, jei būtų tvėręs dar ilgiau. Bet markizas de Vernas, kuris bijojo choleros, nors ir dėjosi nepaisąs pavojaus, išgirdęs, kad kažkas susirgo kairiajame upės krante, apsiskelbė gavęs savo bankininko laišką, verčiantį jį grįžti į Paryžių, ir tą pačią dieną išvažiavo. Likęs be savo mentoriaus, Orasas pasijuto silpstąs. Vikontienė, matydama, kad jis įsimylėjęs ją, ir negalėdama suprasti, iš kur tas nepritvręs jaunuolis, pradžioje taip karštai ją

atakavęs, semiasi jėgų atsisakyti savo ketinimų, pasijuto įskaudinta, užtat pasiryžo nugalėti ir kasdien sugalvodavo vis naujų pagundų. Šimtą kartų ji matė jį bepasiduodantį, bet staiga jis pabėgdavo, susijaudinęs, sukrėstas, taip ir neištaręs nė vieno meilės žodžio. Jie neperžengė abipusės simpatijos, draugystės ribų. Netgi didžiausio apsvaigimo valandelėmis vikontienė visada sugebėdavo laiku susivaldyti ir nuostabiai šaltakraujiškai išvengti pavojaus. Orasas puikiai matė, kad, atvirai jį viliodama, ji stengiasi neprarasti savo pranašumo. Veltui laukė, kad ji žengtų kokį nebeatšaukiamą žingsnį: per tris nežaboto koketavimo savaites vikontienė nepasakė jam nė vieno žodžio, kurio nebūtų galima atsiimti arba išaiškinti priešinga prasme, jeigu jai tik užeitų noras jį atstumti. Šita niekinga kova neapsakomai jį kankino, ir vis dėlto jis negalėjo atsisakyti jos. Pamiršo viską, nebegalvojo apie grįžimą į Paryžių, nedrįso pranešti tėvams, kad, palikęs juos, sustojo pusiaukelėje, ir, bijodamas įskaudinti juos tokiu aiškiu savo abejingumo įrodymu, nieko jiems nerašė, o jie nerimaudami veltui laukė iš jo bent kokios žinutes.

O del Martos, tai atrodė, kad ji niekada jam ir neegzistavo. Apsėstas vienos vienintelės minties, stoiškai vaidindamas vikontienės draugijoje naivuolio vaidmenį, dangstydamasis kraupia ir keista paslaptimi, kai būdavo su ja vienas, paniuręs ir tylus, kai grįždavo vakare pas mus, jis jautėsi draskomas šimto furijų ir, pamažu silpnėdamas, ėjo ištvirkavimo mokslus, kuriems pats save pasmerkė, panūdęs tapti panašus į markizą de Verną.

Ilgai ieškojusi pažeidžiamos vietos šituose nuostabiuose šarvuose, vikontienė pagaliau ją rado: tai buvo literato savimeilė. Ji išgavo jo prisipažinimą, kad jis poetas, ir paprašė parodyti savo eilės. Orasas, niekada neparašęs nieko iki galo, pasijuto gana nejaukiai; tačiau vikontienė taip žavėjosi rašytojo pašaukimu, kad jis ištiės užsigeidė paragauti šito dar nepatirto meilikavimo nuodų ir sėdo dirbti. Jau gerus tris mėnesius jis nebuvo paėmęs plunksnos, nebuvo surezgęs nė dviejų sakinių, dviejų posmų. Išnaršęs visus savo atminties užkaborius, jis rado tik vieną įspūdį, ir tą patį ne perdaug ryškų ir stiprų: Martos dingimą ir spėjamą jos savižudybę. Nereikia pamiršti, kad nuo tada, kai Orasas padarė nemažą efektą dviem ar trims žmonėms, patikėdamas jiems tragiškąją paslaptį, neva baisiai jį sukrėtusią ir liūdesiu nuspalvinusią visą jo gyvenimą, šis spėjimas virto jam įsitikinimu. Siužetas buvo dramatiškas; laimė, jis suteikė

Orasui įkvėpimo. Jis parašė gana gražias eiles ir perskaitė man jas labai jausmingai, o tai, be abejo, padidino jų vertę. Aš pats buvau labai sujaudintas. Nežinojau, kad per pastarąsias šešias savaites jis tik pirmąkart prisiminė Martą,— apie savo meilės žaidimą su vikontiene jis man nepasakojo,— žodžiu, net nenutuokiau, kad ašaros, kurios biro iš jo akių ant šios elegijos, buvo tik vikontienei rengiamos scenos repeticija.

Kitą dieną jis triumfavo prieš vikontienę kaip literatas, bet pralaimėjo kaip diplomatas. Perskaitė jai savo eiles, parašytas tariamai prieš dvejus metus,— reikia jums pasakyti, kad jis sakėsi esąs keleriais metais vyresnis, kad neatrodytų per jaunas šioje draugijoje. Be to, skausmas, pažymėtas atgaline data, teikė jam daugiau baironiškumo. Deklamavo jis su dar didesniu įsijautimu, negu man, skaitant paskutinį posmą, rauda užgniaužė jam balsą. Vikontienė vos neapalpo — taip stengėsi pravirkti! Jos garbei reikia pasakyti, kad tas jai pagaliau pavyko — ji išspaudė ašarą... tikrą ašarą. Deja, taip jau yra: dirbtinį susijaudinimą ašaros lydi lygiai taip pat, kaip ir tikrą. Mes matome tai kasdien — čia yra dar vienas psichofiziologinis devynioliktojo amžiaus mokslo atradimas, kurį aš ilgai neigiau, kol pamačiau aiškius, neginčijamus, baisius jo įrodymus.

Kad ir kaip keista, žmonės, apdovanoti šiuo sugebėjimu, labai lengvai leidžiasi apgaunami, kai sutinka panašų charakterį. Orasas puikiai žinojo, kad verkia dėl Martos visai jos nesigailėdamas, tačiau nepastebėjo, kad pravirkdė vikontienę visai jos nesugraudinęs. Pamatęs, kokį įspūdį jai padarė, jis visai neteko galvos: užmiršo visus savo pasiryžimus, visus markizo pamokymus. Puolė Leoni po kojų ir labai iškalbingai prisipažino ją mylįs — buvo, mat, pagautas įkvėpimo, visos proto galios buvo įtemptos. Akyse dar blizgėjo ašaros, balsas trūkinėjo, lūpos buvo išbalusios, plaukai išsidraikę. Vikontienė patikėjo, kad jis ją dievina, ir pergalės džiaugsmas kelias akimirkas padarė ją jauną ir gražią. Tačiau ji buvo ne tokia, kad nusileistų nors dieną pirm laiko. Tiek pastangų padėjusi, kol ištraukė iš jo prisipažinimą, ji dabar norėjo leisti jam pajusti tariamo savo pasidavimo vertę ir pratęsti didžiausią bet kuriai koketei džiaugsmą — malonumą klausytis nužeminto maldavimo.

Tartum didžiulėmis valios pastangomis išsiveržusi iš Oraso glėbio, dėdamasi išsigandusi, sutrikusi ir susigedusi, ji paliko

apstulbusį Orasą savo budūare, kur ši scena buvo suvaidinta, ir nubėgusi užsirakino miegamajame.

Gal būt, ji tikėjosi, kad Orasas ims laužti duris. Jis nebuvo nei toks protingas, nei toks kvailas. Išėjo iš pilies mirtinai įžeistas, įniršęs, tardamasis esąs apmulkintas ir pažemintas. Vikontienė anaiptol nepasmerkė tokio įsižeidimo — palaikė jį didelio išdidumo ženklu ir neapsiriko. Dabar ji džiaugėsi savo mikliu triuku, suprasdama, kad tą didystę reikia pamažu, po truputį palaužti,— kitaip grėstų rimtas pavojus jos pačios išdidumui.

Šitas egoistiškas, nedoras žaidimas truko dar kelias dienas. Orasas prarado bet kokį savo pranašumą. Jis pūtėsi; buvo vėl pakviestas, kaip ir anksčiau, draugiškumo vardan. Buvo priverstas kalbėti ir maloningai išklausytas. Buvo priverstas nutilti, kai pasakė viską, kas iš jo norėta išgirsti. Buvo čia atstumiamas, čia masinamas viltimis. Leoni apsimetė, kad jaučia jam tik brolišką draugiškumą, kad jo prisipažinimas buvo jai visai netikėtas, dėjosi nustebusi, nerimaujanti, rodė švelnią užuojautą, taurų ir drovų norą išgydyti netyčia padarytą žaizdą. Mėgavosi, kiek širdis geidė; tačiau, patekusi į savo pačios tinklus, ši klastinga veidmainė buvo taip pat juokingiausiai apgauta. Ji manė kovojanti su tikra meile, su tebedeginančiais sąžinės priekaištais, tarėsi privertusi užmiršti baisią praeitį. Vargšė Marta buvo tarsi pastatyta suma šiame lošime. Vikontienė tikėjo, kad užtemdė jos atminimą, ir neįtarė, kad tai buvo melas, sugalvotas jai į spąstus įvilioti. Katras gi buvo apgautas: Orasas ar Leoni? Apgauti buvo abu; ir tą dieną, kai abu pasidavė, jų meilė,— jeigu tai, ką juodu jautė, yra verta vadinti šiuo gražiu vardu,— buvo jau išsekusi kankinančiose, įkyriose grumtynėse.

XXVII

Tą *laimės* dieną, labiausiai atmintiną, pačią šiurpiausią Oraso gyvenime, istorija mini dėl rimtesnių ir reikšmingesnių įvykių. Tai buvo 1832 metų birželio penktoji. Nors tą ir sekančią dieną aš visai nieko nežinojau apie netikėtai Paryžiuje įvykusią tragediją, kurioje turėjo vaidmenis daugelis mano draugų, vis dėlto nutrauksiu pasakojimą apie Oraso meilės nuotykius ir pereisiu apie Arseno ir Laravinjero, dalyvavusių kruvinoje nepa-

vykusios revoliucijos dramoje. Mano uždavinys nėra atpasakoti įvykius, kurių atminimas kaip krauju srūvanti žaizda dar tebegyvas daugelyje širdžių. Smulkmenų apie juos nė nežinau, man žinoma tik tai, kiek prie jų buvo prisidėję mano draugai. Man neaišku net, kaip į tuos įvykius įsimaišė Laravinjeras: ar buvo juos numatęs, ar puolė į mūšį staiga, pasipiktinęs provokaciniais kariuomenės veiksmais per įžymiojo generolo Lamarko laidotuves ir visa net iki šiolei neišaiškinama tos apverktinos dienos sumaištim. Kad ir kaip ten būtų buvę, jis negalėjo neįsitraukti į kovą. Negalėjo nuošaliai išlikti ir Arsenas; jis netikėjo sukilimo sėkme, bet, trokšdamas mirties ir matydamas, kad jo brangusis Žanas žiūri jai į akis nuo barikadų, žengė paskui jį per visus pavojus ir patyrė herojišką niūrų svaigulį, kuris buvo apėmęs pašėlusiai narsius šių naujųjų Termopilų gynėjus. Kai kariuomenė prasiveržė į Kluatr-Sen-Meri gatvę ir išmušė paskutinė šių kankinių valanda, Laravinjeras, jau visas žaizdotas, krito, pakirstas paskutinės kulkos.

— Mirštu,— tarė jis Arsenui.— Mes nugalėti. Bet tu dar gali pabėgti! Skubėk!

— Niekados,— atsakė Arsenas, puldamas prie jo.— Tegu nužudo ir mane — aš mirsiu drauge su tavim!

— O Marta! — sušuko Laravinjeras.— Marta, gal būt, gyva, ir neturi daugiau nieko pasaulyje, tik tave! Paskutinė mirštančiojo valia šventa. Aš tau pavedu Martos likimą ir įsakau gelbėti savo gyvybę dėl jos. Čia nebėra kas veikti, tu gali ir privalai pabėgti nuo šitų budelių, kurie tuoj įsiverš, apsvaigę nuo kerštо ir vyno. Vargšai kareiviai, jų šimtas prieš vieną, o jie laiko save nugalėtojais!

Po keleto minučių bebaimis Žanas užgeso ant Arseno krūtinės. Namas — paskutinis sukilėlių prieglobstis — buvo paimtas. Arsenas ir dar keletas žmonių pabėgo, išlipę ant stogo. Šitas pabėgimas buvo tikras stebuklas ir, deja, išgelbėjo nuo puolančiųjų įniršio tik nedaugelį drąsuolių. Arsenas slapstėsi kaminuose ir palėpėse; dešimtis kartų buvo pastebėtas ir gaudomas, dešimtis kartų paspruko nuo persekiotojų, tartum pati apvaizda būtų jį sergėjusi; visas žaizdotas ir susidaužęs, jausdamas, kad senka paskutinės jėgos ir narsa, ryžosi išmėginti dar vieną galimybę išsigelbėti, nors viltis išlikti gyvam vos vos berusėjo. Jis turėjo nuo vieno stogo peršokti ant kito ir pro stoglangį, kurį matė už keleto pėdų, įlįsti į mansardą. Reikėjo tik vieno

šuolio, vienos tik šaltakraujiško susitvardymo ir ryžto akimirkos; tačiau Arsenas buvo vos gyvas ir beveik be sąmonės. Laravinjero kraujas, sumišęs su jo paties krauju, tvilkė krūtinę, nutirpusias rankas, degančius smilkinius. Galva svaigo. Moralinis skausmas buvo toks aštrus, kad jis visai nejautė fizinio skausmo. Tačiau savisaugos instinktas dar veikė ir neleido pajusti, kad jėgos sparčiai senka, suvokti prasidedančios agonijos. „Dieve mano,— pagalvojo jis, priėjęs prarają tarp dviejų stogų,— jeigu mano gyvastis dar kam nors reikalinga — saugok ją; jei ne — leisk numirti iš karto!" Ir, pasilenkęs į priekį, greičiau nukrito, negu nušoko ant gretimo stogo krašto. Tada šliaužte, stumdamasis keliais ir alkūnemis, nes kojos ir rankos atsisakė tarnauti, pasiekė nužiūrėtąjį langą, įsirėmė į jį keliais, visu svoriu užgulė šią paskutinę kliūtį ir, abejingai atsiduodamas taip netikėtai užkluptų šios vargingos palėpės gyventojų taurumui ar niekšingumui, apalpęs nukrito ant grindų. Susitrenkimo Arsenas nė nepajuto, bet nuo jo kelioms sekundėms atgavo sąmonę. Jo akys pamate aplinkui esančius daiktus; smegenys vos suvokė, ką jis mato, bet širdis tartum išsiplėtė iš džiaugsmo, kuris nušvietė jo veidą tą akimirką, kai jis vėl apalpo.

Ką gi jis pamatė šioje mansardoje? Išbalusią, liesą, vargingai apsirengusią moterį, sėdinčią ant skurdžios lovos ir laikančią glėbyje naujagimį, kurį ji baimingai pridengė savo kūnu, pamačiusi pro langą prie jos kojų įkritusį žmogų. Arsenas pažino šitą moterį. Jis žiūrėjo į ją akimirką, trumpą kaip žaibo blykstelėjimas, tačiau jo sąmonėje — begalinę kaip amžinybė; ir, pamiršęs viską, ką buvo iškentėjęs ir praradęs, pajuto tokią laimę, kurios išdildyti jo širdyje nebūtų įstengę dvidešimt amžių kančios. Taip jis vėliau kalbėjo apie šią nenusakomą savo gyvenimo valandėlę, kuri sužadino jam daugybę naujų minčių apie žmonių susikurtos laiko sąvokos reliatyvumą ir dieviškosios tiesos nekintamumą.

Marta jo nepažino. Ji buvo taip pat kančių, skurdo ir vargo išsekinta, bet nejautė, kaip Arsenas, to karštligiško dvasios pakilimo, kuris būtų leidęs jai staiga atgyti ir pajusti džiaugsmą nevilties bedugnėje. Iš pradžių ji išsigando, tačiau netrukus suvokė tokio keisto apsilankymo priežastį. Visą dieną, visą praėjusią naktį ir vakarą ji klausėsi kraupių netoliese vykstančių kautynių garsų, ir ją kankino vienui viena mintis: „Orasas ten, ir kiekvienas šūvis gali būti nukreiptas į jo krūtinę." Orasas daž-

nai duodavo jai suprasti, kad dalyvaus sukilime, ir ji tikėjo, kad jis gali įvykdyti tokį savo sprendimą. Galvojo taip pat apie Laravinjerą, nes žinojo, kad jis karštuolis ir visados pasiruošęs pulti į kovą; tačiau Arsenas tiek kartų buvo sakęsis nekenčiąs tragiškųjų 1830 metų atsiminimų, kad visai nemanė jį galint dalyvauti šiuose įvykiuose. Išvydusi ant grindų priešais save mirštantį žmogų, ji suprato, kad jis — bėglys, nugalėtasis, ir puolė jam į pagalbą, nesvarstydama, kokiai partijai jis galėtų priklausyti. Tik tada, kai ji apšvietė lempa pajuodusį nuo parako, kruviną jo veidą, jai dingtelėjo mintis apie Arseną, bet ji nepatikėjo savo akimis. Nejausdama baimės nei pasibiaurėjimo,— nelaimingieji neturi tokių silpnybių,— ji pabandė savo prijuoste nušluostyti nuo jo kraują ir parako dulkes. Tik iš arti įsižiūrėjusi į tą sudaužytą, žaizdotą galvą, kurią pasidėjo ant savo virpančių kelių, Marta įsitikino, kad tai jos ištikimasis brolis, jos geriausias draugas. Jai pasirodė, kad jis miręs, ir, pasilenkusi prie šito pamėlusio veido, dar šypsančio jai mėšlungio iškreiptomis lūpomis ir užgesusiomis akimis, ėmė jį bučiuoti ir be ašarų, be dejonių nugrimzdo į niūrią nevilti, artimą beprotybei.

Truputį atsipeikėjusi, Márta pamėgino užčiuopti arterijas ir nustatyti, ar jame dar rusi gyvybė. Jai pasirodė, kad dar jaučia pulsą, tačiau jos pačios širdis dunksėjo taip smarkiai, kad ji nebepasitikėjo savimi. Buvo jau beeinanti pasikviesti į pagalbą kokios kaimynės, bet tuoj prisiminė, kad tarp šitų dar nepažįstamų žmonių gali atsirasti koks niekšas ar bailys, kurs išduos bėglį kerštingų įstatymų tarnams, tad užstūmė durų skląstį, grįžo prie Arseno ir, susidėjusi maldai rankas, garsiai paklausė dievą, vienintelį savo globėją, ką jai daryti. Paskui, paklususi ūmai atbudusiam instinktui, pamėgino pakelti nejudantį kūną. Dukart parkrito šalia jo, neįstengdama pajudinti jo iš vietos, bet pagaliau kažkokiom antžmogiškom pastangom pakėlė Arseną kaip vaiką ir paguldė ant savo sudedamos lovos greta kito nelaimingojo, tikro vaiko, kuris miegojo, dar visai abejingas savo motinos nerimui ir sielvartui.

— Štai, sūnau, kaip prasideda tavo gyvenimas! — tarė ji jam, nebesižinodama, ką kalbanti.— Krikštijam tave krauju, o galvūgaly tau — lavonas!

Paskui ji suplėšė kelis vystyklus Arseno žaizdoms apiplauti ir aprišti. Nuplovė nuo plaukų sukrešėjusį kraują. pirštais užspaudė kraujuojančias venas, savo kvėpavimu sušildė jam rankas

ir ėmė karštai melstis dievui iš visos savo iškankintos širdies. Tai buvo viskas, ką ji galėjo padaryti.

Dievas išgirdo ją — Arsenas atgavo sąmonę. Didžiausiomis pastangomis sukaupęs jėgas, jis prašneko.

— Nesivargink,— pasakė jis.— Jei mano žaizdos mirtinos, nėra ko jomis rūpintis; o jei ne — argi taip jau svarbu, kad man palengvėtų truputį anksčiau? Be to, man neskauda; sėsk čia, duok man tik truputį vandens atsigerti ir šitą va skarelę, aš pats sustabdysiu kraują, bėgantį iš žaizdos ant krūtinės. Uždėk ranką man ant kaktos, daugiau man nieko nereikia. Pasakyk, kad aš nesapnuoju,— juk esu laimingas!.. Laimingas? — susizgribęs baimingai sušuko jis, nes ūmai prisiminė Laravinjerą. Bet, pagalvojęs, kad Marta ir be to jau kenčia, nuslėpė nuo jos siaubą, kurį sukėlė tas prisiminimas, ir nieko nepasakė. Paskui ėmė godžiai gerti vandenį, bet tuoj susilaikė.— Paimk iš manęs stiklinę,— pasakė,— jei sužeistieji daug geria, jie tuoj miršta. Aš nenoriu mirti, Marta; man atrodo, dėl tavęs aš neturiu mirti.

Tačiau visą naktį Arsenas kovojo su mirtimi. Jį baisiai kankino troškulys, bet jam užteko valios negerti. Martai pavyko sulaikyti kraują. Pačios žaizdos, nors gilios, nebuvo labai pavojingos, tačiau susijaudinimas, sielvartas ir nuovargis sukėlė karštinę; jam atrodė, kad jo gyslomis teka ugnis. Jeigu jis būtų pasidavęs jį apėmusiam įsiaudrinimui, būtų pasmerkęs save mirti, nes griovimo įniršis, įsisiautėjęs jame per pastarąsias dvi dienas, dabar atsikreipė prieš jį patį. Tačiau ir šioje sunkioje būklėje jis įstengė kovoti su liga: jo dvasia nebuvo palaužta. Ši galinga dvasia, stojusi į kovą su fizine suirute, buvo giliai sukrėsta, bet nepasidavė skausmui ir vos ne antžmogiškomis pastangomis vijo šalin karštinės sukurtas šmėklas ir desperatiškas mintis. Dešimtis kartų Arsenas pašoko ir buvo beplėšiąs nuo savęs tvarsčius, baisiu riksmu beapgarsinąs savo slėptuvę, beketinąs susidaužyti galvą į sieną, beatstumiąs Martą, kurios tarpais nebepažino ir laikė priešu. Tačiau jo valia darė stebuklus. Giliai religinga jo dvasia net tokiomis proto aptemimo valandėlėmis neprarasdavo sugebėjimo melstis ir tikėti; jis susidėdavo rankas ir šaukdavo:

— Dieve mano! Kas tai? Kur aš? Kas darosi manyje ir aplinkui mane? Nejaugi tu apleidai mane, dieve? Nejaugi neduosi man nė padoriai, ramiai numirti? — Paskui, atsigręžęs į Martą, kalbėjo: — Juk aš žmogus, argi ne? Aš nesu žudikas, aš nelie-

jau tyčiomis nekalto kraujo! Nepraradau teisės šauktis dievo! Pasakyk man, kad čia tu, tikrai tu, Marta! Pasakyk, kad turi vilties, kad tiki! Melskis, Marta, melskis už mane ir su manim, kad išlikčiau gyvas arba bent mirčiau kaip žmogus, o ne kaip šuo.

Jis kniaubėsi veidu į pagalvį, slopindamas besiveržiančias iš krūtinės dejones, kandžiojo antklodę, kad nekalentų dantimis; o kai daiktai jo akyse įgaudavo fantastiškas formas, kai jo vaizduotė paversdavo Martą baisia pamėkle, jis užsimerkdavo, sukaupdavo mintis ir didžiausiomis valios pastangomis įveikdavo haliucinacijas, ranka atstumdavo vaiduoklius, tramdydamas juos savo tikėjimo ir meilės jėga.

Šita baisi kova truko apie dvylika valandų. Marta laikė savo vaikutį ant rankų; kai Polis netekdavo dvasios tvirtumo ir imdavo gailiai šaukti: „Dieve mano, dieve mano! Tu vėl mane apleidai!", ji puldavo ant kelių ir tiesdavo į jį rankas su tuo nekaltu padaru, kuriam jis, atrodė, jautė baimingą pagarbą. Arsenas dar nė žodžio nepasakė apie vaiką. Matė jį, ramiai į jį žiūrėjo, bet nieko neklausė; tik kai jam ištrūkdavo dejonė arba rauda, jis skubiai atsisukdavo pažiūrėti, ar nepažadino mažylio. Kartą, ilgokai išgulėjęs tylomis, nejudėdamas, tarytum kokioje bežadėje ekstazėje, Arsenas staiga paklausė:

— Jis mirė?

— Kas? — nesuprato Marta.

— Kūdikis,— atsakė jis.— Kodėl jis nebeverkia? Reikia paslėpti kūdikį, tie ban[illegible]ai laimėjo, jie užmuš jį. Duok man kūdikį, aš jį išgelbėsiu; išnešiu ant stogo, ten jo neras. Gelbėkim kūdikį; visa kita nesvarbu, o kūdikis — šventenybė.

Ir kliedėdamas Arsenas neprarado pareigos ir atsidavimo jausmo. Jis šimtą kartų klausė: „Kūdikis, kūdikis juk išgelbėtas, tiesa?.. O! Būk rami dėl kūdikio, mes jį išgelbėsime."

Atgavęs sąmonę, jis žiūrėdavo į vaikelį, bet nieko nebekalbėdavo. Pagaliau jo jaudrumas sumažėjo, ir jis išmiegojo visą valandą. Marta, visai nusikamavusi, paguldė kūdikį ant lovos greta miegančiojo. Sėdėdama ant kėdės, ji viena ranka glėbė sūnų, o antra laikė Polio galvą; pagaliau ir jos pačios galva nusviro ant pagalvio. Trys nelaimingieji ilsėjosi, dievo — vieninteliо jų gynėjo — apvaizdos saugstimi, pavojaus, skurdo ir priešmirtinių kančių atitverti nuo žmonijos.

Tačiau netrukus juos pažadino kažkoks duslus triukšmas name. Marta išgirdo nepažįstamus balsus, skubius sunkius žingsnius, ir širdis jai apmirė iš siaubo; policijos agentai ėjo per mansardas, ieškodami aukų. Jie artinosi prie jos palėpės. Ji apklojo visą Arseną, išlygino patalą, pakišdama po antklode sugriebtus drabužius, paguldė ant lovos, tiesiog ant Arseno, savo vaikutį ir nuėjo atidaryti durų, kupina tokio ryžto ir tvirtumo, kokį žmogus pajunta tik didelio pavojaus akimirkomis. Langa rėmų nuolaužos buvo paslėptos viename kambarėlio kampe, o ant išmušto lango, kad jo nebūtų matyti, ji užkabino savo prijuostę. Gailestinga kaimynė, pas kurią ką tik buvo padaryta krata, atėjo paskui policijos agentus iki Martos durų.

— Čia, gerieji ponai,— tarė jinai jiems,— gyvena tik viena vargšė moteriškė; ji ką tik gimdė ir dar visai ligonė. Neišgąsdinkite jos, gerieji ponai,— iš baimės ji gali numirti.

Šis prašymas nė truputėlio nesujaudino beširdžių, negailestingų žmonių, į kuriuos buvo kreiptasi, bet juos sutikusios Martos ramumas išsklaidė visus jų įtarimus. Metę žvilgsnį į mažutį tuščią kambarėlį, kuriame nebuvo kur ką nors paslėpti, jie įsitikino, kad kruopščiau ieškoti nėra prasmės. Ir išėjo, nepastebėję nė kraujo žymių ant grindų,— tai dar vienas stebuklas, padėjęs Arsenui išsigelbėti. Martos kaimynė, geraširdė, dora senutė, kuri buvo priėmusi jos kūdikį, dabar padėjo jai paslėpti bėglį, apsiėmė atnešti jam maisto ir šiokių tokių vaistų. Tačiau ji nepažinojo nė vieno gydytojo, kuriuo būtų buvę galima pasitikėti, ir, pabūgusi žiauraus, tikrai inkvizitoriško elgesio su Kluatr-Sen-Meri gatvės aukomis, padėjo Arsenui tik tiek, kiek galėjo pati viena, taigi labai nedaug. Marta nedrįso nė kojos iš namų iškelti, bijodama, kad, jai nesant, vėl neateitų kokie sekliai. Beje, Arsenas pasidarė toks ramus, kad jos nerimas išsisklaidė ir ji tikėjosi jį greit išgydysiant.

Tačiau įvyko kitaip. Arsenas buvo toks silpnas, kad ilgiau kaip mėnesį negalėjo atsikelti iš lovos. Visą tą laiką Marta miegojo ant šiaudų glėbio, kurį išsipraše neva čiužiniui pasidaryti, tačiau pinigų drobės gabalui nusipirkti neturėjo. Senutė kaimynė gyveno labai vargingai Ligonio būklė buvo sunki, o pati Marta nusilpusi, taigi ji negalėjo nei dirbti, nei juoba išeiti iš namų darbo ieškoti. Palikusi Orasą, Marta, nenorėdama niekam būti našta, kai taps motina, du mėnesius pardavinėjo arba užstatinėjo lombarde paskutinius savo daiktus; bet kadangi po gim.

dymo negalavo labiau ir ilgiau, negu buvo tikėjusis, tai jos menkučiai ištekliai beregint išseko, ir dabar ji nebeturėjo ničnieko. Arseno padėtis buvo ne geresnė. Prieš kurį laiką jis, sužinojęs iš Laravinjero, kad Paryžiuje rengiamas perversmas, ir norėdamas turėti laisvas rankas, kad galėtų jame dalyvauti, atidavė visas savo santaupas seserims ir išsiuntė jas į provinciją. Manydamas, kad būtinai turi žūti, sau jis nepasiliko nieko. Taigi šitų dviejų vienišų žmonių padėtis buvo baisi. Abu ligoniai, abu išsikamavę; jis — prikaustytas prie kančių patalo, ji — žindė kūdikį, misdama viena tik duona ir miegodama ant šiaudų. Šioje mansardoje ji neturėjo net kaip apsiginti nuo šalčio, nes bijojo pakviesti ką nors įdėti lango: išlaužtas rėmas galėjo išduoti jų paslaptį, o tai buvo pavojinga Arseno gyvybei, be to, jai nebuvo jėgų ko nors imtis. Pridėkite prie visų šitų negandų dar skurdo sukeltą abejingumą ir depresiją, visišką išsekimą, liguistą išdidumą, vienišumą, kuris paraližuoja visas dvasios galias,— ir suprasite, kodėl jie šitaip nyko be jokios pagalbos kelias savaites, nors, ėmęsi šiokių tokių atsargumo priemonių ir truputį sutramdę savo išdidumą, galėjo duoti žinią Eženi ir man.

Tiktai kūdikis nekentėjo per daug nuo šių nepriteklių. Martai labai sumažėjo pieno, bet kaimynė palikdavo jo mažyliui nuo savo pusryčių ir kasdien išnešdavo jį į saulėtą Gėlių krantinę. Daugiau nieko ir nereikia Paryžiaus vaikui: jis auga kaip trapus, bet atsparus augalas tarp šitų drėgnų sienų, kur gyvenimas tarpsta, nepaisydamas nieko, liguistesnis, gležnesnis, užtat veržlesnis, negu tyrame laukų ore.

Šitos žiaurios negandos dienomis Arsenui nė valandėlę nepristigo ištvermės; jis nė karto nepasiskundė, nors labai kentėjo — ne tiek nuo žaizdų, kurios nesupūliavo ir ėmė po truputį gyti, nebekeldamos baimės, kiek nuo smarkaus nervų sudirgimo, kurio priepuoliai kaitaliodavosi su niauria apatija. Tarp jėgų išsekimo ir liguisto pagyvėjimo periodų nedaug tebuvo giedrų valandėlių, kai jis galėdavo pasikalbėti su Marta. Karštinės kamuojamas, stengdavosi tylėti, ir Marta nežinojo, kaip sunkiai jis serga. Ramiu metu jis tausodavo jėgas kovai su būsimu priepuoliu. Šis stoiškas ryžtas padėjo jam įveikti ligą. Marta stebėjosi, kad jis taisosi labai lėtai, nes nesuprato, kokia rimta jo būklė, o aš, kai Arsenas vėliau papasakojo visas savo kančias, stebėjausi, kaip jis galėjo taip greitai pagyti. Nors Arsenas ir mokėjo įtikinti Martą, kad viskas baigsis gerai, ji kartais išsigąs-

davo matydama, kaip abejingai jis laukia savo pasveikimo, tartum visiškai jo netrokšdamas. Tada jai atrodydavo, kad jo proto galios smarkiai nukentėjusios, ir būdavo baisu, kad visiškai jos niekada ir neatgis. Tačiau tuo metu, kai Martą apnikdavo šios niūrios mintys, Arsenas, kupinas atkaklumo ir ryžto, skaičiuodavo dienas ir valandas; jausdamas, kad liga traukiasi labai lėtai, jis pasidarė teisingą išvadą, kad jeigu tik nors kiek atleis valios vadžias, ji vėl užgrius jį visu sunkumu. Todėl stengėsi vengti stipraus susijaudinimo, nepasiduoti vaikiškam nusiminimui ir tartum nematė, kokioje baisioje padėtyje atsidūrė jie abu su Marta.

Kartą, kai gulėjo užsimerkęs ir atrodė miegąs, išgirdo senutę kaimynę reiškiant Martai užuojautą — savišką, tokią, kokią jai diktavo, be abejo, geri ir žmogiški tačiau riboti ir šiurkštoki jausmai.

— Ak brangioji mano,— kalbėjo ji,— kokia nelaimė, kad jums teko priglobti šitą žmogų! Ir be to jau nieko neturėjote, o štai dabar dalinatės su juo paskutine duonos kriaukšlele. Ogi be duonos pritrūksite pieno savo vaikeliui!

— Kuo aš tik nepasidalinčiau su juo, močiutė! — liūdnai šypsodamasi, atsakė Marta.— Bet jis per visą dieną nesuvalgo nė to kąsnelio duonos, kurį sutrupinu į sriubą. O kokia ta sriuba? Lašas pieno į kvortą vandens. Nesuprantu, kuo jis ir gyvas!

— Taip jis niekada nepasveiks! — atsakė senutė.— Kaip jis gali atgauti jėgas, šitaip misdamas? Be reikalo tik pati nusialinsit, o jo neišgelbėsite.

— Geriau mirsiu drauge su juo, bet jo neapleisiu,— pasakė Marta.

— O jeigu numarinsite savo vaikelį? — atsiliepė senutė.

— Dievas to neleis! — išsigandusi sušuko Marta.

— Aš gi nesakau, kad taip ir bus,— švelniai kalbėjo senutė,— nesakau, kad jūs per daug aukojatės dėl šito bėglio. Žinau, mes turime padėti artimui; tačiau jis pats turėtų suprasti: ar vertėjo jam išsigelbėti nuo ešafoto tik tam, kad dabar abu patektumėte į ligoninę? Vargšelis nežino, kaip jums sunku. Nemato, kad jūs miegate ant šiaudų po atviru langu, o taip juk ilgai neištversite. Čia aišku — per savo ligą jis prarado sveiką nuovoką; bet jei leistumėte man pakalbėti su juo, esu tikra, kad jis ryžtųsi tą pačią dieną kaip nors pasitraukti. Dviese, tvir-

tai prilaikydamos, mudvi nuvestume jį į ligoninę. Ten jam būtų geriau, negu čia.

— Į ligoninę! — baldama sušuko Marta.— Argi negirdėjote... Juk pati sakėte man, kad gydytojams įsakyta pranešti apie visus sužeistuosius, kurie kreipsis į juos, kad ligoninėse viršum kiekvienos lovos pakabinamas lapas su žiniomis policijai! Deja! Žmonės, einantys švenčiausias pareigas, verčiami įdavinėti, jiems grasina, kad priešingu atveju jie bus apkaltinti bendrininkavimu, ir jūs norite, kad aš atiduočiau šitą nelaimingąjį susidoroti visuomenei, kur tokie įsakymai paklusniai priimami ir, ko gero, daugumai nesukelia nė pasibaisėjimo? Ne, ne, jei pasaulis pavirto galvažudžių landyne, tai bent jau vargšių moterų širdyse ir po mūsų mansardų stogais tebūnie gyvas tikėjimas ir žmogiškumas! Argi ne taip, miela kaimyne?

— Taip, žinoma! — atsakė kaimynė, prijuostės kampučiu šluostydamasi ašaras.— Jūs visada mane perkalbate. Nežinau, vaikeli, iš kur jūs imate tokius žodžius, bet taip moko dievas ir taip sako mano širdis. Tuojau atnešiu truputį pieno ir cukraus jūsų ligoniui, taip pat ir šitam brangučiui,— pridūrė ji, bučiuodama kūdikį, prisiglaudusį prie motinos krūtinės.

— Ne, mieloji,— prieštaravo Marta,— neskriauskit savęs dėl mūsų; jūs labai jau daug mums padėjote. Jūsų amžiuje negalima pasmėrkti savęs tokiam skurdui. Mes — kas kita, mes dar jauni, mums užteks jėgų truputį pasispausti.

— O jeigu ir aš noriu pasispausti, jei noriu pakentėti! — supykusi sušuko geroji moterėlė.— Manote, kad aš beširdė, šykštuolė, kad galvoju tik apie save? Pagaliau kokią jūs turite teisę atsisakyti mano pagalbos? Juk ir man gaila jūsų vaikelio ir to nelaimingojo, kurį pats dievas mums patikėjo!

— Na gerai, sutinku,— atsakė Marta, sulysusiomis, skarmalais tepridengtomis rankomis apkabindama senutės kaklą.— Sutinku ir džiaugiuos. Ateis diena, gal būt, netrukus, kai mes atsidėkosime jums už visa, ką gero mums darote, nes dievas grąžins mums jėgas ir laisvę!

— Teisingi tavo žodžiai, Marta,— kaimynei išėjus, silpnu balsu pasakė Arsenas.— Laisvė mums bus sugrąžinta, ir jėgas atgausime. Tavo gailestingumas išgelbėjo mane, bet ateis ir mano ellė. Laikykis, vargše mano Marta, kaip kad aš stengiuos laikytis, tylomis, kantriai. Man reikia dar daugiau tvirtybės, kaip tau: juk matau, kaip tu kenti, ir man skaudu galvoti, kad ne tik

negaliu tau padėti, bet dar sunkinu tavo dalią. Pirmomis dienomis dažnai klausdavau save, ar ne geriau man vėl išlipti ant stogo ir numirti kokiame kamputyje kaip paukščiui palaužtu sparnu; bet pajutau, kad mano meilė tau padės man nugalėti ligą, kad aš išgyvensiu, nes mano ryžtas gyventi stiprus, ir kad, priimdamas tavo pagalbą dabar, pats tapsiu tau atrama ateityje. Matai, Marta, dievas žino, ką daro! Iš išdidumo tu pabėgai, pasislėpei nuo manęs. Norėjai verčiau gyventi vieniša, kentėdama ir skursdama, negu priimti mano paramą. Dabar, kai likimas atvedė mane čia, tavo globon, tu nebegalėsi manęs atstumti, neturėsi teisės atsisakyti mano globos. Aš siūlau tau, Marta, tik savo širdį ir savo rankas, nes neturiu nei aukso, nei sidabro, nei drabužių, nei pastogės, nei talentų, nei globėjų; bet mano širdis pilna meilės tau, o mano rankos galės maitinti tave ir šitą brangutį, kaip sako kaimynė.

Tai sakydamas, Polis paėmė kūdikį ir pabučiavo; tai buvo pirmas kartas, kai jis parodė savo meilę jam. Jis ir anksčiau dažnai palaikydavo ir pasūpuodavo vaikutį ant kelių, kad motina galėtų atsipūsti, ne kartą naktį užmigdydavo savo glėbyje ir sušildydavo prie krūtinės, bet, rūpindamasis juo, niekada jo neglamonėdavo. Šią valandėlę graudulio ašara nuriedėjo jo skruostu ir nukrito ant kūdikio veiduko, ir Marta nudžiovino ją lūpomis.

— O Poli! Broli mano! — sušuko ji.— Jeigu tu galėtum jį pamilti, šitą brangų, nelaimingą mano vaikutį!

— Tylėk, Marta, nekalbėkime apie tai,— atsakė jis, atiduodamas jai sūnų.— Aš dar per silpnas; iki šiol nepasakiau tau apie tai nė žodžio. Mes pakalbėsime, ir, tikiuosi, tu būsi patenkinta manim. O kol kas dar pakentėkime, jeigu tokia dievo valia. Aš juk matau, kad tu badauji, matau, kad miegi ant grindų, pasidėjusi po galva šiaudų gniūžtelę, ir net nedrįstu pasakyti tau: leisk man gulėti ant žemės, nes tu nenori to nė girdėti ir kankini mane savo gerumu, nuo kurio man taip skaudu ir taip gera. Ir štai aš turiu gulėti čia, žiūrėti, kaip tu vargsti, ir būti ramus, ir sakyti: viskas gerai! Ak dieve mano, duok man jėgų ištverti iki galo!

— Žiūrėk, Marta,— pasakė jis jai rytojaus dieną, kai vėl atėjo ramesnė valandėlė,— neužmiršk, ką tu man padarei, kad nesakytum paskui, kai tau priminsiu, kad nei taip jau labai

kentei, nei ką! Aš juk tave pažįstu, Marta: iš tavęs galima tikėtis tokios išdavystės.

Vos pastebimai šyptelėjo abiejų lūpos; ir Marta pasilenkusi švelniai pabučiavo savo draugo kaktą. Tai buvo pirmoji glamonė per tas penkias savaites, kai jie gyveno užsidarę vienu du dieną ir naktį. Iki šiolei kas kartą, kai Marta, drebėdama dėl jo gyvybės ir nežinodama ką daranti iš sielvarto, prieidavo pabučiuoti jo, tarsi norėdama atsisveikinti, jis ryžtingai atstumdavo ją ir piktai sakydavo: „Atstok. Nori mane pribaigti?" Tik šitomis akimirkomis jame, atrodo, pabusdavo buvusios aistros atšvaitai. Išskyrus šiuos retus ir trumpus jausmo plykstelėjimus (Marta suprato, kad nereikia jų kurstyti savo draugišku švelnumu), jie nė žodžiu neužsiminė apie praėjusias nelaimes. Būtum galėjęs pamanyti, kad tarp ramios jų mažų dienų draugystės ir tragiškosios dienos Kluatr-Sen-Meri gatvėje nieko neįvyko: taip rūpestingai jis vengė bet kokios užuominos apie tą laikotarpį, tokia gėda ir širdgėla apimdavo ją nuo vienos tik minties apie jį! Tą dieną jie abu tuo pačiu metu pirmą kartą pagalvojo apie praeitį be sutrikimo, ir abu suprato, kad ta mintis ilgainiui gali nustoti juos žeidusi. Polis šįkart neatstūmė Martos; dar meiliau, negu vakar, jis pabučiavo jos vaikutį ir linksmai, nors ir su liūdesio šešėliu akyse, pasakė:

— Žinai, Marta, jis žavus. Sako, kad visi šitokio amžiaus kūdikiai biaurūs; bet tie, kurie taip kalba, niekada nėra žiūrėję į tokį mažylį tėvo akimis.

XXVIII

Jau po pirmųjų apsilankymų Šaji pilyje Orasas davė mums suprasti galvojąs apie vikontienę ir turįs šiokių tokių vilčių. Eženi išjuokė jo pretenzijas; aš, nors nemaniau, kad jo pasisekimas neįmanomas, taip pat nepasveikinau jo su šita užmačia. Atvirkščiai, pasakiau jam be užuolankų, kad ne per labiausiai vertinu Leoni. Mūsų reagavimas į Oraso prisipažinimus jam nepatiko, ir paskui jis ilgai tylėjo — iki pat savo pergalės, kuri pripildė jam širdį neapsakomo pasididžiavimo. Tą dieną, vakarieniaudamas su mumis, jis negalėjo ištverti kartas nuo karto neįterpęs į pokalbį pastabų apie nepaprastą vikontienės žavu-

mą, retą protą ir nuostabų taktą, trokšdamas, kad ir mes gėrėtumės jos kerais. Eženi, kuri kadaise buvo siuvusi jai ir mačiusi jos grožį, puikias manieras ir didelį protą be maskės, negalėjo pritarti jo žavėjimuisi ir tvirtino, kad ši moteris pasipūtusi net tada, kai dedasi paprasta, kad ji sausa, kad nesivaržo įžeidinėti net rodydama palankumą. Martos prisiminimas ir šiaptas piktinimasis, matant, kaip lengvai Orasas ją pamiršo, suteikė Eženi pastaboms aitrumo. Orasas supyko ir ėmė kalbėti su ja kaip su kvaila plepute, kuri užmiršta turinti gerbti ponią de Šaji. Jis pareiškė, jog ji negalinti suprasti tokios kilmingos ir įžymios damos žavesio.

— Mielas Orasai,— nuostabiai romiai atsakė Eženi,— jūsų žodžiai manęs visiškai nežeidžia. Niekados nesu jautusi noro rungtis su kuo nors dėl jūsų pagarbos. Jeigu, atvirai pasakydama savo nuomonę, įskaudinau jus, tegu tai atperka mano rūpinimasis jumis: bijau, kad ši puikioji dama neužkankintų ir nepažemintų jūsų, nes ji apmovė nemaža tokių pat šaunių vyrų, kaip jūs, ir giriasi tuo net savo siuvėjoms, o tai, mano akimis žiūrint, nėra nei gero skonio, nei gero tono požymis.

Orasas vis labiau niršo. Aš mėginau jį nuraminti, tvirtinau, kad Eženi sako teisybę, ir prašiau paskutinį kartą gerai pagalvoti, prieš tampant vikontienės žaisliuku. Šitos minties įžeistas, Orasas nebeištvėrė ir užčiaupė mums burnas, gana nedviprasmiškai pareikšdamas, kad jam nebegresia pavojus būti gėdingai išgintam; jei vikontienei, girdi, šausianti į galvą mintis pridėti dar vieną širdelę prie kolekcijos, kurią nešiojanti suvertą ant grandinėlės savo kaklaskarei susegti, tai jis galėsiąs nešioti jos spalvas, kaip butonjerę, savo švarko kilpelėje.

— Jūs to nepadarysite,— šaltai atsakė Eženi,— padorus žmogus nesigiria savo meilės žygiais.

Orasas prikando lūpas, paskui, valandėlę pagalvojęs, pridūrė:

— Padorus žmogus nesigiria savo meilės žygiais, kol didžiuojasi jais; tačiau kartais, jei yra priverstas dėl jų raudonuoti, jis ima apgailestauti, kad leidosi į juos. Aš taip ir padarysiu, neabejokite, jeigu moteris mane pastūmės į tokį kraštutinumą.

— Jūsų draugo markizo de Verno sistema ne tokia,— atsakiau aš.

— Markizo sistemos esmė,— ginčijosi Orasas,— (o tas žmogus šioje srityje išmano daugiau už mudu) yra niekada neleisti

iš savęs juoktis. Aš neketinu jo mėgdžioti ir vartoti tų pačių priemonių. Kiekvienas randa savų, ir visos geros, jeigu pasiekia tikslą.

— Nežinau, ką galvoja apie tai markizas de Vernas,— pasakė Eženi,— bet žinau, ką galvotumėt jūs panašioj padėty.

— Gal malonėtumėt pasakyti ir man? — pasidomėjo Orasas.

— Prašom,— atsakė ji.— Jūs pasvertumėt proto ir teisingumo svarstyklėmis smūgį, kurį smogtumėt pats, ir smūgį, kuris būtų smogtas jums. Palygintumėt nuoskaudą, kurią gali jums padaryti moteris, girdamasi, kad jus atstūmė, ir nuoskaudą, kurią, be abejo, jūs padarytumėt jai, girdamasis tuo, kad paėmėte ją; ir pamatytumėt, kad norite už pašaipą atkeršyti įžeidimu. Juk aukštuomenė (taip, esu tikra, aukštoji visuomenė, kaip ir liaudis) gerbia moterį, jeigu ją gerbia jos meilužis, ir niekina tą, kurią meilužis niekina. Į jos klaidą visi žiūri kaip į nusikaltimą; ir reikia sutikti, kad šiuo požiūriu moterys vertos užuojautos, nes ir atsargiausias bei gudriausias iš jų gali įžeisti žmogus, dar vakar maldavęs jas meilės. Na, argi ne taip, Orasai? Nesijuokite ir atsakykite. Kad vikontienė palankiai priimtų jūsų meilės žodžius,— o jos aš nelaikau labai neprieinama,— argi nereikėjo jums kurį laiką būti itin atkakliam, nusižeminusiam, nuolankiam? Argi nereikėjo rodytis ar dėtis mylinčiam? Sakykit!

— Eženi, brangioji,— gynėsi Orasas, truputį sutrikęs, truputį patenkintas šita, kaip jam atrodė, netiesiogine apklausa,— jūsų klausimai labai nekuklūs, ir aš neprivalau duoti jums ataskaitos apie tai, kas galėjo ar galėtų įvykti tarp vikontienės ir manęs.

— Jūs galite man atsakyti nieko nekompromituodamas, aš keliu tik principinį klausimą. Juk jūs neasistuotumėt moteriai, kuri pasiduotų jums be kovos?

— Jūs gi žinote, aš neįsivaizduoju, kad būtų galima kreipti dėmesį į moteris, kurios nesigintų ir kurias laimėti nebūtų sunku ir pavojinga.

— Žinau jūsų išdidumą šiuo požiūriu, užtat ir sakau, kad jūs niekada neturėsite teisės išduoti jokios moters, nes jums priklausys tik tokia, kurią būsite prisiekęs gerbti, branginti ir saugoti. Plėšti po to jai šlovę būtų niekšybė ir išdavystė.

— Mieloji bičiule,— atsakė Orasas,— žinau, kad jūs mokėtės ginčytis Tetbu salėje, taigi ir visos jūsų išvados, aišku, gins moterų teises. Vis dėlto, kad ir kokie išmintingi būtų jūsų įro-

dinėjimai, aš niekadą nesutiksiu su moterų viešpatavimu. Man atrodo, būtų neteisinga, jei jūs turėtumėt teisę apšaukti mus kvailiais, įžūlėliais ar vergais, o mes negalėtume net reikalauti lygybės. Kurgi nel Kokia nors koketė viliotų mane, žaistų su manim ilgas savaites, užmigdytų mano atsargumą, duotų man pagaliau mainais už savo pergalę vyro, valdovo teises, o rytojaus dieną pradėtų viską iš naujo su kitu ir, atsikračiusi manim, pasakytų mano įpėdiniui, savo draugams ir kambarinėms: „Matote tą akiplėšą? Jis man gyventi nedavė savo užmačiomis, bet aš jam parodžiau jo vietą, sutramdžiau kvailą jo išpuikimą!" To jau būtų truputį per daug, ir aš, dievaži, neketinu leistis šitaip mulkinamas. Mano nuomone, būti juokingam nė kiek ne geriau, negu patirti kokią kitą gėdą. Gal būt, Prancūzijoje mūsų dienomis tai net visų didžiausias blogis, ir moteris, šitaip mane pažeminusi, gali laukti tokio atpildo, kurį atsimins visą gyvenimą. Akis už akį, dantis už dantį — toks pagrindinis mūsų įstatymų principas.

— Jei toks principas jums atrodo teisingas ir humaniškas,— atsiliepė Eženi,— tai nebeturiu daugiau ko sakyti. Išeina, kad jūs pritariate ir mirties bausmei, ir kitiems barbariškiems nuostatams, prieš kuriuos, maniau, turėtų piktintis jūsų širdis. Bent jau esu girdėjusi jus taip tvirtinant; todėl ir tikėjausi, kad ten, kur galite atitaisyti įstatymų kvailumą ir žiaurumą, pavyzdžiui, santykiuose su viešąja nuomone, pats savo elgesiu parodysite daugiau didžiadvasiškumo ir taurumo, negu pareiškėte dabar. Tačiau,— pridūrė ji, kildama iš už stalo,— liežuvis juk be kaulų, kaip sakome mes, paprasti žmonės, o jūsų poelgiai gal bus vertesni už žodžius.

Nors Orasas širdyje ir spyrėsi, kilnios Eženi mintys padarė jam įspūdį. Jai išėjus, jis, nuoširdaus susižavėjimo pagautas, pasakė man:

— Tavo Eženi — nuostabi būtybė! Man atrodo, kad jei ne proto, tai bent minčių ji turi daugiau, negu mano vikontienė.

— Tai ji iš tikrųjų *tavo*, mielas Orasai? — paklausiau, imdamas jį už rankos.— Ką gi, prisipažįstu, man labai gaila.

— Kodėl gi? — sušuko jis, išdidžiai nusijuokęs.— Iš tiesų, juokingi jūs, Eženi ir tu, su tom amžinom savo užuojautom. Išeitų, kad aš nelaimingiausias žmogus pasaulyje dėl to, kad man priklauso žavingiausia, patraukliausia moteris! Nežinau, ar ji

ideali romano herojė, tokia, kokios jums norėtųsi, bet aš esu kuklesnis, man tai — puikus laimikis, žavi meilužė!

— Ar tu ją myli? — paklausiau.

— Velniai griebtų, manai, aš pats žinau? — nerūpestingai atsakė jis.— Nenorėk iš manęs per daug. Aš jau mylėjau — manau, pirmą ir paskutinį kartą gyvenime. Dabar benoriu iš moters, kad blaškytų nuobodulį ir žadintų mano pavargusią širdį. Meilė man virto karu, o tas, kuris kariauja, labai nedaug teturi meilės žmogui, visai nesirūpina dora, jame apstu garbėtroškos ir nemaža tuščios didybės. Prisipažįstu, šita pergalė paglostė mano savimeilę,— juk ji man kainavo nemaža laiko ir pastangų. Ką tu čia matai bloga? Negi pradėsi pamokslauti? Užmiršai, kad man dvidešimt metų? Nors mano jausmai jau mirė, aistros dar tebeliepsnoja!

— Visa tai man atrodo apgaulinga ir išpūsta,— pasakiau.— Aš kalbu tau, Orasai, iš tikros širdies, visai negailėdamas tavo savimeilės, už kurios tu bandai pasislėpti ir kuri, mano nuomone, per menkas tau jausmas. Ne, didis jausmas, didi meilė nemirė tavo širdyje; aš net manau, kad ji dar nepabudo ir kad tu dar nieko nemylėjai. Tikiu, kad kilnios aistros, nepatyrimo ir savimeilės ilgai slopintos, bręsta tavyje ir taps tau kankyne, jeigu nepadarys tavęs laimingo. Ak mielas Orasai, tu nesi, negali būti nei Hofmano Don Žuanas, nei juo labiau Bairono. Šitie poetiški paveikslai per daug įaudrino tavo vaizduotę, ir tu prievartauji save, stengdamasis būti panašus į juos. Bet tu jaunesnis ir galingesnis už tas pamėkles. Tavęs nepalaužė pirmosios tavo meilės žuvimas; tai buvo tik nepavykęs mėginimas. Saugokis, kad antrasis, nors tu taip lengvabūdiškai į jį žiūri, netaptų rimta ir lemtinga tavo gyvenimo meile.

— Ką gi, jeigu taip,— atsakė Orasas, kurio puikybė mielai sutiko su mano spėliojimais,— kas bus, tebūnie! Leoni sutverta įkvėpti tikrai aistrai, nes ir pati ją jaučia,— tuo aš neabejoju. Taip, Teofili, esu karštai mylimas, šita moteris pasiruošusi dėl manęs didžiausioms aukoms, beprotiškiausiems žygiams. Gal būt, ši meilė privers ir mane atsiliepti tokiu pat jausmu, ir mes abu drauge suliepsnosime. Daugiau aš nieko ir neprašau likimą — kad tik nusikratyčiau to biauraus stingulio, kuris taip ilgai laikė mane apėmęs.

— Orasai,— sušukau,— ji tavęs nemyli! Ji niekada nieko nemylėjo ir niekada nieko nemylės. Juk ji nemyli net savo vaikų.

— Kvailystės, tušti pamokslai! — atsakė jis supykęs.— Aš sužavėtas, kad ji nieko nemyli, kad atiduoda man dar nesudrumstą širdį. To aš nedrįsau nė tikėtis; tavo žodžiai tik kursto ugnį, užuot atvėsinę mane. Velniai griebtų! Jeigu ji būtų gera žmona ir gera motina, negalėtų būti aistringa meilužė. Tu laikai mane vaiku. Nejaugi manai, kad aš galiu dėl jos apsirikti, kad nejutau šiandien jos džiūgavimo? Ak, kaip nepanašus jos svaigulys į skaistų Martos nuolankumą! Toji buvo vienuolė, šventoji; meilė ir pagarba jos atminimui — jis visados bus man šventas! Bet Leoni! Tai tikra moteris, tai tigrė, demonas!

— Tai komediantė,— liūdnai pasakiau.— Vargas tau, kai išvysi ją nebe scenoje, o užkulisyje!

Jeigu šalia vikontienės tuo metu būtų buvęs tikras draugas, jis būtų pasakęs jai apie Orasą tą patį, ką aš Orasui kalbėjau apie ją; bet, apimta troškimo būti mylima su visu romantišku siautuliu, kurį žinojo tik iš knygų ir kurio nebuvo sukėlusi nė vienam savo kastos vyrui, ji tiek pat būtų klausiusi gero patarimo, kiek klausė Orasas. Ji atsidavė jam tikėdama, kad sužadino galingą aistrą, bet pati jausdama tik pasididžiavimą tuo ir smalsumą. Galima pasakyti, kad jie abu buvo vienas kito verti žaidimo partneriai.

Aš iki šiol negaliu suprasti, kaip vikontienė, tokia įžvalgi moteris, iš pat jaunumės markizo de Verno mokyta gudrauti su vyrais ir numatyti įvykių eigą, galėjo taip apsirikti dėl Oraso. Ji vylėsi rasianti jame begalinį romantišką atsidavimą ir ne itin reiklų susižavėjimą, tikėjosi, kad jos mylimasis didžiuosis jau tuo, kad jam priklauso tokia moteris, kaip ji. Ji labai klydo. Orasas galėjo kuriam laikui apsvaigti, bet netrukus savimeilė turėjo pastūmėti jį, nors ir neprityrusį, į kovą su Leoni savimeile. Šios moters apsirikimą aš galiu sau aiškinti tik tuo, kad ji, pasirinkusi savo meilės objektu žmogų iš buržuazijos, susidūrė su visai nepažįstamu jai pasauliu. Ji neturėjo jokių aristokratiškų prietarų, todėl susikurtą intelektualinio pranašumo idealą vaizdavosi kažkokiuose neaiškiuose visuomenės sluoksniuose, kad jis atrodytų keistesnis, paslaptingesnis, poetiškesnis. Nereikia pamiršti, kad jos vaizduotė buvo tokia pat gyva, kaip širdis — šalta. Jai viskas buvo įgrisę; jau iš pirmųjų skiemenų ji nuspėdavo frazę, kurią pasakys jai koks nors kilmingas gerbėjas, todėl neįprastas Oraso gaivališkumas buvo jai viliojanti, trokštama naujovė. Tačiau, gebėdama įvertinti nekilmingo žmogaus gerą-

sias savybes, ji negalėjo numatyti, kad jis pasirodys turįs tokių trūkumų, kaip aukštuomenės įstatymų nežinojimas ir, labai taikliais markizo žodžiais tariant, „nemokėjimas elgtis". Jokių principų neturinčiai visuomenei garbės sąvoka, atstojanti juos, ir geras išauklėjimas, leidžiąs vaizduoti, tarsi jie egzistuotų, yra reikšmingesnės vertybės, negu gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio.

Orasas jautė šitą savotišką vadinamosios geros draugijos pranašumą. Žavėdamasis viskuo, kas galėjo jį iškelti ir išaukštinti, Orasas panoro įsisavinti tuos ypatumus. Tačiau jam pavykdavo išlaikyti gerą toną tik smulkmenose, o rimtesniais atvejais jis kapituliuodavo. Kai etiketas reikalavo tik mažų aukų, savo būdą ir įpročius dar buvo galima įveikti; bet jei kildavo pavojus Oraso išdidumui, jo nuolankumas neištverdavo — viršų paimdavo kiek perdėta savimeilė, nelabai deramas išpuikimas ir gruboka *trečiojo sluoksnio* žmogaus prigimtis. O vikontienei tas buvo itin nepageidautina. Ji mėgo sąmojingą ir mielą Oraso natūralumą, ir jai atrodė, kad jis per greit jį praranda. Ji tikėjosi iš jo didelio pasiaukojimo, savotiško heroizmo meilėje, bet nerado jame nė mažiausio polinkio į tai.

Tačiau kadangi šio jaunuolio širdis nebuvo sugedusi, o tik suklydusi, pirmomis dienomis jis jautė nuoširdų dėkingumą vikontienei. Jis išreiškė savo jausmus su tikru įkvėpimu, ir ji pagaliau patikėjo esanti gerbiama taip, kaip troško jos savimeilė. Naujos savo mylimosios praeitį Orasas priėmė netgi su savotiška didybe — be nepasitikėjimo, be smalsumo, be nerimo. Ji sakė jam, kad jis — pirmasis jos pamiltas vyras. Tai buvo teisybė ta prasme, kad jis buvo pirmasis, kurį ji mylėjo šitokia meile. Orasas nesvyruodamas ja patikėjo. Jam buvo visai priimtina mintis, kad joks žmogus negalėjo būti vertas tokios meilės, kokią jai sužadino jis. Žinoma, Orasas suprato, kad Leoni gyvenime negalėjo nebūti smulkių nuodėmėlių, tačiau laikė jas tokiomis nereikšmingomis, jog nedavė apie tai nė vieno nekuklaus klausimo. Dabar jis nejautė to pavydo praeičiai, kuris pavertė jo gyvenimą su Marta kankyne abiem. Iš vienos pusės, pabendravus su vikontiene ir išėjus senojo markizo mokyklą, jo pažiūros į moters vertingumą labai pasikeitė. Jis ieškojo nebe to miesčioniško skaistumo, kuris ilgai buvo jo idealas, o tik mielo, žaismingo laisvumo, kuris būdingas pasisekimą turinčiai moteriai. Iš kitos pusės, pirmtakai, siekę vikontienės meilės, negalėjo pažeminti jo taip, kaip žemino kadaise toji aplinkybė, kad

jis paveldėjo Martos širdį iš kavinės savininko pono Puasono ir (jis taip manė) iš kavinės kelnerio Polio Arseno. O Leoni atiteko jam, be abejo, po įžymių didikų, kunigaikščių, gal net princų. Šis prašmatnus jo triumfalinio žygio avangardas jam buvo tartum svita, dėl kurios nereikia rausti. Vargšę Martą, kuri nuolankiai, su atgaila išklausydavo jo priekaištus dėl vienintelės savo klaidos, sugniuždė įtarus Oraso išdidumas. Išpuikusią vikontienę, vos ne besigiriančią visa virtine klaidų, Orasas gerbė, ir to reikalavo tas pats išdidumas.

Jei vikontienė būtų buvusi klausinėjama taip, kaip Marta, ji nebūtų teikusis atsakinėti. O jeigu būtų prabilusi, nebūtų nuslėpusi nė vieno savo žingsnio. Moralės srityje ji neveidmainiavo. Atvirkščiai, turėjo volteriško cinizmo, kuris neleisdavo nė įtarti jos veidmainiškumu. Troško atrodyti ne moterim, pilna visokių dorybių, o jauna, karšta būtybe, pasiruošusia atsiliepti tam, kas sugebės įžiebti joje aistrą. Tai buvo savotiška širdies prostitucija: ji duodavo suprasti esanti prieinama visiems geismams, bet priversdavo gerbti save vienu sakiniu: „Aš nesugebu mylėti"; ir leisdavo siekti savęs kitu sakiniu, kurį pridurdavo išrinktiesiems: „Norėčiau išmokti mylėti."

Kai Orasas tapo jos meilužiu, Šaji pilyje juodu buvo beveik vieni. Grafas de Mejere buvo išvažiavęs; nuolatiniai gerbėjai — išsklidę kas kur: vieną cholera išgąsdino, kitam atnešė didelį palikimą ar skaudžių nuostolių. Tačiau nuo mūsų apylinkių dievo rykštė nutolo, o Leoni vis dar nekvietė savo svitos. Atsidavusi savo naujai meilei, o gal nežinodama, kokį išorinį pavidalą suteikti jai draugų akyse, ji vengė bet kokių vizitų, į visus laiškus atsakinėdama, kad rengiasi netrukus grįžti į Paryžių. Taip bėgo savaitės, ir Orasas slapčiomis (jo manymu, pernelyg slapčiomis) džiūgavo, kad nėra jo varžovų.

Nepaisydama savo pabrėžto atvirumo, vikontienė dėl anytos ir vaikų reikalavo iš Oraso kuo griežčiausiai laikyti paslaptį. Slėpti savo ryšius jiems padėjo ne tiek artima kaimynystė ir atsargumo priemonės, kiek Leoni pasitikėjimas savimi. Leoni įpročiai, jos kalbos, išdidumas, nutylėjimai, pusiau prisipažinimai, visas tas nuoširdumo ir veidmainystės mišinys teikė jos gyvenimui tam tikro mįslingumo, kuris laimingiems meilužiams patiko, nes darė jų pergalę pikantišką, o atstumtiesiems irgi buvo parankus, nes padėjo slėpti savo gėdą. Orasas pritapo prie tų nuolatinių gerbėjų, apie kuriuos buvo sakoma: „Arba jie visi

laimingi, arba nė vienas iš jų; arba ji maloninga visiems, arba visus laiko atokiai." Jei būtų galėjęs pasirinkti, Orasas būtų vaidinęs savo vaidmenį kitaip; pagrindinis jausmas, traukęs jį prie Leoni, buvo troškimas pažeminti savo varžovus, o tam reikėjo jei ir ne iš tikrųjų pasiekti savo tikslą, tai bent nuduoti, kad taip yra, ir priversti kalbėti apie save: „Štai tas, kuriam ji palanki; kitų ji nė nesiklauso." Labai greitai jis ėmė kentėti dėl to, kad jo padėties niekas nežino ir kad jo pergalė nesukėlė jokių atgarsių. Pasiguodė bent tuo, kad patikėjo ją ne tik man, bet ir kai kuriems kitiems žmonėms, per mažai pažįstamiems, kad su jais būtų galima leistis į tokias atviras kalbas, kurie, beje, palaikė jį pagyrūnu ir tokia jo sėkme nepatikėjo.

Taigi šis nekuklumas Orasui pridarė gėdos, o vikontienę dar labiau išaukštino. Išgirdusi apie tuos jo pasisakymus, ji nuostabiai šaltakraujiškai ir angeliškai švelniai paneigė juos, pareikšdama, jog tai esą neįmanoma, nes Orasas — garbingas žmogus, tad negalįs pramanyti ir paskleisti tokios neteisybės. Tačiau, likusi su juo viena, leido jam pajusti jo kaltę, parodydama tiek žiauraus atsargumo ir kandaus gerumo, kad jis, norėdamas atgauti jos pasitikėjimą ir pagarbą, turėjo, dusdamas iš įsiutimo, griebtis įmantriausių gudravimų ir melų. Bet visa jau buvo baigta. Leoni smalsumas buvo patenkintas, jos garbėtroška ganėtinai paglostyta pompastiškomis liaupsėmis, kurios atstojo meilės karštį Oraso prisipažinimuose ir švelnų prieraišumą jo laiškuose, rašytuose proza ir eilėmis. Kalbėdamas jai, jis buvo jau išsėmęs visą kvaitinantį madingos meilės žodyną, buvo paskandinęs ją svaiginančiuose epitetuose; jo laiškeliai mirgėte mirgėjo šauktukais. Leoni buvo soti. Jai, protingai moteriai, greitai įgriso tas blogas poetiškas skonis. Kaip įžvalgi diplomatė, ji suprato, kad ši meilė skiriasi nuo anksčiau patirtųjų tik išraiškos būdu ir kad neverta apsikelti paikomis šnekomis tik tam, kad galėtum klausytis ne mažiau paiko meilės žargono. Praėjus mėnesiui nuo šio bandymo pradžios, kiekviena diena ėmė dvelkti vis didesniu šalčiu ir liūdesiu, tad Leoni nusprendė pamažu užbaigti istoriją su Orasu ir, kol pasitaikys kas geresnio, grįžti prie grafo de Mejere, tikrai puikaus tono draugijos žmogaus.

Vikontienė niekada nerausdavo dėl savo klaidų, bet dažnai gėdydavosi tų, dėl kurių jos būdavo padarytos; dėl to, kartais nuoširdžiai išpažindama savo kaltes, ji niekada neminėdavo vardų. Tokią skausmingą gėdą ji ėmė jausti tada, kai tapo senojo

markizo auka. Po to ji palaikė su juo tik draugiškus ryšius; tačiau ir kitose meilės istorijose nerado nieko, kuo būtų galėjusi užsigydyti tą žaizdą ir nusiplauti dėmę, kuri ją žemino jos pačios akyse. Ėmė nekęsti ir niekinti visus vyrus, kurie jai nepatiko ar nebepatiko; ir net į tuos, kurie būtų galėję patikti, visada žiūrėjo su nepasitikėjimu. Niekados nepripažindavo esanti kieno nors valdžioje — nei atvirais pasisakymais draugams (išskyrus markizą, kuriam išklodavo beveik viską), nei juoba kokiais nors kompromituojančiais poelgiais. Paprastai partneriai atsilygindavo jai tokiu pat skrupulingumu ir sutikdavo nutraukti ryšius taip pat šaltakraujiškai, kaip ir ji, nes tai buvo aukštuomenės žmonės, nesugebą nei gailėtis, nei keršyti. Orasas, dėl kurio ji vos nepamiršo savo atsargumo, Orasas, kurį ji laikė tokiu tyru, naiviu ir taip įsimylėjusiu, Orasas, kuriam ji nejautė jokio nepasitikėjimo,— pasirodė jai pats niekingiausias iš visų, kai panoro visiems pasirodyti esąs jos meilužis. Ji taip pasipiktino tuo, kad pasiryžo ne tik kuo greičiausiai jį pavaryti, bet ir atkeršyti jam — nutrinti net mažiausius savo palankumo pėdsakus. „Tu būsi nubaustas tuo, kuo nusidėjai,— sakė jinai jam savo įskaudintoje širdyje.— Norėjai apsiskelbti mano valdovu, o aš pirma proga apskelbsiu tave savo juokdariu. Tavo pasipūtimas kris ant tavo paties galvos; ten, kur pasėjai išpuikimą, piausi gėdą ir pajuoką."

Orasas nujautė šitą kerštą, ir tarp jų prasidėjo nauja kova — dabar jau nebe dėl to, katras katrą pavergs, o katras katrą pražudys.

XXIX

Tuo tarpu mes nieko nežinojome apie trijų mums labiausiai rūpinčių žmonių likimą: Martą jau buvome įpratę laikyti amžinai mums dingusia; Laravinjero veltui ieškojo jo draugai; Arsenas buvo žadėjęs mums rašyti, tačiau ir apie jį težinojome tiek pat, kiek apie du pirmuosius.

Žanas dingo kaip vandeny. Buvo spėliojama, kad jis žuvo Kluatr-Sen-Meri gatvės barikadose, nes birželio penktąją drąsiausi buzengo laikėsi ten visą dieną, bet naktį išsivaikščiojo ieškoti ginklų, šaudmenų ir paspirties. Šeštosios rytą jie nebega-

lėjo prisijungti prie sukilėlių — kariuomenė laikė apsupusi juos iš visų pusių ir suvariusi į paskutinę slėptuvę. Netvirtinu, kad visiems šiems studentams pakako drąsos ir atkaklumo prasiveržti pas savuosius, tačiau kai kuriems, be abejo, tas pavyko, ir kai namas, kuriame slėpėsi jų vadas, buvo paimtas, jie, naudodamiesi bendra maišatimi, jo ieškojo, norėdami padėti jam pabėgti ar bent jau išnešti jo kūną. Jie nesulaukė nė šios paskutinės paguodos. Luve rado tiktai raudoną Laravinjero kepurę ir pasiėmė ją kaip relikviją, bet negalėjo net sužinoti, ar jo draugas yra tarp suimtųjų. Niekas nepaaiškėjo nė vėliau, kai buvo rengiamas birželio aukų teismas: Laravinjero vardas nebuvo paminėtas. Draugai didžiai jo gedėjo; jie susirinko pagerbti jo atminimo kalbomis ir laidotuvių giesmėmis, kurių žodžius ir muziką sukūrė patys.

Ta proga jie parašė man laišką, kuriame klausė, ar negirdėjau ko apie Polį Arseną; tokiu būdu aš sužinojau, kad jis taip pat dingo. Parašiau jo seserims, bet ir jos žinojo ne daugiau už mane. Luizona atsakė verksmingu laišku, kuriame kone atvirai išreiškė gan savanaudišką savo prisirišimą prie brolio. Laišką ji baigė taip: „Mes netekome savo vienintelės atramos ir esame priverstos dirbti be atodvasčio, kad išvengtume skurdo."

Tuo metu, kai mus užgriuvo šitie rūpesčiai, kuriais dalytis su mumis Orasas neturėjo laiko, nors nuoširdžiai gailėjo Žano ir Polio, jeigu kas juos primindavo, Polis palengvėle sveiko niekam nežinomoje vargšės Martos mansardoje. Marta pradėjo išeidinėti iš namų ir įsitikino, kad kvartale pagaliau įsiviešpatavo ramybė. Nors kaimynai įtarė, kad pas ją slepiasi pabėgęs patriotas, ši paslaptis buvo šventai saugoma, ir policija nesekė Martos. Vis dėlto reikėjo, kad Arsenas, kai tik galės vaikščioti, persikeltų kitur, toliau nuo tos vietos, kur jį tikriausiai daug kas matė ant barikadų ir apsuptame name. Jei tik jis porą—trejetą kartų pasirodys šio kvartalo gatvėse, kas nors, ko gero, iš piktumo ar neatsargumo tarstelės apie tai kokį žodį, kurį netruks sugauti pro šalį einančio šnipo ausis. Todėl Polis nusprendė apsigyventi kitame Paryžiaus gale. Išeiti iš slėptuvės nebuvo sunku: jis jau vaikščiojo, tad vakare, atsargiai nulipęs laiptais, lengvai galėjo pasprukti nepastebėtas, tačiau nedrįso palikti Martos tokiame skurde. Ji neturėjo iš ko sumokėti šeimininkui nuomos. Tas, atėjęs į mansardą, žinoma, tuoj pastebės sulaužytą lango rėmą ir įsiutęs gal dar apskųs Martą policijai. Polis su-

prato, kad šis pavojus nemažės, jeigu jis sėdės čia, susidėjęs rankas, todėl pasiryžo išeiti, nelaukdamas nuomos mokėjimo dienos. Susisiekė su Luve ir atsidavė į jo rankas; tas negaišdamas įsodino jį į fiakrą, nuvežęs įkurdino Belvilio priemiestyje ir nunešė senutei kaimynei pinigų, kad gelbėtų iš bėdos Martą. Paskui surado dailidę, įsitikinusį respublikoną,— rasti tokį pasirodė nesunku,— ir tas, stengdamasis nekelti triukšmo, pataisė rėmą. Tada Luve pervežė Martą, vaiką ir kaimynę, nepanorusią skirtis su jais, į skurdžią pastogę, kur apgyvendino Arseną savo vardu, paskolinęs jam savo pasą. Luve buvo puikus vaikinas, neturtingiausias, taigi ir didžiadvasiškiausias iš visų Poliui žinomų Laravinjero draugų. Polis krimtosi, kad negali tuoj pat grąžinti visų pinigų, kuriuos Luve, nelaukdamas jokių prašymų, už juos sumokėjo, tačiau dėl Martos buvo priverstas su viskuo sutikti. Luve pažadėjo Poliui niekam apie juos neprasitarti ir taip šventai tesėjo savo žodį, kad apie šias permainas nepranešė net man, ir aš vis dar nieko nežinojau apie Martos ir Arseno likimą.

Vos įsikūręs Belvilyje, Polis susirado darbą, bet buvo dar toks silpnas, kad tuoj pavargdavo, ir jį atleido. Pailsėjęs dvi—tris dienas, vėl įsidrąsino ir parsisamdė gatvių grindėjui už parankinį. Arsenas negalėjo nei laukti, nei rinktis — duonos jie turėjo neilgam. Jis nieko neišmanė apie darbą, kuris buvo jam pavestas, ir jį vėl atleido. Jis bandė viską — dirbti pasiuntiniu pas vyno pirklį, tinkuotojo pagalbininku, kurjeriu, mašinistu Belvilio teatre, batsiuviu, žemkasiu, aludariu, kalkių skiedėju, kepėju,— jau nė nebežinau, kuo dar. Siūlė savo rankas ir triūsą visur, kur galėjo uždirbti duonos kąsnį, bet niekur neišsilaikydavo, nes dar nebuvo atgavęs sveikatos ir, nors ir kaip stengėsi, nuveikdavo mažiau už kitus. Jie vis labiau grimzdo į skurdą. Drabužiai virto skudurais. Kaimynė mėgino megzti, tačiau beveik nieko neuždirbdavo. Marta negalėjo rasti darbo: išbalusi, apiplyšusi, su žindomu kūdikiu, ji niekam nekėlė pasitikėjimo. Parsisamdė ateinančia namų darbininke už šešis frankus mėnesiui, paskui ėmėsi siūti Belvilio teatro statistėms; kadangi šios damos dažnai jai nesumokėdavo, ji nusprendė paprašyti teatre kapeldinerės vietos. Jai pasakė, kad ji aukštai šokanti, nes tai atsakingos pareigos, bet iš pasigailėjimo priėmė kostiuminink.e, aktorės buvo patenkintos jos miklumu ir greitumu.

Tada Polis, kuris, dirbdamas teatro mašinistu, atidžiai klausėsi pjesių ir stebėjo aktorius, sumanė pats pamėginti laimę scenoje. Jis turėjo nuostabią atmintį: iškląusęs dvi repeticijas, mokėdavo atmintinai visas roles. Po bandymų buvo nuspręsta, kad jam netrūksta duomenų rimtiems vaidmenims. Tačiau visų amplua aktorius teatras turėjo, tetrūko vieno komiko, ir Polis debiutavo sukto tarno, vis gaunančio į kailį, vaidmenyje. Arsenas išėjo į sceną prislėgta širdimi, iš gėdos ir pasibiaurėjimo drebančiomis kojomis, iš pykčio, karštinės ir susijaudinimo sukąstais dantimis. Vaidino liūdnai, šaltai ir buvo negailestingai nušvilptas. Savo nesėkmę jis sutiko abejingai, stoiškai. Juk mėginimas įtikti publikai buvo anaiptol ne noras patenkinti kvailą savimeilę, o tik dar vienas desperatiškas bandymas, kaip ir daugybė kitų, išmaitinti savo žmoną ir savo kūdikį,— mat, širdy jis laikė Martą savo žmona, o Oraso sūnų pripažino prieš dievą savo sūnumi. Direktorius, pripratęs prie tokių nutikimų, pasijuokė iš savo debiutanto nesėkmės ir patarė daugiau nerizikuoti; tačiau pastebėjo Arseno šaltakraujiškumą ir drąsą, parodytą tuo metu, kai teatre pratrūko audra, jo aiškią, gryną tartį, puikią atmintį ir dialogo pajautimą. Nusprendęs, kad Arsenas galėtų iškilti, ir norėdamas sudaryti jam sąlygas tobulintis, neerzinant Belvilio publikos, paskyrė jį sufleriu, ir Arsenas šias pareigas ėjo puikiai. Netrukus jis parodė, kad nusimano taip pat apie kostiumus ir dekoracijas, greit ir gerai daro eskizus, turi skonį ir žinių. Dabar jam labai pravertė tai, ką buvo matęs ir kopijavęs pas poną Diusomerarą. Savo kuklumo, sąžiningumo, veiklumo, tvarkingumo ir sugebėjimo organizuoti dėka jis veikiai tapo vienu iš labiausiai branginamų teatro darbuotojų ir pagaliau po ilgų nevilties, nerimo, kančių ir blaškymosi mėnesių tvirtai atsistojo ant kojų, gaudamas po kelis šimtus frankų atlyginimo.

Rengdama aktores ir stebėdama iš už kulisų spektaklius, Marta taip pat susigyveno su teatru. Jos gyvas protas greitai suvokė silpnąsias ir stipriąsias aktoriaus profesijos puses. Ji nejučiomis įsidėmėdavo ištisas scenas ir, grįžusi į savo palėpę, kalbėdavo apie jas su Arsenu, giliai analizuodavo pjesę, teisingai kritikuodavo atlikėjas; žaismingai mėgdžiodavo apgailėtinas jų grimasas, o paskui suvaidindavo roles taip, kaip pati jas suprato, ir vaidindavo taip natūraliai, saikingai, su tokiu nuoširdžiu jausmu, kad Arseno akys neretai sudrėkdavo, senoji kaimynė

imdavo kūkčioti, o vaikutis, išsigandęs keistų motinos gestų ir balso intonacijų, šaukdamas įkniubdavo į senosios Olimpijos krūtinę.

Kartą Arsenas sušuko:

— Marta, jei tu norėtum, galėtum tapti didele aktore.

— Aš pamėginčiau,— atsakė ji,— jei būčiau tikra, kad tu nenustosi manęs gerbti.

— O kodėl turėčiau nustoti? — atsakė jis.— Argi pats nesu buvęs aktorius, tiktai blogas?

Kokečių roles vaidinanti aktorė, norėdama iškrėsti pokštą vienai savo varžovei ir priešininkei, vaidinančiai naivias merginas, padėjo Martai. Ir ši debiutavo pagrindiniame vaidmenyje su didžiuliu pasisekimu. Po dviejų savaičių ji pasirašė sutartį, kuria teatras įsipareigojo mokėti penkis šimtus frankų atlyginimo, neskaitant kostiumų, ir duoti tris mėnesius atostogų. Tai buvo ištisas turtas; gerovė ir ramybė atėjo pagaliau į jų skurdžią pastogę. Močiutei Olimpijai taip pat prasidėjo geros dienos; didžiuodamasi puikia savo jaunųjų draugų padėtimi, ji išsinešdavo vaikutį į gražias Belvilio gatves ir žvalgydavosi, be nepamatys pasivaikščioti išėjusių slampinėtojų arba kūmučių, kurioms galėtų džiūgaudama pasakyti: „Tai ponios Arsen sūnus!"

Nors Marta vadinosi savo draugo pavarde, gyveno su juo po vienu stogu ir leido visiems aplinkiniams manyti, kad ji ištekėjusi, iš tikrųjų ji nebuvo nei Polio Arseno žmona, nei meilužė. Tam tikromis aplinkybėmis toks melas būtų įžūlumas ir veidmainystė; Marta jo griebėsi iš atsargumo ir savigarbos: kitaip jai būtų buvę sunku išvengti savo kolegų kandžių kamantinėjimų ir užgaulių pretenzijų. Šita kukli, nuolanki pora įsitikino, kad, likusi bedalėje, nors ir garbingoje darbininkų klasėje, neįstengs užsidirbti pragyvenimui. Žinoma, nei jis, nei ji nebūtų bodėjęsi eiti tuo sunkiu keliu, kuriuo ėjo jų tėvai; žinoma, nei jis, nei ji nejautė, kad polinkiai ar ambicijos trauktų juos į klajoklišką artisto gyvenimą; tačiau, be abejo, tik dirbdami meno sferoje jie galėjo atsiginti nuo skurdo ir susikurti sąlygas intelektualiam gyvenimui. Visuomenės hierarchijoje bet kuri padėtis kol kas dar įgyjama paveldėjimo keliu. Padėtis, susikurta užkariavimo keliu, yra išimtis. Darbininkų klasėje, kaip ir kituose socialiniuose sluoksniuose, tam reikia sugebėjimų, kurių Arsenas neturėjo ir negalėjo turėti. Negalvodamas apie sa-

vo paties ateitį, tesirūpindamas vien jam brangių žmonių gerove, jis nesitobulino nė vienoje srityje. Jei būtų buvęs vienas, Arsenas mielu noru būtų atkakliai ir kantriai mokęsis kokio amato, tačiau visą laiką turėjo rūpintis šeima, visą laiką skubėjo ir griebdavosi bet kokio darbo, kad tiktai gautų pakankamą atlyginimą ir galėtų siekti užsibrėžto kilnaus tikslo. Lyg tyčia, fizinių jėgų jam pritrūko kaip tik tada, kai jų labiausiai reikėjo. Beliko viena — pritapti prie to milžiniško visuomenės sluoksnio, kurį atstūmė egoistinė civilizacija, užmiršusi pagalvoti, kaip panaudoti gabius, bet neturinčius sveikatos varguolius. Sėkmės tokie gali tikėtis bent jau tokiose sferose, kaip teatras, literatūra, menas su visomis žaviomis ir apgailėtinomis savo apraiškomis. Daugelis, deja, pasuka ton pusėn iš silpnumo, tuštybės ar palaidumo, tačiau talentas ir uolumas čia vis dėlto turi šiokių tokių perspektyvų. Arsenas buvo gabus, galima sakyti, net labai gabus viskam, tačiau nieko rimtesnio negalėjo imtis, nes neturėjo nei pinigų, nei padėties visuomenėje. Norint tapti dailininku, reikėjo ilgai mokytis, o jis negalėjo sau to leisti. Norint tapti valdininku, reikėjo įtakingų globėjų, o jis jų neturėjo. Pačios menkiausios tarnybos tyko dešimtys kandidatų, kelią į jas atveria ne pagarba žmogaus asmens ypatybėms, ne užuojauta dėl jo vargų, o visagalė protekcija. Taigi Arsenas ir tegalėjo belstis tik į šitas duris, kurių raktai atiduoti atsitiktinumui ir įgeidžiui ir kurios atsidaro tik prieš drąsiuosius ir talentinguosius,— į teatro duris. Teatras kartais tampa prieglobsčiu tiems, kurie galėtų būti visuomenės pasididžiavimas, jei ta visuomenė dažnai neverstų jų tapti jos gėda. Čia eina gražiausios, protingiausios moterys, čia eina vyrai, gal būt, gavę iš aukščiau pamokslininko talentą. Bet jeigu vyras, kuris kitais laikais, kai tebebuvo gyvas tikėjimas, savo žodžiu būtų galėjęs daryti stebuklus, jeigu moteris, kuri religingoje, poezijos dvasia alsuojančioje visuomenėje būtų buvusi žynė ir dieviškos šviesos skleidėja, jeigu jie turi nusileisti iki juokdarių vaidmens ir linksminti dažnai grubią ir neteisingą, o kartais nieko negerbiančią, begėdišką publiką, tai kokio gi sąžiningumo, kokios idėjų ir jausmų didybės galima reikalauti iš šitų žmonių, negalėjusių eiti savo keliu, paklusti savo prigimties balsui? Tačiau dabar, kai daug kas atsisako išankstinės neigiamos pažiūros į artisto profesiją ir pamažu ima nykti svarbiausioji moralinio pakrikimo priežastis — jausmas, kad esi atstumtas, nusiminimas ir protes-

tas,— iš daugybės pavyzdžių jau matome, kad garbė ir orumas, tegu ir nelengvai, vis dėlto gali gyvuoti ir artistų aplinkoje. Aš kalbu ne tik apie įžymybes, kurių vardai tariami greta garsingiausių mūsų amžiaus žmonių,— ir tarp kukliųjų, nežinomų aktorių yra dorų, darbščių, pagarbos vertų žmonių.

Tai rodo kad ir Martos pavyzdys. Trapi kūnu ir siela, linkusi į egzaltaciją, greičiau imlaus, negu kūrybingo proto, nepakankamai išsilavinusi, kad galėtų pati kurti meno veikalus, bet gebanti suprasti ir išreikšti kilniausius jausmus, apdovanota retu žavesiu, grožiu, grakštumu ir įgimtu taurumu, ji negalėjo be skausmo širdyje jausti savo galimybių. Tačiau visą gyvenimą ji be gailesčio ir be kartėlio slopino savo gabumus. Net nežinojo, kodėl ją kartais staiga apima liūdesys ar pakili nuotaika, o kartais gili neviltis, nežinojo, iš kur tas nuolatinis poreikis džiaugtis ar žavėtis. Jos meilė Orasui ir buvo lektūros bei svajonių pažadintų, bet nepatenkintų troškimų vaisius. Teatras atvėrė jai įtempto darbo, nuoseklių pratybų, dvasią keliančių emocijų pasaulį. Arsenas suprato, kad šitai jautriai, neramiai sielai reikia peno, todėl drąsino, skatino ją. Suprato, kad šitame kelyje yra pavojų, bet jų nebijojo. Jautė, kad dabar, kai jie abu turi konkretų tikslą, Martos širdyje įsiviešpatavo gili ramybė, o jame kaupiasi galinga jėga. Martos tikslas buvo dirbti, kad galėtų išmokslinti sūnų, Arseno — padėti jai, nevaržant jos savarankiškumo, nežeidžiant jos orumo. Juk iki šiolei Martos savigarba kentėjo dėl to, kad ji skolininkė, globotinė,— tokia padėtis padaro daugumą moterų priklausomas nuo jų vyrų ar mylimųjų. Kai Marta, nebereikalinga kitų paramos, pati, kaip motina, savo ruožtu pasijuto vienintelė silpnesnės už save būtybės globėja, ją apėmė saldus pasididžiavimas, ir ji drąsiai pakėlė galvą, kurią taip ilgai lenkė prieš vyro valdžią. Šis naujas malonus jausmas galutinai išsklaidė būgštavimus, kad, apsigyvenus drauge su Arsenu, vėl teks priklausyti nuo jo. Ji nebebijojo Arseno atsidavimo; dabar, kai galėjo apsieiti be jo, leidosi jo globojama ramiai, be sąžinės graužimo. Arsenas jai buvo ne vyras, kuriam ji turės priklausyti dėl savo vaiko gerovės, ne meilužis, kurio negali atstumti dėl to, kad turi būti už daug ką jam dėkinga,— Arsenas tapo jos akyse broliu, surišusiu savo gyvenimą su jos ir jos sūnaus likimu nebe iš kilnaus gailestingumo, o iš tyros meilės. Ji suprato, kad tai ne geradarys, atleidęs jai jos praeitį, o draugas, kuris kaip malonės prašo lai-

mės gyventi šalia jos. Šis netikėtas atskleidimas nuramino jos baikščią širdį ir patenkino teisėtą išdidumą. Ji jautė tai itin aiškiai, nors Arsenas neištarė jai nė vieno meilės žodžio nuo pat stebuklingo jųdviejų susitikimo birželio šeštąją. Ji kasdien su baime laukė, kada prasiverš tas ilgai slopintas švelnumas, tačiau Arsenas ne tik nepasidavė jam, bet, atrodo, visiškai jį nugalėjo: buvo draugiškas ir paprastas, ramus ir pagarbus, kiek liūdnai, bet drauge ir giedrai nusiteikęs. Jie nė karto nesikalbėjo apie savo santykius, tik Arsenas pakartotinai prašė nepavaryti jo, kol jai sunku. Kai nei vienas, nei kitas nebedrebėjo dėl duonos kąsnio, Arsenas pagaliau prabilo — ir taip tauriai, įtaigiai ir paprastai, kad Marta puolė jam į glėbį ir sušuko:

— Aš tavo, tavo, visa širdimi ir amžinai! Seniai taip nusprendžiau ir jau bijojau, kad tu neatsižadėtum manęs.

— Dieve, pagaliau tu manęs pasigailėjai! — karštai ištarė Arsenas, keldamas rankas į dangų.

— O mano sūnus? — paklausė Marta, puldama prie lopšio.— Pagalvok, Arsenai, juk tu turi mylėti jį taip pat, kaip mane.

— Tavo vaikas ir tu man — viena būtybė,— atsakė Arsenas.— Kaip galiu išskirti jus savo širdyje arba mintyse? Bet paklausyk, Marta, turiu tau vieną svarbų klausimą. Metas ištarti vardą, kurio seniai nebesame ištarę. Dabar, kai tu būsi mano, o aš — tavo, vaikas turi priklausyti mudviem, ir niekas daugiau negali turėti jokių teisių į tai, kas mums brangiausia pasaulyje. Ar po to, kai palikai Orasą, esi gavusi apie jį kokių žinių?

— Jokių,— atsakė Marta.— Nežinojau ir nežinau, nei kur jis, nei kaip gyvena. Prisipažįstu, kartais norėdavau tai žinoti; meilės jam many nebeliko, bet pati prieš savo valią jausdavau jam užuojautą ir gailestį. Tačiau visada tramdžiau tuos jausmus ir norą paklausti tave apie jo likimą.

— Ką ketini daryti? Kaip elgsies su juo?

— Nesu nieko nusprendusi. Norėčiau niekada jo nebematyti ir tikiuosi, kad taip ir bus.

— Bet jeigu jis kurią dieną ateis ir pareikalaus savo vaiko, ką tu jam atsakysi?

— Savo vaiko! Savo vaiko! — pasibaisėjusi sušuko Marta.— Vaiko, kurio jis nė nematė, apie kurį nežino nė tiek, kad jis yra! Vaiko, kurio nenorėjo, kuriam gyvybę davė prieš savo valią, nekęsdamas net mano vilties jo sulaukti! Vaiko, kurį

pagimdyti būtų man uždraudęs, jeigu tai priklausytų nuo mūsų! Ne, tai ne jo vaikas ir niekada nebus jo! Ak Poli! Kaip tu nesupranti, jog aš galėjau atleisti Orasui tai, kad jis niekino, kankino mane, kad nekentė manęs, bet to, kad nekentė ir keikė mano kūdikį, aš neatleisiu jam niekada! Ne, ne! Tai mūsų vaikas, Arsenai, o ne Oraso. Meilė, atsidavimas ir rūpinimasis — štai kas žmogų padaro tėvu. Šitame baisiame pasaulyje, kur vyras gali pamesti savo meilės vaisių ir nebūti laikomas pabaisa, kraujo ryšiai beveik nieko nereiškia. Aš pasinaudojau teise, kurią man duoda įstatymas, ir galutinai nutraukiau saitus, siejančius mano sūnų su Orasu. Močiutė Olimpija užregistravo jį merijoje mano vardu, o vietoj tėvo vardo įrašyta: „Tėvas nežinomas." Štai kaip aš atkeršijau Orasui. Man rodos, tai baisus kerštas, jeigu tik jis turi širdį tam pajusti.

— Mieloji mano,— atsiliepė Arsenas,— pakalbėkim be kartėlio ir be pykčio apie tą žmogų. Jis greičiau silpnas, negu blogas, greičiau nelaimingas, negu kaltas. Tavo kerštas labai žiaurus, ir tu, gal būt, kada nors to gailėsies. Orasas tebėra vaikiščias ir bus dar toks, ko gero, keletą metų; tačiau kada nors taps vyru ir gal pasmerks savo širdies ir proto paklydimus. Jis atgailaus už visa, ką padarė blogo, pats to nesuprasdamas, ir tu jam būsi iki gyvenimo galo skaudus sąžinės priekaištas. Jeigu Orasas kada nors pamatys šį gražų vaikutį — neabejoju, kad jis bus gražus, juk tai tavo sūnus,— ir tu nepripažinsi jam teisės prispausti jį prie krūtinės...

— Arsenai, iš kilnumo tu klysti,— su širdgėla nutraukė jį Marta.— Orasas niekada nepamils savo vaiko. Jeigu jis nepajuto šios meilės tuo metu, kai žmogaus širdis plaka su visu jaunatvės karščiu, kaipgi gali pamilti tame amžiuje, kai viršų ima egoizmas, rūpinimasis savo paties gerove? Jei kokios nors sūnaus savybės pasirodytų jam vertos pasididžiavimo, jis, gal būt, pasidžiaugtų juo kelias dienas, bet, būk tikras, nieko jo nepamokytų ir neparodytų jam pavyzdžio, kuris būtų mielas mano širdžiai. Aš nenoriu, kad mano sūnus jam priklausytų. O, niekada! Jokiu būdu!

— Tegu bus taip,— tarė Arsenas,— bet ar tu gerai viską apgalvojai? Ar tavo sprendimas galutinis?

— Galutinis,— atsakė Marta.

— Tokiu atveju,— kalbėjo toliau Arsenas,— yra gana paprasta išeitis. Vaiką visi laiko mano sūnum, nes niekas iš da-

bartinių mūsų pažįstamų nežino nei mūsų ankstesnių, nei šiuolaikinių santykių. Mus laiko vyru ir žmona arba meilužiais. Teatre neįprasta reikalauti iš kokios nors poros pažymėjimo, kad jų sąjunga teisėta. Mes leidome tokiai nuomonei susidaryti — atrodė, kad taip bus ramiau. Viena tik močiutė Olimpija galėtų pasakyti, jog vaikas ne mano, bet ji neplepi ir per daug mums atsidavusi, kad mus išduotų. Taigi viskas lyg ir būtų labai paprasta: belieka tik palaikyti susidariusią nuomonę. Bet kai susitiksime su senais draugais (kad ir kaip jų vengtume, vis tiek anksčiau ar vėliau su kuo nors susidursime), ką mes jiems pasakysime, Marta?

Marta, sutrikusi ir tartum nuliūdusi, valandėlę galvojo, paskui itin ryžtingai atsakė:

— Pasakysim jiems tą patį, ką ir visiems kitiems: vaikas tavo.

— O ar pagalvojai, kas išeis iš tokio melo, brangioji Marta? Neužmiršk, Oraso draugai gerai žinojo, kad jis pavyduliavo, tačiau ne visi pakankamai gerai pažino tave, kad suprastų, koks nepagrįstas buvo jo pavydulys... Dabar jie nuspręs, kad tu jį apgaudinėjai, ir tą neteisingą, užgaulų kaltinimą, kurį girdėdavai iš Oraso, kartos visi, net tie tavo draugai, kurie niekada tavim neabejojo,— Teofilis, Eženi ir kiti!

Marta išbalo.

— Tai bus labai skaudu,— atsakė jí.— Aš buvau tokia išdidi! Taip piktinausi bet kokiais įtarinėjimais! Ir jie dabar manys, kad buvau begėdė ir įžūliai melavau. Bet pagaliau kas čia tokio? Mane galės kaltinti tik kvailumu ir tuščios garbės troškimu: juk visi žinos, kad aš nesistengiau primesti to vaiko Orasui ir pasitraukiau nuo jo prieš tapdama motina.

— Sakys, kad jis išvijo tave, kad tu mėginai jį apgauti, bet jis pastebėjo tavo neištikimybę,— ir jis bus visiškai išteisintas kitų ir savo paties akyse.

— Savo paties akyse! — sušuko Marta, sukrėsta šios minties, iki tol jai neatėjusios į galvą.— Taip, iš tiesų! Jis jausis atleistas nuo bausmės, kurią jam rengia dievo teisingumas! Nepatirs gėdos, pamatęs, kaip tu vykdai už jį pareigą, kurios jis atsisakė! Ne! Aš noriu, kad jis sužinotų apie tavo meilės didybę, jos tyrumą! Aš noriu, kad jis jaustųsi pažemintas iki sielos gelmių, kad būtų priverstas pasakyti: taip, Marta teisingai padarė, pasirinkdama Arsenį!

— Tas ne taip jau labai svarbu,— atsiliepė Arsenas.— Man svarbu kitkas: kad tas aklas, žiaurus žmogus nemanytų turįs teisę niekinti tave ir nekalbėtų tavo geriausiems draugams: „Štai matote! Ne veltui aš nepasitikėjau Marta. Tuo pačiu metu ji buvo ir mano, ir Arseno meilužė. Ne veltui aš keikiau jos nėštumą. Vaikas, kurį ji norėjo man padovanoti, turi du tėvus, ir nežinau, katro jis yra iš tikrųjų."

— Tavo teisybė,— atsakė Marta.— Gerai, mes nemeluosim savo seniems draugams; o jeigu kada turėsiu nelaimės sutikti Orasą, man užteks drąsos pasakyti ir jam: „Jūs atsisakėte savo kūdikio; kitas žmogus didžiuodamasis prisiėmė jo tėvo pareigas ir tuo nusipelnė teisę būti mano vyru, mano mylimuoju ir broliu visam gyvenimui."

Taip tarusi, Marta puolė Arsenui į glėbį ir apibėrė jo veidą ašaromis ir bučiniais. Paskui iškėlė iš lopšio vaikelį ir iškilmingai padavė jį Poliui. Polis paėmė jį ir, pasišaukęs į liudytojus dievą, dangaus akivaizdoje patvirtino šitą įsūnijimą, šventesnį ir tikresnį už tuos, kuriuos patvirtina įstatymai žmonių akivaizdoje.

XXX

Vasarai baigiantis, vikontienė ėmė skubiai ruoštis išvykti iš kaimo, neva verčiama neatidėliotinų reikalų, o iš tikrųjų norėdama pabėgti nuo Oraso, kurio ne tik nebemylėjo, bet ėmė net nekęsti. Nežinodama, kaip atsikratyti šiuo pavojingu meilužiu, ji parašė savo senam draugui markizui de Vernui ir paprašė jį patarimo, kaip darydavo visada, kai reikėdavo jo pagalbos. Išpažino jam ir savo simpatiją Orasui, ir vėliau atsiradusį pasibiaurėjimą, ir panieką bei pyktį, kuriuos sukėlė jo nesantūrumas, ir baimę dėl galimų naujų išsišokimų. Papasakojo markizui, kad, norėdama priversti Orasą elgtis pagarbiau, pamėgino žiūrėti į jį truputį iš aukšto, bet jai nepavyko: Orasas panūdo pareikšti savo teises ir pagąsdinti ją, nesukeldamas neapykantos, tad prašneko apie pavydą ir kerštą, kaip Kalderono herojus. Leoni išsigandusi maldavo markizą padėti jai išsivaduoti nuo to pamišėlio.

— Aš ir maniau, kad taip bus,— atsakė markizas.— Tas jaunuolis man patiko, o jums dar labiau. Jis turi talentų, bet turi ir ydų, būdingų žemos kilmės žmogui. Jis myli jus, tačiau netrukus ims nekęsti, nes jūs negalite nei mylėti, nei nekęsti jo taip, kaip jis tai supranta. Ir jo neapykanta, ir jo meilė bus jums vienodai pragaištingos. Yra tik viena priemonė apsiginti: pasistenkite, kad jis taptų jums abejingas. Tačiau, to siekdama, neparodykite savo abejingumo. Tai gali sužadinti aistras, sukelti pyktį ir pastūmėti jį į pačius nutrūktgalviškiausius žygius. Atvirkščiai, būkite karšta, būkite pavydesnė, neteisingesnė už jį, grasinkite jam daugiau, negu jis pats. Įgąsdinkite, nuvarginkite jį savo jausmais, pasistenkite įgristi reikalavimais. Vaidinkite ir jūs ugningą ispanę ir padarykit jį tokį nelaimingą, kad pats panorėtų jus palikti. Pasirūpinkite, kad pirmą žingsnį į išsiskyrimą žengtų jis ir kad padarytų tai šiurkščiai; tada būsite išgelbėta: svarbiausia kaltė kris ant jo galvos. Pasinaudojusi tuo, kuo greičiau jį paliksite, ir į tai bus žiūrima kaip į teisėtą išdidumo, savigarbos pasireiškimą, nenumaldomą didelės meilės rūstį! Už visa kita atsakau aš. Kai ateis metas, aš pasirūpinsiu juo: išklausysiu visų jo skundų, įrodysiu, kad dėl visko kaltas jis pats, ir, net nekęsdamas jūsų, jis bus priverstas jus gerbti. Galimas dalykas, jis įkyrės jums, imsis visokių kvailų žygių, norėdamas pasimatyti su jumis. Būkite negailestinga. Gal jis paleis kulką sau į galvą, bet tik truputį tenusibrėš odą: jis perdaug protingas, kad atsisakytų visų gražių meilės istorijų, kurias jam žada ateitis. Visas jo paikiojimas ne tik nesukompromituos jūsų, bet atvirkščiai, išaukštins jūsų išdidumą. Galimas dalykas, visi sužinos, kad šis jaunuolis jus dievina, bet visi taip pat sužinos, kad jūs neteikiate jam nė mažiausios vilties; o jeigu įpykęs jis pasigirs praeitimi, jį palaikys pagyrūnu ar bepročiu. Visa tai, brangioji bičiule, suteiks jums dar didesnę šlovę. Moterys dar labiau jums pavydės jūsų galios, o vyrai būriais kris po jūsų kojų.

Vikontienė klusniai vykdė visa, ką patarė jos mentorius. Ji taip puikiai vaidino aistringą meilę, kad Orasas išsigando. Kai tik jis ėmė trauktis, ji ėmė pulti ir nepabijojo net pareikalauti, kad jis ją pagrobtų. Iš pradžių ši mintis patiko Orasui: jis įsivaizdavo, kokį triukšmą sukeltų toks įvykis, kaip išgarsintų jį provincijoje ir net aukštuomenėje tokios įžymios ir protingos damos beprotiška meilė. Vikontienė suvirpėjo pamačiusi, kad

jis linkęs sutikti, bet jau kitą dieną Orasui ėmė kelti siaubą mintis, kad teks gyventi su tokia pavydžia ir valdinga mylimąja. Vaizdavosi, kokias kančias kentės, kai smalsuoliai, atskubėję pažiūrėti jo laimikio, kalbės: „Tai šita ir yra ta išgirtoji gražuolė?", „Dievaži, ji nebe pirmos jaunystės!" Ir, gerai viską apsvarstęs, atsisakė aukos, kurią ji siūlė, ta dingstimi, kad esąs neturtingas ir nedrįstąs pasmerkti skurdui moters, įpratusios į prabangą. Šita dingstis, beje, buvo gana rimta. Vikontienė pareiškė, kad turtas jai nieko nereiškiąs, kad ji niekinanti jį, kad nepaisanti neva nekenčiamos ir smerkiamos visuomenės nuomonės. Bet vos tik įsitikino, kad Orasas baisisi jos sumanymu, ji tuoj apkaltino jį, kad nemylįs jos; apsimetė pavyduliaujanti Eženi, sugalvojo visokių kvailiausių pretekstų įtarinėjimui ir pykčiui. Ėmė net verkti ir išsirovė pluoštelį netikrų plaukų. Paskui staiga išvarė Orasą iš savo buduaro, skubiai susirengė į kelionę ir, atsisakiusi išklausyti jo pasiaiškinimų, net neatsisveikinusi, išvažiavo į Paryžių, išvargusi nuo ką tik vaidintos dramos, bet patenkinta, kad pagaliau nebėra ko bijoti.

Dabar, kaip ir buvo sakęs markizas, ji galėjo neabejoti savo pergale; Orasas, čia gailėdamasis tariamai kenčiančios Leoni, čia džiaugdamasis, kad nebereikia kęsti jos išpuolių, pasijuto esąs silpnesnis, nes laikė save šaltesniu.

Vietiniai jauni bajorai, kurie čia sudarė įprastinę Leoni svitą, buvo dar pasilikę savo pilyse pasimėgauti rudens medžiokle; vienas jų, susidraugavęs su Orasu ir rimtai laikydamas jį dideliu žmogum, pakvietė jį sezono pabaigai į savo dvarą. Orasas džiaugdamasis priėmė šį pasiūlymą. Jo šeimininkas buvo turtingas ir nevedęs. Jis nepasižymėjo protu, neturėjo beveik jokio išsilavinimo, bet buvo geros širdies ir puikių manierų. Šį žmogų Orasas galėjo stulbinti savo erudicija ir protu, drauge mokydamasis iš jo aristokratiškos elgsenos, kuri jį dabar žavėjo labiau, negu bet kada.

Pirmiausia Orasas pasistengė pamiršti paskutiniųjų savaičių nesmagumus, tad Lui de Merano namai pasirodė jam tikras rojus. Gražūs jojamieji arkliai, tilbiuri, atiduotas jo žiniai, puikūs ginklai ir medžiokliniai šunys, skanūs valgiai, linksmi stalo bendrai, taip pat ir kiti malonumai, kuriais jis, anksčiau su panieka šnekėjęs apie tokios rūšies pramogas, man nesigyrė, tačiau į kuriuos mielai pasinėrė matydamas, kad tie dendžiai,

iš kurių ėmė pavyzdį, ištvirkauja ir giriasi tuo,— viso to užteko Orasui pakerėti ir apsvaiginti iki pat žiemos. Jis iš tikrųjų buvo inteligentiškesnis už visus savo naujuosius draugus; jo protas ir sąmojis atpirkdavo aukštos kilmės ir turto trūkumą, elgesio klaidas; beje, dėl viso to, ko jis neturėjo, niekas jo nė nekaltino,— nebent jis pats būtų pradėjęs tuo girtis. Tačiau to Orasas vengė. Jis taip bijojo, kad tie išpuikę jaunuoliai neimtų žiūrėti į jį iš aukšto, jog davė jiems suprasti esąs iš pasiturinčios teisininkų šeimos ir varžytis dėl išlaidų neprivaląs. Dėl jo bagažo menkumo šiais pasigyrimais buvo galima suabejoti; betgi jis keliauja! Jis visai atsitiktinai užsibuvęs šiame krašte — ketinęs praleisti tik kelias dienas. Ir, norėdamas pateisinti Lui de Merano akyse labai jau akivaizdų savo piniginės tuštumą, keletą kartų apsimetė norįs nuvykti pas „savo bankininką" — mat, pritrūkęs pinigų.

— Būta ko sukti galvą! — tarė šeimininkas, kuris labai nuobodžiavo, likęs savo pilyje vienas, ir todėl džiaugėsi tokiu maloniu kompanionu, kaip Orasas.— Mano piniginė jūsų paslaugoms. Kiek jums reikia? Šimto luidorų?

— Man ne daugiau kaip šimto frankų! — sušuko Orasas, kuriam vos akys ant kaktos neiššoko, išgirdus tokį nuostabų pasiūlymą. Iki šiol jį graužė mintis, kad išvykstant reikės duoti namų tarnams „arbatpinigių".

— Juokaujate! — pasakė jo draugas.— Netrukus čia bus didelis jaunimo subuvimas — kaimo šventė. Kartais mes linksminamės ta proga visą savaitę. Lošiam kaip velniai. Jūsų niekas nepažįsta mūsų provincijoje, todėl turite pažerti ant stalo kelias saujas auksinių — kitaip būsite apšauktas šykštuoliu.

Nors Orasas puikiai suprato, kad niekada negalės grąžinti šitų pinigų, jeigu jam nepasiseks išlošti, pakako šito mažo vilties spindulėlio — ir jis aklai patikėjo savo laime ir priėmė naujojo draugo pasiūlymą. Jis nebuvo lošęs nė karto gyvenime, nes neturėjo tokių galimybių, ir nemokėjo nė vieno žaidimo, išskyrus biliardą, kurį žaidė puikiai, tuo pelnydamas orių personų, tarp kurių sukinėjosi, pagarbą. Pamatęs, kaip žaidžiamas buljotas, Orasas veikiai jį perprato ir šventės dieną aistringai pasinėrė į šitą jam naują emocijų ir pavojų pasaulį.

Tą dieną — tokia jau buvo nelemtis — jam nepaprastai sekėsi. Su šimtu luidorų jis išlošė tūkstantį. Tuoj pat grąžinęs skolą Lui de Meranui, atidėjo keturis šimtus luidorų ir lošė toliau su

likusiais penkiais šimtais. Pralošė, atsilošė ir, patyręs visą laimės atmainingumą, grįžo pagaliau į de Merano pilį su septyniolika tūkstančių frankų auksu ir banknotais lagamine. Jaunuoliui kuriam nuolatos trūkdavo pinigų ir kuris niekad negalėjo būti ramus dėl rytdienos, tai buvo ištisas turtas. Orasas bijojo, kad iš džiaugsmo nepasimaišytų protas, ir aš manau, kad tądien jis iš tikrųjų truputėlį kuoktelėjo. Atidūmė pas mus pasipasakoti apie savo laimę, bet nė nepamanė grąžinti man pusantro šimto luidorų, kuriuos buvo pasiskolinęs. Aš nesiryžau to priminti, nors verčiausi gana sunkiai; negalėjau įsivaizduoti, kad Orasas būtų tai užmiršęs. Tačiau jis iš tikrųjų užmiršo, ir aš nuoširdžiai jam atleidžiu, nes esu tikras, kad blogos valios jis neturėjo. Geriausiai tai įrodo tas faktas, kad jis labai skubėjo pranešti mums apie savo praturtėjimą.

Pirmas jo rūpestis buvo pasiųsti šimtą luidorų motinai; tačiau jis nedrįso prisipažinti jai, kad tai išlošti pinigai: vargšė moteriškė būtų veikiau išsigandusi, negu nudžiugusi. Jis pranešiąs jai, kad tai atlyginimas už literatūros veikalus, kuriuos jis kuriąs nuošalioje savo bičiulio buveinėje ir siunčiąs į Paryžių leidėjui.

— Noriu, kad ji apsiprastų su mano pasirinkta literato profesija,— kalbėjo jis man juokdamasis.— Kadaise ji labai smerkė šį mano polinkį, o dabar ims laikyti literato darbą didžiai garbingu. Po kelių mėnesių pasiųsiu jai dar tūkstantį frankų, paskui vėl — kol turėsiu pinigų. Kaip gaila, kad negalima pasiųsti šiandien pat visos sumos! Būčiau toks laimingas, jei galėčiau iš karto atsilyginti jai už viską, ką ji paaukojo man nuo tos dienos, kai atėjau į pasaulį! Bet ji nieko nesuprastų, paprašytų paaiškinimo, o paaiškinti nėra kaip. Protingi, geraširdžiai mano žemiečiai, pamatę, kad močiutė Diumonte pirkinėja indus ir sukneles dukrai, tikriausiai pagalvotų, kad aš ką nors apiplėšiau, jeigu jau galiu taip apipilti saviškius pinigais. Suprantama, tėtušis, kuris tariasi truputį išmanąs apie literatūrą, panorės perskaityti mano išspausdintąją prozą. Pasakysiu, kad pasirašinėju pseudonimu, išplėšiu šimtą puslapių iš kokios neseniai išverstos vokiečių poeto mistiko knygos ir pasiųsiu jam kaip savo kūrybą. Jis ne kažkiek ten susigaudys, bet parodys visiems miestelio išminčiams, kurie, nieko nesupratę, vis dėlto pripažins pagaliau, kad aš — įžymus žmogus.

Kalbėdamas šitas kvailystes, Orasas, mėgęs kartais pasišaipyti pats iš savęs, pratrūko juoktis. Jis iš tikrųjų būtų tuoj pat pasiuntęs visus pinigus motinai, jei būtų buvęs tikras, kad ji neišsigąs. Širdies jis buvo geros; ir savo praturtėjimu džiaugėsi ne tiek dėl paties turto, kiek dėl to, kad jautėsi įveikęs, jo žodžiais tariant, savo piktą lemtį. Deja, kitą dieną jis nė nebeprisiminė šių ketinimų. Motina nieko negavo iš jo, lygiai taip pat pamiršti buvo ir visi kreditoriai Paryžiuje. Iš tų didžiadvasiškų užmojų liko tiktai kažkoks keistas, paikas išdidumas: Orasas patikėjo savo, kaip lošėjo, žvaigžde, kaip Napoleonas kad tikėjo savąja žvaigžde, lemiančia karinę šlovę. Šitaip kvailai įtikėjęs, kad apvaizda mielai tenkins visus jo įgeidžius ir kad dievas linkęs jam padėti visuose žygiuose, jis paliko įžūlus ir pasipūtęs. Ėmė gyventi plačiai, kaip jaunuolis, kuriam tėvai siunčia dukart per metus po penkiolika tūkstančių frankų. Nusipirko arklį, mėtė auksines monetas visiems de Merano tarnams, parašė į Paryžių savo siuvėjui, kad gavęs palikimą, ir liepė atsiųsti madingiausių kostiumų. Po dviejų savaičių jis pasirodė keisčiausiai apsirengęs. Draugai pasijuokė iš neskoningų jo drabužių ir patarė mesti Lotynų kvartalo siuvėją ir kreiptis į garsenybę, rengiančią visą aukštuomenę. Orasas tuoj išdalino savo naująjį garderobą šių ponų šuninin kams ir užsisakė kitą pas Jumaną, siuvantį Lui de Meranui. Šio turtingo, elegantiško jaunuolio rekomendacijų dėka siuvėjų karalius suteikė Orasui kreditą, dėl kurio šis nesuko sau galvos, tačiau kuris atsivėrė po jo kojomis tarsi nematoma bedugnė.

Linksmi bičiuliai, pamatę jį taip beatodairiškai išlaidų ir apsirengusį dendžio kostiumu, puikiai slepiančiu jo plebėjišką kilmę, galutinai jį priėmė į savo draugiją ir nešykštėjo jam liaupsių. Mūsų dienomis nebe laikas, o pinigai yra didis mokytojas. Oraso dabar nebevaržė ir nebeslėgė skurdas, jis davė visą valią savo kunkuliuojančiam linksmumui ir drąsiai vaizduotei. Pinigai padarė stebuklą: suteikę tiek malonumų šią dieną ir pasitikėjimą rytdiena, jie grąžino Orasui ir darbingumą, kurį jis, atrodė, buvo jau amžinai praradęs. Jis vėl pajuto savyje gabumus, užslopintus praėjusios žiemos sielvartų ir rūpesčių, buvo visados smagiai nusiteikęs. Jo mintys, kad ir nepasidarė teisingesnės, bet nusistovėjo, aprėpė platesnį akiratį. Staiga susiformavo jo stilius. Jis parašė nedidelį, tačiau visai neblogą romaną, kurio herojė buvo vargšė Marta, o siužetas — jo meilės istorija.

Save jis pavaizdavo simpatiškesnį, negu buvo iš tikrųjų, be to, labai sumaniai išaiškino ir supoetino savo ydas. Jeigu jo knyga būtų susilaukusi platesnio atgarsio, galėtum pasakyti, kad tai būtų buvęs pragaištingiausias romantiškosios epochos kūrinys. Tai ne tik egoizmo apologija, bet ir apoteozė. Žinoma, iš Oraso buvo galima laukti vertingesnio veikalo, tačiau jis įdėjo į savo knygą pakankamai talento, kad suteiktų jai realią vertę. Kadangi dabar buvo turtingas, leidėją rado lengvai; ir romanas, išleistas jo paties lėšomis ir pasirodęs netrukus po jo sugrįžimo į Paryžių, turėjo šiokį tokį pasisekimą, ypač aukštuomenėje.

Šitas prabangus gyvenimas drauge su protiniu darbu ir fizine mankšta buvo Oraso idealas ir tikroji stichija. Jo kalba ir manieros, iš esmės buržuazinės, atrodė juokingos, kai jis stengėsi jas padaryti aristokratiškas, bet dabar pastebėjau, kad jos tapo grakščios ir orios,— mat, Orasas pajuto pats turįs nuopelnų bei pinigų ir nebesistengė nieko mėgdžioti. Paryžiuje naujieji draugai įvedė jį į daugelį turtuolių arba aristokratų namų, kur jis susipažino su senąja kilmingąja ir naujai iškilusia aukštuomene. Jis pamatė žydų bankininkų šventes ir ne tokius prašmatnius, bet rafinuotesnius vakarus pas kelias kunigaikštienes. Orasas eidavo į salonus pilnas pasitikėjimo savimi, būdamas visiškai tikras, kad buvęs reikliosios vikontienės de Šaji meilužis ir mokinys niekur negali būti nepageidaujamas.

Pagyvenęs šitaip du mėnesius, Orasas tapo visai kitu žmogum. Jis atvažiavo vieną rytą pas mus savo tilbiuri, su grumu, kuris liko prie durų palaikyti gražaus jo arklio. Užlipo į mūsų šeštąjį aukštą, lyg tai būtų vieni juokai, ir buvo toks taktiškas, kad neparodė, jog priduso. Apsirengęs buvo nepriekaištingai; neklusnios jo garbanos buvo pagaliau sutramdytos Bušro, Mišalono įpėdinio. Rankos baltos, kaip moters, nagai nusmailinti, batai lakuoti, rankose — Verdje lazdelė. Tačiau labiausiai mus nustebino tai, kad jis kalbėjo visiškai natūraliai ir kad visai negalėjai jausti, kokiomis pastangomis pasiektas šis natūralumas. Vienintelis dalykas, kuris išdavė, jog metamorfozė įvyko neseniai, buvo pergalės džiaugsmas, supąs jo galvą tarsi aureolė. Eženi, kuriai jis sveikindamasis pabučiavo ranką (pirmą kartą gyvenime), iš pradžių vos laikėsi neprasijuokusi, bet paskui ir ji, lygiai kaip aš, apstulbo pamačiusi, kaip lengvai šis drugelis išsinėrė iš savo kokono. Orasas išėjo tokią puikią mokyklą, kad išmoko ne tik gerai laikytis, bet ir tapo geru pašnekovu. Jis ne-

bekalbėjo apie save, o klausinėjo mus apie viską, kas galėjo mums rūpėti, ir nudavė, kad jam tai irgi įdomu. Mes buvome matę pirmąsias jo pastangas priartėti prie pasirinkto elgsenos modelio, kurį pagaliau pasiekė, ir stebėjomės, kad jam taip greit pavyko nusikratyti prasisiekėliams būdingos didystės ir arogantiškumo.

— Papasakok bent kiek apie save,— paprašiau.— Atrodo, tau puikiai sekasi. Tikiuosi, kad už savo turtą esi dėkingas ne tik kortoms, bet ir literatūrai,— juk taip gražiai debiutavai.

— Išloštieji pinigai baigiasi,— negudraudamas atsakė jis.— Žinoma, tikiuosi vėl jų pasisemti iš tos pačios versmės; iki šiolei man sekėsi, tačiau juk reikia būti pasiruošusiam ir pralošti, todėl ėmiau galvoti apie literatūrą, kaip apie patikimesnį pajamų šaltinį. Mano leidėjas šiomis dienomis sumokėjo man tris tūkstančius frankų už nedidelę knygelę, kurią parašysiu per dvi savaites, ir jeigu skaitytojai sutiks ją taip pat palankiai, kaip pirmąją, tikiuosi, kad pinigų man nebetrūks.

„Trys tūkstančiai frankų už nedidelę knygutę,— pamaniau,— tai brangoka; bet viskas priklauso nuo susitarimo."

— Noriu pakalbėti su tavim,— pasakiau,— apie išleistąjį romaną.

— Ak, susimildamas,— sušuko jis,— nekalbėk apie jį! Jis toks nevykęs, kad nenoriu nieko apie jį nė girdėti.

— Jis anaiptol nėra nevykęs,— prieštaravau,— galima net pasakyti, kad meniškumo požiūriu tai puiki „Adolfo" parafrazė,— tu, atrodo, pasirinkai pavyzdžiu tą Benžameno Konstano šedevrą.

Šis komplimentas ne per labiausiai patiko Orasui; jo veidas akies mirksniu pasikeitė.

— Tu manai,— paklausė jis, stengdamasis ir toliau dėtis abejingas,— kad mano knyga — plagiatas? Galimas dalykas, bet aš apie tai nepagalvojau, tuo labiau kad „Adolfo" nesu skaitęs.

— Bet juk aš pats jį tau pernai daviau.

— Iš tikrųjų?

— Be jokios abejonės.

— Ak, neatsimenu. Vadinasi, mano knyga — nesąmoningas anos atgarsis.

— Pirmas dvidešimtmečio autoriaus kūrinys tik toks ir gali būti,— atsakiau.— Bet kadangi tavo romanas gerai surėstas, gerai parašytas ir įdomus, niekas tau nepriekaištauja. Vis dėlto, nors

ir rizikuodamas pasirodyti pamokslautoju, noriu tave truputį pabarti už temos pasirinkimą. Kiek suprantu, tu ten gini egoizmą...

— Ak mano mielas, būk geras, liaukis! — truputį ironiškai pasakė Orasas.— Kalbi kaip žurnalistas. Matau, kur tu kreipi. Tuojau pasakysi, kad mano knyga amorali. Šį mėnesį perskaičiau mažiausia penkiolika feljetonų, kurie baigėsi kaip tik šitokiais žodžiais.

Aš nenusileidau, net truputį pasiginčijau su juo, atkakliai puldamas jo teoriją *menas menui* — maniau, kad tai mano, kaip draugo, pareiga,— ir visas žaismingas Oraso kukluмas, įgytas besimokant gero tono, beregint išgaravo.

Jis suirzo, piktai gynėsi, kandžiai puolė mano pažiūras ir, po truputį prarasdamas savo žavesį ir dirbtinę ramybę, vėl ėmė senoviškai deklamuoti, kalbėti griausmingu balsu, teatrališkai gestikuliuoti, ištrūko net vienas kitas posakis iš Lotynų kvartalo biliardinės,— žodžiu, ankstesnysis žmogus išlindo iš blogai užmūryto kapų rūsio, kur, atrodė, buvo palaidotas visiems laikams. Pastebėjęs, kas jam nutiko, Orasas apsiniaukė ir nutilo. Tačiau ir tai nebuvo mums naujiena, lygiai kaip ir jo audringas pyktis: tiek jau kartų buvome matę jį po deklamacijos nugrimztantį į niūrią nuotaiką!

— Žinote, Orasai,— tarė Eženi, draugiškai uždėjusi rankas jam ant pečių,— jūs buvote žavingas vizito pradžioje ir esate nemalonus dabar, bet šitoks jūs man mielesnis. Čia iš tikro jūs — su visais savo trūkumais, kuriuos mes žinome aliai vieną ir kurie nekliudo mums jus mylėti; o kai norite būti tobulas, mes jūsų neatpažįstame ir nebežinome, ką galvoti.

— Labai jums dėkingas, gražuole,— tarė Orasas, mėgindamas ją apkabinti ir tuo nubausti už įžūlumą. Tačiau ji ištrūko, grasindama įbrėžti jam adata veidą. Bijodamas, kad negalės vakare pasirodyti viešumoje, Orasas nerizikavo. Prieš išeidamas pamėgino vėl sušvytėti laisvomis, puikiomis manieromis, tačiau nepavyko, ir, jausdamasis nesmagiai ir varžydamasis, skubiai atsisveikino.

— Ko gero, būsime supykdę jį, ir dabar jis negreitai beateis,— pasakiau Eženi, kai Orasas išėjo.

— Ateis, kai vėl išloš pinigų ir sumanys pasirodyti važinėjąs dviem arkliais,— atsakė ji.

— Kokį ketvirtį valandos tikėjau, kad jis atsikratė visų savo ydų, ir džiaugiaus iš visos širdies.

— O man buvo liūdna,— pasakė Eženi,— nes pamaniau, kad jis visai bus praradęs gėdą, o tai juk visų didžiausia yda. Laimė, jis visada bus juokingas, nors ir kažin kaip stengtųsi toks nebūti, nes, nepaisant viso apsimetinėjimo, turi nemaža atviraširdiškumo, kuris visada ima viršų.

Tą pačią dieną mus apstulbino ir sujaudino kitas, iš tikrųjų malonus apsilankymas. Mes dar stovėjome balkone ir, pasilenkę viršum turėklų, lydėjome akimis greitai tolstantį Oraso tilbiurį; sukdamas į tiltą, jis vos nepartrenkė vyriškio ir moters, kurie susikibę ėjo priešais ir kalbėjosi, visai nematydami, kas dedasi aplinkui. Orasas sušuko: „Kelią!" taip garsiai, kad jo balsą, nepaisant gatvės triukšmo, išgirdome net mes; pamatėme, kaip jis sušėrė savo karštam arkliui, matyt, norėdamas išgąsdinti tuos nesupratingus žmones, privertusius jį akimirką sustoti. Nejučiomis ėmėme žiūrėti į kuklią porą, einančią mūsų pusėn,— jie, atrodė, nepastebėjo nei dendžio, nei jo ekipažo. Ėjo susiglaudę ir daug lėčiau, negu kiti praeiviai, skubą su reikalais.

— Ar pastebėjai,— tarė man Eženi,— kad iš to, kaip eina susikibę vyras ir moteris, galima įspėti, kokie jausmai juos sieja? Kertu lažybų, šitie garbina vienas kitą! Abu jauni — matyti iš figūrų ir iš eisenos. Moteris, tur būt, graži,— bent jau puikaus sudėjimo. Matai, kaip ji remiasi į savo jauno vyro ar naujo mylimojo ranką? Aišku, kad ji su juo laiminga.

— Štai tau visas romanas, o praeiviai gal to nė nenujaučia,— atsakiau.— Bet palauk, Eženi! Dabar, kai jie arčiau, man ima rodytis, kad pažįstu tą žmogų. Jis padarė visai tokį judesį, kaip Arsenas; va žiūri į mūsų balkoną. Dieve mano! Jei čia būtų jis!

— Neįžiūriu veido iš tokios aukštybės,— tarė Eženi.— Bet kokia čia moteris su juo? Tikriausiai ne Siuzana ir ne Luizona.

— Marta! — sušukau.— Mano akys geros. Ji pamatė mus, eina čionai... Taip, Eženi, tai Marta ir Polis Arsenas!

— Nešnekėk niekų! — atsiliepė Eženi ir susijaudinusi puolė į kambarį.— Kam tos tuščios viltys!

Aš buvau tikras, kad neapsirikau, ir išbėgau į laiptus pasitikti tų dviejų nebuvėlių, sugrįžusių iš ano pasaulio. Po valandėlės jie jau glėbesčiavo Eženi. Eženi, kuri laikė Martą ir Polį mirusiais ir buvo juos gailiai apverkusi, nūnai, pamačiusi abu gyvus ir sveikus, vos neapalpo, o atsigavusi ėmė juos bučiuoti,

liedama ašaras. Toks sutikimas labai sujaudino mūsų svečius; jie išsėdėjo su mumis kelias valandas ir smulkiai išpasakojo, kas jiems buvo nutikę ir kaip gyvena dabar. Sužinojusi, kad jos draugė tapo aktore, Eženi pažvelgė į ją nustebusi ir atsisuko į mane:

— Tu tik pažiūrėk į ją — visai nepasikeitusi! Pagražėjusi, dailiau apsirengusi, bet balsas, tonas, manieros — viskas kaip buvę! Tokia pat paprasta, natūrali ir miela, kaip seniau. Ne taip, kaip...

Ji užsikirto, bijodama ištarti vardą, kurį Marta, pasakodama savo istoriją, beje, ne sykį buvo ištarusi be didelio jaudinimosi. Bet, žiūrėdama į Polį ir Martą ir mintimis lygindama juos su Orasu, neištvėrė dar keletą kartų nesušukusi:

— Nagi štai jie! Ir nė kiek nepasikeitę! Man atrodo, kad mes išsiskyrėme tik vakar.

Marta paprašė paaiškinti, ką reiškia šie nutylėjimai, ir aš nusprendžiau, kad geriau paprastai ir atvirai pakalbėti su ja apie Orasą, negu versti klausinėti apie jį. Papasakojau apie paskutinį jo apsilankymą ir pasakiau, iš kur ta netikėta prabanga. Nenutylėjau net jo santykių su vikontiene de Šaji. Tariausi privaląs tai padaryti: reikėjo padėti šiai išgelbėtai sielai, jeigu ji dar nebūtų visai atsigavusi, galutinai pasveikti. Ji gailiai nusišypsojo, lengvai suvirpėjo ir, glausdamasi prie savo vyro, švelniai ir liūdnai pasakė:

— Matai, aš gerai pažinojau Orasą!

Keturiomis jie turėjo iš mūsų išeiti. Martai tą vakarą reikėjo vaidinti. Mes nuėjome jos pažiūrėti ir grįžome jos talento sujaudinti ir sukrėsti, iki ašarų džiaugdamiesi, kad atradome tuodu brangius žmones, pagaliau suėjusius į porą ir laimingus.

XXXI

Orasas, apdovanotas dailia išvaizda, gražia laikysena ir sugebėjimu lengvai rasti šmaikštų žodį, jau pradėjęs garsėti kaip rašytojas, mokąs nuduoti pasiturintį ir rašąs savo pavardę „diu Monte", negalėjo likti nepastebėtas; buvo metas, kai, nepuoselėdamas iliuzijų, jis turėjo pagrindo dėti viltis į rimtą pasisekimą tarp gražių salono lėlių, vadinamų aukštuomenės moteri-

mis. Dvi ar trys vystančios gražuolės mielai būtų padėjusios jam išpopuliarėti, jeigu jis būtų atsidavęs jų globai; bet Orasas taikė aukščiau, ir tai jį pražudė. Įsikalė į galvą, kad šie trumpalaikiai meilės ryšiai pernelyg lengvai prieinami ir kad jis galįs tikėtis puikios partijos vedyboms. Nuo to laiko, kai pajuto turto skonį, jam atrodė, kad tai vienintelis realus dalykas, kurio verta siekti. Į talentą ir garbę jis dabar žiūrėjo tik kaip į priemones praturtėti ir vylėsi, iš gamtos gautų dovanų padedamas, pavergti kokios nors turtingos įpėdinės širdį. Jei būtų buvęs apsukresnis, kantresnis ir atsargesnis — kas žino, gal jo svajonė ir būtų išsipildžiusi. Tačiau jis nesugebėjo apskaičiuoti savo jėgų, ir per didelis pasitikėjimas savimi jį sužlugdė. Pervertinęs, kaip visada, jausmą, kurį sužadino, jis pradėjo romaną su vieno bankininko dukra, romantiškai nusiteikusia pensiono auklėtine, kuri atsakinėjo į jo laiškus, skyrė jam pasimatymus, sutiko būti pagrobta ir susituokti su juo Gretna-Grine. Deja, šitai išdaigai Orasas neturėjo pinigų. Du ar tris tūkstančius frankų avanso už antrąjį romaną jis iššvaistė, jų dar negavęs, o lošti dabar nesisekė, lygiai kaip sekėsi, jo manymu, meilėje. Jis ėmė skubėti, gana įsakmiu tonu paprašė tėvus mergaitės rankos, pasigyrė esąs karštai mylimas ir net leido jiems suprasti, kad atstumti jį jau vėlu. Ši užuomina buvo meilės gudrybė — jis tikėjosi, kad mergaitė jai pritars. O iš tikrųjų jis buvo kilnesnis, negu norėjo prisipažinti: niekada nesikėsino į mažosios savo romano herojės garbę, ir jų santykiai buvo tokie nekalti, jog ji net nejautė jokio pavojaus. Tėvai, protingi ir atsargūs žmonės, kaip ir visi, kurie savo turtą įsigijo patys, netrukus viską perprato. Jie pasistengė gražiuoju paveikti dukrą — įtikino, jog Orasas — tuščias dabita, beširdis, pasiryžęs sukompromituoti mergaitę, kad paskui galėtų ją vesti ir praturtėti. Jie pradėjo derybas, nutraukė susirašinėjimą ir slaptus pasimatymus, laimėjo laiko, paskui pareiškė leidžią dukteriai tekėti, bet neduosią dalies, ir per keletą dienų sugebėjo sužadinti abiem įsimylėjėliams tokį pasibiaurėjimą vienas kitu, kad Orasas pasitraukė, įsiutęs ant savo išrinktosios, o ši savo ruožtu nusigręžė nuo jo su panieka ir priešiškumu. Šis liūdnas įvykis buvo laikomas paslaptyje: nei vienai, nei kitai pusei nerūpėjo juo pasigirti, ir Orasas iš apmaudo ėmė suktis apie vieną dar jauną ir gražią našlę, kilusią iš padorios šeimos ir turinčią dvidešimties tūkstančių livrų rentą.

Tai buvo dievobaiminga, sentimentali koketė, todėl Orasas manė, kad ją laimėti galima tik vedybų keliu, bet apsiriko. Gal būt, našlė neturėjo toli siekiančių kėslų ir tenorėjo padaryti jį eiliniu savo gerbėju, o gal ji nebuvo itin skrupulinga ir norėjo mylėti, neprarasdama laisvės, bet Orasas buvo palankiai priimtas, mitriai apvyniotas ant piršto ir pasijuto įsimylėjęs anksčiau, negu suvokė, kaip turėtų veikti. Nežinau, ar jam būtų pavykę užganėdinti savo meilę ir savo ambiciją,— tam vis dėlto trukdė jo žalia jaunystė, kurią jis slėpė po tankia barzda, žemą kilmę išduodanti pavardė, kurią jis perdirbo savo vizitinėse kortelėse, ir neturtas, kurį dar galėjo kiek laiko dangstyti naujais kostiumais. Šmėkštelėjus vilčiai vedybų sutarties pagalba patekti į parlamentą, jam atgijo ir viltis tapti politiniu veikėju. Jis kūrė nuostabiausius projektus ir laukė dienos, kai pasijus taip karštai mylimas, kad galės atskleisti tikrąją savo padėtį, nebijodamas būti atstumtas; bet jis turėjo priešą, kuris taikėsi pastoti jam kelią: tai buvo vikontienė de Šaji.

Nors nebemylėjo Oraso, vikontienė vis dėlto tikėjosi, kad jis, vos pasijutęs paliktas, ims šliaužioti prieš ją, kaip buvo pranašavęs markizas de Vernas; tačiau markizas apsiriko, laikydamas Orasą išdidžiu meilėje. Orasas buvo tik tuščiagarbis, o jo vėjavaikiškumas drauge su įgimtu gerumu neleisdavo jam rimtai supykti. Jis greitai pamatė, kad vikontienė grįžo prie grafo de Mejere; tačiau kadangi ji priimdavo Orasą su tariamu palankumu ir priskyrė jį prie savo draugų jis buvo patenkintas ir lankėsi pas ją be jokio kartėlio ir pretenzijų. Tokia padėtis abiem būtų buvusi geriausia; tačiau Orasas negalėjo išgyventi nė savaitės, nepadaręs kokios didelės klaidos. Jis dažnai įsigerdavo — gal būt, slopino kokius slaptus sąžinės priekaištus. Kartą per pusryčius „Kafe de Pari" įkaušo, pagyvėjo, ėmė girtis ir leidosi iškvočiamas — išsipasakojo, kaip laimėjo vikontienės meilę. Vienas tų, kurie klastingai ištraukė iš jo šį prisipažinimą, nekentė Leoni ir buvo artimas grafo de Mejere bičiulis. Kitą dieną grafas jau žinojo apie savo meilužės neištikimybę. Jis nepadarė jai scenos,— nemylėjo tiek, kad būtų dėl to įniršęs,— bet prikalbėjo dygių žodžių, kurie ją giliai įžeidė. Tą dieną ši moteris pajuto nenumaldomą neapykantą Orasui. Ji gana gerai pažinojo našlę, apie kurią sukosi Orasas, ir numanė, kuria linkme krypsta šitie santykiai. Ji pasistengė suartėti su našle, įgavo jos pasitikėjimą ir sužadino jai pasidygėjimą Orasu vienu paprastu

sakiniu: „Šis žmogus mėgsta plepėti..." Tų namų durys Orasui staiga užsidarė. Jis nenorėjo pasiduoti ir dėl to jo pralaimėjimas tapo dar gėdingesnis.

Nelaimė, kaip paprastai, neatėjo viena. Kaip tik tuo metu, kai Orasą ištiko tas žiaurus pažeminimas, pasirodė antrasis jo romanas, deja, labai vidutiniškas. Sukauptus nedidelius talento išteklius, lygiai kaip ir nedidelius išgyventų jausmų išteklius, Orasas išeikvojo pirmajam. Naujam veikalui sukurti turėjo atsinaujinti visas jo vidinis gyvenimas, kad galėtų vėl jį sušildyti ir įkvėpti. Tuo tarpu Orasas prievartavo savo protą, ir pasaulį išvydo neišnešiotas kūrinys. Mėginimas pavaizduoti Leoni ir savo meilę jai išėjo šaltas ir nenuoširdus, kaip ir toji, kuri buvo jo herojės prototipas, ir kaip jo paties jausmas. Šis prastas romanas, beje, būtų galėjęs susilaukti šiokio tokio pasisekimo tam tikruose visuomenės sluoksniuose, jeigu Orasas būtų aiškiai pavaizdavęs vikontienę ir atidavęs ją piktam salonų publikos teismui, žodžiu, jei būtų pamasinęs savo skaitytojus aristokratus nedideliu skandalu. Tačiau jis buvo perdaug taurios širdies, kad geistų šitokio populiarumo. Jis taip supoetino savo heroję, kad ji nebeturėjo jokio panašumo į originalą ir niekas jos neatpažino. Nepajėgdamas išsaugoti meilės paslapties, jis lygiai taip pat nepajėgė keršydamas šaltai iškelti jos viešumon.

Tą pačią dieną, kai Orasą išprašė už durų atsargioji našlė, jis pralošė paskutinius pinigus ir grįžo namo gana niauriai nusiteikęs. Ant židinio rado savo leidėjo laišką — atsakymą į raštelį, kurį buvo parašęs vakar, prašydamas avanso už būsimą naują romaną.

— Šlykštus amatas! — sušuko jis, plėšdamas laišką.— Vadinasi, vėl reikės rašyti, rašyti ir rašyti, vis tiek, kokia būtų nuotaika! Rašyti lengvu stiliumi, kai protą slegia nuovargis, lieti švelnius jausmus, kai siela išsekinta pykčio, rasti gaivių, spalvingų metaforų, kai vaizduotė supančiota pasibiaurėjimo!

Jis įniršęs sulaužė antspaudą ir, dideliam savo nustebimui, perskaitė labai aiškų jo prašymo atmetimą. Laiškas buvo parašytas nepatenkinto žmogaus, visus daiktus vadinančio tikraisiais vardais, o nevykusią jo knygą — knygpalaike. Garbiajam leidėjui nuostoliai. Per dvi savaites nuo romano pasirodymo dienos neparduota nė trisdešimt egzempliorių. Ką gi, jis toks trumpas! Tomelis visai plonutis, ir prekybininkai ima tą „blyną" tik su nuolaida. Jeigu Orasas, girdi, būtų jo paklausęs, tai nebūtų

taip skubėjęs su atomazga. Dar du lankai, ir knyga iš to būtų tik laimėjusi — kainuotų po penkiasdešimt santimų brangiau. Be to, pavadinimas ne itin „skambus", pagrindinė mintis „nepakankamai dorovinga", per daug „samprotavimų", na, ir daugybė kitų nepasisekimo priežasčių, kurios visiškai išvedė iš kantrybės perpykusį ir nusiminusį autorių.

Kai visas rašytojo turtas tėra gražūs žodžiai, suplyšę batai ir aptrintas švarkelis, jis nepasiduoda nevilčiai, vienam leidėjui atsisakius jo kūrinio, o leidžiasi į žygį, ir, bergždžiai pavarstęs daugelį durų, pagaliau randa kitą, patiklesnį ar turtingesnį. Bet prašinėti išmaldos, važinėjant nuo vieno leidėjo pas kitą nuosavu tilbiuri, grumo lydimam, nėra taip lengva. Vis dėlto kitą dieną Orasas pamėgino. Visur jį sutikdavo labai mandagiai, bet su šypsena, reiškiančia nepasitikėjimą jo literatūrine ateitimi. Pirmasis romanas atnešė jam daugiau garbės, negu pinigų, antrąjį ištiko visiškas fiasko. Vienas leidėjas pageidavo Eženo Siu pratarmės, kitas — pono de Lamartino rekomendacinio laiško, trečias reikalavo Žiulio Žaneno feljetono. Visi, lyg susitarę, vengė prisiimti leidybos išlaidas, ir nė vienas nesutiko duoti nė mažiausio avanso. Orasas pasiuntė juos visus — mažus ir didelius — po velnių ir grįžo namo visai pribaigtas.

Rytojaus dieną jis pardavė arklį, kad galėtų atsiskaityti su atleidžiamu tarnu, paskui — laikrodį, kad, turėdamas keletą auksinių monetų, dar bent vieną dieną galėtų vaidinti turtingo žmogaus rolę. Nuėjo pas Lui de Meraną, kuris lošė su draugais vistą. Išlošė kelis luidorus, paskui pralošė, vėl išlošė ir apie trečią valandą nakties išėjo, likęs skolingas penkis šimtus frankų, kuriuos pagal šios visuomenės įstatymus privalėjo ne vėliau kaip per tris dienas sumokėti vienam geriausių savo draugų, turinčiam trisdešimties tūkstančių livrų rentą, jei nenorėjo būti apšauktas skurdžium ir visų paniekintas. Veltui jis nėrėsi iš kailio, mėgindamas gauti šiuos pinigus iš kokio nors leidėjo; trečios dienos vakare, nors ir baisiai virpančia širdimi, ryžosi pasiskolinti juos iš Lui de Merano. Orasas žinojo, kad negalės grąžinti skolos, jeigu vėl nepasiseks išlošti. Dabar, kai pažino svaiginančius pralobusio žmogaus malonumus ir karčius nusigyvenusio žmogaus sielvartus, jo nerūpestingumas virto nepasitikėjimu ir baime. Ir šis slegiantis jausmas dar labiau sustiprėjo, kai jam pasirodė, kad draugo žvilgsnyje ir elgesyje šmėkščioja kažkoks šaltumas ir nenatūralumas, taip prieštaraujantis įprasti-

niam jo palankumui ir nuoširdumui. Iki šiol tas jaunuolis, skolindamas jam pinigus, tartum ne paslaugą darydavo, o pats jos prašydavo; ir reikia pasakyti, kad iki šiol Orasas skolą jam sąžiningiausiai grąžindavo. Apsiskelbęs turtingu žmogum, jis ėmė tvarkingai mokėti savo skolas — teisybė, ne seniesiems kreditoriams, bet naujiesiems draugams. Tą dieną jam pasirodė, kad Lui de Meranas davė jam išmaldą nenoriai, tik neparodė to iš mandagumo. Gal jis įspėjo, kad šiandien Orasas pirmą kartą nemato galimybės grąžinti skolą? Bet kaip jis būtų galėjęs tai įspėti? Orasas, tiesa, atsisakė tilbiuri ir arklio ir išsikėlė iš gražiai apstatyto buto, betgi jis jau seniai kalbėjo, kad rengiąsis išvykti į Italiją, užtat neperkąs baldų ir neįsikuriąs, kaip derėtų tokiam tariamai pasiturinčiam žmogui. Nudavęs, kad kelias dienas jį sulaikė nenumatyti reikalai, jis tikėjosi, kad tuo tarpu vėl nusišypsos laimė prie kortų stalelio arba meilėje ir jis galės atidėti kelionę neribotam laikui.

Tačiau šalta kilmingojo draugo mina ir, kaip pasirodė Orasui, demonstratyvus atsisakymas drauge važiuoti į Operą sukėlė jam gilų nerimą. Jis pabūgo, ar nebus pats išdavęs savo liūdnos padėties susirūpinimu, kurio negalėjo atsikratyti pastarosiomis dienomis, ir nusprendė, kad išsklaidys visas abejones, jei viešai pasirodys vakare, išsidabinęs ir šaunus, kaip paprastai. Susirado vienoje Site gatvelėje senų daiktų supirkėją, su kuriuo kažkada buvo turėjęs reikalų, ir pusvelčiui pardavė savo segtuką su briliantais; turėdamas kišenėje visą šimtą frankų, pasisamdė ekipažą, apsivilko geriausią iš likusių kostiumų, įsikišo į švarko kilpelę puikią rožę ir atsisėdo Operos avanscenoje, vienoje iš tų visiems matomų ložių, kurios šiandien, jei neklystu, vadinamos „liūtų narvais". Anais laikais dabitos iš „Kafe de Pari" dar nesipuikavo šiuo keistu vardu, bet, man regis, tai buvo ta pati ar beveik ta pati dendžių rūšis. Orasas priklausė šiai žmonių padermės atmainai ir tarėsi privaląs viešai save rodyti. Jis turėjo teisę į šitą ložę — Lui de Meranas mokėjo už dalį vietų ir kviesdavosi jį ten kartą ar du per savaitę. Kiti de Merano svečiai visada sutikdavo jį draugiškai: kompanijose jis buvo mėgstamas, nes savo sąmoju linksmindavo nuobodžiaujančius dykūnus. Tačiau šį vakarą, jam įėjus, vos vienas kitas grįžtelėjo, bet niekas nė nepajudėjo padaryti jam vietos.

Teisybė, tuo metu Nuri dainavo su ponia Damoro duetą iš „Vilhelmo Telio":

O Matilda, tu dievaitė mano...

Galimas dalykas, kad tuo metu visi atidžiai klausėsi. Orasas, iš pradžių išsigandęs, nurimo, o per antraktą, kai vienas iš tų ponų pakvietė jį drauge su kitais po spektaklio pavakarieniauti, jam vėl sugrįžo įprastinis pasitikėjimas savimi. Orasas pasistengė būti linksmas, ir jam pavyko pažerti nemaža sąmojo. Tačiau protarpiais pasivaidendavo, kad aplinkiniai susižvalgę niekinamai nusišypso. Jo akis tada aptraukdavo rūkas, ausyse imdavo spengti, jis nebegirdėdavo orkestro, salė atrodydavo pilna šmėklų, kurios spokso į jį, rodo pirštais, begėdiškai šaiposi, o moterų pamėklės, prisidengusios vėduoklėmis, šnibžda vienos kitoms baisius žodžius: „Avantiūristas, avantiūristas! Plepys, pagyrūnas! Menkysta!, Menkysta!" Tokiomis akimirkomis nedaug trūkdavo, kad jis būtų apalpęs; o kai atsipeikėjęs įsitikindavo, kad tai tik haliucinacija, baisingomis pastangomis vėl mėgindavo slėpti savo nerimą. Vienas iš kompanionų paklausė, kodėl jis toks išbalęs. Orasas, dar labiau sutrikęs, pasisakė negaluojąs. „Gal jūs alkanas?" — paklausė kitas. Orasas visiškai suglumo. Šituose nereikšminguose žodžiuose jis pajuto kandžią pajuoką. Jį paėmė noras bėgti, dingti iš akių, niekada čia daugiau nebepasirodyti.

Tačiau po valandėlės nusprendė, kad negalima šitaip pasitraukti iš žaidimo, kad jis turi priversti šituos ponus pasiaiškinti, stoti į mūšį, drąsiai gintis ir trūks pliš sužinoti, ar jis tikrai yra kokio slapto sąmokslo auka, ar tai tik slogus sapnas. Jis nuėjo su linksma kompanija pas tos nakties vaišintoją, čia apmirdamas iš baimės, čia vėl pagyvėdamas, žiūrint kokia būdavo draugų mina — šalta ar palanki.

Namų šeimininkė buvo išlaikytinė, labai graži, labai protinga, labai pikta ir baisiai pašaipi mergina. Orasas visada nekentė jos ir bijojo, nors ji ir koketavo su juo. Tą vakarą ji buvo apsivilkusi raudono atlaso suknia, šviesūs jos plaukai laisvai pleveno, veido išraiška buvo dar įžūlesnė, negu paprastai, akys degė kažkokia šėtoniška ugnim: tai buvo tikra Liuciferio duktė. Ji sutiko Orasą su katės gracingumu, pasisodino už stalo šalia savęs, įpylė savo gražia ranka paties stipriausio reinvyno. Visi gerokai įsilinksmino, o su Orasu elgėsi taip pat draugiš-

kai, kaip visada; prašė jį paskaityti eilių, plojo jam, pataikavo ir nugirdė — ne iki sąmonės netekimo, bet nors tiek, kad jis vėl atgavo pasitikėjimą savimi.

Tada vienas iš svečių kreipėsi į jį:

— Beje, dėl moterų. Pasakykit mums, mielasis, už ką taip nekenčia jūsų vikontienė de Šaji? Ar teisybė, kad, pusryčiaudamas „Kafe de Pari" su B. ir A., jūs leidot sau suteršti jos gerą vardą?

— Velniai tegu mane rauna, jeigu aš ką prisimenu! — atsakė Orasas.— Bet nemanau, kad galėjau tai padaryti.

— Tai turėtumėte jai pasiteisinti: juk jai pasakyta, kad jūs gyrėtės tuo, kuo padorus žmogus niekada nesigiria...

— Kol negėręs! — įterpė kitas.— Bet *in vino veritas*[1], argi ne, Orasai?

— Jei taip,— atsakė Orasas,— tai kad ir koks būčiau buvęs girtas, negalėjau niekuo pasigirti.

— Jis nori pasakyti,— tarė Prozerpina (taip tą vakarą Orasas vadino savo šeimininko meilužę),— kad neturėjo kuo pasigirti. Aš irgi taip manau. Jūsų vikontienė sausa, kaulėta ir slidi kaip kiaukutas.

— Ji labai protinga,— pasakė kažkas.— Prisipažinkit, Orasai, jūs buvote ją įsimylėjęs!

— Galimas daiktas. Bet jei ir buvau, dabar visiškai nieko nebeatsimenu.

— Bet tada, sako, taip puikiai viską atsiminėte, kad pripasakojote įdomiausių smulkmenų apie savo viešnagę kaime praėjusią vasarą.

— Ką reiškia šis tardymas? — paklausė Orasas, pakeldamas galvą.— Negi aš teisme?

— O ne! — atsakė Prozerpina.— Čia tik pataisos policija! Ką gi, gražusis mano poete, papasakokite mums, draugams, viską, kaip buvo. Argi vikontienė taip nekęstų jūsų, jeigu nebūtų taip mylėjusi?

— O nuo kada gi ji teikiasi manęs nekęsti?

— Nuo tada, kai jūs išsižadėjote jos, žavusis vėjavaikis!

— Jeigu taip neatsitiko, tai jūsų kaltė, žavioji tironė! — atsakė Orasas tuo pačiu pašaipiu tonu.

[1] Teisybė vyne *(lot.)*.

— Tai jūs prisipažįstate,— neatstojo ji,— kad prisiekėte būti jai ištikimas iki grabo lentos?

— Ar ilgai dar šitaip mane kamantinėsite? — juokdamasis paklausė Orasas.

— Viena aišku,— pasakė kažkas,— kad jūs didžiai užrūstinote vikontienę ir kad ji daug jau blogo yra apie jus pasakiusi.

— Įdomu, ką gi blogo ji gali apie mane pasakyti?

— Norite žinoti?

— Norėčiau.

— Tai va: ji tvirtina, kad jūs neturtingas, o dedatės turtuoliu; kad jūs berniūkštis, o stengiatės būti panašus į vyrą; kad visos moterys varo jus šalin, o jūs vaidinate nugalėtoją.

„Prasideda! — pagalvojo Orasas.— Atėjo metas — reikia laikytis prieš audrą."

— Jeigu vikontienei patinka šitaip mane įžeidinėti,— tvirtai tarė jis,— tai, nežinodamas, kaip būtų galima atkeršyti moteriai, pasitenkinsiu pareikšdamas: ji klysta. Bet jeigu tai pakartoti išdrįs vyras, bent akimirką suabejojęs mano garbingumu, aš jam atsakysiu, kad jis meluoja.

Pašnekovas, kuriam buvo skirtas šitas atsakymas, piktai linktelėjo į priekį, bet kaimynas sulaikė jį ir greit pasakė gana dviprasmišku tonu:

— Niekas čia neabejoja jūsų garbingumu. Jeigu jūs išdavėte savo santykių su moterimi paslaptį išgėręs, kai mes iš tikrųjų nepajuntame, kaip liežuvis atsiriša, vikontienė, šmeiždama jus, per skaudžiai keršija. Bet jeigu jūs pats ją apšmeižėte? Jeigu, įpykęs dėl to, kad buvote atstumtas, pamelavote? Tada atleistina, kad ji atmoka jums tuo pačiu pinigu.

— Bet, pone,— tarė Orasas,— jūs pats, atrodo, abejojate? Norėčiau žinoti jūsų nuomonę šiuo klausimu.

— Mano nuomonė tokia: jūs buvote jos meilužis ir, aptvalkęs nuo vyno, kam nors prasitarėte — pasielgėte baisiai neatsargiai.

— Ką jūs apie tai manote, ponai teisėjai? — paklausė Prozerpina, pildama Orasui vyno.— Tarkite savo žodį.

— Už tai nusikaltėlį reikia ne daugiau kaip dviem dienoms slapčia įkalinti ponios de * * * maldykloje.

Čia buvo ištartas vardas gražiosios našlės, kurią Orasas neseniai dar tikėjosi vesti.

— Ak, tai ir dėl šitos yra kaltinamasis aktas? — tarė Prozerpina, žiūrėdama į Orasą taip priekaištingai, kad jam iš puikybės vos nepradėjo suktis galva.

Orasas, nors jau truputį įkaitęs, suprato, kad jo protas turi būti visai blaivus, ir savo taurės neišgėrė; jis stengėsi iš aplinkinių veidų įspėti, ką reiškia šis puolimas: ar jie klastingai spendžia jam spąstus, ar tik draugiškai šaiposi. Nusprendęs, kad piktų kėslų čia nėra, jis ir toliau juokaudamas atsakinėjo į visus klausimus. Iš to, kas jam buvo pasakyta, paaiškėjo vienas iki tol jam visai nesuprantamas dalykas: našlę prieš jį nuteikė vikontienė. Be to, jis pamatė, kad ji stengiasi apjuodinti jį ir draugų akyse; iš to, ką jis išgirdo šį vakarą, buvo galima tarti, kad šitas jam paskelbtas žiaurus karas — įžeistos meilės vaisius. Orasui atrodė, kad visi linkę manyti kaip tik šitaip ir, jeigu tai pasitvirtins, išteisinti jį — laikyti visus tuos užgaulius įtarimus įširdusios ir pavydžios moters šmeižtais. O išsiteisinti jis galėjo tik prisipažindamas, kad įtvieju santykiai išties buvo intymūs, bet prisipažindamas negalėjo išvengti priekaišto, kad esąs pasipūtėlis. O kaip tik nuo to priekaišto jis štai gynėsi jau kone pusvalandis. Buvo tik viena išeitis: visiškai pasigerti, kad turėtų teisę kalbėti lyg nesižinodamas, ką sakąs. Orasas taip ir padarė.

Tačiau žmogaus sąmonė tarp daugelio kitų keistų savybių turi ir tokią: ji palieka mus, kai norime ją išlaikyti, ir atkakliai nenori mūsų palikti, kai norime jos atsikratyti. Kuo daugiau Orasas gėrė, tuo blaivesnis jautėsi. Ėmė skaudėti galvą, apsunko vokai, pynėsi liežuvis, bet mintys buvo aiškios, kaip retai kada. Tačiau reikėjo taukšti niekus, ir Orasas tauškė. Vėliau, griežtai kamantinėjamas, jis man prisipažino: jis vaidino girtą, nebūdamas girtas, ir, apsimetęs, kad prarado sąmonę, visai sąmoningai pateikė nenuginčijamų teisybės įrodymų. Jis tai darė su piktu džiaugsmu: širdo ant klastūnės, panūdusios jį apjuodinti, ir mėgavosi aitriu kerštu saldumu, nes matė, jog įtikinti klausytojai ploja jo prisipažinimams ir dėmisi juos, tarsi ketindami demaskuoti jo apdairiąją priešininkę.

Tik staiga namų šeimininkas, pakilęs atsisveikinti su išvykstančiais svečiais, su šalta panieka ištarė šiuos stačiokiškus žodžius:

— Eikit gulti, Orasai. Vynas jums nemuša į galvą, bet jūs elgiatės kaip girtas...

Dar vieno žodžio Orasas neišgirdo, o aš neturiu noro jo pakartoti. Orasą tartum perkūnas trenkė: jam pakirto kojas, liežuvis nebesidavė apverčiamas. Jį nuvilko į karietą ir greičiau išmetė, negu išsodino prie Lui de Merano durų,— pas jį Orasas laikinai prisiglaudė, išsikėlęs iš savo buto. Ką jis iškentėjo, likęs vienas, tegali suprasti tas, kuris pats yra priekaištavęs sau už tokią gėdingą klaidą. Kamuojamas baisių fizinių skausmų ir nepajėgdamas nuslinkti iki lovos, jis praleido likusią nakties dalį fotelyje, sverdamas visą savo padėties baisumą. Kančia buvo juo didesnė, kad galva visiškai išsiblaivė ir nebeliko jokių iliuzijų: žmonės, kuriuos jis norėjo apstulbinti ir apgauti, juo nepasitiki, smerkia jį ir niekina, o jis, nors protingesnis už juos, pakliuvo į jų paspęstas pinkles. Dabar Orasas suprato, į kokį išmėginimą buvo pakliuvęs ir kaip turėjo elgtis, kad būtų išteisintas. Jei būtų oriai priėmęs visus Leoni kaltinimus, ir toliau sergėdamas jos silpnumo paslaptį, ir būtų sutikęs su visais įtarinėjimais, užuot stengęsis atmesti juos, niekšingai keršydamas, tai jo teisėjams, nors jie nebuvo labai prityrę ir negebėjo itin subtiliai spręsti tokius klausimus, būtų pakakę įgimto taurumo viską jam atleisti. Smerkdami jį už tuščios garbės siekimą, jie vis dėlto būtų įvertinę jo kilnumą ir gerą širdį. Šitie lengvabūdžiai jaunuoliai, daugeliu atžvilgių ne geresni už jį, buvo gavę aukštuomenėje kažką panašaus į riterišką išauklėjimą, kuris būtų įkvėpęs jiems didžiadvasiškumo, jei Orasas būtų pajėgęs parodyti jiems atitinkamą pavyzdį. Neįstengęs pakilti taip aukštai, jis krito žemiau, negu buvo nusipelnęs.

Abejoti tuo jis nebegalėjo. Veždami jį karieta, keturi ar penki vakarienės dalyviai, dėdamiesi tikį, kad jis miega, lygiai kaip Orasas dėjosi miegąs, tyčia, kad jis girdėtų, paleido jo adresu ne vieną baisingai šiurkščią, ironišką pastabą. Jis turėjo nereaguoti į jas, nes turėjo dėtis jų negirdįs. Jam norėjosi rėkti, žiaurūs traukuliai varstė visą kūną, bet pirmąkart gyvenime jis nepasidavė nerviniam priepuoliui, rado savy jėgų ištverti: matė, kad juo nepatikės, nepajus jam nė mažiausio gailesčio. Iš tikrųjų, tai buvo pernelyg griežta bausmė jaunuoliui, kurio prasikaltimai tebuvo tuštybė, lengvabūdiškumas ir neišmanymas.

Vidudienį į jo kambarį įėjo Lui de Meranas tokiu rūsčiu veidu, kad Orasas, nepakeldamas tokio neįprasto elgesio, užsidengė veidą rankomis, slėpdamas ašaras. Lui, jo skausmo nuginkluotas, prisitraukė kėdę, atsisėdo šalia ir, švelniai paėmęs

jo rankas, ėmė kalbėti, parodydamas daugiau proto ir taurių jausmų, negu buvo galima iš jo tikėtis. Tai buvo gana menkai teišsilavinęs jaunuolis, išlepintas nuo mažumės, bet širdies gilumoje geras, o jautri širdis, reikalui ištikus, pažadina protą.

— Orasai,— tarė jis,— žinau viską, kas atsitiko šiąnakt per tą vakarienę. Aš nenorėjau joje dalyvauti, kad nematyčiau jūsų pažeminimo. Būčiau neiškentęs, užstojęs jus ir sugadinęs savo santykius su žmonėmis, kuriuos privalau branginti labiau už jus, nes tai seni bičiuliai, su kuriais mane sieja per ilgus metus padarytos abipusės paslaugos. Visaip stengiausi sulaikyti jus praeitą vakarą namie, bet jūs nepanorėjote manęs suprasti. Galų gale išsišnekėjote perdaug atvirai ir dar pabloginote savo padėtį. Jūs padarėte klaidų, kurias, mano akmis žiūrint, galima atleisti, tačiau šitoj išdidžioj ir šaltoj visuomenėj, su kuria panorote susiremti, jos nepažindamas, atlaidumo nerasite. Jūs turite mirtiną priešą, kuriam galite mokėti nuoskauda už nuoskaudą, įžeidimu už įžeidimą. Tai pikta moteris, mano paties karti patirtis rodo, kad jos reikia saugotis. Tačiau ji priklauso aukštuomenei, o jūs ne. Pašaipūnai palaikys jus, įtakingi žmonės — ją. Ji pasieks, kad būsite išvytas iš visur: juk tik per ją buvote išprašytas iš ponios de *** namų. Paklausykite manęs, išvažiuokite iš Paryžiaus, pakeliaukite, atsitolinkite — tegu jus užmiršta. O jeigu būtinai norite grįžti į tą visuomenę, kuri — žinoma, be jokio pagrindo — vadinama aukštąja, tai grįžkite tik tada, kai būsite materialiai apsirūpinęs ir išgarsėjęs kaip rašytojas. Viena jūsų kaltė ypač didelė: jūs norėjote mus apgauti. Kuriems galams? Nė vienas iš mūsų niekada nebūtų laikęs nusikaltimu to, kad esate neturtingas ir nežymios kilmės. Žmogus su jūsų protu ir gabumais vis tiek būtų buvęs priimtas į mūsų visuomenę, gal ne taip greitai, bet užtat tvirčiau. O jūs, dar kaip reikiant neatsistojęs ant kojų, puolėte tuoj pat mėgautis turtu ir pagarba, kai tuo tarpu visa tai įgyti turėjote teisę tik savo darbu ir oriu, kukliu elgesiu mūsų aplinkoje. Jei būčiau žinojęs, kad jums ne dvidešimt penkeri, o tik dvidešimt metų, būčiau rūpestingiau jus globojęs. Jei būčiau žinojęs, kad esate smulkaus provincijos valdininko sūnus, o ne parlamento tarėjo anūkas, būčiau atkalbėjęs jus nuo to vaikiško sumanymo perdirbti savo pavardę. Pagaliau, jei būčiau žinojęs, kad neturite jokio turto, nebūčiau leidęs pasirinkti tokio gyvenimo būdo, kuriuo jūs tegalėjote suteršti savo gerą vardą. Klaida padaryta. Leis-

kite laikui, kuris nutildo visas apkalbas, ir mano draugystei, kuri lieka kaip buvusi, tą klaidą atitaisyti. Jūs talentingas, išsilavinęs. Protingai veikdamas, galite vieną gražią dieną pasiekti tokį pat lygį, kaip tie iškilnūs asmenys, kurių laisvumas ir nepriklausomumas taip jus viliojo,— tada, galimas daiktas, žvelgsite į juos su gailesčiu. Pažadėkite man, kad išvyksite ir nesistengsite kaip nors kvailai atkeršyti už visus įtarinėjimus. Nors dešimt kartų kausitės dvikovoje, vis tiek neįrodysite, kad sakėte tiesą, tik be reikalo išgarsinsite šią savo avantiūrą. Kelionei jums reikia pinigų,— štai jie. Žinoma, jų bus maža, jei norėsite gyventi užsienyje plačiai, kaip pasiturinčių tėvų sūnus, bet užteks tam, kad galėtumėt kukliai laukti savo darbo vaisių. Atiduosite, kada galėsite. Nesirūpinkite tuo; aš turtingas ir, patikėkite, Orasai, niekada nejaučiau didesnio malonumo, skolindamas jums pinigų, kaip dabar.

Orasas, sugrudęs iš atgailos ir dėkingumo, stipriai paspaudė Lui ranką, griežtai atsisakė siūlomos piniginės, labai šiltai padėkojo už gerus patarimus, pažadėjo jų paklausyti ir skubiai išsikraustė iš jo namų. Lui de Meranas tuojau parašė man apie visus šiuos įvykius ir prašė mane, kad aš savo vardu įteikčiau Orasui sumą, kurią tas atsisakė priimti iš jo, nors pinigai jam būtinai reikalingi kelionei.

Deja, nuoširdi to puikaus jaunuolio parama nebuvo perduota taip greitai, kaip jis norėjo. Orasas pas mane neatėjo, ir aš keletą dienų bergždžiai jo ieškojau.

XXXII

Tris ar keturias dienas Orasas kankinosi vienas, neišmanydamas, kur dėtis iš gėdos ir kaip gelbėtis nuo skurdo, jau kybančio ant galvos. Jį ištikęs smūgis buvo skaudžiausias iš visų, kokius tik jis gebėjo pakelti. Meilės sielvartai, sąžinės graužimas, netgi neturtas su visais jo rūpesčiais niekada nebuvo jo rimtai sukrėtę, bet šitokia gili žaizda, padaryta jo savimeilei, pasirodė pernelyg sunki bausmė. Deja, nė to dar nepakako jam pasitaisyti. Orasas neturėjo nei jėgų, nei vilties atmesti jam paskelbtą nuosprendį. Dieną užsidaręs kambarėly kažkur pastogėje, naktį klaidžiodamas vienas gatvėmis, jis laužė rankas ir

liejo ašaras kaip vaikas. Aukštuomenė — prabangos ir pramogų pilnas gyvenimas, jo svajonių Eliziejus, prieglobstis, kur jis gelbėdavosi nuo visų sąžinės priekaištų,— uždarytas jam amžinai! Lui de Merano paguodos žodžiai jam atrodė tušti. Jis žinojo, kad žmonės, kurie reiškia, jų įsitikinimu, teisėtas pretenzijas, nėmaž neatsižvelgia į nepagrįstas kitų pretenzijas. Buvo perdaug išdidus, kad stengtųsi susigrąžinti publikos malonę — mėgintų pateisinti savo elgesį; bet jeigu būtų net buvęs tikras, kad visuomenės akyse iš kovos su vikontiene išeis nugalėtoju, viena tik mintis apie galimus pažeminimus, panašius į tuos, kuriuos ką tik iškentė, būtų privertusi jį sudrebėti iš skausmo ir pasibiaurėjimo.

Jis tiek buvo prisigyręs savo trumpalaike gerove — ir seniems bičiuliams, ir laiškuose tėvams,— jog dabar, atsidūręs varge, nedrįso į nieką kreiptis. Ir iš tiesų buvo sunku ką nors nuspręsti. Jis jautė, jog paprasčiausia ir protingiausia būtų grįžti į tėviškę ir ten dirbti prie kokio literatūros kūrinio, kad galėtų apmokėti paskutiniąsias skolas ir susitaupyti truputį pinigų kelionei į Italiją pėsčiomis; tačiau jam trūko drąsos. Jis žinojo, kad tėvai, perdėtai vaizduodamiesi jo literatūrinę sėkmę, bus apgarsinę ją po visą miestelį, ir bijojo, kad tenykščiai gyventojai, vieną gražią dieną išgirdę kokias nors paskalas, ne tik nustos jį gerbę, bet ims net niekinti. Prieš pusmetį jis būtų linksmai ir nerūpestingai skolinęsis po luidorą kas savaitę iš savo studijų draugų. Studentai nerausta dėl to, kad yra neturtingi, vienas kitam juokdamiesi pasakoja vakar nepietavę, nes pritrūkę devynių sū apmokėti savo daliai pas Ruso. Tačiau kai lankaisi salonuose, kurių durys uždarytos neturtėliams, kai tavo ekipažas taško purvu pėsčiomis žingsniuojančius bičiulius, tada slepi skurdą kaip ydą, o alkį — kaip gėdą.

Vis dėlto vieną vakarą Orasas ryžosi užkopti pas mane, nors, tur būt, bent jau dešimtį kartų buvo pasukęs atgal. Į jį gaila buvo žiūrėti: veidas išsekęs, skruostai įdubę, akys užgesusios. Išsidraikę plaukai dar tebeturėjo šiokių tokių šukuosenos žymių, bet jau stengėsi grįžti į natūralią savo būseną ir raitėsi aplink kaktą neklusniomis šiurkščiomis garbanomis. Jis net nemėgino dangstyti savo skurdo tvarkingumu. Visa šio apsileidusio, nevalyvo žmogaus povyza bylojo apie baisią depresiją. Ploni, įmantriai klostyti marškiniai buvo nešvarūs ir suglamžyti. Kai kurios elegantiško surduto sagos ištrūkusios, kitos — sulau-

žytos; buvo matyti, kad Orasui jau kelios dienos nė mintis nėdingteli jį pavalyti. Batai apskretę sausu purvu. Pirštinių neturėjo, o vietoj nendrės rankoje laikė storą, švino prilietą lazdą, tartum bijodamas kokio užpuolimo.

Laimė, mudu su Eženi buvome įspėti ir, matydami jį taip pasikeitusį, neparodėme jokio nustebimo. Apsimetėme nieko nepastebėję ir neklausinėdami greitai pakvietėme svečią drauge papietauti. Mes, teisybė, buvome jau po pietų, bet Eženi per kokį ketvirtį valandos vėl šį tą sutaisė, ir mes dėjomės taip pat valgą. Orasas buvo perdaug alkanas, kad galėtų suvokti apgaulę. Jis tiek prisikirto, kad netrukus gatavai suglebo ir užsnūdo čia pat ant kėdės, Eženi nespėjus dar nukraustyti stalo. Gretimas butas, kuriame seniau gyveno Marta, kaip tik buvo tuščias. Mes skubiai nunešėme ten sudedamą lovą ir keletą kėdžių; paskui Eženi priėjo prie Oraso ir švelniai pasiūlė:

— Jūs negaluojate, mielas Orasai, būtų gerai, kad prigultumėt. Pas mus keletą dienų gyveno vienas draugas iš provincijos, jo lova dar tebėra paklota. Pailsėkite čia, kol pasijusite geriau.

— Aš iš tikrųjų sergu,— atsakė Orasas,— ir jeigu jūsų per daug nevaržysiu, tai pasinaudosiu jūsų svetingumu iki rytojaus.

Mes nuvedėme jį į Martos kambarį, bet, atrodo, tai jam nesukėlė jokių skaudžių prisiminimų. Jis buvo tartum apkvaišęs — kažkokia bauginanti būsena, tokia nepanaši į jo įprastinį žvalumą.

Kitą rytą, jam dar tebemiegant, atėjo Polis Arsenas su Martos vaikučiu ant rankų.

— Atnešiau jums krikštasūnį,— tarė jis Eženi, kuri labai mylėjo tą rubuilį berniuką ir išrinko jam Eženo vardą.— Jo mama šiandien labai užsiėmusi, taigi ir aš taip pat. Vakare jos debiutas „Žimnazo" teatre, kur aš, kaip žinote, priimtas kasininku. Močiutė Olimpija sirguliuoja, menka iš jos padėjėja. Bijome, kad mūsų brangutis neliktų be globos. Gal pažiūrėtumėt jį šiandien, jeigu nebūtų per didelis vargas?

— Duokit šen greičiau savo brangutį! — linksmai sušuko Eženi, imdama iš Arseno mažylį, kurio tas iš nuoširdžios didelės meilės kitaip nė nevadindavo.

— Brangutis tikrai puikus,— pasakiau,— bet ar pagalvojote apie susitikimą, kuris dabar neišvengiamai turės įvykti?

— Arsenai,— tarė Eženi,— sukaupk visą savo narsą ir šaltakraujiškumą. Orasas pas mus.

Arsenas išbalo.

— Nesvarbu,— atsakė jis.— Po to, ką jūs man papasakojote, žinojau, kad vieną gražią dieną sutiksiu jį čia. Vaiko vardas ant kaktos neparašytas, be to, Oraso dėka jis neturi tėvo. Vargšas mažutis! — pridūrė jis, bučiuodamas Oraso sūnų.— Palieku jį jūsų žiniai, Eženi; neatiduokit jo teisėtam savininkui.

— Jis nepareikalaus jo iš jūsų, būkit ramus! — atsakė ji atsidusdama.— Įspėkit žmoną, kad neateitų pas mus kelias dienas. Orasas negali likti Paryžiuje, ir susitikimo išvengti nesunku.

— Labai to norėčiau,— pasakė Arsenas.— Man atrodo, kad tas žmogus negali net pažiūrėti į Martą, nepadarydamas jai blogo. Tačiau jeigu ji panorės jį pamatyti — jos valia! Iki šiol sakėsi nenorinti. Sudiev. Vakare ateisiu pasiimti savo vaikučio.

— O, jūs turite vaiką? — abejingai paklausė Orasas, dešimtą valandą atėjęs pas mus pusryčiauti.

— Taip, mes turime vaiką,— vylingai atsakė Eženi, slėpdama rūstų priekaištą.— Kaip jis jums patinka?

Orasas žvilgtelėjo į mažylį.

— Nepanašus į jus,— vis taip pat abejingai pasakė.— Po teisybei tie naujagimiai išvis į nieką nepanašūs, arba, tikriau sakant, visi panašūs vienas į kitą. Niekada negalėjau suprasti, kaip įmanoma atskirti vieną nuo kito du tokio amžiaus vaikus. O kiek šitam? Mėnuo? Du?

— Iš karto matyti, kad niekad nesat nė pažvelgęs į bet kokį vaiką! — tarė Eženi.— Šitam aštuoni mėnesiai, ir pagal savo amžių jis atrodo šauniai. Ar jums neatrodo, kad jis gražus?

— Čia aš nieko neišmanau. Jeigu tai jums malonu, galiu pasakyti, kad jis nuostabus... Bet ką aš čia! Negalimas dalykas, kad jūs būtumėt jo motina. Juk mačiau jus prieš aštuonis mėnesius... Ne, ne! Tai ne jūsų vaikas.

— Ne,— staiga tarė Eženi.— Aš pasijuokiau iš jūsų. Tai mūsų durininko vaikas, mano krikštasūnis.

— Ir tai jums smagu — nešioti jį ant rankų ir drauge šeimininkauti?

— Gal palaikysite truputį, kol padarysiu pusryčius? — pasakė ji, duodama vaiką Orasui.

— Jeigu palaikysiu, gal greičiau sulauksime pusryčių? Kad taip, tai sutinku, bet, turiu prisipažinti, nežinau, nė kaip tokį

paimti, ir jeigu jis susigalvos rėkti, tegalėsiu padėti ant grindų, ir viskas. Fi! Kadangi nesate jo mama, pasakysiu jums atvirai, Eženi, kad jis man labai negražus: tokie išsipūtę skruostai ir apvalios akys!

— Jis gražesnis už jus! — naiviai supykusi, sušuko Eženi.— Jūs nevertas jo paliesti!

— Na, štai ir ėmė knirkti,— tarė Orasas.— Jei leidžiate, nunešiu jį brangiesiems tėveliams.

Mažylis, išsigandęs didelės juodos Oraso barzdos, rėkdamas prigludo prie Eženi krūtinės.

— O aš,— pasakė ji, glostydama ir ramindama kūdikį,— aš būčiau laiminga, jei turėčiau tokį sūnelį, kaip tu, vargšas mano branguti!

Orasas niekinamai nusišypsojo ir, atsisėdęs į fotelį, susimąstė. Praeitis, atrodė, pagaliau pabudo jo atmintyje, ir kai Eženi, pasodinusi mažylį man ant kelių, išėjo į kitą kambarį, jis liūdnai pasakė:

— Eženi niekada neatleis man to, kad nepajėgiu suprasti tėvystės džiaugsmo: šiuo atžvilgiu visos moterys neteisingos ir negailestingos. Po savo nelaimės aš daug galvojau, daug kartų klausiau save, kaip šeimyninio gyvenimo malonumai gali žavėti dvidešimtmetį jaunuolį, bet taip ir nesuvokiau to. Jeigu vaikas galėtų ateiti į pasaulį dešimties metų, kada visas jo grožis ir protas jau prieš akis (žinoma, jeigu jis nebūtų nei biaurus, nei rudaplaukis, nei kuprotas, nei silpnaprotis), tai gal ir suprasčiau, kad juo galima susidomėti. O rūpintis tokia nešvaria, klykiančia, nieko nesuprantančia ir vis dėlto despotiška būtybe gali tik moterys,— tam dievas jas ir sutvėrė kitokias, negu mus.

— Tai teisybė tik iš dalies,— atsakiau.— Moterys juos myli švelniau ir geriau moka juos auklėti pirmaisiais gyvenimo metais; bet aš niekaip nesuprantu, kaip šitokia silpna būtybė, slepianti savyje nežinomą praeitį ir ateitį, tegalėtų kelti vien pasibiaurėjimą. Liaudies žmonės geresni už mus, Orasai. Jie myli savo vaikus neapsakomai nuoširdžiai. Ar jūs niekada nepajutote pagarbos ir graudulio, matydamas, kaip tvirtas darbininkas išeina vakare į savo namų tarpdurį, laikydamas nuogose, dar juodose nuo darbo rankose savo mažylį, kaip žaidžia su juo, kad žmona galėtų valandėlę atsikvėpti?

— Tai dorybės, nesuderinamos su švarumu,— atsakė Orasas niekinamai pašaipiu tonu, užmiršęs, kad pats tuo metu anaiptol nebuvo švarus. Paskui perbraukė ranka sau per kaktą, tartum kaupdamas mintis.— Dėkoju jums, kad priglaudėte mane šią nakt,— kalbėjo toliau,— bet kam įkurdinote tame lemtingame kambaryje? Norėjote sužadinti išganingą atgailą? Sapnavau baisius sapnus. Nusiteikęs aš vis tiek kuo biauriausiai, tad leiskite užduoti jums vieną man sunkų ir opų klausimą. Ar jūs, Teofili, taip ir nesužinojote, kas nutiko tai nelaimingajai, kuriai aš suteikiau tiek skausmo, padarydamas iš tiesų stebėtiną nusikaltimą? Aš, mat, nesusižavėjau mintimi, kad dvidešimties metų tapsiu tėvu, neturėdamas iš ko gyventi!

— Orasai,— pasiteiravau,— ar to klausiate tik iš tuščio smalsumo, kuris šiuo metu įrašytas jūsų veide, ar jus skatina kitas jausmas, kuris, gal būt, dar gyvas jūsų širdyje?

— Mano veidas suakmenėjo, brangusis Teofili,— atsakė jis, pamažu pereidamas į deklamaciją.— Nežinau, ar begalėsiu kada verkti arba juoktis. Neklausinėkit, kodėl,— tai paslaptis. O mano širdžiai, matyt, lemta būti nesuprastai. Tačiau jūs, Teofili, kuris visada buvote man geresnis ir atlaidesnis už kitus, kaip jūs galėjote suabejoti tuo, kad joje niekados neužgis ta žaizda? Jeigu sužinočiau, kad Marta gyva, kad ji nebesikankina, man nuo širdies, gal būt, nukristų akmuo, kuris slegia visą mano praeitį, o gal ir ateitį.

— Jei taip,— tariau aš,— pasakysiu jums teisybę: Marta nemirė, Marta nėra nelaiminga, ir jūs galite ją užmiršti.

Šita naujiena Oraso nesujaudino, kaip tikėjausi. Jis greičiau atrodė panašus į žmogų, kuris lengvai atsikvepia, nusimetęs sunkią naštą, negu į nusidėjėlį, kurio dangus pagaliau pasigailėjo.

— Ačiū dievui! — ištarė jis, kuo mažiausiai galvodamas apie dievą, ir, nedavęs daugiau nė vieno klausimo, vėl susimąstė.

Tačiau dieną jis vėl prisiminė Martą ir panorėjo sužinoti, kur ji ir kaip gyvena.

— Nesu įgaliotas teikti jums kokių nors žinių apie ją,— atsakiau,— ir patariu jūsų ir jos ramybės dėlei nieko nesiteirauti. Jūsų klaidų atitaisyti nebegalima, ir jums turi užtekti to, kad žinote, jog atitaisinėti jų nėra reikalo.

— Jeigu Marta paliko mane be gailesčio,— su kartėliu atsakė Orasas,— ir neketino nusižudyti, kaip aš bijojau, jeigu ji visai nesijautė nelaiminga, o tik paprasčiausiai liovėsi mane mylėjusi — ar dėl to, kad aš įkyrėjau, ar dėl savo nepastovumo,— mano kaltė ne tokia jau didelė, ir nei ji, nei kas nors kitas neturi teisės man priekaištauti.

— Nekalbėkim apie tai,— pasakiau.— Dabar ne metas leistis į tokius pasiaiškinimus.

Orasas supyko ir išėjo, tačiau, kai atėjo pietų metas, sugrįžo, nors Eženi nedrįso jo kviesti, bijodama parodyti, kad žino jo padėtį. Aš taip pat nenorėjau sakytis viską žinąs, laukiau, kol jis pats prisipažins. Bet jis, atrodė, dar nebuvo nusiteikęs atverti širdies, ir įėjęs tepasakė:

— Štai aš ir vėl. Mes atsisveikinom perdaug šaltai, Teofili. Šitokia būklė man nepakenčiama.

Ir padavė man ranką.

— Tiek to,— nutraukiau jį,— bet jei nori įrodyti, kad nepyksti, turi su mumis papietauti.

— Mielai,— atsakė Orasas,— jeigu tuo galiu atpirkti savo kaltę...

Mes sėdom valgyti. Dar nebuvom pakilę iš už stalo, kai močiutė Olimpija atėjo paimti vaikučio — buvo metas jį guldyti.

Per daugybę šios dienos darbų ir rūpesčių Arsenas ir Marta pamiršo, kad senutė gali sutikti pas mus Orasą ir prišnekėti ko nereikia. Nelaimė, ji mėgo paplepėti. Kaip pati sakėsi, be galo mylėjo savo jaunuosius draugus, o šiandien, džiūgaudama, kad jie taip puikiai įsitaisė madingame teatre, senutė ypač troško išlieti savo susijaudinimą, kalbėdama apie juos. Veltui Eženi stengėsi greičiau išsiųsti ją su mažyliu, nusivesti į virtuvę, priversti kalbėti tyliau: močiutė Olimpija, nesuprasdama jos gudrybių, reiškė savo džiaugsmą ir švelnų graudulį ilgais pasakojimais ir garsiais šūksniais, ne kartą ištardama pono ir ponios Arsenų vardus. Orasas, iš pradžių palaikęs ją durininke ir nepagerbęs nė mažiausiu dėmesiu, pagaliau sukluso, ėmė stebėti ją ir, vos jai išėjus, puolė mus klausinėti. Apie kokį Arseną ji kalbėjo? Vadinasi, Mazačas vedęs ir jau tėvas? Atseit, ir tas vaikas — ne durininko, o jo? Kodėl mes iš karto jam to nepasakėme?

— Po teisybei,— pridūrė jis,— aš pats turėjau tai įspėti. Tas bamblys toks pat biaurus ir riestanosis, kaip jo tėvas.

Šita išdidi panieka erzino ir piktino Eženi. Ji sudaužė dvi lekštes ir, esu tikras, nežiūrint savo švelnumo ir įprastinio orumo, jautė didelę pagundą paleisti trečią Orasui į galvą. Aš labai palengvinau jai širdį, nusprendęs tuojau pat pasakyti jam visą teisybę. Anksčiau ar vėliau Orasas vis tiek turi ją sužinoti,— pagalvojau,— tai tegul sužino ją iš mūsų dabar, kai galime stebėti, kokį įspūdį ji jam padarys. Arsenas prieš keletą dienų savo ir Martos vardu buvo leidęs man veikti savo nuožiūra.

— Kaipgi jūs dar neįspėjote, Orasai,— tariau jam,— kad Polio Arseno žmona — labai gera jūsų pažįstama, o mūsų brangi bičiulė?

Jis valandėlę susimąstė, neramiu žvilgsniu žiūrėdamas čia į mane, čia į Eženi, paskui staiga prabilo atsainiu tonu, kurio buvo išmokęs iš markizo de Verno:

— Iš tikrųjų, tai gali būti tik *ji*. Kaipgi aš, kvailys, nesupratau, kodėl jūs taip sutrikote, kai ta senė atėjo paimti vaiko... Bet vaikas?.. Ak!.. Vaikas!.. Štai kaip! Ta šneki bobulė labai aiškiai pasakė: „Jo tėvas", kalbėdama apie Arseną... Vaikui aštuoni mėnesiai... taip, jam aštuoni mėnesiai, jūs tai pasakėte šįryt, Eženi!.. O Marta paliko mane prieš devynis mėnesius, jei gerai prisimenu... Dieve brangus! Tai bent iškilni atomazga! Nesugalvojau tokios nė savo romane!

Orasas atsidrėbė kėdėje ir pratrūko tokiu dirbtiniu, tokiu šaižiu juoku, kad mums pasidarė nejauku, lyg būtume girdėję mirštančiojo gargėjimą.

— Ak, užteks juoktis! — sušuko Eženi atsistodama, graži ir didinga savo rūstybe.— Šitas kūdikis, kurį Polis Arsenas augina ir myli kaip savą, yra jūsų, jeigu taip norite žinoti. Jums jis atrodė biaurus todėl, kad, jūsų nuomone, panašus į Arseną; o Poliui jis gražus, nors ir panašus, vargšelis, į nedėkingiausią egoistą, kokį tik šita žemė nešioja!

Šitas šventos rūstybės protrūkis pakirto Eženi jėgas: ji susmuko ant kėdės, sunkiai gaudydama kvapą, apsipylusi ašaromis. Orasas, sukrėstas to savotiško prakeikimo, baisingai užgriuvusio jam ant galvos, taip pat pašoko, bet netrukus vėl sudribo ant kėdės, tarsi parblokštas savo sąžinės balso, ir užsidengė veidą rankomis.

Jis taip sėdėjo ilgiau kaip valandą. Eženi, nusišluosčiusi ašaras, ėmėsi ruošos, o aš tyledamas laukiau, kuo baigsis išdidumo, abejonės, atgailos ir gėdos kova Oraso širdyje.

Pagaliau jis pabudo iš neramaus susimąstymo, atsistojo ir emė dideliais žingsniais vaikščioti po kambarį, smarkiai mostiguodamas rankomis.

— Eženi, Teofili! — sušuko jis, nutvėręs mus abu už rankų ir atidžiai žiūrėdamas į mus.— Nesijuokite iš manęs! Tai lemiama mano gyvenimo valanda; jūsų rankose mano pražūtis ar mano išsigelbėjimas. Turiu žinoti, ar esu juokingiausias, ar niekšingiausias iš visų žmonių. Mieliau norėčiau būti juokingiausias, garbės žodis!

— Visiškai tikiu,— su panieka atsakė Eženi.

— Eženi,— kreipiausi į savo išdidžiąją draugę,— maldauju jus, būkit švelnesnė ir nuolaidesnė Orasui. Jo reikia labai gailėtis, nes jis labai nusikaltęs. Jūs pasidavėte savo karštos širdies impulsui ir padarėte jam skaudų priekaištą. Tačiau sielos negalios gydomos kitaip. Leiskite man su juo pakalbėti ir pasikliaukite mano meile ir pagarba čia nesantiems mūsų draugams.

— Meilė, pagarba,— atsiliepė Orasas,— ir daugiau nieko? To mažoka. Ar nesugalvotumėt dar kokių liaupsės žodžių, labiau pritinkančių didžiajam, dieviškajam Poliui Arsenui? Aš mielai atsakinėsiu „amen" į jūsų litanijas, bet pirma turite man pateikti nenuginčijamų įrodymų, kad aš iš tikrųjų esu tėvas,— girdite? — vienintelis tėvas šito vaiko, kurį man nori primesti.

— To niekas nenori,— tariau jam šaltai ir griežtai.— Priešingai, nori, kad jūs niekada nesidomėtumėt savo sūnum. Jums niekada nepristatė jo, kaip sūnaus, niekada nekalbėjo apie jį; o jeigu jūs vieną gražią dieną sugalvotumėt jo pareikalauti, jį apsaugotų nuo tos pavėluotos ir neteisėtos globos įstatymas, kuris neduoda jums jokių teisių į jį. Taigi neįžeidinėkite taurumo ir atsidavimo, kurių negalite suprasti, nes, jei kada nors praregėsite, pasijusite pažemintas visų, net savo paties akyse. Beje, šią lemiamą valandą, kaip teisingai ją pavadinote, svarbiausia jums ir yra bent trumpam praregėti. Turite perveikti savęs paties nevertus jausmus ir nuoširdžiai gailėtis. Turite išeiti iš čia, jausdamas gilią pagarbą savo sūnaus motinai ir dėkingumą jo įtėviui, suprantate? Jei nenorite, kad pajusčiau jums antipatiją ir pasibiaurėčiau jūsų būdu, turite man prisipažinti, kad elgėtės kaip vaikėzas, kaip beprotis.

— Puiku! — atsakė Orasas, vis dar mėgindamas stoti prieš mano nuosprendį.— Turiu dar atsiprašyti, kad esu apskelbtas

tėvu vaiko, apie kurį iki šiol niekada nesu girdėjęs ir kurį kažkodėl priskiria man! Kokį gi išmėginimą turiu pakelti, kad įrodyčiau gilų savo apgailestavimą? Kokią viešą atgailą turiu atlikti, kad atpirkčiau savo nusikaltimą?

— Jokios! Visa ši istorija — paslaptis, kurią žino keturi asmenys, jūs būsite penktas. Bet jeigu jums, dieve neduok, šautų į galvą beprotiška mintis ją išgarsinti, papasakoti visą savaip, aš būčiau priverstas atskleisti teisybę ir pasakyti visiems, kas tik jus pažįsta, kad jūs sumelavote. Reikalaujate nenuginčijamų daiktinių įrodymų! Lyg būtų įmanoma jų gauti! Kokie kitokie gali būti įrodymai, jei ne moraliniai? Šituo jūs tartum pats pareiškiate, jog jūsų protas perdaug menkas ir siela perdaug žema, kad galėtumėt patikėti kuo nors daugiau, kaip vien tiesioginiais savo jutimų liudijimais. Jeigu jau taip, tai nėra pasaulyje žmogaus, kuris negalėtų nepripažinti savo vaikų, atsisakyti jų ta dingstimi, kad nebuvo visą laiką drauge su žmona.

— Ko gi jūs iš manęs reikalaujate? — įniršęs paklausė Orasas.— Kad paskelbčiau visiems savo paslaptį? Kad išliaupsinčiau Martos dorybę savo garbės sąskaita? Jūs man siūlote mirtiną dvikovą tarp tos moters ir mano paties reputacijos!

— Visai ne, Orasai; mes ne aukštuomenėje, kurią jūs ką tik palikote. Jūsų privataus gyvenimo paslaptimis nesidomi salonų smalsuoliai, o Martai nereikia, kaip vienai vikontienei, gelbėti savo garbės, užtraukiant negarbę jums. Viskas įvyko labai siaurame ir uždarame rate. Daugių daugiausia keturi ar penki seni draugai tepaklaus jus apie jūsų santykius su Marta. Jeigu atsakysite jiems, kad ji buvo neištikima, negarbinga jūsų mylimoji, tai šitas gandas gali paplisti ir pakenkti jai, ypač dabar, kai ji rodosi viešumoje ir kuria sau tvirtesnę padėtį. Tačiau jūs galite išsaugoti ir savo, ir Martos orumą — tai anaiptol nėra prieštaraujantys dalykai. Jeigu nesuprantate, kaip turite elgtis dabartinėmis aplinkybėmis, aš jums pasakysiu. Jūs niekam nieko neaiškinsite; niekada neužsiminsite apie vaiką, kurį Arsenas pripažino ir skelbia savu: tai melas, bet jis šventas; trumpai ir aiškiai, kaip dera rimtam vyrui, pasakysite, kad jaučiate Martai gilią pagarbą, kurios ji verta. Patikėkite, po tokio pareiškimo jums pajus pagarbą netgi tie, kurie numanys teisybę. Tik tuo galite juos priversti užmiršti jūsų paklydimus... Jeigu būtumėte taip laikęsis netgi anos, mažiau to vertos, moters atžvilgiu, ga-

limas dalykas, kad į jus vėl būtų ėmę pagarbiau žiūrėti anie teisėjai, priekabesni ir reiklesni už senus jūsų draugus.

Išgirdęs šitą užuominą, Orasas sumišo, ėmė aiškintis ir pagaliau, niūriai tylėdamas, nuolankiai priėmė mano priekaištus. Tačiau su tuo, kas lietė Martą, ilgai nenorėjo sutikti, ir aš dvi valandas grūmiausi ne su jo nepasitikėjimu, kuris buvo apsimestinis, bet su jo atkaklumu ir pykčiu. Nors ir labai spyrėsi, vis dėlto mačiau, kad galų gale jis susvyravo, kad man pavyko šį tą laimėti. Devyniomis vakaro išėjo, pasakęs, kad nori pabūti vienas, pakvėpuoti grynu oru ir pamąstyti, niekieno netrukdomas.

— Grįšiu apie dvyliktą,— tarė jis man,— ir atvirai pasakysiu, kokie mano sąžinės sąskaitos rezultatai. Mes dar pakalbėsime apie visa tai, jeigu aš jums per daug neįkyrėjau.

Jis parėjo apie pirmą valandą nakties, pagyvėjęs, nors dar labai išbalęs, lipšnus ir šnekus.

— Tai kaip? — paklausiau, spausdamas jo paduotą ranką.

— Štai kaip! — atsakė Orasas.— Aš įveikiau save, tikriau sakant, Marta ir jūs mane nugalėjote ir dabar darysite su manimi ką panorėsite. Buvau kvailas, nelaimingas padaras, draskomas kankinančių abejonių; o jūs — jūs stiprūs, ramūs ir išmintingi žmonės. Jūs padėjote man atrasti teisybę, kai jos veidą dengė mano vaizduotės sukurti debesys. Paklausykite, kas man atsitiko, noriu jums viską papasakoti. Išėjęs iš jūsų, nuskubėjau į „Zimnazą": norėjau pamatyti Martą šitoje apgailėtinoje scenoje, išgirsti, kaip ji maivosi ir beria sentimentalias mūsų lėkštų buržuazinių dramų nešvankybes. Taip, norėjau pamatyti ją tokią, kad galėčiau galutinai nusikratyti apmaudo, kuris graužia man širdį, kai ją prisimenu, kad galėčiau slapta niekinti ją ir niekinti patį save už tai, kad ją mylėjau. Bet štai, pasėdėjus penketą minučių, scenoje pasirodė grožio angelas, ir aš išgirdau balsą, tyrą ir jaudinantį, kaip panelės Mars. Taip, tai buvo mano vargšės Martos grožis, jos balsas; tačiau kaip jie supoetinti, sutaurinti dvasinės kultūros ir sąmoningų pastangų žavėti! Aš kažkada jums kalbėjau: moteris, kuri visų pirma nesirūpina patikti,— ne moteris; o Marta anuomet nėmaž neskyrė dėmesio savo įgimtiems duomenims, būdavo kažkokia melancholiškai abejinga, nuolankiai, liūdnai santūri, ir dėl to jos žavesys labai dažnai nublėsdavo. Bet dabar, dieve didis, kaip ji pasikeitusi! Koks akinantis grožis, kokios dailios manieros, kokia puiki tartis, koks

pasitikėjimas savimi, koks nuostabus grakštumas! Ir drauge nepraradusi paprastumo, tyrumo ir romumo, kuris mane iškart sutramdydavo ir priversdavo pulti prieš ją ant kelių, kai iš pavydo imdavau kraustytis iš galvos! Šįvakar, patikėkit man, ji turėjo pasisekimą — jei ir nepasakysi, kad nepaprastą, tai bent jau didelį ir pelnytą. Jos vaidmuo netikęs, nenatūralus, net juokingas, bet Marta, nesigriebdama jokių išorinių efektų nei pernelyg drąsių priemonių, sugebėjo jį padaryti įtikinamą, kilnų ir jaudinantį. Žiūrovai plojo ne per daugiausia, nešūkavo: „Nuostabu! Žavu!", bet tūlas, žiūrėdamas į kaimyną, kalbėjo: „Kaip gerai! Oi, kaip gerai!" Taip, žodis „gerai" iš tikrųjų čia tinka. Gyvendamas pasaulyje, kur kartais tarp daugybės blogų dalykų užtinki ir ką gero, patyriau, kad tai, kas gera, pasiekti sunkiau, negu tai, kas gražu; arba, tikriau sakant, gėris yra gryniausias, tobuliausias grožio pavidalas. O, iš tikrųjų, būčiau labai patenkintas, kad tos įžūlios vėjavaikės, vadinamos aukštuomenės moterimis, pamatytų, kaip šita paprasta grizetė moka vaikščioti, atsisėsti, laikyti rankose puokštę, kalbėti, šypsotis! Viskas jai sekasi geriau, žaviau, negu joms visoms! Ir kur Marta viso to išmoko? O, kokia aktyvi ir visagalė jėga yra protas! Tiesą sakant, aš niekada nė nenumaniau, kad Marta tiek jo turi. Šitas atradimas atvėrė man akis. „Kaip menkai aš ją tepažinojau!" — kalbėjau sau, žiūrėdamas į ją. Kaip dažnai ji man atrodydavo siauraprotė ar net paika,— ir štai ji visa tat paneigia ir tartum keršija man už tą nesupratumą, pasirodydama tokia tobula ir prakilni prieš mane, prieš visą šitą publiką, visą Paryžių! Juk netrukus visas Paryžius ims kalbėti apie ją ir varžytis dėl malonumo ją matyti, jai ploti! Prisipažįstu, gerokai raudonavau pats dėl savęs, o kai tik pjesė, kurioje ji vaidino, pasibaigė, aš nubėgau prie aktorių apartamentų, nepaisydamas jokių draudimų, įsiutinau visus durininkus ir šitos savotiškos šventovės sergėtojus, susiieškojau jos kambarį, pasibeldžiau, stumtelėjau duris ir, nelaukdamas, kaip priimta, kol jinai išeis pas mane, išdrįsau pats įsiveržti pas ją. Ji buvo dar su savo puikiais rūbais, bet jau nusivaliusi grimą; iš plaukų jau buvo išimtos gėlės, jie laisvai gulė ant jos karališkų pečių ir atrodė ilgesni, juodesni ir veš-lesni, negu seniau. Ji buvo dar gražesnė, negu scenoje; aš puoliau jai po kojų ir apkabinau kelius, baisiai išgąsdindamas jos kambarinę, kuri, kaip teatro kostiumininkė, pasirodė man kažkokia priekvailė. Žinojau, kad Arseno čia nesutiksiu; prisiminiau,

kad jis kasininkas, taigi, kol jo žmona rengsis, turės darbo teatro administracijoje. Bičiuliai mano, sakykit ką norite: ji ištekėjusi, brangina savo vyrą, vertina, gerbia jį — visa tai gera ir puiku! Bet myli ji manel Taip, Marta mane dar myli, ji nesiliovė mane mylėjusi. Nors ji pati tai neigia, aš esu tuo įsitikinęs. Pamačiusi mane, ji išbalo kaip drobė, susvyravo ir būtų parkritusi be sąmonės, jeigu nebūčiau sugriebęs jos ir pasodinęs ant sofos. Penketą minučių sėdėjo kaip apdujusi ir negalėjo ištarti nė žodžio; o kai pagaliau prabilo, ėmė pasakoti apie savo laimę, ramybę, savo santuoką, bet jos ašarotos akys ir nelygiai kilsuojanti krūtinė sakė man visai ką kita. Mano ausys vargiai gaudė žodžius, kuriuos tarė jos lūpos, užtat visa savo esybe aš girdėjau jos širdies balsą — jis buvo stipresnis ir iškalbingesnis. Ji norėjo, kad palaukčiau jos kambaryje Arseno; matyt, bijojo, kad jis nepradėtų įtarinėti, jei priims mane tartum slapta nuo jo. Tačiau ponas Arsenas pakankamai buvo prierzinęs ir prikankinęs mane per ištisus metus, tad aš perdaug skrupulingai bijojau atmokėti jam tuo pačiu pinigu bent vieną vakarą. Be to, anaiptol nebuvau nusiteikęs žiūrėti, kaip negrabus, pilkas žmogelis apkabins, sakydamas „tu", ir išsives moterį, į kurią negaliu taip greitai atprasti žiūrėti kaip į savo mylimąją ir draugę. Skubiai išėjau, pažadėjęs nesistengti pasimatyti su ja prieš jos pačios valią, o jeigu ji to panorėtų, tai susitikti su ja bet kieno kito akivaizdoje. Tačiau dar bent valandą buvau sujaudintas ir sukrėstas. Ir reikia pasakyti jums viską — seniai bebuvau taip įsimylėjęs. Atmenate, Teofili, kiek kartų, išdarinėdamas visokias kvailybes, aš jums sakiau: mylėjau tik Martą ir gerai žinau, kad niekada kitos nemylėsiu, kad ir kažin kas būtų, kad ir kokia būtų jos ar mano paties valia.

Bet kodėl jūs raukiate kaktą? Kodėl Eženi trūkčioja pečiais, tokia susirūpinusi ir nerami? Man rodos, jums nėra ko bijoti, kad aš sudrumsčiau šios šeimos ramybę: juk esu padorus žmogus, o Marta — išdidi ir teisinga moteris; ji nepanorės vėl susitikti su manim viena, be vyro, o jeigu jos vyras ir leis mudviem pasimatyti, aš, žinoma, laikysiu savo pareiga neapvilti jo pasitikėjimo ir neįžeisti jo garbės. O, prašom nesirūpinti! Neturiu nė mažiausio noro pagrobti iš Arseno žmoną, nors jis ir pagrobė iš manęs meilužę. Jis nuostabiai pasielgė su ja ir su mano sūnum... nes tai mano sūnus! Marta nepasakė man nė žodžio apie vaiką, aš taip pat, kaip patys galite suprasti... O vis dėlto

šventas, nenutraukiamas ryšys sieja mane su ja, ir jeigu kada būsiu turtingas, neužmiršiu, kad turiu įpėdinį. Tokiu būdu netiesiogiai atlyginsiu Arsenui už visus jo rūpesčius; ir kadangi jie patys panoro atimti iš manęs tėvo teises, pasirūpinsiu sūnum slapčiomis, kaip gerasis genijus. Kaip matot, mieli draugai, aš neketinu būti nei toks niekšingas, nei toks sugedęs, kaip jums atrodė šįryt. Nesu Martos priešas nei šmeižikas, anaiptol: visada būsiu jos gerbėjas, tarnas ir draugas. Nemanau, kad Arsenas čia įžvelgtų ką bloga: susiejęs savo likimą su moterimi, kuri priklausė man, jis turėjo numatyti, kad nei aš negaliu būti miręs jai, nei ji man. Tai šaltas ir protingas žmogus; jis pažįsta mane, todėl netironizuos Martos. O aš jaučiu, kad šios dienos įvykiai sustiprino, paguodė ir tartum iš naujo prikėlė mane gyvenimui. Rytą elgiausi kvailai ir nepakenčiamai. Užmirškite tai ir nuo šiol žiūrėkite į mane kaip į senąjį Orasą, kurį mylėjote ir gerbėte ir kurio aukštuomenė negalėjo nei pakeisti, nei sugadinti. Žinokite, kad aš myliu Martą labiau negu kada nors anksčiau, kad mylėsiu ją visą gyvenimą. Patikėkite, niekada daugiau ji nebedrebės ir nebekentės dėl mano meilės, o jums aš niekada nebeduosiu dingsties teisti ir smerkti mane už elgesį su ja.

Kai Orasas šitaip gyrėsi mums, dėstė aibes drąsių, vienas kitam prieštaraujančių projektų ir vilčių, žadėjo būti doras ir protingas, Marta, parėjusi su vyru namo, visiškai atvirai papasakojo jam apie savo pasimatymą su Orasu. Išgirdus šitą naujieną, Arsenui apmirė širdis, bet jis pasistengė to neparodyti ir iš anksto sutiko su viskuo, ką galėjo būti nusprendusi jo žmona.

— Ar tu manai,— paklausė ji,— kad aš turiu su juo dar pasimatyti ir parodyti jam draugiškumo?

— Aš taip nemanau, Marta,— atsakė jis,— tu nieko jam neskolinga; tačiau, jeigu nuspręsi su juo pasimatyti, turėsi elgtis švelniai ir draugiškai. Pirma, tau tikriausiai neužteks jėgų būti su juo griežtai ir šaltai, o jei ir užtektų, kam to reikia? Nebent jis pats priverstų tave taip laikytis savo naujomis pretenzijomis. Sakai, kad jis jų neturi, nebegali turėti, prašo tave tik atleidimo už tai, kas buvo praeity, ir bent krislo kilniaširdiškos pagailos jam, atgailaujančiam... Jeigu tu patenkinta jo šiandienykščiu elgesiu ir nieko nebijai ateityje...

— Poli,— nutraukė jį Marta,— tu taip kalbi, bet visas išbalai, ir balsas tavo dreba. Nejaugi tu širdies gilumoje nerimauji?

Arsenas valandėlę svyravo, paskui atsakė:

— Prisiekiu prieš viešpatį dievą, mylimoji: jei tu pati nejauti nerimasčio, jei esi tokia pat rami ir laiminga, kaip buvai rytą, tai aš irgi ramus ir laimingas.

— Poli! — sušuko ji.— Aš myliu tave labiau už viską pasaulyje ir nenoriu tau meluoti. Aš jaučiuosi nebe taip, kaip rytą. Pamačiusi žmogų, kuris padarė man tiek blogo, aš esu dar laimingesnė, kad priklausau tau; tačiau su juo aš nebuvau rami, dar ir dabar aš sujaudinta ir sukrėsta, tartum žaibas būtų trenkęs čia pat prie manęs.

Arsenas patylėjo; pajutęs, kad jau gali kalbėti, jis paprašė Martą nieko nuo jo neslėpti, nebijoti jo įskaudinti ar sukelti jam nerimo ir paaiškinti, kas ir kodėl ją taip sujaudino.

— Negaliu to nusakyti,— atsakė ji.— Štai jau visą valandą veltui stengiuos pati sau tai išsiaiškinti. Tai kažkas panašaus į širdį gniaužiančią baimę, į šiurpulį,. kurį pajustum, pamatęs įrankius, kuriais buvai kankinamas. Tikrai tegaliu tau pasakyti tiek, kad tas jausmas slogus, net koktus; jame yra ir gėdos, ir apgailėjimo, kad taip ilgai nesugebėjau tavęs įvertinti, ir širdgėlos, kad tiek iškentėjau dėl tokio niekingo žmogaus, ir biaurėjimosi savim, ir neapykantos sau. Žodžiu, nejaučiu nė mažiausio pasitenkinimo ir nesu nė kiek sugraudinta, man tiktai skaudu. Viskas, ką kalba tas žmogus, atrodo nenuoširdu, dirbtina, tuščia. Man gaila jo, bet koks tai kartus, jį ir mane žeminantis gailesys! Man atrodo, kad, pamatęs jį tokį, koks jis yra dabar,— elegantišką ir purviną, nuskurdusį ir pretenzingą, naivų ir nusivalkiojusį,— tu nenoromis imsi mane niekinti už tai, kad buvau pasirinkusi ne tave, o tokį komediantą, menkesnį, deja, už visus tuos, su kuriais turėjau nelaimę vaidinai meilės scenas Belvilio teatre.

Marta nuoširdžiai kalbėjo tai, ką galvojo, ir, ramindama vyrą, nė kiek neveidmainiavo. Tačiau naktį negalėjo miegoti. Prie susijaudinimo, susijusio su jos debiutu, prisidėjo dar nerimas, kurį sukėlė pasimatymas su Orasu. Ją kamavo sunkūs sapnai, jai vaidenosi, kad ji vėl pateko pražūtingon jo įtakon, žiaurios praeities scenos atgijo vaizduotėje dar šiurpesnės ir niūresnės, negu buvo kadaise tikrovėje. Daug kartų, slopindama dejonę, ji glaudėsi prie Arseno krūtinės, tartum prašydama apginti ją nuo priešo, o Arsenas, ramindamas ir laimindamas ją už šį ne-

sąmoningai rodomą pasitikėjimą ir švelnumą, vis dėlto kentėjo: jam būtų buvę lengviau, jeigu ji būtų prisiminusi Orasą abejingai.

Rytą Marta, vos atsikėlusi, paėmė ant rankų vaikutį, tikėdamasi, kad, myluodama jį, užmirš visus nakties košmarus. Tada įėjo močiutė Olimpija ir padavė jai Oraso laišką, kurį tas rašė visą naktį. Prieš išsiųsdamas, jis parodė jį man. Tai iš tikrųjų buvo šedevras, ne tik stiliumi ir iškalbingumu, bet ir reiškiamais jausmais bei mintimis. Niekada jis nebuvo išsakęs savęs su tokiu įkvėpimu, niekada neatrodė tauresnis, tyresnis, švelnesnis ir didžiadvasiškesnis. Neįmanoma buvo nepasiduoti jo dvasios pakilimui, nepatikėti jo pažadais. Jis karštai meldė Martą ir Polį atleidimo, draugiškumo ir pasitikėjimo. Visiškai atvirai prisipažino nusikaltęs; apie Arseną kalbėjo su aiškiu susižavėjimu. Maldavo, kaip malonės, leisti jam jų akivaizdoje pamatyti sūnų ir nuolankiai bei drąsiai atiduoti jį į rankas tam, kuris jį įsūnijo ir pasirodė labiau vertas būti jo tėvu.

Polis rado žmoną skaitančią šį laišką pilnomis ašarų akimis.

— Štai, perskaityk,— tarė ji, duodama jam laišką,— tai nuo Oraso. Matai, jis mane pravirkdė, ir vis dėlto kažkas man sakyte sako, kad ir čia tik žodžiai, įprastinė jo gražbylystė.

Arsenas atidžiai perskaitė laišką, ir, grąžindamas jį žmonai, pasakė, giliai sujaudintas:

— Negalimas dalykas, kad čia nebūtų tikras jausmas ir kilnus pasiryžimas. Laiškas gražus, o tas žmogus geras, nepaisant visų jo ydų. Jis geresnis, negu galima spręsti iš jo poelgių,— negaliu kitaip apie jį galvoti. Taip niekas nekalbės savo malonumui. Jis verkė rašydamas. Patikėk, tu neturi raudonuoti dėl to, kad laikei jį tvirtesniu ir protingesniu, negu jis yra: jis veržėsi į visas dorybes, kurių jam trūksta. Privalai jam atleisti ir parodyti draugiškumą, kurio jis prašo; jeigu tau patarčiau kitaip, pasielgčiau kaip egoistas, kaip žemas žmogus.

— Gerai, aš susitiksiu su juo, bet tik tavo akivaizdoje,— atsakė Marta.— Tik mane labai kankina mintis, kad jis pamatys Eženą, pabučiuos jį, mums matant, pavadins savo sūnum, žiūrės į mane, kaip į savo vaiko motiną. Ne, nenorėčiau nė tokiu būdu pažadinti ir prikelti praeitį. Buvau jau įpratusi laikyti Eženą tavo sūnum ir tik retkarčiais prisimindavau, kad taip nėra; o dabar, jeigu jis atims iš mūsų bent vieną jo glamonę, man atrodys, kad mūsų vaikas nebe visiškai priklauso mums!

— Man šita mintis dar skaudesnė, negu tau, miela Marta,— atsiliepė Arsenas,— bet tai mūsų pareiga, ir mes negalime kitaip pasielgti. Aš visą naktį mąsčiau apie šituos dalykus ir suvokiau,— tu mane suprasi, Marta,— kad aukščiau mūsų norų, sumanymų ir valios yra dievo norai, sumanymai ir valia. Dievas nedaro nieko be reikalo, ir paslaptingi jo lėmimai turi mums būti šventi. Jis panorėjo, kad Orasas taptų tėvu, nors ir atsisakančiu šeimos gyvenimo džiaugsmų ir rūpesčių. Jis panorėjo, kad Orasas vėl pamatytų tave ir pajustų norą apkabinti savo sūnų, nors iki šiol jam buvo svetimas tėvo švelnumas ir pareigos. Dievas vienas težino, kokią slaptą ir didžią įtaką gali turėti šis vaikas Oraso ateičiai. Tai ryšys tarp jo ir dangaus, ir niekas neturi teisės to ryšio nutraukti. Bandyti tai padaryti būtų šventvagystė, nusikaltimas. Sutrukdyti jam pažinti ir pamilti savo sūnų, nors jis ir menkai jį pažintų ir pamiltų,— tai būtų savotiškai apgrobti Orasą, padaryti neatitaisomą žalą jo dvasiniam gyvenimui. Mes turime ne atimti iš jo kūdikį, bet padėti ir jam pajusti, kiek džiaugsmo teikia vaikas, nes dievas šaukia jį pasinaudoti šita palaima. Tikiu, kad, pamatęs mažytį, jis pasidarys geresnis, ir jo sieloje daug kas pasikeis.

Marta nusileido tokiems rimtiems religiniams samprotavimams, ir jos pagarba Arsenui dar padidėjo. Susitikimo pusryčiai buvo surengti pas mane. Marta ir Arsenas atsinešė vaikutį, ir šįkart Orasas, vėl tapęs švelnus, atviraširdis ir jautrus, puikiai elgėsi ir su mažyliu, ir su jo motina, ir ypač su Arsenu, kurio kilnus ir ramus elgesys negalėjo nesujaudinti jo ir nesužadinti pagarbos. Tai buvo gražiausia Oraso gyvenimo diena.

Tačiau reikia pripažinti, kad šį gražų jo sielos polėkį sukėlė tik garbėtroška. Pažemintas ir įžeistas aukštuomenės žmonių, mūsų smerkiamas ir gėdinamas, Orasas galiausiai pats pajuto, koks jis susitepęs ir kaip žemai puolęs. Jis trokšte troško pakilti iš šito pažeminimo, laukdamas dienos, kada galės susigrąžinti gerą vardą visuomenėje ir reabilituotis mūsų ir savo paties akyse. Jis nenorėjo būti tik pusiau išteisintas ir pasirodyti geras ir atgailaujantis,— ne, jis norėjo apstulbinti visus savo didybe, kad mūsų pagaila virstų susižavėjimu. Visą dieną jam tai sekėsi. Toks demonstratyvus kilnumas leido Orasui patirti naujus patenkintos savimeilės džiaugsmus, vertesnius už pasitenkinimą, kurį teikia smulki tuštybė. Tą dieną jį užviešpatavo

išdidumas; jo esybė, nors iš esmės ir nepasikeitusi, tarsi ūgtelėjo, kiek jai tas buvo įmanoma.

Kitą rytą jis nubudo truputį pavargęs nuo tų naujų išgyvenimų ir dvasinio lūžio, įvykusio tokiu trumpu laiku. Ėmė galvoti apie Martą truputį daugiau, negu apie Arseną, o apie save patį daugiau, negu apie sūnų. Entuziastiškas jo draugiškumas Martai ėmė darytis panašus į bundančią aistrą, kuri neatmeta nerealių ir nuodėmingų vilčių. Žodžiu, anot Eženi, kuri mėgdavo kartais pavartoti mokslinius terminus, jo žvaigždė ėmė gesti. Metas buvo pasirūpinti, kad Orasas išvyktų ir neturėtų galimybės atsisakyti savo kilnių pasiryžimų. Man teko gerokai pavargti, kol įkalbėjau jį rengtis į kelionę; teisybė, ši mintis jį žavėjo, bet jis norėjo dar kelias dienas pabūti čia. Buvau priverstas parodyti neįprastą tvirtumą: supratau, kad visas jo ateities moralinis veidas priklausys nuo to, kaip jis dabar elgsis su Marta. Įkalbėjau jį priimti tarsi nuo manęs pinigus, kuriuos atsiuntė Lui de Meranas, ir nuskyriau dieną, kada jis išvyks Italijon, kad su niekuo daugiau nebesusitiktų.

XXXIII

Vėl pasijutęs gana stambios sumos savininku ir matydamas tuoj išsipildysiant vieną savo didžiausių svajonių, Orasas paskutinėmis dienomis taip apsvaigo iš džiaugsmo, kad aš su baime stebėjau, kaip jis, visai netekęs dvasinės pusiausvyros, ruošėsi į kelionę. Bet kuria dingstimi jis kūrėsi visokiausias iliuzijas, kurios galėjo pastūmėti jį žengti kokį labai neatsargų žingsnį arba suteikti kartaus nusivylimo. Slogi nuotaika ir gilus liūdesys, kurį sukėlė fiasko aukštuomenėje, po savaitės pranyko, atėjo didžio pakilimo, audringų širdies išsiliejimų ir begalinio išdidumo savaitė. Visi tie išgyvenimai palaužė jo organizmą, nusilpnintą palaido gyvenimo žiemą, ir aš mačiau, kad jis apimtas karštinės, bet šį kartą rimtai, juoba kad pats ja nesiskundė ir jos nepastebėjo. Bijodamas, kad nesusirgtų važiuodamas, nusprendžiau palydėti jį iki Liono, ten duoti jam pailsėti ir paslaugyti jį, jeigu pirmosios kelionės dienos, užuot paveikusios raminamai, paspartintų ligos eigą.

Taigi mudu abu ruošėmės išvykti, ir aš nepaleidau jo iš akių, bijodamas, kad jis kokiu netikėtu išsišokimu nesugriautų visų mūsų planų. Jaučiau, kad priepuolis neišvengiamas. Oraso mintys buvo iškrikusios, visi veiksmai kažkaip nerimastingi, veido išraiška dirbtinė ir keista., Tai pastebėjo ir Eženi.

— Nežinau kodėl,— kalbėjo ji man,— žiūrint į Orasą, man vaidenasi, kad jis pasmerktas mirti bepročiu. Atrodo, kad visi kilnūs jausmai, kuriuos jis išreiškė pastarosiomis dienomis, eina iš slapto visos jo būtybės pakrikimo; gerai matau, jog tie jausmai neveidmainingi, tačiau jie nenatūralūs: negalima juk per vieną dieną atsisakyti viso gyvenimo įpročių.

Aš bariau Eženi už tai, kad abejoja dievo galia paveikti žmogaus sielą, bet širdies gilumoje ir pats jaučiau kažką panašaus į jos būgštavimus.

Orasas pirmą ir paskutinį kartą nebesižinojo ką daręs. Jis nesuvokė tų galingų polėkių, kuriuos iki šiol pats savyje žadino ir puoselėjo. Smūgis, kurį jam sudavė aukštuomenė, paliko jo sieloje slaptą, tačiau aštrų sielvartą; jam pavykdavo jį nuramdyti, užsimiršti, kai pats žavėdavosi savimi, jausdamasis pagautas naujų jausmų srauto; tačiau tas košmaras vis persekiojo jį, ir neretai jis išbaldavo netgi tyriausio džiaugsmo akimirkomis. Kuo labiau Orasas troško jį nugalėti, grumdamasis su karčiais prisiminimais ir stengdamasis išaukštinti save savo paties akyse, mintimis kurdamas sau liaupses, tuo sunkiau jam sekėsi išlikti stoiškai ramiam ir jausti šaltą panieką niekšingiems puolimams ir kvailoms šnekoms, nors jis tuo ir gyrėsi. Baigdamas pasakoti apie šį Oraso gyvenimo tarpą ir paskutinį kartą apibūdindamas bei apibendrindamas jo charakterį, pasakysiu, kad tai buvo puikiai susiformavęs, išsivystęs ir pajėgus protas, tačiau jis galėjo akies mirksniu aptemti ir išsiderinti kaip puiki mašina, sugedus pagrindiniam varikliui. Svarbiausia Oraso proto spyruoklė buvo ta savybė, kurią Špurcheimas, naujos psichologinės terminologijos kūrėjas, pavadino „troškimu patikti". Per vakarienę pas Prozerpiną šiam Oraso troškimui buvo suduotas baisus smūgis. Pusryčiai su Marta pas mane buvo kaip švelnus trauklapis ant šitos žaizdos, tačiau Oraso mintyse vis tiek tebeviešpatavo nerimas ir pakrikimas.

1833 metų gegužės 25-osios rytą (vietos Lafito ir Kajaro diližane mums buvo užsakytos tos dienos vakarui) Orasas, matydamas, kad visi pasiruošimai baigti, ir nuvargintas nuolatinės mano prie-

žiūros, mitriai paspruko iš namų ir nuėjo pas Martą. Jis negalėjo atsispirti norui pamatyti ją vieną ir atsisveikinti su ja. Galimas dalykas, kad Martos švelnumas ir rami laikysena, kai ji skyrėsi su juo po mūsų visų paskutinio susitikimo, sukėlė jam slapto nepasitenkinimo. Jis sutiko palikti ją ir visam laikui jos atsisakyti iš didžiadvasiškumo; bet tarėsi daręs kilnią auką, atsižadėdamas teisių ir galios valdyti šios moters sielą. Tuo tarpu ji, suprasdama jo elgesį kitaip, manė, kad, leisdama jam paspausti savo ranką ir pabučiuoti sūnų, tartum suteikia jam visų nuodėmių atleidimą. Orasas, priėmęs šį vaidmenį, vis dėlto jautėsi nepakankamai palankioje šviesoje pasirodęs ir Martai, kurios širdyje norėjo pažadinti gailestį, ir Arsenui, iš kurio tikėjosi dėkingumo, ir man su Eženi, kuriuos norėjo sužavėti. Nemanau, kad tokios mintys būtų jį slapta persekiojusios per pusryčius su Marta, bet kitą dieną jos, žinoma, jau ėmė dingsėti jam galvoje, ir jis, matydamas, kad mes visi tvirtai nusprendę nebekartoti sunkios pasimatymo scenos, pajuto nepasitenkinimą mumis ir savo padėtimi. Žodžiu, jam norėjosi išsivežti Martos pabučiavimą ir ašaras, kad galėtų iškilmingai įžengti į Italiją kaip taurus vienos moters širdies nugalėtojas, o ne trijų ar keturių atstumtas ir pamestas meilužis. Norėdamas bent truputėlį jį pateisinti, skubu pridurti, kad šios mintys nebuvo Oraso sąmonėje ryškiai susiformavusios, ir pas Martą bėgo ne šaltai viską apgalvojęs markizo de Verno mokinys, siekiąs revanšo, o įžeistos savimeilės graužiamas tikras Orasas, nieko neužplanavęs, tartum pats prieš savo valią, su viltimi, kad jos žvilgsnis, jos žodis palengvins nepakeliamą jo kančią.

Jis įėjo į kavinę netoli „Žimnazo" teatro ir namų, kuriuose gyveno Marta. Ten pieštuku pabrėžė keletą padrikų žodžių ir pasiuntė su tuo rašteliu kažkokį berniūkštį. Po ketvirčio valandos tas atnešė atsakymą: „Man bus malonu dar kartą atsisveikinti su jumis, prieš diližanui išvykstant, mudu su Arsenu ateisime jūsų išlydėti ir pasiimsime Eženą. Dabar jus priimti jokiu būdu negaliu."

Orasas karčiai nusišypsojo, sugniaužė raštelį rankoje, numetė ant grindų, paskui vėl paėmė, perskaitė antrą kartą, vieną po kito užsisakė keletą puodukų kavos, kad prablaivėtų galva, kurioje mintys vis labiau rizgo ir pynėsi, ir pasidarė pagaliau tokią išvadą: arba ji užsidariusi su nauju mylimuoju, o jei taip, tai ji — puolusi moteris; arba vyro nėra namie, ir ji

nedrįsta viena mane priimti,— tada ji nuostabi mylimoji ir dorybingiausia žmona. Jei taip — norėčiau paskutinį kartą priglausti ją prie krūtinės; o jeigu teisingas pirmasis mano spėjimas — turiu įsitikinti, kad ji begėdė, ir visam laikui išbraukti ją iš savo atminties.

Jis įsikišo raštelį kišenėn, pasitaisė prieš veidrodį plaukus ir, pastebėjęs, kad veidas labai išbalęs ir kad lūpos dreba, užsisakė absento, tikėdamasis, kad tas padės atgauti dvasios tvirtumą. Bet svaigalai veikė jį visai priešingai.

Pagaliau jis peržengė nepažįstamų namų slenkstį, užlipo į penktą aukštą, paskambino, apsimetė negirdįs ryžtingo močiutės Olimpijos draudimo, lengvai stumtelėjo ją, perėjo du nedidelius kambarėlius ir atsidūrė paprastame, kukliame miegamajame, kur rado Martą vieną, besimokančią rolę; greta jos ant sofos miegojo vaikutis. Pamačiusi Orasą, Marta šūktelėjo, jos veide atsimušė baimė. Ji atsistojo ir rūsčiu, nors drebančiu balsu prikišo Orasui, kad jis perdaug atkaklus. Tačiau Orasas, apsipylęs ašaromis, puolė jai po kojų ir ėmė vaizduoti savo beprotišką meilę taip karštai, kaip tik jam leido įgimtas iškalbingumas. Marta iš pradžių klausė jo prisipažinimų šaltai bei ironiškai; paskui ėmėsi vos ne evangelijos žodžiais, kupinais dievobaimingo romumo, kurį sugebėjo jai įkvėpti Arsenas, grąžinti Orasą prie kilnių jausmų, kuriuos jis taip neseniai reiškė.

Tačiau kuo didingesnė, tvirtesnė, geresnė ir protingesnė ji rodėsi, tuo ryškiau Orasas matė, kokį lobį prarado per savo kaltę, ir jį apėmė nusiminimas, o drauge niūrus ir skaudus pasididžiavimas, kokį galėtų sukelti ir tikra meilė. Jis atsidavė šiam jausmui su būdingu jam įkarščiu, ir persigandusi Marta jau buvo bešaukianti Olimpiją ir besiunčianti ją į teatrą pakviesti Arseno, kai Orasas, išsitraukęs iš užančio tikrą durklą, ėmė grasinti nusidursiąs, jeigu ji nesutiksianti išklausyti jo iki galo. Tada jis ėmė saviškai pasakoti, kad be jos buvęs vienišas ir nelaimingas, kad iš paskutiniųjų stengęsis ją užmiršti kitų moterų glėbyje, kad turėjęs didžiulį pasisekimą, bet nė kartą jam nepavykę nė akimirkos užsimiršti. Jis pareiškė išvykstąs į Romą ir, jei nepasiseksią išrauti šios meilės iš savo širdies, nusiskandinsiąs Tibre. Baigęs tas ilgas ir gražias tiradas, išties vertas pateikti leidėjui, jis pasiūlė jai tikrą beprotybę: ėmė maldauti drauge su juo pabėgti arba nusižudyti.

Marta klausė jo su atkakliu nepasitikėjimu, kurį buvo įgijusi nelaimingos meilės kaina. Jo elgesys jai atrodė absurdiškas, siekimai — nusikalstami ir žemi. Ir vis dėlto, nors jos širdyje nebebuvo jam vietos, ji su pasibaisėjimu pajuto, kad paslaptinga, magnetiška, tiesiog šėtoniška šito žmogaus įtaka, kurią ji jautė seniau ir kuri nešė pražūtį jos ramybei, ima smelktis į jos gyslas tartum mirties šaltis. Jos širdis susigniaužė, rankos, kurias Orasas jėga laikė savosiose, ėmė drebėti; o kai jis puolė ant kelių prieš miegantį savo sūnų ir vardan tos nekaltos būtybės, sujungusios juos amžinai prieš likimo ir žmonių valią, ėmė maldauti pasigailėjimo, Marta pajuto, kad jos širdyje bunda nelemtas švelnumas savo kūdikio tėvui, sumišęs su gailesčiu, panieka ir užuojauta. Orasas pamatė, kaip jos akys pritvino ašarų, kaip suvirpėjo nuo raudos krūtinė; jis smarkiai suspaudė ją glėbyje ir sušuko:

— Tu mane myli! O, taip, myli! Aš matau, aš tai žinau!

Tačiau ji išsiveržė iš jo rankų ir, ūmai nusprendusi žūt būt išsivaduoti visam laikui nuo savo piktojo genijaus, pasakė:

— Orasai, jūs nežinote, ką mylite, ir turite kuo greičiausiai išsigydyti nuo tos meilės. Aš nebedrįstu ilgiau naudotis jūsų pagarba, kai žinau, kad mokate už ją savo ramybe ir orumu. Nesu nusipelniusi tokių liaupsių — aš jus apgavau; jūsų įtarimai buvo pagrįsti: šis kūdikis ne jūsų. Jis iš tikrųjų Polio Arseno; aš buvau tuo pat metu ir jo, ir jūsų meilužė.

Tardama šį melą, Marta elgėsi kaip tikra fanatikė. Tai buvo panašu į egzorcizmą — piktųjų dvasių išvarymą tamsybių kunigaikščio vardu.

Orasas taip įšėlo, kad nesuabejojo šio teiginio teisingumu, neprisiminė, kaip elgėsi su juo Arsenas. Jis nesvyruodamas apkaltino šį garbingą žmogų sandėriu su begėde moterim ir mėginimu primesti jam kūdikį. Jis užmiršo neturįs nei vardo, nei turto, nei padėties, nepagalvojo, kad Arsenui dėl to nebuvo jokio išskaičiavimo taip akiplėšiškai jį apgaudinėti. Šią akimirką jis tikėjo tik Martos atgaila, prisipažinimu, kurį ji suvaidino, norėdama juo atsikratyti, ir, apimtas staigaus įniršio, ištiktas tikros beprotybės priepuolio, puolė prie jos, šaukdamas:

— Tai mirk, prostitute! Ir tavo sūnus temiršta, ir aš drauge su tavim!

Jis užsimojo durklu, bet tenorėjo, tur būt, pagąsdinti Martą, ir toji, šokdama ginti sūnaus, gavo ne mirtiną smūgį, ne! —

turiu tai pasakyti, kad ir rizikuodamas labai jau banaliai užbaigti vienintelę kiek rimtesnę tragediją, kurią Orasas suvaidino per savo gyvenimą,— o tiktai lengvą įbrėžimą.

Pamatęs kraujo srovelę, nudažiusią gražią Martos ranką, Orasas, manydams, kad nužudė ją, pamėgino nusidurti ir pats. Nežinau, kaip toli būtų jį nuvedęs sielvartas, bet vos durklo ašmenys palietė jo liemenę, kažkoks žmogus, arba, tikriau sakant, vaiduoklis, tartum atsiskyręs, kaip pasirodė Orasui, nuo sienos, pripuolė prie jo, atėmė ginklą, nutvėrė už pečių, išstūmė į laiptus ir, gaižiai juokdamasis, suriko:

— Komedijų krėsti, garbusis Orestai, bėkit į „Fiunambiulį", o į kartuves lįskit taip pat kur nors kitur!

Orasas, nulėkęs keletą žingsnių, atsitrenkė į sieną, įsitvėrė turėklų ir, išgirdęs priešais ateinančio Arseno žingsnius, leidosi bėgti, nunarinęs galvą, užsitraukęs ant akių skrybėlę, o sąmonėje šmėkščiojo mintis: „Matyt, išėjau iš proto! Visa, kas čia dėjosi,— sapnas, haliucinacija, kitaip negi būtų man pasivaidenęs Laravinjeras: juk jis žuvo pernai Kluatr-Sen-Meri gatvėje, Polio Arseno akyse ir ant jo rankų."

Jis šoko į pirmą pasitaikiusį kabrioletą ir liepė vežti jį kuo greičiausiai, kiek tik įkerta senas kuinas, į Bur-la-Reną, o ten persėdo į pirmą pasitaikiusį diližaną: dabar jis skubėjo išvažiuoti iš Paryžiaus, nes vaizdavosi, kad beregint gali būti sulaikytas kaip žmogžudys. Aš veltui laukiau jo visą vakarą; netekau rankpinigių, kuriuos buvau davęs už mūsų vietas, bet jokiu būdu netikėjau, kad jis būtų išvykęs be manęs, be daiktų ir be pinigų. Kai mūsų diližanas išvažiavo, nubėgau pas Martą ir ten sužinojau, kas atsitiko.

— Manęs jis nebūtų nužudęs,— niekinamai šypsodamasi, pasakė Marta,— bet pats gal ir būtų truputį susižeidęs, jei man į pagalbą nebūtų atėjęs vienas vaiduoklis.

— Ką jūs norite pasakyti? — paklausiau.— Ar neišėjot iš proto ir jūs, brangioji Marta?

— Žiūrėkit, kad tik pats neišeitumėt iš proto,— atsakė ji,— nes iš tikrųjų taip gali įvykti iš džiaugsmo ir netikėtumo.

— Gana jau tų įžangų! — tarė Žanas, išeidamas iš Martos kambario.— Norėjau duoti jai laiko parengti jus apkabinti mirusiajam, bet pats nebesitveriu noru apkabinti mylimus gyvuosius!

Aš iš tikrųjų spaudžiau glėbyje buzengo vadą su kūnu ir krauju, gyvą ir sveiką. Žudynių dieną jį įmetė drauge su kritusiųjų kovotojų lavonais į Sen-Meri bažnyčią; pajutęs, kad jame dar rusena gyvybės kibirkštėlė, jis nušliaužė kruvinomis plokštėmis iki klausyklos; ten kitą dieną jį rado ir išgelbėjo vienas geras kunigas. Tas kilnus krikščionis paslėpė jį savo namuose ir slaugė ilgus mėnesius, kol Žanas balansavo tarp gyvybės ir mirties. Tačiau, būdamas drovus ir baikštus, jis gerokai perdėjo pavojų, susijusį su birželio šeštosios aukų persekiojimu, ir draudė Žanui pranešti draugams apie savo likimą, tvirtindamas, kad jei pranešiąs, tai neišvengiamai sukompromituosiąs juos ir pats pakliūsiąs į teisingumo rankas.

— Buvau tada taip nusilpęs kūnu ir dvasia,— pasakojo Laravinjeras mums savo istoriją,— kad visai atsidaviau savo geradario valiai; o jis taip bijojo, kad, nelaukdamas net, kol nors truputį sustiprėsiu, išvežė mane į Overnės provinciją, pas savo tėvus, gerus valstiečius, kurie priglaudė mane savo tolimame kalnų kaimelyje, slaugė kuo rūpestingiausiai, bet maitino labai prastai ir nemažai prikankino, įkalbinėdami atlikti išpažintį: mat, jie labai pamaldūs, o kadangi aš buvau leisgyvis, tai jiems kasdien atrodydavo, kad jau išmušė mano paskutinė valanda. Ta valanda iš tiesų nebetoli, dėl to, mieli mano draugai, nereikia turėti jokių iliuzijų, nors, kaip matote, esu pastatytas ant kojų ir pasirodžiau tiek stiprus, kad galėjau išvyti poną Orasą Diumonte. Mano sveikata pakirsta, aš visas brašku. Dvi kulkos krūtinėje ir pora dešimčių kitų žaizdų, kurios taip pat nesiduoda pamirštamos. Tačiau man norėjosi numirti po pilku numylėto Paryžiaus dangum, ant savo draugų ir sesers Martos rankų. Dabar esu patenkintas — kentėti pripratau, toliau gydytis neketinu, nuo išpažintles išsisukau ir tikiuosi ramiai išgyventi dienas, kurios man dar liko: juk birželio šeštosios patriotų kaltinamajame akte neišvaizdi mano asmenybė nepaminėta. Ak, velniai rautų! Aš nepagražėjau, mieloji Marta, ir jums nebėra ko bijoti, kad įsimylėsite gražuolį Žaną su švelnia veido spalva, vešlia barzda ir didžiulėmis juodomis akimis, kurį pažinote anksčiau.

Žanas panašiai juokavo visą vakarą. Parėjus Arsenui, su kuriuo jis jau buvo matęsis (tik nuslėpė nuo jo Oraso išpuolį), mes visi drauge pavakarieniavome, ir herojiškas mūsų „vaiduoklio" linksmumas atrodė neišsenkamas. Matydama jį tokį smagų ir laimingą, Marta negalėjo patikėti, kad jis neišgydomas

ligonis. Ir aš pats, stebėdamas, kiek daug dar jėgų ir kokia tvirta dvasia šiame išsekusiame kūne, nenorėjau atsižadėti vilties; bet, bijodamas apsigauti, atidžiai ir rūpestingai jį apžiūrėjau. Koks buvo mano džiaugsmas, kai konstatavau, kad kai kurie organai, kuriuos Laravinjeras laikė sužeistais, nepaliesti ir kad jį galima išgydyti! Keletą mėnesių tai buvo svarbiausias mano rūpestis; ir, stipraus organizmo bei nuostabios kantrybės dėka, mano pacientas ėmė sparčiai taisytis ir grįžti į gyvenimą. Nemaža čia padėjo ir švelni Martos bei Arseno globa. Žanas dar labiau suartėjo su šia jauna pora ir džiaugėsi jų laiminga ir tauria sąjunga. „Matai,— pasakė jis man kartą,— kadaise, kai Marta buvo nelaiminga su Orasu, aš vaizdavausi, kad esu ją įsimylėjęs; o iš tikrųjų tai buvo tik didelis draugiškumas. Dabar, kai Arseno meilė ją išaukštino, išskaistino ir atlygino jai už visas kančias, aš jaučiu, didžiam savo džiaugsmui, kad myliu ją tik kaip seserį."

Nepasakosiu tolesnės Laravinjero gyvenimo istorijos: ji perdaug turtinga įvykių, ir mintis, kurias ji kelia, derėtų išdėstyti atskirai ir be skubos. Galiu tiktai pasakyti, kad, kupinas vis tokio pat beribio heroizmo, jis žuvo — šį kartą, deja, tikrai žuvo! — gatvėje, su šautuvu rankose, kaudamasis greta Barbeso, ir tuo išvengė bent jau kankinimų Mon-Sen-Mišelio kalėjime!

Dėl Oraso, tai, praėjus kelioms dienoms po staigaus jo išvykimo, gavau jo laišką iš Isudeno, kuriame jis viską prisipažino, rašė, kad gėdijasi ir gailisi, ir prašė atsiųsti jo piniginę ir lagaminą. Mane sujaudino jo liūdesys ir apgailėtina padėtis, kurioje jis atsidūrė dėl savo paties kaltės, nors jam būtų buvę taip lengva susikurti gražų gyvenimą. Aš vis dar būgštavau dėl jo, net rengiausi važiuoti iš paskos, pagėdinti jį, paguosti ir palydėti iki sienos; bet kadangi jo laiškas buvo labai protingas, tai tik pasiunčiau jam daiktus ir pinigus, pažadėdamas Martos ir visų mūsų vardu viską jam atleisti, užmiršti ir laikyti paslaptyje.

Šios istorijos leidėjas prašo ir skaitytojus pažadėti jam tą patį, tuo labiau kad paskutinis Oraso beprotybės priepuolis nė kiek nesudrumstė Martos laimės, o pats Orasas tapo puikiu jaunuoliu, rimtu, stropiu, nepavojingu, dar truputį mėgstančiu kalbėti su aplombu ir įmantriai rašyti, bet protingu ir santūriu gyvenime. Jis pamatė Italiją, siuntinėjo iš ten laikraščiams ir žurnalams gana vykusius, labai poetiškus kelionės užrašus, į ku-

riuos niekas neatkreipė dėmesio: talentų šiandien netrūksta niekur. Dirbo mokytoju pas vieną turtingą Neapolio didiką, bet spėju, kad turėjo atsisakyti tos vietos, mokiniams nepasiekus nė ketvirtos klasės, nes ėmė asistuoti jų motinai. Paskui parašė pompastišką dramą, kuri buvo nušvilpta „Ambigiu" teatre, sukūrė tris romanus apie savo meilę Martai ir du — apie meilę vikontienei, rašinėjo gana nuosaikius vedamuosius keletui opozicinių laikraščių. Pagaliau, įsitikinęs, kad jo literatūrinė sėkmė neatitinka jo talento ir poreikių, narsiai pasiryžo užbaigti teisės mokslus; dabar deda pastangas susidaryti klientūrą savo provincijoje, kur, tikiuosi, netrukus taps šauniausiu advokatu.

PASTABOS IR PAAIŠKINIMAI

Žorž Sand (Orora Diupen, baronienė Diudevan) gimė 1804 m. Paryžiuje. Jos tėvas, karininkas, anksti mirė, ir ji buvo auklėjama senelės dvare Noane (Beri provincija), vėliau — aristokratiškame katalikų vienuolyne Paryžiuje. Aštuoniolikos metų ištekėjo už barono Diudevano ir gyveno Noano dvare, kurį paveldėjo iš senelės. 1831 m. paliko vyrą ir įsikūrė Paryžiuje. Čia ji suartėjo su romantiškąja bohema, o jos dievaičiu tapo Viktoras Hugo. Užmezgusi ryšius su literatūriniais sluoksniais, Žorž Sand pati ėmėsi plunksnos ir stojo į kovą už moterų laisvę ir lygiateisiškumą. Vienas po kito pasirodė šiai temai skirti jos romanai, greitai pelnę jai garsą ir pripažinimą: „Indiana" (1832), „Valentina" (1832), „Lelija" (1833), „Žakas" (1834) ir kt. Šio pirmojo savo kūrybos laikotarpio veikaluose rašytoja pasmerkė ne tik vyro tironiją šeimoje, bet ir visą veidmainišką aukštųjų visuomenės sluoksnių moralę.

Netrukus Žorž Sand susidomėjo utopiniu socializmu, o apie ketvirtojo dešimtmečio vidurį suartėjo su kairiaisiais respublikonais. Savo kūryboje ji perėjo nuo šeimyninės-buitinės tematikos prie socialinio romano. Jos veikalų herojais tapo naujos socialinės santvarkos skelbėjai, kovotojai revoliucionieriai („Mopra", „Janas Žižka", „Konsuela", „Orasas" ir kt.).

Žorž Sand dalyvavo 1848 m. revoliucijoje, buvo solidari su kairiaisiais Laikinosios vyriausybės nariais (Armanu Barbesu, Lui Blanu ir kt.). Paskutiniuosius metus praleido Noane, nusišalinusi nuo visuomenės gyvenimo. Mirė 1876 m.

„Orasas" (1841) — vienas geriausių antrojo Žorž Sand kūrybos laikotarpio romanų. Tai sudėtingas, daugiaplanis Liepos monarchijos laikotarpio Prancūzijos gyvenimo paveikslas. Romano veiksmas vyksta 1831—1833 m., jo kulminacija — 1832 m. birželio sukilimas Paryžiuje. Romane matome ir tuometinę aukštuomenę (vikontienė de Šaji ir jos svita), ir paprastus žmones iš liaudies (Polis, Marta, Eženi), ir kylančios, savo dalies gyvenime reikalaujančios buržuazijos atstovus (Orasas). Žorž Sand simpatijos — liaudies pusėje. Revoliucionieriaus Laravinjero lūpomis ji

sako: „Liaudis — tai nepripažinta teisė, tai kančia, į kurią niekas nekreipia dėmesio, tai sutryptas teisingumas.“ Ji žavisi provincijos batsiuvio sūnaus Polio Arseno didžiadvasiškumu, taurumu, sugebėjimu aukotis ir demaskuoja jo antipodo Oraso egoizmą ir tuščią gražbylystę.

Šį romaną labai vertino Gercenas, Černyševskis, Dostojevskis.

„Orasas“ — trečioji Žorž Sand knyga lietuvių kalba (1958 m. buvo išleista jos apysaka „Fadetė“, 1963 m.— romanas „Indiana“).

* *

6 p. *Šarlis Diuverne* (1807—1874) — rašytojas, Žorž Sand bičiulis.

12 p. *Gento bulvaras* — aristokratų pasivaikščiojimo vieta. *Odeonas* — teatras netoli Liuksemburgo sodo, ypač mėgstamas studentų.

17 p. *„Antoni“* — A. Diuma-tėvo drama, pastatyta 1831 m.

18 p. *Digestos* — senovės romėnų civilinio teisyno svarbiausioji dalis.

19 p. *Šomjeras* — Paryžiaus parkas, kur vykdavo liaudies pasilinksminimai.

24 p. *Salvatoras Roza* (1615—1673) — italų dailininkas, mėgęs dramatiškus siužetus ir ryškiai kontrastuojančius tonus. Buvo populiarus XIX a., romantizmo epochoje.

„Paulius ir Virginija“ — prancūzų rašytojo Bernardeno de Sen-Pjero (1737—1814) romanas.

„Rene“ ir „Atala“ — ankstyvojo prancūzų romantizmo atstovo Fransua Rene de Šatobriano (1768—1848) apysakos.

25 p. *Eženas Delakrua* (1798—1863) — įžymus prancūzų dailininkas, romantinės mokyklos tapyboje galva.

Mazačas (1401—1428) — italų Renesanso dailininkas.

Pensieroso („Mąstytojas“) — Mikelandželo skulptūra (Medičių koplyčioje, Florencijoje).

27 p. *Lavateras*, Johanas Kasparas (1741—1801) — šveicarų pastorius ir teologas, fizionomikos (pseudomokslo, tyrusio ryšius tarp žmogaus charakterio ir jo veido bruožų) kūrėjas. Frenologija — pseudomokslas, tyręs žmogaus psichinių savybių ryšį su jo kaukolės sandara.

32 p. *Barbje*, Ogiustas (1805—1882) — prancūzų poetas romantikas, pirmame savo eilėraščių rinkinyje „Jambai“ (1831) apdainavęs Liepos revoliucijos barikadų didvyrius.

33 p. *Diusomeraro muziejus* — viduramžių ir Renesanso taikomosios dailės muziejus, įkurtas 1832 m. archeologo ir antikvaro Aleksandro Diusomeraro (1779—1842).

39 p. *Polihimnija* — graikų mitologijoje viena iš devynių mūzų, lyrinės poezijos globėja.

48 p. *Fenelonas*, Fransua (1651—1715) — romano „Telemacho, Odisėjo sūnaus, nuotykiai" autorius. *Kalipsė* — nimfa, pas kurią patenka Telemachas; ji visa galva aukštesnė už kitas nimfas.

49 p. *Lafajetas*, Mari Žozefas (1757—1834) — politinis veikėjas, generolas, Prancūzijos buržuazinės revoliucijos dalyvis, vėliau pritapęs prie kontrrevoliucionierių. 1830 m. liepos dienomis padėjo pasodinti į sostą Lui Filipą.

60 p. *Tetbu salė* — teatro salė Tetbu gatvėje, kur vykdavo sen-simonistų susirinkimai, dažnai skirti moterų lygiateisiškumo klausimams.

66 p. *Vitelijus* (15—69) — Romos imperatorius, pagarsėjęs žiaurumu ir ištvirkimu.

68 p. *Beatričė* Čenči — mergaitė iš Romos patricijų šeimos, kuri, gelbėdamasi nuo nusikalstamų savo tėvo kėslų, nužudė jį.

71 p. *Falansteris* — kolektyvinė bendruomenės gyvenimo ir darbo vieta socialisto utopisto Šarlio Furje (1772—1837) projektuose.

74 p. *Etnos liepsna*.— Senovės graikai tikėjo, kad Etnos ugnikalnyje esanti didžiulė kalvė, kurioje ciklopai kalą Dzeusui žaibus.

75 p. *Neregys dievas* — senovės romėnų meilės dievas Kupidonas, dažnai vaizduojamas užrištomis akimis.

76 p. *„Marion Delorm"* — V. Hugo drama (1831).

Mėlynus drabužius dėvėjo 1792—1793 metais respublikonai, karaliaus partijos („baltųjų") priešininkai.

77 p. *„Tankredas"* — Dž. Rosinio opera (1813).

83 p. *Karlistais* 1830 m. Prancūzijoje buvo vadinami Karolio X šalininkai.

91 p. *Erodiados dukra* — žydų karalaitė Salomėja, kuri, pasak biblijos legendos, pareikalavo už savo šokį Jono Krikštytojo galvos.

93 p. *„Meška ir paša"* — populiarus E. Skribo vodevilis (1820).

130 p. *Žiulis Žanenas* (1804—1874) — prancūzų kritikas ir romanistas, feljetono „karalius".

131 p. *„Porcija"* — Alfredo de Miuse drama; *Kamargo* — jo poemos „Kaštanai iš ugnies" herojė.

137 p. *„Amžininkės atsiminimai"* — aktorės ir rašytojos Sent-Elm (Elserinos Venej de Jung) apsakymai iš XVIII a. pabaigos — XIX a. pradžios gyvenimo (1827).

141 p. *Babuvizmas* — radikaliausia utopinio komunizmo srovė, įkurta Emilio Fransua Babefo (1760—1798).

144 p. *„Liaudies draugai"* — politinė respublikonų draugija, įkurta 1830 m.

Karbonarai — slaptų revoliucinių organizacijų Italijoje ir Prancūzijoje dalyviai. Pirmosios karbonarų organizacijos Prancūzijoje ėmė kurtis 1820—1821 m.

Godfrua Kavenjakas (1801—1845) — respublikonas, 1830 m. Liepos revoliucijos dalyvis.

148 p. *„Enciklopedinis žurnalas"* („Revue Encyclopédique") — literatūros ir mokslo žurnalas, ėjęs 1819—1833 m. Nuo 1831 m., kai jam vadovauti ėmėsi I. Karno ir P. Leru, jame ėmė rodytis socialinio-politinio pobūdžio straipsniai.

149 p. *Apaštalais* čia vadinami sen-simonizmo teoretikai.

150 p. *Lamene*, Felisite Roberas de (1782—1854) — abatas, filosofas, visuomenės veikėjas, vienas iš „krikščioniškojo socializmo" kūrėjų, popiežiaus atskirtas nuo bažnyčios. 1830—1832 m. leido laikraštį „Ateitis" („Avenir").

159 p. *Bokažas* — įžymus prancūzų aktorius, itin sėkmingai vaidinęs kapitoną Burjdaną A. Diuma-tėvo ir F. Gajarde dramoje „Nelio bokštas" (1832).

„Brolio Žano smūgis" — smūgis lazda atgalia ranka (Rable „Gargantiua ir Pantagriuelis").

164 p. *Grevo aikštė* — aikštė Paryžiuje, kur buvo vykdomos mirties bausmės.

172 p. *„Emilis*, arba Apie auklėjimą" — Žano Žako Ruso pedagoginis romanas (1862).

184 p. *Bisetras* — psichiatrinė ligoninė netoli Paryžiaus.

187 p. *Kunigaikštienė de Berl* (1798—1870) — kunigaikščio de Berl, Karolio X sūnaus, našlė, 1832 m. Vandėjoje rengusi sukilimą prieš karalių Lui Filipą.

202 p. *Lozenas, Kreki* — įžymūs XVII—XVIII amžiaus prancūzų didikai.

Kunigaikštis de Sen-Simonas (1675—1755) — Liudviko XIV dvaro didikas, žinomų „Memuarų" autorius.

251 p. *Gretna-Grinas* — kaimas Škotijoje, XVIII a. pabaigoje pagarsėjęs tuo, kad ten buvo galima susituokti be užsakų.

256 p. *„Vilhelmas Telis"* — Dž. Rosinio opera (1829).

272 p. *Panelė Mars* (1779—1847) — įžymi prancūzų aktorė, su dideliu pasisekimu valdinusi Moljero pjesėse.

280 p. *Špurcheimas* (1776—1832) — vokiečių gydytojas, vienas iš frenologijos kūrėjų.

284 p. *Orestas,* pasak graikų mito, keršydamas už tėvo Agamemnono nužudymą, užmušė savo motiną Klitemnestrą.

„Fiunambiulis" — teatras Paryžiuje.

286 p. *Barbesas,* Armanas (1809—1870) — respublikonas, 1839 m. drauge su Blanki vadovavęs sukilimui Paryžiuje. Mirties bausmė jam buvo pakeista kalėjimu iki gyvos galvos.

Жорж Санд. ОРАС. Роман. На литовском языке. Перевела с французского *Пальмира Чябялене* Издательство «Вага», Вильнюс, пр. Ленина 50.

Žorž Sand **ORASAS** Romanas. Redaktorius *J. Naujokaitis.* Dailininkas *D. Kuzminskis* Techn. redaktorė *B. Šlivinskienė.* Korektorė *P. Samardokienė.* Duota rinkti 1975.VI 2. Pasirašyta spaudai 1975.IX 17. Leidinio Nr. 8091 Spaudos popierius Nr. 2, formatas 84×108$^{1}/_{32}$ — 4,625 pop. l.—15,5 sp. l.; 18 leid. l. 25 000 eqz. Užsak. Nr 830. Kaina 68 kp. „Vagos" leidykla, Vilnius, Lenino pr. 50. Spaudė K. Požėlos spaustuvė, Kaunas, Gedimino 10

S $\frac{0734—291}{M\ 852(10)-75}$ 175-75

U(Pr)
Sa-164

Kaina 68 kp